

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογία και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
«Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και
Κοινωνικοανθρωπολογικές Σπουδές»

**Κέντρα Παραγωγής Ελληνιστικής Κεραμικής στη Θεσσαλία. Οι
εγκαταστάσεις, οι τύποι των αγγείων και η διάδοσή τους**

Διπλωματική Εργασία

Αθανασίου Αλεξάνδρα-Σπυριδούλα

Επιβλέποντες διδάσκοντες:

Λώλος Ιωάννης

Παλαιοθόδωρος Δημήτριος

Βόλος

2022

Περιεχόμενα

Βιβλιογραφία	4
Πρόλογος	14
Εισαγωγή	1
1.1. Οι «τετράδες» της Θεσσαλίας και οι περίοικες περιοχές.....	1
1.2. Η Θεσσαλία κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους.....	3
1.2.1. Ιστορικά στοιχεία.....	3
1.2.2. Η κεραμική των ελληνιστικών χρόνων της Θεσσαλίας. Η ιστορία των ερευνών.....	4
Κεφάλαιο 1. Κλίβανοι και κεραμικά εργαστήρια.....	6
1.1. Γενικά στοιχεία των κλιβάνων.....	6
1.1.1. Τα δομικά μέρη ενός κεραμικού κλιβάνου	9
1.1.2. Τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών κεραμικών κλιβάνων.....	13
1.1.3. Μία γενική επισκόπηση για τους κλιβάνους της Ελληνιστικής Εποχής.....	16
1.2. Το εργαστήριο κεραμικής και η σχέση του με την αρχαία πόλη.....	17
Κεφάλαιο 2. Τα κέντρα παραγωγής της ελληνιστικής κεραμικής στη Θεσσαλία.....	19
2.1. Αρχαία Δημητριάδα Μαγνησίας.....	19
2.1.1. Η βιοτεχνική χρήση της βόρειας πτέρυγας του ανακτόρου της Δημητριάδας.....	20
2.1.2. Τα κεραμικά εργαστήρια στο αρχαίο θέατρο της Δημητριάδας	21
2.1.2.1. Το νεότερο εργαστήριο	21
2.1.2.2. Το παλαιότερο εργαστήριο	22
2.2. Αρχαίες Φερές στο Βελεστίνο Μαγνησίας.....	23
2.2.1. Εργαστήριο κεραμικής με ορθογώνιο κλίβανο	24
2.2.2. Εργαστήρια με κυκλικούς/απίοσχημους (ελλειψοειδείς) κλιβάνους	25
2.3. Το κεραμικό εργαστήριο στην αρχαία Κρανώνα.....	29
2.4. Κεραμικά εργαστήρια στην αρχαία Φάρσαλο	32
2.5. Κεραμικά εργαστήρια στην περιοχή της Καρδίτσας	33
2.5.1. Μητρόπολη	33
2.5.2. Καλλίθηρο.....	36
2.5.3. Ανάβρα.....	36
2.5.3. Μαυραχάδες.....	36
2.6. Εχίνος.....	37
Κεφάλαιο 3. Οι τύποι των τοπικών αγγείων της ελληνιστικής κεραμικής της Θεσσαλίας.....	39
3.1. Επιτραπέζια κεραμική.....	40

3.1.1. Γραπτή κεραμική	40
3.1.2. Μελαμβαφής ή ερυθροβαφής κεραμική	47
3.1.3. Ανάγλυφη κεραμική.....	52
3.1.3.1 Μήτρες ανάγλυφων αγγείων από το νεότερο εργαστήριο του θεάτρου της Δημητριάδας.....	54
3.1.3.2. Μήτρα ανάγλυφων «ομηρικών σκύφων» από τις Φερές.....	56
3.1.3.3. Μήτρες ανάγλυφων σκύφων με φυτικά θέματα από τις Φερές (Εικόνες 95-103).....	57
3.1.3.4. Ανάγλυφοι σκύφοι από τις Φθιώτιδες Θήβες (Εικόνες 104-108).....	59
3.1.3.5. Μήτρα ανάγλυφου αγγείου από τη Λάρισα.....	61
3.1.3.6. Ανάγλυφοι σκύφοι από τη Μελιταία της Αχαΐας Φθιώτιδας (Εικόνες 111-122)	62
3.1.3.7. Ανάγλυφοι σκύφοι από τη Δυτική Θεσσαλία	64
3.2. Χρηστικά σκεύη.....	71
3.2.1. Αβαφής ή με επίχρυσμα κεραμική.....	71
3.3. Μαγειρικά σκεύη	73
3.3.1 Στηρίγματα αγγείων και μαγειρικά σκεύη.....	73
3.4. Αμφορείς.....	76
3.4.1. Οι τύποι των αμφορέων από την Αρχαία Άλο	76
3.5. Ιδιάζουσες κατηγορίες αγγείων τοπικής παραγωγής από οικιστικά και ταφικά σύνολα της αρχαίας Φαρσάλου και της Καλαμπάκας	79
Κεφάλαιο 4. Η διάδοση της κεραμικής	81
Επίλογος.....	84
Κατάλογος	88
Εικόνες.....	121

Βιβλιογραφία

- **Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία**

ΑΑΑ: Αρχαιολογικά Ανάλεκτα Εξ Αθηνών, ΥΠΠΟ.

ΑΔ: Αρχαιολογικό Δελτίο, ΥΠΠΟ.

ΑΕ: Αρχαιολογική Εφημερίς, ΥΠΠΟ.

Αδρύμη-Σισμάνη Β. 2000, «Ταφικά σύνολα από το Δυτικό νεκροταφείο των Φθιώτιδων Θηβών» στο *Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία*, σ. 133- 146.

Ακαμάτης Ι.Μ., *Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής*, Αθήνα 1993.

Αραχωβίτη Π., «Ανιχνεύσεις στην ιστορία των αρχαίων Φερών μέσα από το έργο κατασκευής του αποχετευτικού δικτύου Βελεστίνου-Χλόης» στο *ΥΠΕΡΕΙΑ, Πρακτικά Στ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Βελεστίνο, 4-7 Οκτωβρίου 2012, Τόμος 6^{ος}, Μέρος Α', Φεραί-Βελεστίνο, σ. 95-113.

Αρβανιτόπουλος Α.. «Μεγαρικοί Σκύφοι Φθιώτιδων Θηβών». *ΑΕ* (1910), 3^η περίοδος, Αθήναι: Αρχαιολογική Εταιρεία, σ. 82-94.

Αρχαία Δημητριάδα : η διαδρομή της στον χρόνο: πρακτικά ημερίδας 9 Νοεμβρίου 1994 / επιμέλεια Ελένη Ι. Κονταζή, Βόλος : Δημοτικό Κέντρο Ιστορικών Ερευνών, Τεκμηρίωσης, Αρχείων και Εκθεμάτων Βόλου (ΔΗ.Κ.Ι), 1996.

Β' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Ρόδος, 22-25 Μαρτίου 1989, Αθήνα 1990.

Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Θεσσαλονίκη, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991, Αθήνα 1994.

Γιαννοπούλου Μ. 2020, «Οι κλίβανοι των εργαστηρίων κεραμικής: Διαχρονική και συγκριτική εξέταση, συμβολή στην αρχαιολογική έρευνα» στο *Ι΄ Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική κεραμική. Κεραμεία, Τεχνίτες και Εργαστήρια-Pottery Workshops, Craftsmen and Workshops*, Αθήνα: Τ.Α.Π., σ. 202 – 244.

Γραβάνη Κ. «Ανάγλυφοι σκύφοι από την Κασσώπη. Τα τοπικά εργαστήρια» στο *Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, σ. 477-489.

Δ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Μυτιλήνη, Μάρτιος 1994, Αθήνα 1997.

Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία. Στη μνήμη του Δημήτρη Ρ. Θεοχάρη, ΥΠΠΟ, Δημοσιεύματα του ΑΔ, αρ.48, Αθήνα 1992, ΤΑΠ.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργ. 1990α. «Φεραϊκά εργαστήρια «μεγαρικών» σκύφων» στο *Β΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Ρόδος, 22-25 Μαρτίου 1989, Αθήνα 1990, σ. 121-134.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990β. «Φεραϊά» στο *Αρχαιολογία* 34, σ. 58-64.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994. «Τα ελληνιστικά λυχνάρια των Φερών» στο *Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Θεσσαλονίκη, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991, Αθήνα 1994, σ. 363-388.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997. «Κλειστό» σύνολο φεραϊκής κεραμικής ελληνιστικής εποχής από σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Θ. Ντόντου στο Βελεστίνο» στο *Δ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Μυτιλήνη, Μάρτιος 1994, Αθήνα 1997, σ. 59-78.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000α. «Μήτρες για την κατασκευή ανάγλυφων σκύφων από τις Φερές και άλλες περιοχές της Θεσσαλίας» στο *Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα: Τ.Α.Π., σ. 507-514.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α., 2000β. «Οικιακοί αποθέτες: μικρά «κλειστά» στρωματογραφικά σύνολα ελληνιστικής εποχής. Η ανασκαφή στο οικόπεδο Γ. και Θ. Αποστολίνα στην αρχαία πόλη των Φερών» στο *Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα: Τ.Α.Π., σ. 329-332.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2004. «Ελληνιστική κεραμική Φερών. Πρώτα αποτελέσματα και προοπτικές της έρευνας» στο *ΣΤ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Βόλος, 17-23 Απριλίου 2000, Αθήνα, σ. 67-72.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α.- Αραχωβίτη Π. 2000. «Η παραγωγή «ομηρικών» ανάγλυφων σκύφων στην αρχαία πόλη των Φερών» στο *Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία*, Βόλος: ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, σ. 70-81.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2014. «Η εμβέλεια των Φερών και οι διεθνείς σχέσεις των Φεραίων κατά την αρχαιότητα» στο *ΥΠΕΡΕΙΑ, Πρακτικά Στ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φέροι-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Βελεστίνο, 4-7 Οκτωβρίου 2012, Μέρος Α΄, Φέροι – Βελεστίνο, Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, σ. 155-162.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α., 2020. «Χωροθέτηση, οργάνωση και λειτουργία των εργαστηρίων κεραμικής της ελληνιστικής εποχής στην αρχαία πόλη των Φερών» στο *Ι΄ Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Κεραμεία, Τεχνίτες και Εργαστήρια*, Αθήνα: Τ.Α.Π., σ. 100-121.

Δρούγου Σ. - Τουράτσογλου Γ., 1980. *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας*, Αθήνα: Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως.

Δρούγου Σ., 2000. «Ανάγλυφα αγγεία. Μήτρες-Τεχνική- Διάδοση» στο *Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Χρονολογικά Προβλήματα, Κλειστά σύνολα-Εργαστήρια*, Πρακτικά, Αθήνα: Τ.Α.Π., σ. 493-495.

Ζαούρη Α.-Μέλλιου Ε., 2000. «Ελληνιστική Κεραμική από τα νεκροταφεία της αρχαίας Λάρισας» στο *Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία*, Βόλος: ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, σ. 82-110.

Ζαούρη Α.- Κατακούτα Στ., 2006. «Κλίβανοι από κεραμικό εργαστήρι στην αρχαία Κραννώνα» στο *Θεσσαλική Κεραμική. Χώμα και Νερό από την Προϊστορία στην Τρίτη Χιλιετία. Μνήμη Γεωργίου Γουργιώτη*, Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας, σ. 50-64.

Θεσσαλία = La Thessalie : Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990: Αποτελέσματα και Προοπτικές, Επιμέλεια κειμένων: Ευαγγελία Κυπραίου, Ντιάνα Ζαφειροπούλου, Αθήνα : Υπουργείο Πολιτισμού, 1994.

Γ' Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική (2020), «Κεραμεία, Τεχνίτες και Εργαστήρια- Pottery Workshops, Craftsmen and Workshops», Αθήνα: ΤΑΠ.

Ιντζεσίλογλου Χ. 1996. «Ο συνοικισμός και η πολιτική οργάνωση της Δημητριάδας και του Κοινού των Μαγνητών κατά την Ελληνιστική περίοδο» στο *Αρχαία Δημητριάδα. Η διαδρομή της στο χρόνο. Πρακτικά Ημερίδας 9 Νοεμβρίου 1994*. επιμ. Κονταξή Ε.Ι., Βόλος: Δημοτικό Κέντρο Ιστορικών Ερευνών, Τεκμηρίωσης, Αρχείων και Εκθεμάτων Βόλου (ΔΗ.Κ.Ι), σ. 91-111.

Ιντζεσίλογλου Χ. 2000. «Λύχνος και κάρθοροι τοπικών εργαστηρίων της νοτιοδυτικής Θεσσαλίας» στο *ΣΤ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Βόλος, 17-23 Απριλίου, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, σ. 131-136.

Ιντζεσίλογλου Χ.. 2011. "Το αρχαίο Θέατρο Δημητριάδος" στο Αδρύμη-Σισμάνη (επιμ.), *Αρχαία Θέατρα Θεσσαλίας*. Πρακτικά Ημερίδας. Βόλος, 27.4.2009. Διάζωμα/ΑΙΘΣ/Δ.Η.Κ.Ι. σ. 39-54.

Ιντζεσίλογλου Χ. 2014. «Ένας ανάγλυφος σκύφος εργαστηρίου της Δημητριάδας στην αρχαία πόλη των Φερών» στο *ΥΠΕΡΕΙΑ, Πρακτικά Στ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φέροι-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Βελεστίνο, 4-7 Οκτωβρίου 2012, Μέρος Α', Φέροι – Βελεστίνο, σ. 183-192.

Καραγιάννης Γ.Σ. 1986, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο Θ'*, σ. 99.

Καραπάνου Στ.-Κατακούτα Στ. 2000, «Αγγεία με ειδική χρήση από τη Φάρσαλο» στο *Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία*, σ. 112- 131.

Καραπάνου Στ.-Κατακούτα Στ. 2000, «Ταφικά αγγεία με επίθετους πλαστικούς κίονες από τη Βορειοδυτική Θεσσαλία» στο *Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία*, σ. 157-167.

Κραβαρίτου Σ., «Θεσσαλικές Τετράδες και Περίοικοι», Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών, http://atlasthessalias.culture.gr/-----_.html.

Κραβαρίτου, Σ. 2012α. «Μηχανισμοί διαμόρφωσης εθνικών ταυτοτήτων στη Θεσσαλία και Βοιωτία των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων» στο Μαζαράκης Αινιάν Α. (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας (ΑΕΘΣΕ 3)*. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Τόμος Ι, Βόλος, 12-15.03.2009. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. σ. 32-33.

Μαλακασιώτη Ζ. 2000, «Ελληνιστική Άλος, Νοτιοανατολικό νεκροταφείο: Ταφικά σύνολα» στο *Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία*, σ. 147-155.

Μπάτζιου-Ευσταθίου Α. 1990. «Δημητριάδα-Παγασές» στο *Αρχαιολογία 34*, σ. 65-70.

Μπάτζιου-Ευσταθίου Α. 1996. «Δημητριάδα» στο *Αρχαία Δημητριάδα. Η διαδρομή της στο χρόνο*. Πρακτικά Ημερίδας 9 Νοεμβρίου 1994. επιμ. Κονταξή Ε.Ι., Βόλος: Δημοτικό Κέντρο Ιστορικών Ερευνών, Τεκμηρίωσης, Αρχείων και Εκθεμάτων Βόλου (ΔΗ.Κ.Ι), σ. 11- 46.

Μπάτζιου-Ευσταθίου, Α. 2000. “Εργασίες στο ανάκτορο Δημητριάδος 1991-1997” στο Καλογεράκου Π. (επιμ.), *Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεότερων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998)*, Πρακτικά 1ης Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος: ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. σ. 293-300.

Μπάτζιου-Ευσταθίου Α.- Σχίζα Ευ. 2000. «Αποθέτες από το ανάκτορο Δημητριάδος» στο *ΣΤ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος, 17-23 Απριλίου, σ. 41-46.

Μπάτζιου-Ευσταθίου Α. 2001, *Δημητριάς*, Αθήνα.

Νασιούλα Μ. 2013. «Ποτήριον Γραμματικών», διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ: Θεσσαλονίκη.

Παπακωνσταντίνου Μ.-Φ. 1992, «Μελιταία. Αγρός Κοντογιώργου», *ΑΔ* 47, Χρονικά, Β' 1, σ. 196-197.

Προσκυνητοπούλου Ρ. 1992-1993. «Σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση από την Ήλιδα. Νεότερες ανασκαφές 1960-1983» στο *ΑΔ* 47-48, *Μελέτες, Μέρος Α'*, σ. 83-163.

Pollitt J.J., 1994. *Η τέχνη στην ελληνιστική εποχή*, Αθήνα.

Rotroff S.I. 1994. “Εργαστήρια και παράγοντες για τη διαμόρφωση του τοπικού χαρακτήρα” (αγγλ.) στο *Δ' Επιστημονικά Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Χρονολογικά προβλήματα, Κλειστά Σύνολα-Εργαστήρια*, Πρακτικά. Μυτιλήνη: Υπουργείο Πολιτισμού, Κ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, σ. 401-404.

Σταυρογιάννης Λ., 2013. «Σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση από τη Μελιταία. Πρώτη παρουσίαση» στο *1^η Συνεδρίαση. Πρακτικά*, σ. 115- 134.

Στράβων, *Γεωγραφικά*, Τόμος ΙΧ, 5.15.

Scheibler I. 1992. *Ελληνική κεραμική. Παραγωγή, εμπόριο και χρήση των αρχαίων ελληνικών αγγείων*, Αθήνα: Καρδαμίτσα. (μτφρ. Ε. Μανακίδου).

Stählin Fr. 2002. “*Η αρχαία Θεσσαλία*”, Φ.Ι.ΛΟ.Σ Τρικάλων, Θεσσαλονίκη.

Τριανταφυλλοπούλου, Π. 2012. «Η Δημητριάδα και η ευρύτερη περιοχή της κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους» στο Μαζαράκης Αινιάν Α. (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας (ΑΕΘΣΕ 3). Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος, 12-15.03.2009. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τόμος Ι. σ. 341.*

Τσάκος Κ. 1990. «Σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση από τη Σάμο» στο *Β' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Χρονολογικά προβλήματα της ελληνιστικής κεραμικής*. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Ρόδος 22-25 Μαρτίου 1989, Αθήνα: ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, σ. 139- 144.

Χασακή Ε. 2020. «Ο Διαδικτυακός Άτλας των κεραμικών κλιβάνων της αρχαίας Ελλάδας: ένα εργαλείο έρευνας για τη μελέτη των ελληνιστικών κεραμικών εργαστηρίων» στο *Ι΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Κεραμεία, Τεχνίτες και Εργαστήρια*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Αθήνα: Τ.Α.Π., σ. 281-312.

Χατζηαγγελάκης Λ. 1990. «Αθαμανία-Αργιθέα (Κνίσοβο)» στο *Αρχαιολογία* 34, σ. 76-84.

Χατζηαγγελάκης Λ. 2000. «Ανάγλυφοι σκύφοι από τη δυτική Θεσσαλία. Νομός Καρδίτσας» στο *ΣΤ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος, 17-23 Απριλίου 2000, Αθήνα: Τ.Α.Π., σ. 137-147.

Χατζηαγγελάκης, Λ. 2008. «Αρχαίες πόλεις Δυτικής Θεσσαλίας. Δίκτυο επικοινωνίας και ανάδειξης» στο Περιφέρεια Θεσσαλίας (εκδ.), *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας. Πρακτικά Συνεδρίου. Λάρισα, 9-11.11.2006. Λάρισα. Τόμος Ι.*, σ. 302-327.

- **Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία**

Bestman-Kruyshaar C. 2005, “Hellenistic Transport Amphorae from the Southeast Gate Complex at New Halos, Thessaly” in *Ζ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, σ. 299-.

Callaghan P.J. 1978, «Macedonian Shield Shields, “Shield Bowls” and Corinth: A Fixed Point in Hellenistic Ceramic Chronology?» στο *AAA* XI, σ. 53-60.

Furtwängler A.E. 1990. “Demetrias, Ein Produktionsort “Attischer” Keramik?” στο *Β΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Ρόδος, 22-25 Μαρτίου 1989, Αθήνα: Τ.Α.Π., σ. 49-53.

Hasaki E. 2002. “Ceramic Kilns In Ancient Greece: Technology And Organization Of Ceramic Workshops”, Ph.D. Thesis, Division of Research and Advanced Studies of the University of Cincinnati: Cincinnati.

Hasaki E. 2006. “Ancient Greek Ceramic Kilns and their Contribution to the Technology and Organization of the Potter’s Workshops” στο *Πρακτικά 2ου Διεθνές Συνεδρίου στην Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία*, 17-21 Οκτωβρίου 2005, Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος.

Hasaki E., Bentz M. 2020. “Reconstructing Scales of Production in the Ancient Greek World: Producers, Processes, Products, People” in *Proceedings of the 19th International Congress of Classical Archaeology*, Cologne/Bonn, 22 – 26 May 2018, Archaeology and Economy in the Ancient World, ed. Blentz M. & Heinzelmann M., Vol. VIII, Propylaeum, pp. 1-3.

Hasaki, E. (ed). Web. Web Atlas of Ceramic Kilns in Ancient Greece (25/11/2020).

Helly, Br. 1995. “*L’ État Thessalien, Aleuas le Roux, les tétrades et les tagoi* ». Lyon: Maison de l’Orient Méditerranéen.

James S. A. 2018. “Hellenistic Pottery: The Fine Wares” to *Corinth*, Vol. 7, Athens: The American School of Classical Studies at Athens.

Marzolff, P. 1994α. “Développement urbanistique de Démétrias” στο *Καπόν P. (εκδ.), Θεσσαλία. Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και Προοπτικές. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Λυών, 17-22.04.1990. Αθήνα. Τόμος Β’*. σ. 57-70.

Milojicic V. 1973, “Bericht uber die Deutschen Archaologischen Ausgrabungen in Thessalien” στο *AAA VII*, σ. 43-75.

Reinders H.R. 1988, *New Halos : a Hellenistic town in Thessalia, Greece*, Utrecht : HES.

Reinders H.R. - Prummel W.(eds) 2003, *Housing in New Halos: A Hellenistic Town in Thessaly*, CRC Press.

Rotroff S.I. 1990. “New Shapes and Techniques in Early Hellenistic Athenian Pottery” στο *Β’ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογικά προβλήματα της ελληνιστικής κεραμικής*, Πρακτικά, Ρόδος, 22-25 Μαρτίου 1989, Αθήνα: Τ.Α.Π., σ. 31-33.

Rotroff S.I., 1997. “Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material” to *The Athenian Agora XXIX*, New Jersey: Princeton.

Rotroff S.I. 2006. “Hellenistic Pottery, The Plain Wares” to *The Athenian Agora XXXIII*, New Jersey: Princeton.

Rotroff. S.I. 2013. “Attic West Slope Vase Painting” in *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 60, No. 1 (Jan. - Mar., 1991), pp. 59-102.

Shipley G. c 2000. *The Greek World After Alexander, 323-30 BC*, London New York: Routledge.

Sinn U. 1976. “Keramik”, *Demetrias I* (εκδ. Milojcic V. και Theocharis D.), Bonn.

Sinn U. 1979, “Zur Lokalisierung der «homerischen» Becher» to *La Thessalie, Actes de la Table-Ronde, Lyon 1975*, p. 139-141.

Sprawski Sl. 2008. “Thessalians and theirs neighbours in the classical period” στο Περιφέρεια Θεσσαλίας (εκδ.), *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας*. Πρακτικά, Τόμος Ι, Λάρισα, 9- 11.11.2006, σ. 131-137.

Surtees L., Karapanou Soph. & Haagsma M.J., (2012), “Exploring Kastro Kallithea on the Surface: The Foundation and Occupation of Kastro Kallithea, Thessaly, Greece” in *Meditations on the Diversity of the Built Environment in the Aegean Basin and Beyond Proceedings of a Colloquium in Memory of Frederick E. Winter Athens, 22-23 June 2012*, σ. 443

Thompson H.A. 1968. “Two Centuries of Hellenistic Pottery” in *Hesperia 3*, Amsterdam, pp. 311-480.

Συνοτομογραφίες

ΑΕΣΘΕ: Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας

ΕπΣυνΕλλΚερ: Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική

Β.Ε. : Βιβλίο Ευρημάτων του Μουσείου Βόλου.

Πρόλογος

Το θέμα της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι ο εντοπισμός και η παρουσίαση των τοπικών εργαστηρίων παραγωγής κεραμικής στη Θεσσαλία, οι τύποι των αγγείων, που παρήγαγαν και η διάδοση της θεσσαλικής κεραμικής κατά την Ελληνιστική Περίοδο (323-30 π.Χ.).

Πιο συγκεκριμένα, θα γίνει μια αναλυτική παρουσίαση όλων των κεραμικών εργαστηρίων, βασιζόμενοι κατά βάση στους κεραμικούς κλιβάνους και τους αποθέτες αυτών, που έχουν εντοπιστεί από ανασκαφικές έρευνες σε αρχαιολογικές θέσεις της Θεσσαλίας, σύμφωνα με τις εκθέσεις των Αρχαιολογικών Δελτίων, καθώς και μία λεπτομερή εξέταση των τύπων των αγγείων, που παράγονταν εκείνη την εποχή, με βάση, κυρίως, τους αποθέτες, αλλά και τα ταφικά και οικιστικά σύνολα, τα οποία θα ενισχύσουν την έρευνα της αναζήτησης της τοπικής κεραμικής παραγωγής και θα βοηθήσουν στη χρονολογική οριοθέτησή της. Στο τέλος, θα γίνει μία πρώτη προσπάθεια να εντοπιστούν τα δίκτυα επαφών των τοπικών εργαστηρίων της Θεσσαλίας κατά την ελληνιστική εποχή και κατά πόσο και αν η τοπική παραγωγή γνωρίζει την εμπορική άνθηση σε γνωστές πόλεις του ελληνιστικού κόσμου.

Στόχος της έρευνας αυτής είναι να συνταχθεί μία ολοκληρωμένη έκθεση των τοπικών κεραμικών εργαστηρίων με βάση τον κλίβανο, το βασικό εργαλείο λειτουργίας ενός εργαστηρίου, σε όλη την επικράτεια της Θεσσαλίας κατά το διάστημα των ελληνιστικών χρόνων, όπως αυτή προέκυψε μέσα από την έρευνα πεδίου στις ανασκαφές και τη μελέτη των αρχαιολογικών αναφορών. Επιπλέον, θα γίνει μία προσπάθεια να κατηγοριοποιηθούν οι τύποι των αγγείων, που παράγονταν εκείνη την εποχή στη Θεσσαλία και να εξαχθούν κάποια πρωταρχικά συμπεράσματα για το πώς κατάφεραν οι θεσσαλοί κεραμείς να δημιουργήσουν μία τοπική παραγωγή με ανεξάρτητο χαρακτήρα, παρά τις πρωταρχικές επιρροές από παράλληλα σημαντικά κεραμικά κέντρα, ιδιαίτερα της Αθήνας.

Η μελέτη θα διαρθρωθεί σε τέσσερα επιμέρους κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο θα γίνει μια αναλυτική παρουσίαση των δομικών στοιχείων ενός κλιβάνου, του κυριότερου εργαλείου του κεραμικού εργαστηρίου, ενώ θα μελετηθεί και η σχέση του εργαστηρίου με την αρχαία πόλη και τις οικονομικές και εμπορικές συγκυρίες της εποχής. Στο δεύτερο κεφάλαιο, θα παρουσιαστούν αναλυτικά τα κεραμικά εργαστήρια στη Θεσσαλία των ελληνιστικών χρόνων, όπως αυτά έχουν ανασκαφεί σε αρχαιολογικές θέσεις και καταγραφεί στις εκθέσεις των Αρχαιολογικών Δελτίων. Στο τρίτο κεφάλαιο, θα γίνει μία εκτενής πρώτη παρουσίαση

των τύπων των κεραμικών προϊόντων, που βρέθηκαν είτε σε αποθέτες των εργαστηρίων, είτε σε «κλειστά» ανασκαφικά ταφικά ή και οικιστικά σύνολα και θεωρούνται ως τοπικές παραγωγές, ούτως ώστε να σχηματιστεί όσον τον δυνατόν μία πληρέστατη εικόνα της παραγόμενης τοπικής θεσσαλικής κεραμικής κατά την περίοδο των Ελληνιστικών χρόνων. Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο, θα γίνει μία προσπάθεια εντοπισμού της θεσσαλικής κεραμικής σε γνωστές πόλεις τόσο εντός της Θεσσαλίας, όσο και στον υπόλοιπο κόσμο, με βάση τα επίσεικτα αγγεία ή ευρήματα στην περιοχή, τους τύπους της διακόσμησης, αλλά και τις πιθανές εξαγωγικές δραστηριότητες των εργαστηρίων και πώς αυτά συνέβαλαν στη διαμόρφωση της τοπικής παραγωγής. Τέλος, θα εξαχθούν τα συμπεράσματα της έρευνας και θα συνταχθεί ένας αναλυτικός κατάλογος των παραγόμενων τοπικών αγγείων, με γνώμονα την τυπολογία, τον πηλό κατασκευής και τα εργαστήρια παραγωγής ανά περιοχή, καθώς και ένας κατάλογος των εικόνων.

Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κύριο Γιάννη Λώλο, επιβλέποντα καθηγητή της παρούσας εργασίας για την αμέριστη βοήθειά του, την υπομονή του και για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του όλο το διάστημα της συνεργασίας μας εντός και εκτός των αιθουσών του πανεπιστημίου. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους του καθηγητές του τμήματος για τις γνώσεις, που μου μεταλαμπάδευσαν όλα τα έτη των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να αποδώσω και σε όλους τους σημαντικούς συνεργάτες αρχαιολόγους- ερευνητές, με τους οποίους ήρθα σε επαφή τα καλοκαίρια των ανασκαφών και με τις γνώσεις τους διεύρυναν τους επιστημονικούς ορίζοντές μου. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου και τα αδέρφια μου για τη βοήθεια και τη στήριξή τους σε κάθε μου βήμα, καθώς και τα πιο σημαντικά πρόσωπα της ζωής μου, που μοιράστηκαν μαζί μου τα άγχη και τις δυσκολίες καθ' όλο το διάστημα εκπόνησης της παρούσας εργασίας.

Εισαγωγή

1.1. Οι «τετράδες» της Θεσσαλίας και οι περίοικες περιοχές

Η Θεσσαλία καταλαμβάνει το κέντρο της ηπειρωτικής χώρας και αποτελεί διαχρονικά κεντρική δίοδο από τον νότο προς τον βορρά. Κυρίως χαρακτηρίζεται από μεγάλες εκτάσεις πεδιάδων, ενώ σύμφωνα με τον Στράβωνα, τα όριά της κατά την αρχαιότητα εκτείνονταν από τα στενά των Τεμπών στον βορρά έως και τα στενά των Θερμοπυλών στον νότο¹. Όμως κατά την ελληνιστική εποχή, το χρονικό διάστημα που αυτή η εργασία διαπραγματεύεται, η Θεσσαλία καταλάμβανε μία πολύ μικρότερη έκταση από τη σύγχρονη².

Κατά την αρχαιότητα στη Θεσσαλία, είχαν δημιουργηθεί τέσσερις περιοχές, οι επονομαζόμενες ως «τετράδες», οι οποίες όριζαν το γεωγραφικό πλαίσιο της ευρύτερης περιοχής. Από τις αρχαίες, γραμματειακές πηγές παραδίδονται τα ονόματα των τεσσάρων τετράδων ως «Πελασγιώτις»³, «Εσταιώτις» ή «Ιστιαιώτις»⁴, «Θεσσαλιώτις» ή «Θετταλιώτις»⁵, κατά την τοπική διάλεκτο, και «Φθιώτις»⁶. Γειτνιάζουσες περιοχές των τεσσάρων αυτών γεωγραφικών περιοχών ήταν η Περραιβία στα βορειοανατολικά, η Μαγνησία στα ανατολικά, στα νοτιοδυτικά η Δολοπία και η Αχαΐα Φθιώτιδα, στα βορειοδυτικά η Αθαμανία⁷ και στα νότια και ως «περιοίκες», προς νότο στην πεδιάδα του Σπερχειού, οι περιοχές της Αινιανίδος, της Οιταίας και της Μαλίδος⁸. Η διοίκηση και των τεσσάρων τετράδων ως μία «τετραρχία» ασκούνταν από ένα κεντρικό, διοικητικό πρόσωπο με την ονομασία «άρχων» ή και «τέτραρχος»⁹. Η σχέση με τις περίοικες περιοχές και τα γεωγραφικά

¹ Στράβων ΙΧ, 5,1.

² Κραβαρίτου, Σ. 2012α. σ. 32-33.

³ Κραβαρίτου Σ., «Θεσσαλικές τετράδες και Περίοικοι».

⁴ Ηρόδοτος Ι, 56.

⁵ Ηρόδοτος Ι, 57.

⁶ Κραβαρίτου Σ., «Θεσσαλικές τετράδες και Περίοικοι».

⁷ Κάποιοι μελετητές τοποθετούν την περιοχή στην Θεσσαλία και θεωρούν, ότι θα πρέπει να εξετάζεται ως περιοικίδα περιοχή της, ενώ άλλοι θεωρούν, ότι ανήκει ξεκάθαρα στη σφαίρα επιρροής της Ηπείρου. (Βλ. Χατζηαγγελάκης, Λ. 1990. «Αθαμανία – Αργιθέα (Κνίσοβο)». *Αρχαιολογία* 34, σ.76-84). Ο Στράβων (Ζ, 7.8) υποστηρίζει, ότι ανήκε στην Ήπειρο.

⁸ Κραβαρίτου Σ., «Θεσσαλικές τετράδες και Περίοικοι». Stählin F. 2008, σ. 259-377.

⁹ Κραβαρίτου Σ., «Θεσσαλικές τετράδες και Περίοικοι».

τους όρια είναι μέχρι και σήμερα προβληματικά σημεία στη μελέτη, καθώς οι πληροφορίες είναι ελάχιστες¹⁰.

Η «Πελασιώτιδα» καταλάμβανε το μεγαλύτερο τμήμα της πεδιάδας της Θεσσαλίας στα ανατολικά, στα όρια του σημερινού Ν. Λαρίσης και συνόρευε με τις άλλες τρεις τετράδες και με τρεις από τις περίοικες περιοχές, την Περραιβία, τη Μαγνησία και την Αχαΐα. Θεωρούνταν μία αυτόνομη περιοχή οικονομικά και πολιτικά και αποτελούνταν από την πεδιάδα της Λάρισας και των Φερών, ενώ κατά τη διάρκεια της κλασικής εποχής περιελάβανε και το μεγαλύτερο φυσικό λιμάνι της Θεσσαλίας στον Παγασητικό κόλπο. Οι τρεις κύριες πόλεις της ήταν η Κραννώνα, η Σκοτούσσα και οι Φερές, ενώ άλλες μικρότερες πόλεις της ήταν οι Αμφάνες και οι Παγασές¹¹.

Η τετράδα «Εστιαιώτις» ή «Ιστιαιώτις» καταλαμβάνει σήμερα τον Νομό Τρικάλων και τμήμα στα βορειοδυτικά του Νομού Καρδίτσας και συνόρευε στα βορειοδυτικά με τη Περραιβία, στα ανατολικά με τη Πελασιώτιδα, στα νότια με τη Θεσσαλιώτιδα και στα δυτικά με τη χώρα των Αθαμάνων. Οι τέσσερις κύριες πόλεις της τετράδας ήταν η Τρίκκη, η Μητρόπολη, οι Γόμφοι και η Πέλινα¹².

Η τετράδα της Θεσσαλιώτιδος («Θεσσαλιώτις» ή «Θετταλιώτις») απλώνονταν στο νότιο τμήμα της δυτικής πεδιάδας της Θεσσαλίας. Ανάμεσα στις κύριες πόλεις της ήταν το Κιέριον, ενώ μία άλλη σημαντική πόλη υπήρξε η αρχαία Όρθη¹³.

Η Τετράς Φθιώτις ήταν η μικρότερη σε μέγεθος τετράδα από τις υπόλοιπες τρεις και καταλάμβανε την κεντρική κοιλάδα του Ενιπέα ποταμού, με σύνορα στα βορειοανατολικά την Πελασιώτιδα και στα νότια την Αχαΐα Φθιώτιδα. Η σημαντικότερη πόλη της ήταν η Φάρσαλος.

Οι τέσσερις τετράδες και οι πόλεις τους συμμετείχαν ενεργά στις διάφορες ιστορικές περιόδους της Θεσσαλίας και βρίσκονταν σε άμεση σχέση με την ιστορική πορεία των περίοικων περιοχών τους. Οι περίοικες αυτές περιοχές βρισκόταν σε άμεση γειτνίαση με τις «τετράδες» και γεωγραφικά εκτείνονταν ως εξής: στα ανατολικά η Μαγνησία, στα βορειοανατολικά η Περραιβία, στα δυτικά η Αθαμανία, στα νοτιοδυτικά η Δολοπία και στα νότια η Αχαΐα Φθιώτιδα¹⁴.

¹⁰ Sprawski, Sl. 2008., σ. 131-137.

¹¹ Κραβαρίτου Σ., «Θεσσαλικές τετράδες και Περίοικοι».

¹² στο ίδιο.

¹³ στο ίδιο.

¹⁴ στο ίδιο.

Πιο συγκεκριμένα, στη Μαγνησία ανήκε ένα σύνολο δεκατεσσάρων πόλεων, μεταξύ των οποίων και η αρχαία Ιωλκός. Η βορειοανατολική περίοικη περιοχή ήταν η Περραιβία με έντεκα πόλεις, ανάμεσά τους και οι σημερινοί Γόννοι¹⁵. Η «Αθαμανία», περίοικη περιοχή προς δυσμάς, με την πόλη της Αργιθέας ως σημαντική της περιοχής, είχε, κατά τον Στράβωνα, περιέλθει στους Θεσσαλούς και δεν ήταν αυτόνομη¹⁶. Στα νοτιοδυτικά η περίοικη περιοχή ήταν η «Δολοπία», ενώ στα νότια η «Αχαΐα», που συχνά αναφέρεται ως «Αχαΐα Φθιώτιδα». Η Αχαΐα συνόρευε με τον Παγασητικό στα ανατολικά έως την περιοχή της Φαρσάλου, την Θεσσαλιώτιδα στα δυτικά, την Πελασγιώτιδα και την περιοχή των Φερών στα βορειοδυτικά και τις περιοχές της Μαλίδος, Αινίδος και της Δολοπίας στα νότια. Η σύγχρονη έρευνα αποδίδει στην αρχαία Αχαΐα δώδεκα πόλεις, ανάμεσά τους η αρχαία Άλος, οι Φθιώτιδες Θήβες και η Πύρασος¹⁷ (**Εικόνα 1**).

1.2. Η Θεσσαλία κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους

1.2.1. Ιστορικά στοιχεία

Οι εξελίξεις στις πολεμικές αναμετρήσεις κατά τον Γ' Ιερό Πόλεμο οδήγησαν τον Μακεδόνα βασιλιά Φίλιππο Β' προς τη νότια ηπειρωτική χώρα, αναδεικνύοντας τους Μακεδόνες ως ηγεμόνες σε όλη την ηπειρωτική Ελλάδα. Εν τέλει, μετά τη δολοφονία του Φιλίππου στις Αιγές αναγεννήθηκε η ελπίδα σε πολλές πόλεις για την αποτίναξη του μακεδονικού ζυγού. Στη Θεσσαλία, υπήρξαν σημαντικές αντιδράσεις και οι κυβερνήσεις, που ήταν φιλικές προς τον Φίλιππο, σταδιακά έχασαν την επιρροή τους¹⁸.

Ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα για την περιοχή της Θεσσαλίας, κατά την περίοδο της διεκδίκησης του μακεδονικού θρόνου από τους διαδόχους του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ήταν η ίδρυση από τον Δημήτριο Πολιορκητή της πόλης της Δημητριάδας (294-292 π.Χ.) στη θέση των αρχαίων Παγασών, του παλαιού κέντρου των Φερών. Η πόλη ιδρύθηκε με συννοικισμό όλων σχεδόν των πόλεων της

¹⁵ Κραβαρίτου Σ., «Θεσσαλικές τετράδες και Περίοικοι».

¹⁶ Στράβων, *Γεωγραφικά*, Τομ. ΙΧ, 5.15.

¹⁷ Κραβαρίτου Σ., «Θεσσαλικές τετράδες και Περίοικοι».

¹⁸ Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, σ. 11.

Μαγνησίας και ουσιαστικά ήλεγχε ολόκληρη τη Μαγνησία και τα Τέμπη¹⁹. Η Δημητριάς εξελίχθηκε, κατά το 2ο αι. π.Χ., σε ένα κοσμοπολίτικο κέντρο. Τέλος, μετά από ένα σύντομο χρονικό διάστημα, ο Αντίγονος Γονατάς διατηρεί στην κατοχή του τη νεοιδρυθείσα πόλη της Δημητριάδας. Η πλήρης επικράτηση του Αντιγόνου Γονατά στη Θεσσαλία επιτυγχάνεται το 276 π.Χ.²⁰.

Όταν ανήλθε στον θρόνο ο Φίλιππος ο Ε΄, το 221 π.Χ., σε ολόκληρη την επικράτεια της Θεσσαλίας ξεκινά μία μεγάλη περίοδος πολεμικών αφιμαχιών ανάμεσα στις μακεδονικές και αιτωλικές δυνάμεις, αρχικά, έως την επικράτηση των Ρωμαίων.²¹ Τα αποτελέσματα των πολεμικών αυτών ενεργειών ήταν εξοντωτικά για τις θεσσαλικές πόλεις. Η συνεχής αιτωλική απειλή εναντίον της Δημητριάδος με την κατοχή των Φθιωτίδων Θηβών, οδήγησε τον Φίλιππο, το 217 π.Χ., στην πολιορκία, την κυρίευση και τον εξανδραποδισμό των κατοίκων της πόλης, καθώς και την παράλληλη εγκαθίδρυση στην ίδια θέση μιας αποικίας με το όνομα Φιλιππόπολις²². Παράλληλα, μετά τη μάχη στις Κυνός Κεφαλές, το 197 π.Χ., οι Ρωμαίοι ίδρυσαν στη Θεσσαλία τρία ξεχωριστά Κοινά, των Περραιβών, των Μαγνήτων και των Θεσσαλών, τα οποία αποκτούν και το δικαίωμα στη νομισματοκοπία²³.

Τέλος, με τον επίλογο της μάχης των Φαρσάλων, το 48 π.Χ., η οποία όρισε και το αποτέλεσμα ανάμεσα στους δύο αντιπάλους Πομπήιο και Καίσαρα, ο Καίσαρας ως θριαμβευτής δώρισε στους Θεσσαλούς την ελευθερία των πόλεων τους²⁴. Κατά τα αυτοκρατορικά χρόνια η Θεσσαλία υπάγονταν στην επαρχία της Αχαΐας.

1.2.2. Η κεραμική των ελληνιστικών χρόνων της Θεσσαλίας. Η ιστορία των ερευνών.

Η κεραμική παραγωγή στη Θεσσαλία αποτελεί τη μεγαλύτερη πηγή του αρχαιολογικού υλικού κατά την ελληνιστική περίοδο. Μέχρι αρκετά πρόσφατα, οι έρευνες για την παραγωγή, τη χρήση και τη χρονολόγηση της θεσσαλικής ελληνιστικής κεραμικής ήταν ελάχιστες. Καινοτόμος και αποκλειστικός μελετητής της, για περισσότερο από μισό αιώνα, υπήρξε ο Απόστολος Αρβανιτόπουλος, ο οποίος δημοσίευσε, το 1910, ένα σύνολο «ομηρικών», ανάγλυφων σκύφων, τα οποία

¹⁹ Στράβων, *Γεωγραφικά*, Τόμ. ΙΧ, 5.15.

²⁰ Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, σ. 12.

²¹ στο ίδιο, σ. 12.

²² στο ίδιο, σ. 13.

²³ στο ίδιο, σ. 14.

²⁴ στο ίδιο, σ. 15.

αποτελούσαν ευρήματα των ανασκαφικών εργασιών στην αρχαία πόλη των Φθιωτίδων Θηβών²⁵.

Οι συστηματικές ανασκαφές στο ανάκτορο της Δημητριάδος σε όλη τη δεκαετία του 1970 από το ελληνογερμανικό πρόγραμμα έφεραν στο φως σημαντικά κεραμικά σύνολα, τα οποία ήταν αντιπροσωπευτικά των τύπων αγγείων της ελληνιστικής κεραμικής και εντάσσονταν μέσα στα χρονικά πλαίσια της λειτουργίας του ανακτόρου κατά το τελευταίο τέταρτο του 3^{ου} και κατά το 1^ο μισό του 2^{ου} αι. π.Χ., προσφέροντας μία πρώτη χρονολόγηση για τη θεσσαλική κεραμική αυτής της εποχής²⁶. Συγχρόνως, μελετήθηκε καλύτερα και πιο μεθοδικά η κατηγορία των «ομηρικών» ανάγλυφων σκύφων, που περιλάμβανε και αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από την περιοχή του Παγασητικού κόλπου, τα οποία τότε θεωρούνταν προϊόντα μακεδονικών εργαστηρίων ή με ορατή επήρεια των μακεδονικών προτύπων²⁷.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, η αρχαία πόλη των Φερών συμπεριλαμβάνεται στην αρχαιολογική βιβλιογραφία περί θεσσαλικής ελληνιστικής κεραμικής, με μία σειρά σημαντικών μελετών, κυρίως για την παραγωγή των ανάγλυφων σκύφων. Οι σκύφοι αυτοί είναι ασφαλώς τοπικά προϊόντα, αφού εντοπίστηκαν στο περιβάλλον των εργαστηρίων μαζί με ανάγλυφες μήτρες για την κατασκευή τους²⁸. Πλέον σημαντικός για την ταύτιση της τοπικής κεραμικής παραγωγής της περιοχής ήταν ο εντοπισμός της «*Συνοικίας των Κεραμέων*» στα νότια της αρχαίας πόλης των Φερών και η ανασκαφή ορισμένων, αρκετά δραστήριων κεραμικών εργαστηρίων, όπως διαπιστώθηκε²⁹. Τα εργαστήρια αυτά, αλλά και άλλα «κλειστά» κεραμικά σύνολα από αποθέτες των εργαστηρίων, αλλά και των ταφικών συνόλων, απέδωσαν αξιόλογο υλικό, το οποίο συγκρότησε την αφετηρία για την αρχή μιας μεθοδικότερης εξέτασης της φεραϊκής κεραμικής αυτής της εποχής. Έτσι δημιουργήθηκε μια αρχική σταθερή βάση δεδομένων, τόσο ως προς την ταξινόμηση του αρχαιολογικού υλικού ανά κατηγορίες, όσο και ως προς την χρονολόγησή του, σύμφωνα με τα υπόλοιπα, σχετικά καλά χρονολογημένα ευρήματα στους αποθέτες, όπως τα νομίσματα, οι ενσφράγιστες λαβές αμφορέων, τα λυχνάρια και άλλα³⁰.

²⁵ Αρβανιτόπουλος Α.Σ. 1910, σ. 82-94.

²⁶ *Demetrias I*, σ. 63-71 και σ. 96-127.

²⁷ Sinn U. 1979, σ. 139-141. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ. 16.

²⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994β, σ. 81. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ. 16.

²⁹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994α, σ. 59-78. Στο ίδιο, σ. 16.

³⁰ Δουλγέρη- Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ. 16.

Συγχρόνως, οι σύντομες δημοσιεύσεις μικρών ανασκαφικών συνόλων από διαφορετικές περιοχές της Θεσσαλίας στα Αρχαιολογικά Δελτία αλλά και γενικότερες δημοσιεύσεις, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν και κάποια κεραμικά ευρήματα συμπλήρωσαν κάποια ακόμη δεδομένα στην ελλιπή εικόνα της τοπικής ελληνιστικής κεραμικής. Η μέχρι τώρα εξέλιξη της μελέτης δεν επιτρέπει παρά μόνο στοιχειώδεις παρατηρήσεις, ενώ αυτό, που φαίνεται πλέον αναμφίβολο, είναι, ότι σε όλες τις σημαντικές θεσσαλικές πόλεις υπήρχαν κεραμικά εργαστήρια, τα οποία παρήγαγαν πήλινα προϊόντα με ιδιαίζοντα επιτόπια χαρακτηριστικά, στο πλαίσιο όμως της κοινής ελληνιστικής τεχνοτροπικής παράδοσης. Για παράδειγμα, οι ανάγλυφοι σκύφοι όλων των γνωστών τύπων αποδεδειγμένα παράγονταν σε εργαστήρια της Δημητριάδας, των Φερών, της Λάρισας, του Κιερίου και πιθανότατα σε εργαστήρια των Φθιώτιδων Θηβών και της Μητρόπολης ή της Μελιταίας. Παρόλα αυτά οι επιρροές των αντιπροσωπευτικών κεραμικών προϊόντων άλλων περιοχών και οι απομιμήσεις τους από τους θεσσαλούς κεραμείς είναι αντιληπτές σε πολυάριθμες κατηγορίες της τοπικής κεραμικής, από τις οποίες αναφέρονται, για παράδειγμα η κεραμική τύπου «Δυτικής κλιτύος» με επίδραση από την Αττική κατά την πρώιμη ελληνιστική εποχή³¹ και οι ανάγλυφοι σκύφοι με επίδραση από τη Μακεδονία και τη Μικρά Ασία κατά την ύστερη ελληνιστική περίοδο³².

Στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο θα γίνει μία λεπτομερής παρουσίαση των βασικών μερών του ουσιαστικότερου τμήματος ενός κεραμικού εργαστηρίου, του κλιβάνου, αλλά και μία γενική ανασκόπηση, για το πώς το κεραμικό εργαστήριο βρισκόταν σε άμεση αλληλεξάρτηση με την αρχαία, ελληνιστική πόλη.

Κεφάλαιο 1. Κλιβάνοι και κεραμικά εργαστήρια

1.1. Γενικά στοιχεία των κλιβάνων

Ο κλιβάνος είναι η βασική εγκατάσταση για τη λειτουργία ενός κεραμικού εργαστηρίου. Πρόκειται, κατά βάση, για μία υποδαπέδια κατασκευή σε κυκλικό ή

³¹ Furtwängler A. 1990, σ. 49-53.

³² Μελέτες της κ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργ. «Φεραϊκά εργαστήρια «μεγαρικών σκύφων» στο Β' *ΕπΣυνΕλλΚερ* (1990), «Κλειστό» σύνολο φεραϊκής κεραμικής ελληνιστικής εποχής από σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Θ. Ντόντου στο Βελεστίνο» στο Δ' *ΕπΣυνΕλλΚερ* (1994), «Μήτρες για την κατασκευή ανάγλυφων σκύφων από τις Φερές και άλλες περιοχές της Θεσσαλίας» στο Ε' *ΕπΣυνΕλλΚερ* (2000).

ορθογώνιο σχήμα, η οποία χωρίζεται σε δύο τμήματα: το κατώτερο, στο οποίο τοποθετείται η καύσιμη ύλη και το ανώτερο, όπου τοποθετείται η κεραμική, που πρόκειται να ψηθεί. Ανάμεσα στους δύο θαλάμους μεσολαβεί η διάτρητη εσχάρα, πάνω στην οποία τοποθετούνταν τα αγγεία προς όπτηση³³. Κυρίως, οι κλίβανοι κατασκευάζονταν από ωμές και ψημένες πλίνθους, λίθους και κεράμους, που συνδέονταν με συνδετικό υλικό, ανάλογα με τη διαθεσιμότητα του ανά περιοχή, σύμφωνα με τις εθνογραφικές έρευνες³⁴. Συνήθως, η λάσπη από χώμα αργίλου είναι το συνδετικό υλικό των δομικών στοιχείων του κλιβάνου, αλλά και του εσωτερικού και εξωτερικού επιχρίσματος του θαλάμου όπτησης, του θαλάμου καύσης και της διάτρητης εσχάρας³⁵.

Κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα, τα εργαστήρια κεραμικής μελετώνται αποκλειστικά μέσα από την τυπολογία αγγείων που παρήγαγαν, την αγγειογραφία και τις διάσπαρτες πληροφορίες των αρχαίων λογοτεχνικών πηγών. Η μελέτη των κεραμικών κλιβάνων βρίσκεται, ακόμα και σήμερα, σε ένα προκαταρκτικό στάδιο και αποτελούν, απλώς, τα ασφαλή τεκμήρια για την ταυτοποίηση ενός κεραμικού εργαστηρίου σε μία ανασκαφική θέση. Στα υποκεφάλαια που θα ακολουθήσουν, θα γίνει μία γενική περιγραφή των δομικών μερών ενός κλιβάνου.

Καταρχάς, οι κλίβανοι ήταν μόνιμες, αρχιτεκτονικές κατασκευές με μεγάλη διάρκεια ζωής και αυτό δικαιολογείται και από τη συνύπαρξη διαφορετικών τύπων κλιβάνων (απιόσχημων και κυκλικών) στο ίδιο κεραμικό εργαστήριο. Τα κριτήρια, τα οποία θα έκριναν την τοποθεσία, στην οποία θα μπορούσε να κτιστεί ένας κεραμικός κλίβανος ανήκουν στα γενικότερα κριτήρια κατασκευής ενός εργαστηρίου κεραμικής και είναι κυρίως περιβαλλοντικά, οικονομικά και κοινωνικά ανά χρονική περίοδο. Η θέση της κατασκευής του κλιβάνου επιλέγονταν μετά από ενδελεχή έρευνα από τον κεραμέα, ώστε να είναι μακριά από οικισμούς, λόγω του κίνδυνου να πλησιάσουν ο τοξικός καπνός της επεξεργασίας και όπτησης των προϊόντων και τα κεραμικά απορρίμματα του εργαστηρίου, αλλά να είναι και όσο το δυνατόν περισσότερο προστατευμένος από τον αέρα και την υγρασία, στοιχεία, που αποτελούν αρνητικά πρόσχημα για τη λειτουργία του κλιβάνου³⁶. Πιο συγκεκριμένα, τα κύρια κριτήρια

³³Χασακή Ε. 2020, σ. 285.

³⁴ Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ. 202 - 244.

³⁵ στο ίδιο, σ. 202.

³⁶ Για τις προϋποθέσεις για την εγκατάσταση των κεραμικών εργαστηρίων βλ. το παράδειγμα «της Συνοικίας των Κεραμέων» των ελληνιστικών Φερών στο Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994, σ. 363-388 και των κλιβάνων της Πέλλας στο Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ. 2016, σ. 447-448.

επιλογής της κατασκευής ενός κλιβάνου και κατ' επέκταση ενός εργαστηρίου κεραμικής είναι: 1) η εγγύτητα της επιλεγόμενης τοποθεσίας σε πηγές πρώτης ύλης (στην περίπτωση των κεραμικών εργαστηρίων σε πηγές πηλού), 2) η διαθεσιμότητα σε υδάτινους πόρους, καθώς ένα κεραμικό εργαστήριο χρειαζόταν πρόσβαση σε απεριόριστη ποσότητα ύδατος και 3) κατά πόσο η περιοχή είναι κατάλληλη για την ομαλή μεταφορά των προϊόντων παραγωγής, κοντά στις αγορές των αστικών κέντρων και σε εμπορικούς κόμβους³⁷. Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, συχνά, φαίνεται να χτίζονται οι κλίβανοι σε πλαγιές, ώστε να γίνεται εκμετάλλευση της φυσικής πορείας του εδάφους και να αποφευχθεί η επιπλέον εργασία από τον κεραμέα για την διαμόρφωσή του. Τέλος, από διάφορες εθνογραφικές μελέτες, έχει παρατηρηθεί ότι η κατασκευή ενός κλιβάνου δε γινόταν από εξειδικευμένους εργάτες, αλλά από έμπειρους εργάτες του ίδιου του εργαστηρίου, οι οποίοι είχαν εξειδικευτεί στην κατασκευή του, κυρίως για λόγους εξοικονόμησης χρημάτων και επιπλέον εργατικού δυναμικού³⁸.

Γενικά, ο χρόνος ζωής ενός κλιβάνου επιδιώκονταν να είναι μεγαλύτερος από τον μέσο όρο, καθώς αποτελούσε, όπως ειπώθηκε, τη βασικότερη κατασκευή ενός εργαστηρίου και η επανακατασκευή του ήταν μία αρκετά χρονοβόρα και ακριβή διαδικασία. Σύμφωνα με τη μελέτη της κεραμικής από διάφορα κεραμικά εργαστήρια, που φαίνεται να αντικατέστησαν τον παλαιότερο κλίβανό τους με καινούργιο, οι κλίβανοι έχουν ένα εύρος ζωής 25 ετών και έπειτα, είτε εγκαταλείπονταν, είτε ξαναχτίζονταν από την αρχή. Επιπλέον, η επιτυχής κατασκευή ενός κλιβάνου είναι το άμεσο αποτέλεσμα της εμπειρίας του κεραμέα, αλλά και της χρήσης του. Σε περίπτωση καταστροφής ενός κλιβάνου το στοιχείο που δε σώζεται είναι ο θάλαμος όπτησης, καθώς πρόκειται για μία υπέργεια κατασκευή. Αυτό όμως δε σημαίνει απαραίτητα, ότι δεν υπήρχε σταθερός θάλαμος όπτησης και αυτό ήταν φυσιολογικό, αν λάβει κανείς υπόψιν το γεγονός, ότι η όπτηση είναι η πιο σημαντική διαδικασία³⁹. Επιπλέον, πρόκειται για μία περίπλοκη κατασκευή μαζί με τη διάτρητη εσχάρα και οι κεραμείς είχαν εξειδικευτεί αρκετά στην κατασκευή του.

Σύμφωνα με εθνογραφικές παρατηρήσεις, η πρώτη λειτουργία του κλιβάνου γινόταν ενώ ήταν άδειος, ούτως ώστε να σταθεροποιηθεί το σύστημα υποστήριξης του. Η πιο σημαντική διαδικασία, η διαδικασία της όπτησης χωρίζεται σε τρεις

³⁷ Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ. 200.

³⁸ Scheibler I. 1992, σ. 123.

³⁹ Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ. 246.

φάσεις ίσης σημασίας μεταξύ τους: τη διαδικασία πριν την όπτηση, την κύρια διαδικασία της όπτησης και την ψύξη του κλιβάνου. Η βασική αρχή της επιτυχημένης όπτησης ήταν να ανεβαίνει σταθερά και σταδιακά η θερμοκρασία έως τους 900-1000° C, να παραμένει σε αυτό το σημείο για κάποιες ώρες και τελικά να μειώνεται πάλι σταδιακά. Εντός του κλιβάνου δεν υπήρχε σε όλα τα μέρη του η ίδια θερμοκρασία και η ικανότητα του κεραμέα έγκειται στο γεγονός να πετύχει την ομοιόμορφη διοχέτευση θερμότητας σε όλο το εσωτερικό του. Η βασική προϋπόθεση είναι ένας αργός και σταθερός ρυθμός. Με σκοπό να εξετάσει τη διαδικασία της όπτησης, ο εκάστοτε κεραμέας χρησιμοποιούσε δοκιμαστικά θραύσματα με μία οπή στο κέντρο, ούτως ώστε να μπορεί να τα βγάλει και να τα ξαναβάλει με ευκολία στο θάλαμο, για να τα ελέγξει. Στην περίπτωση της επιχρισμένης κεραμικής, έβαφαν ένα όστρακο με πολλές στρώσεις επιχρίσματος, ούτως ώστε να ελέγξουν την αλλαγή στο χρώμα. Γενικά, η προθέρμανση του κλιβάνου διαρκούσε όσο και η όπτηση και η ψύξη όσο η προθέρμανση και η όπτηση μαζί.

Τέλος, η χωρητικότητα ενός κλιβάνου ήταν ένα θέμα μείζονος σημασίας για τους αρχαίους κεραμείς και ο παράγοντας-κλειδί για τον υπολογισμό του όγκου παραγωγής του εργαστηρίου. Για ένα αρχαίο κλίβανο μια μέση χωρητικότητα μπορούσε να υπολογιστεί βάσει της αρχής, ότι ο όγκος κεραμικής, που προορίζονταν για την όπτηση, θα περιείχε αγγεία του ίδιου ή παρόμοιου μεγέθους ή σχήματος. Τέλος, υπήρχε η τάση, τα μικρότερα κεραμικά προϊόντα, όπως οι λύχνοι, τα ειδώλια και τα μικροσκοπικά αγγεία να στοιβάζονται μέσα στα μεγαλύτερα αγγεία, ούτως ώστε να ψηθούν.

1.1.1 Τα δομικά μέρη ενός κεραμικού κλιβάνου

Ένας κεραμικός κλίβανος αποτελείται από τα εξής δομικά μέρη:

A. Θάλαμος καύσης

Σε αυτό το σημείο συγκεντρώνονται όλα τα αέρια, που παράγονται κατά τη διάρκεια της καύσης (**Εικόνα 2**). Η καύση δεν εκτελείται σε αυτόν τον θάλαμο, αλλά συνηθίζονταν να πραγματοποιείται στην είσοδο του θαλάμου και σταδιακά να

διοχετεύεται σε αυτόν⁴⁰. Συνήθως, ο θάλαμος καύσης είναι το τμήμα του κλιβάνου, το οποίο διατηρείται και εντοπίζεται στις ανασκαφικές εργασίες. Επίσης, κατασκευάζεται συνήθως σε μία βραχύδη επιφάνεια, έτσι ώστε να αποφευχθεί η καταστροφή του κλιβάνου κατά τη διάρκεια των υψηλών θερμοκρασιών, που αναπτύσσονται στο εσωτερικό του⁴¹. Το σχήμα του είναι ωοειδές, κυκλικό ή ορθογώνιο/τετράγωνο.

Ο θάλαμος καύσης αποτελεί το βασικό τμήμα για την ταξινόμηση των κλιβάνων τυπολογικά⁴². Κατά κανόνα, χτίζονταν σε υπόγειο κυκλικό, ορθογώνιο ή ελλειπτικό σκάμμα με ενισχυμένους τοίχους από πλίνθους και συνδετικό υλικό τη λάσπη⁴³. Σε περιπτώσεις που ο θάλαμος είναι χτισμένος σε έδαφος, οι τοίχοι παραλείπονται και το χώμα επενδύεται με πηλό. Λόγω των ακραία υψηλών θερμοκρασιών, οι τοίχοι υαλοποιούνται και αποκτούν ένα πρασινωπό χρώμα⁴⁴. Το δάπεδο επιχρίεται είτε με απλό πηλό, είτε, σε μεταγενέστερες φάσεις, με κεραμίδες. Συνήθως, παρατηρείται η διατήρηση ενός λεπτού στρώματος τέφρας. Σε κάθε πλευρά του θαλάμου και κάθετα με τον διάδρομο τροφοδότησης της καύσιμης ύλης, ο κλίβανος διέθετε θυραία ανοίγματα για τον έλεγχο της διαδικασίας της καύσης⁴⁵.

B. Διάδρομος τροφοδότησης

Ο διάδρομος τροφοδότησης προεξέχει από το γενικό κυκλικό ή ορθογώνιο περίγραμμα του κλιβάνου (**Εικόνα 2**). Κυρίως, επέτρεπε στον κεραμέα να αναπτύσσει εξαιρετικά υψηλές θερμοκρασίες εντός του κλιβάνου, χωρίς να βλάψει τον ίδιο. Οι ελληνικοί κλίβανοι έχουν έναν διάδρομο τροφοδότησης (με ένα ή δύο περαιτέρω διαδρόμους) σε μία μόνο πλευρά του κλιβάνου⁴⁶. Ο κεραμέας, βαθμιδωτά, πίεζε την τέφρα στον διάδρομο τροφοδότησης και πρόσθετε περισσότερο καύσιμο στην είσοδο του κλιβάνου. Λόγω της συνεχόμενης ανάπτυξης υψηλών θερμοκρασιών τα τοιχώματα του διαδρόμου, όταν αυτός διατηρείται, φέρουν πολύ μεγαλύτερη

⁴⁰ Hasaki E. 2002, σ.77

⁴¹ στο ίδιο, σ.77.

⁴² στο ίδιο, σ. 77.

⁴³ Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ. 202.

⁴⁴ Hasaki E. 2002, σ. 77.

⁴⁵ Χασακή Ε. 2020, σ. 285.

⁴⁶ Hasaki E. 2002, σ.79.

υαλοποίηση από τους τοίχους του θαλάμου καύσης και το στρώμα τέφρας είναι παχύτερο⁴⁷.

Γ. Στόμιο τροφοδότησης

Το στόμιο τροφοδότησης ή η επονομαζόμενη «είσοδος» του κλιβάνου είναι το σημείο που ενώνεται ο διάδρομος τροφοδότησης με τη μία πλευρά του κλιβάνου⁴⁸ (**Εικόνα 2**). Όπως έχει ειπωθεί και παραπάνω, κατά την κατασκευή του κλιβάνου λαμβάνεται υπόψιν η κλίση του εδάφους και η είσοδος συνήθως ακολουθεί αυτή την κλίση. Το στόμιο τροφοδότησης περιείχε την καύσιμη ύλη και ανοίγονταν στην καλύτερα προστατευμένη πλευρά του θαλάμου καύσης, ενώ συνήθως είχε τη μορφή θολωτής διόδου με το μέγεθός του να είναι ανάλογο του μεγέθους του κλιβάνου⁴⁹.

Δ. Εσχάρα

Το πιο χαρακτηριστικό τμήμα ενός κλιβάνου είναι ένα διάτρητο δάπεδο, κατασκευασμένο από πηλό, που ονομάζεται «εσχάρα» και μεσολαβούσε ανάμεσα στον θάλαμο καύσης και τον θάλαμο όπτησης⁵⁰ (**Εικόνα 2**). Ο κύριος σκοπός της είναι να προστατεύει τα αγγεία από την άμεση επαφή τους με τη φωτιά. Ήταν κατασκευασμένη, κυρίως, από πλίνθους και ένα παχύ στρώμα πηλού⁵¹. Διέθετε οπές, οι οποίες έλκυαν τον θερμό αέρα από τον θάλαμο καύσης και τον τροφοδοτούσαν στον θάλαμο όπτησης⁵².

Από τεχνολογικής άποψης, η εσχάρα επιτρέπει να εισχωρήσει ελεγχόμενη ποσότητα θερμότητας στον θάλαμο όπτησης. Είναι ένα απαραίτητο κομμάτι όλων των κλιβάνων και εμφανίζεται, χωρίς εξαιρέσεις, σε όλους τους ελληνικούς κλιβάνους των ιστορικών χρόνων. Το σύνηθες πάχος του δαπέδου της ανέρχεται στα 0,10-0,20μ. και η διάμετρος των οπών της, οι οποίες συνήθως καλύπτουν όλη την επιφάνειά της, στα 0,06-0,10μ.⁵³. Στις θέσεις που ανασκάπτονται, η εσχάρα σπανίως

⁴⁷ Hasaki E. 2002, σ.80.

⁴⁸ στο ίδιο, σ.81.

⁴⁹ Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ. 202.

⁵⁰ Hasaki E. 2002, σ.81. Hasaki E. 2006, σ. 202.

⁵¹ Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ. 202.

⁵² Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ. 202.

⁵³ Hasaki E. 2002, σ.83.

διατηρείται και τα εναπομείναντα ευρήματά της βρίσκονται συνήθως εντός του κλιβάνου.

Ένα σύστημα στήριξης ποικίλης πολυπλοκότητας είναι υπεύθυνο για τη σταθερότητα της εσχάρας μέσα στον κλίβανο. Τα συστήματα στήριξης ήταν είτε υποστυλώματα, είτε τοξωτές κατασκευές ή παράλληλα τοιχία. Παρουσίαζαν ποικιλία κατασκευαστικά και μορφολογικά και αποτελούν τα χαρακτηριστικά, σύμφωνα με τα οποία ορίζονται οι υποομάδες που αφορούν την τυπολογία των κλιβάνων⁵⁴. Η στήριξη τοποθετείται είτε κεντρικά, είτε κατά μήκος του άξονα του κλιβάνου⁵⁵. Το πιο συχνό σύστημα υποστήριξης είναι ένας απλός πεσσός, φτιαγμένος από λίθους ή κεραμικά όστρακα ή κεραμίδες, συνδεδεμένα με κονίαμα. Σε πολλές περιπτώσεις η εσχάρα δεν στηριζόταν μόνο σε ένα κεντρικό πεσσό, αλλά υποστηριζόταν από ένα σύστημα βραχιόνων.

Οι ορθογώνιοι κλίβανοι έχουν πιο πολύπλοκο σύστημα στήριξης με έναν εσωτερικό κεντρικό τοίχο⁵⁶. Εξαιτίας της σημαντικότητας της κεντρικής στήριξης της εσχάρας στη λειτουργία του κεραμικού κλιβάνου, οι κεραμείς πειραματίζονταν αρκετά κατά τη διάρκεια κατασκευής της. Η διάρκεια ζωής του συστήματος στήριξης είναι ένα στοιχείο, που χρησιμοποιείται για τη χρονολόγηση των κλιβάνων⁵⁷.

Ε. Θάλαμος όπτησης

Τα αγγεία και άλλα κεραμικά αντικείμενα τοποθετούνται και ψήνονται στον θάλαμο όπτησης (**Εικόνα 2**). Ο θάλαμος σπανίως εντοπίζεται στις ανασκαφικές εργασίες, συνήθως διατηρείται μόνο το κατώτερο μέρος του, αμέσως πάνω από την εσχάρα⁵⁸. Το κατώτερο αυτό τμήμα χτίζεται από πλίνθους ή θραύσματα αγγείων, ενδεδυμένα με πηλό⁵⁹. Οι θάλαμοι όπτησης διέθεταν οπές (εκτός της καμινάδας), ούτως ώστε να φεύγουν τα αέρια, αλλά και μικρότερες οπές, που επέτρεπαν στον κεραμέα να ελέγχει τη διαδικασία της όπτησης, αλλά και της παροχής του αέρα εντός του κλιβάνου⁶⁰. Όταν ο θάλαμος ήταν μεγάλος, χρησιμοποιούνταν και μία κλίμακα. Οι ερευνητές υποστηρίζουν, ότι ο θάλαμος καταστρέφονταν κάθε φορά για την

⁵⁴ Γιαννοπούλου Μ., 2020, σ. 202. Hasaki E. 2006, σ. 223-224.

⁵⁵ Hasaki E. 2002, σ.85.

⁵⁶ στο ίδιο, σ.85.

⁵⁷ στο ίδιο, σ.87.

⁵⁸ Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ. 202.

⁵⁹ στο ίδιο, σ. 202. Hasaki E. 2002, σ.89.

⁶⁰ Χασακή Ε. 2020, σ. 285. Hasaki E. 2002, σ.90

εξαγωγή των ψημένων αγγείων και κατασκευάζονταν εκ νέου⁶¹, όμως αυτό μοιάζει πιθανότερο να συμβαίνει στην περίπτωση των μεγάλων αγγείων προς όπτηση, όπως πίθων ή αμφορέων. Ο θάλαμος στεγάζονταν με οροφή με θόλο και ήταν είτε μόνιμος, είτε προσωρινός.

Για να εξασφαλιστεί η σταθερότητα, ο διαχωρισμός και η συσσώρευση των κεραμικών προϊόντων εντός του θαλάμου όπτησης, υπήρχε μία ποικιλία στηριγμάτων. Η ορθή στοίβαξη των αγγείων εντός του θαλάμου ήταν καίριας σημασίας για μία επιτυχημένη όπτηση⁶². Μία μη ισορροπημένη στοίβαξη θα είχε ως αποτέλεσμα πολλά αγγεία να θεωρηθούν ελαττωματικά και τελικά να απορριφθούν. Αρχαιολογικά, έχουν ταυτοποιηθεί τουλάχιστον εφτά διαφορετικοί τύποι στηριγμάτων⁶³: 1) σταγονόσχημα στηρίγματα 2) τρίποδες, 3) τραπεζιόσχημα στηρίγματα, 4) στηρίγματα σε σχήμα L, 5) πήλινοι δακτύλιοι ή κύλινδροι. Πέρα από τα εξειδικευμένα στηρίγματα, οι κεραμείς είχαν στη διάθεσή τους και ένα πλήθος προϊόντων του εργαστηρίου, που χρησιμοποιούσαν ως στηρίγματα, είτε γιατί είχαν κριθεί ως ελαττωματικά, είτε επειδή ήταν αρκετά σε απόθεμα⁶⁴. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι τα υφαντικά βάρη ή αγνύθες, με δευτερεύουσα χρήση εντός του κλιβάνου⁶⁵. Η ακριβής θέση όλων των στηριγμάτων εντός του κλιβάνου δεν είναι γνωστή αρχαιολογικά.

1.1.2. Τυπολογική ταξινόμηση των ελληνικών κεραμικών κλιβάνων

Τα βασικά σχήματα των ελληνικών κλιβάνων, που απαντώνται στο αρχαιολογικό πεδίο, είναι δύο⁶⁶: 1) κυκλικοί ή απιόσχημοι (κυρίως μετά από συνεχόμενη χρήση), 2) ορθογώνιοι/τετράγωνοι (**Εικόνα 3**). Οι δύο αυτές γενικές κατηγορίες προκύπτουν με βάση το σχήμα του θαλάμου καύσης, που διασώζεται περισσότερο στις ανασκαφές⁶⁷ (ερευνητικά έχει επικρατήσει ο ορισμός ως I για τους κυκλικούς/απιόσχημους και II για τους ορθογώνιους), ενώ οι υποομάδες τύπων των κλιβάνων εξάγονται με βάση το σύστημα στήριξης της διάτρητης εσχάρας⁶⁸ (1 ή 2 με γράμματα).

⁶¹ Ράπτης Κ. 2011, σ. 179.

⁶² Hasaki E., 2002, σ.91.

⁶³ στο ίδιο, σ.91.

⁶⁴ στο ίδιο, σ.95.

⁶⁵ Hasaki E. 2002, σ.96.

⁶⁶ στο ίδιο, σ.149.

⁶⁷ Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ. 200. Χασακή Ε. 2020, σ. 287.

⁶⁸ Hasaki E. 2006, σ. 223. Χασακή Ε. 2020, σ. 285.

1. Κυκλικοί/απιόσχημοι κλίβανοι (I)

Οι κυκλικοί κλίβανοι (**Εικόνα 4**) είναι το πιο συχνό σχήμα που απαντάται στα πεδία των ανασκαφών (αποτελούν σχεδόν το 50% του συνόλου των κλιβάνων, που έχουν ανασκαφεί⁶⁹). Έχουν μία μακρά διάρκεια ζωής ήδη από την Εποχή του Χαλκού και καθ' όλη την αρχαιότητα. Το κυκλικό σχήμα ήταν το επικρατέστερο για την όπτηση αγγείων διαφόρων μεγεθών, κατασκευασμένων με διαφορετικές τεχνικές κατασκευής και διακόσμησης της επιφάνειάς τους⁷⁰. Απαντάται σε διάφορα μεγέθη, ενώ υπάρχουν παραδείγματα με πολλή μικρή διάμετρο, της τάξεως των 0,65-0,80μ. κατά την Ελληνιστική εποχή⁷¹, αλλά και πολλή μεγαλύτερη, άνω των 4,50μ. Οι κλίβανοι με μεγαλύτερη διάμετρο απαντώνται από την Ελληνιστική εποχή και μετά⁷². Σπανίως, οι κυκλικοί κλίβανοι είναι σε σχήμα ενός τέλειου κύκλου, αφού ακόμα και αυτοί που κατασκευάζονται αρχικά ως κυκλικοί, σταδιακά χάνουν τον αρχικό σχηματισμό τους, λόγω των πολλαπλών καύσεων και γίνονται απιόσχημοι⁷³. Συχνά αναφέρονται στη βιβλιογραφία ως πεταλόσχημοι, ελλειπτικοί ή ημικυκλικοί (οβάλ).

Ο κλίβανος κυκλικής διατομής πέρα από τα πλεονεκτήματα της χρήσης του, εμφανίζει και μερικά μειονεκτήματα, τα οποία κυρίως αφορούν τη διαχείριση της καύσιμης ύλης, αλλά και την ανομοιόμορφη κατανομή της θερμότητας κατά την όπτηση των κεραμικών προϊόντων. Οι συγκεκριμένοι λόγοι οδήγησαν τους κεραμείς στην αναζήτηση νέων τύπων κλιβάνων, όπως των ορθογώνιων για την κάλυψη των αναγκών τους⁷⁴.

Κατά την ύστερη ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο, οι κυκλικοί κλίβανοι διατήρησαν τις διαστάσεις τους, σε σχέση με τους παλαιότερους αιώνες και σε πολλά κεραμικά εργαστήρια συνυπήρχαν με τους ορθογώνιους/τετράγωνους κλιβάνους, οι οποίοι, όμως, την περίοδο αυτή υπερτερούσαν αριθμητικά⁷⁵.

⁶⁹ Hasaki E. 2002, σ.152. Hasaki E. 2006, σ. 223-224.

⁷⁰ Γιαννοπούλου Μ., 2020, σ. 242.

⁷¹ Hasaki E. 2002, σ.152.

⁷² Γιαννοπούλου Μ., 2020, σ. 206.

⁷³ Hasaki E. 2002, σ. 153.

⁷⁴ Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ. 200.

⁷⁵ Hasaki E. 2006, σ. 242-243.

2. Ορθογώνιοι/τετράγωνοι κλίβανοι

Οι ορθογώνιοι κλίβανοι (**Εικόνα 5**) είναι αυτοί που εντοπίζονται πιο εύκολα στο ανασκαφικό πεδίο και τοποθετούνται χρονολογικά με ασφάλεια από την Κλασική εποχή και έπειτα⁷⁶. Λόγω του μεγαλύτερου μεγέθους και της κατασκευής τους, διατηρούνται σε καλύτερη κατάσταση⁷⁷. Σε περιπτώσεις όπου εντοπίζονται πολλαπλοί κλίβανοι σε ένα εργαστήριο, οι κεραμείς είχαν την τάση να αντιγράφουν τον ίδιο τύπο για άλλους κλιβάνους⁷⁸. Η κ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη αναφέρει, ότι η κατασκευή των ορθογώνιων κλιβάνων θεωρείται πιο ανθεκτική και αυτό γιατί ο θάλαμος όπτησης ήταν μόνιμος και έφερε θολωτή στέγαση, που είναι πιο ανθεκτική στον χρόνο⁷⁹.

Οι κλίβανοι ορθογώνιας ή τετράγωνης κάτοψης συνδέθηκαν όλη την αρχαιότητα, αλλά και αργότερα, με την όπτηση κεραμίδων, πήλινων αρχιτεκτονικών μελών και μεγάλων αγγείων. Είναι σαφές, από τις ερευνητικές μελέτες, ότι το μέγεθός τους ήταν πολύ μεγαλύτερο από αυτό των κυκλικών κλιβάνων και εξυπηρετούσε τη μεγαλύτερη και πολυπληθέστερη τοποθέτηση πλίνθων, κεραμίδων και αγγείων ευκολότερα, καθώς όλη η επιφάνεια της διάτρητης εσχάρας προσφερόταν προς εκμετάλλευση⁸⁰. Γενικά, από τα αρχαιολογικά στοιχεία προκύπτει, ότι κανένας τύπος κλιβάνου δε μπορεί με σιγουριά να συνδεθεί με συγκεκριμένη ομάδα κεραμικών αντικειμένων προς παραγωγή. Οι διαστάσεις των κλιβάνων οδηγούν την έρευνα στην υπόθεση κάποιας συγκεκριμένης εξειδίκευσης, η οποία συνδέεται με τους τύπους των κλιβάνων, όπως συμβαίνει με τους ορθογώνιους κλιβάνους, αλλά αυτό είναι κάτι, που πάντοτε συσχετίζεται ερευνητικά με τα κινητά ευρήματα των εργαστηριακών περιοχών, όπου εντοπίζονται τα κεραμικά εργαστήρια⁸¹.

⁷⁶ Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ.224.

⁷⁷ Hasaki E. 2002, σ.165.

⁷⁸ Όπως συμβαίνει στην αρχαία Κραννώνα της Λάρισας με τον τύπο ΙΙβ (ορθογώνιοι με κεντρικό τοίχο για τη στήριξη της εσχάρας (Hasaki E. 2002, σ.171).

⁷⁹ Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ. 2016, σ. 448-449.

⁸⁰ Hasaki E. 2002, σ. 246.

⁸¹ στο ίδιο, σ. 248.

1.1.3. Μία γενική επισκόπηση για τους κλιβάνους της Ελληνιστικής Εποχής

Ήδη από την Κλασική Εποχή, τα κεραμικά εργαστήρια αρχίζουν και αποκτούν έναν χαρακτήρα μονιμότητας στον περιβάλλον⁸². Έτσι στον ίδιο ανασκαφικό χώρο γίνεται να ανασκαφούν περισσότεροι του ενός κλιβάνοι και αυτό γιατί το εργαστήριο φαίνεται να αρχίζει να βρίσκεται σε πλήρη, καθημερινή λειτουργία και όχι να αποτελεί μία εποχική δραστηριότητα, όπως παλαιότερα⁸³. Αυτή η μακροχρόνια δέσμευση του χώρου υποδηλώνει και μία συνεχόμενη αναπτυσσόμενη παραγωγή αγγείων.

Όσον αφορά τους κλιβάνους της Ελληνιστικής Εποχής, αυτοί ακολουθούν το μοτίβο της προηγούμενης περιόδου, χωρίς ιδιαίτερες σημαντικές αλλαγές. Στην περίοδο αυτή ανήκουν 52 αρχαιολογικές θέσεις, στις οποίες έχουν ανασκαφεί συνολικά 86 κλιβάνοι σε 29 περιοχές⁸⁴ (**Εικόνες 6 και 7**). Ο κυκλικός κλιβάνος, με διάμετρο περίπου στο 1μ., είναι ο πιο διαδεδομένος στους ελληνιστικούς κλιβάνους, που έχουν ανασκαφεί (50 από τους 86 κλιβάνους) σε ποσοστό λίγο παραπάνω από τους μισούς, ενώ ο ορθογώνιος έπεται με σύνολο 21 σε 86 κλιβάνους⁸⁵. Ιδιαίτερα, αυτή την εποχή φαίνεται από την έρευνα, ότι πολλαπλά κεραμικά εργαστήρια τείνουν να συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένες περιοχές μίας αρχαιολογικής θέσης, που ανασκάπτεται π.χ. οι αρχαίες Φερές στο Βελεστίνο με τη «*Συνοικία των Κεραμέων*», μία περιοχή με κατεξοχήν κεραμικά εργαστήρια, όμορα μεταξύ τους, κοντά στο νότιο τείχος της αρχαίας πόλης (**Εικόνα 8**), η Πέλλα για την Μακεδονία, η Αθήνα για την Αττική.

Στη Θεσσαλία, πιο συγκεκριμένα, οι κλιβάνοι, που έχουν ανασκαφεί εκτενέστερα και εντοπίζονται είναι στις αρχαίες Φερές στο Βελεστίνο, όπου μπορούμε να μιλάμε για μία «*συνοικία κεραμέων*», εξαιτίας της έκτασης και των ευρημάτων. Επιπλέον εργαστηριακές περιοχές με κεραμικούς κλιβάνους έχουν ανασκαφεί στην αρχαία Κραννώνα, κοντά στη σημερινή Λάρισα, στη Μητρόπολη Καρδίτσας και κάποιες μικρές παραγωγές στην αρχαία Δημητριάδα της Μαγνησίας. Τα εργαστήρια, που ανασκάπτονται, κυρίως παράγουν κεραμική καθημερινής χρήσης και κεραμική από μήτρες⁸⁶.

⁸² Hasaki E. 2002, σ. 233.

⁸³ στο ίδιο, σ.233.

⁸⁴ στο ίδιο, σ.234.

⁸⁵ Χασακή Ε. 2020, σ. 289.

⁸⁶ στο ίδιο, σ.237.

Τέλος, παρατηρείται, ότι μαζί με τους μεγάλους σε μέγεθος κλιβάνους, εντοπίζονται και μικρότεροι κλιβάνοι στον ίδιο κεραμικό εργαστήριο την περίοδο αυτή⁸⁷ και αυτό γιατί σε ένα εξειδικευμένο εργαστήριο, το οποίο θέλει να παράγει γρήγορα και οικονομικά μικρής ποσότητας αγγεία, ο μικρός κλιβάνος θα το εξυπηρετούσε αποτελεσματικότερα και πιο οικονομικά⁸⁸.

Παράλληλα, κατά τη διάρκεια της ελληνοιστικής περιόδου παρατηρείται, γενικά, στην κατασκευή των κλιβάνων μία τάση για ενίσχυση διαφόρων σημείων της κατασκευής με τη χρήση, κυρίως, κεραμίδων σε επάλληλες στρώσεις, συνδεδεμένες με πηλό ή με αργολιθοδομή και εξωτερικά και εσωτερικά του θαλάμου καύσης, όπως συμβαίνει σε εργαστήρια των αρχαίων Φερών⁸⁹. Αυτό το φαινόμενο παρατηρείται είτε κατά τη διάρκεια της κατασκευής του κλιβάνου, είτε και μετά τις αλληπάλληλες χρήσεις του για την ενίσχυση και παράταση του χρόνου ζωής του.

Οι κεραμικοί κλιβάνοι της Ελληνοιστικής εποχής αυξάνονται σε διάμετρο σε σχέση με παραδείγματα προηγούμενων εποχών τουλάχιστον κατά 0,50μ., ενώ αυξάνονται και αριθμητικά εντός του κεραμικού εργαστηρίου. Τέλος, πλέον, το ορθογώνιο σχήμα των κλιβάνων με μεγάλες διαστάσεις υπερτερεί σε σχέση με τους κυκλικούς και σε συνδυασμό τα παραπάνω στοιχεία συνηγορούν στην αύξηση της κεραμικής παραγωγής και στην εντατικοποίησή της κατά τους Ελληνοιστικούς χρόνους και έπειτα ⁹⁰.

1.2. Το εργαστήριο κεραμικής και η σχέση του με την αρχαία πόλη

Αφού παρουσιάστηκε αναλυτικά η αρχιτεκτονική και τυπολογική δομή του κεραμικού κλιβάνου σε σχέση με το εργαστήριο στο οποίο βρισκόταν, σκόπιμο κρίνεται στο σημείο αυτό να εξεταστεί και η σχέση ενός κεραμικού εργαστηρίου με τον αστικό ιστό και την ίδια την αρχαία πόλη.

Συνήθως, η πλειονότητα των θέσεων που διαθέτουν κλιβάνους έχουν ένα ή δύο κεραμικούς κλιβάνους και θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται από την άμεση οικογένεια του κεραμέα ή από μέλη της ευρύτερης οικογένειας⁹¹. Για να ταυτιστεί μία θέση ως «*συννοικία κεραμέων*», θα πρέπει να έχουμε πολλά εργαστήρια ασφαλώς

⁸⁷ Γιαννοπούλου Μ. 2020, σ. 206.

⁸⁸ Hasaki E. 2002, σ. 250. Hasaki E. 2006, σ. 221.

⁸⁹ στο ίδιο, σ 246.

⁹⁰ Hasaki E. 2020, σ. 246. Χασακή Ε. 2020, σ. 293.

⁹¹ Hasaki E. 2002, σ. 266.

ταυτισμένα, είτε βάσει των κλιβάνων, είτε βάσει κινητών ή ακίνητων ευρημάτων. Επίσης, θα πρέπει να έχουν κάποια απόσταση μεταξύ τους, που υποδηλώνει ότι ήταν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, αλλά όχι πολλή μεγάλη, για να μπορούν να θεωρηθούν ως μία συνοικία. Παράλληλα, ένα δεύτερο στοιχείο είναι, ότι αν η αγορά και η παραγωγή των εργαστηρίων συνυπάρχουν, θα μπορέσουν να δώσουν μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα της «συνοικίας». Τέλος, η ύπαρξη παρακείμενων οικιών στους εργαστηριακούς χώρους μπορεί να μην είναι ένα απαραίτητο στοιχείο, αλλά εξυπηρετεί την έρευνα, για το αν πρόκειται για οικογενειακές επιχειρήσεις⁹².

Η σχέση ενός κεραμικού εργαστηρίου με την αρχαία πόλη συσχετίζεται άμεσα με το πολεοδομικό της σύστημα. Στην περίπτωση του Ιπποδάμειου συστήματος, οικοδομικές ζώνες στην πόλη αφήνονταν σκοπίμως, για να δώσουν χώρο στα εργαστήρια. Μερικές συνοικίες των εργαστηρίων σχηματίζονταν γύρω ή κοντά σε αγορές, με σκοπό την εύκολη αγοραπωλησία των προϊόντων τους ή σε γωνίες διασταυρώσεων κεντρικών οδών. Άλλες συνοικίες εντοπίζονται κοντά σε φυσικές πηγές πηλού. Εν τέλει, τα εργαστήρια κεραμικής φαίνεται ότι επέλεξαν τη θέση, στην οποία εγκαθίσταντο, όχι μόνο σύμφωνα με τους κανόνες της κεραμικής οικολογίας (πηλός, νερό και καύσιμο), αλλά ακολουθούν και τις επιταγές της αγοράς και της οικονομίας⁹³. Κεραμικά εργαστήρια στην αρχαιότητα εντοπίζονται, επίσης, κοντά σε ιερά και σε νεκροταφεία, κάτι που θεωρείται λογικό, καθώς αποτελούσαν οι χώροι αυτοί άμεσες αγορές των κεραμικών προϊόντων είτε για κάποια λατρευτική διαδικασία, είτε για αφιερώματα σε τάφους προσφιλών προσώπων των επισκεπτών⁹⁴.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα γίνει μία προσπάθεια εντοπισμού των εργαστηρίων της Θεσσαλίας κατά την ελληνιστική εποχή μέσα από τις αναφορές των ανασκαφικών εργασιών και των Αρχαιολογικών Δελτίων.

⁹² Hasaki E. 2002, σ. 266.

⁹³ στο ίδιο, σ. 289.

⁹⁴ στο ίδιο, σ.292.

Κεφάλαιο 2. Τα κέντρα παραγωγής της ελληνοιστικής κεραμικής στη Θεσσαλία

2.1. Αρχαία Δημητριάδα Μαγνησίας

Στις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ., ο Δημήτριος Πολιορκητής γίνεται βασιλέας των Μακεδόνων και καθώς οι Αιγές και η Πέλλα βρίσκονταν μακριά από την κεντρική και νότια Ελλάδα, αποφασίζει να ιδρύσει μία νέα πόλη το 294/93 π.Χ.⁹⁵. Η νέα πόλη ονομάζεται «*Δημητριάς*», προς τιμήν του ιδρυτή της και αποτελεί συνοικισμό δεκατριών κωμών, σύμφωνα με τον Στράβωνα, μεταξύ των οποίων η Νήλεια, το Ορμένιον, ο Ριζούς, οι Παγασές, η Βοίβη, η Σηπιάδα, η Ιωλκός και η Ολιζώνα⁹⁶. Η Δημητριάδα θα παίζει σημαντικό ρόλο στις στρατιωτικές και πολιτικές εξελίξεις της εποχής στη Θεσσαλία, αλλά και στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Η κεντρική θέση της και η πρόσβαση, που προσφέρει στη θάλασσα, αποτέλεσαν τα κυριότερα πλεονεκτήματα για την εγκατάστασή της, αφού η θαλάσσια κυριαρχία και το λιμάνι της, θα οδηγούσαν σε οικονομική ευημερία τους Μακεδόνες κατακτητές⁹⁷.

Αρχικά η πόλη (**Εικόνα 9**), ως μία στρατιωτική εγκατάσταση, οχυρώνεται με ισχυρά τείχη, τα οποία σώζονται έως και σήμερα σε μήκος 11 χιλιομέτρων. Μετά τον θάνατο του Δημητρίου Πολιορκητή η πόλη συνεχίζει να ανθεί. Στα βορειοδυτικά της πόλης, σε ψηλό σημείο, βρίσκεται η Ακρόπολη. Η πόλη οργανώνεται πολεοδομικά επί Αντιγόνου Γονατά και χτίζεται σύμφωνα με το Ιπποδάμειο σύστημα. Αποκτά αστική μορφή και όπως σε κάθε μακεδονική πρωτεύουσα, το ανάκτορο της Δημητριάδας βρίσκεται στο κέντρο της ελληνοιστικής πόλης, πάνω σε ένα ύψωμα και αναπτύσσεται σε άνδηρα⁹⁸.

Μετά τη μάχη της Πύδνας, ιδρύεται το Κοινό των Μαγνήτων με πρωτεύουσα την ίδια την πόλη⁹⁹. Το ανάκτορο εγκαταλείπεται σταδιακά και τότε στη βόρεια πτέρυγα τοποθετούνται κεραμικοί κλίβανοι, σε μία απόπειρα μετατροπής της σε βιοτεχνικό χώρο¹⁰⁰. Στο πρώτο μισό του 2^{ου} αιώνα π.Χ., αναδιοργανώνεται ο αστικός ιστός της Δημητριάδας και σταδιακά η πόλη και το λιμάνι συρρικνώνονται, ίσως λόγω της

⁹⁵ *Ελληνοιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία* 2000, σ.36. Μπάτζιου-Ευσταθίου Α. 1990, σ. 67.

Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, σ. 122. Marzloff P. 1994α, σ. 60.

⁹⁶ Στράβων, *Γεωγραφικά*, Τόμος ΙΧ, 4.15 και 5.15.

⁹⁷ Surtees L., Karapanou S. & Haagsma M.J. (2012), σ. 443. Μπάτζιου-Ευσταθίου Α. 1990, σ. 67. Marzloff P. 1996, σ. 51.

⁹⁸ Ιντζεσίλογλου Χ., (2020), σ.36.

⁹⁹ Τριανταφυλλοπούλου, Π. 2012.. σ. 341.

¹⁰⁰ Ιντζεσίλογλου Χ., (2020), σ.37.

κατιούσας πορείας, που πήρε η μακεδονική ισχύς και εξαιτίας διαφόρων πολιτικών συνθηκών¹⁰¹. Η κατοίκηση φαίνεται να διακόπτεται κατά τα τέλη του 6^ο αιώνα μ.Χ. με αρχές του 7^{ου} αιώνα μ.Χ., λόγω των σλαβικών επιδρομών γενικότερα στη Θεσσαλία¹⁰².

2.1.1. Η βιοτεχνική χρήση της βόρειας πτέρυγας του ανακτόρου της Δημητριάδας

Το ανάκτορο της Δημητριάδας, όπως ειπώθηκε, χτίζεται επί Αντιγόνου Γονατά, στο κέντρο του ανατολικού τομέα της πόλης, η οποία οργανώνεται τώρα πολεοδομικά σε δύο τομείς¹⁰³. Ανασκαφικές τομές έδειξαν, ότι χτίστηκε πάνω σε ένα προγενέστερο κτίσμα του 3^{ου} αιώνα π.Χ. Κατάλοιπα αυτού του προγενέστερου κτηρίου βρέθηκαν κάτω από την αυλή του ανακτόρου και κάτω από τη ΒΑ του πτέρυγα¹⁰⁴. Η πόλη χτίζεται γύρω από το ανάκτορο με βάση το Ιπποδάμειο σύστημα.

Με βάση τις ανασκαφικές έρευνες και εργασίες καθαρισμού, που πραγματοποιήθηκαν στη βόρεια πτέρυγα του ανακτόρου εντοπίστηκαν αποθέτες του εργαστηρίου κεραμικής κατά την τελευταία φάση της κατασκευής του. Το 1997, βρέθηκαν τρεις κεραμικοί κλίβανοι¹⁰⁵. Μεταξύ των κεραμικών κλιβάνων εντοπίστηκαν δύο πολύ πλούσιοι αποθέτες με πολύ σημαντικά σύνολα κεραμικής της ελληνιστικής εποχής. Οι λάκκοι απόρριψης είχαν διαστάσεις 6,70 x 1,50μ. και 5,70 x 2,40μ., στην ανατολική πλευρά της βόρειας πτέρυγας, με ένα παχύ στρώμα τέφρας¹⁰⁶. Οι αρχαιολόγοι θεωρούν, ότι η εργαστηριακή χρήση της βόρειας πτέρυγας έπεται της δημόσιας, καθώς δεν είναι δυνατόν να υπάρχει η ανάπτυξη βιοτεχνικών δραστηριοτήτων εντός του ανακτόρου, άρα θα πρέπει να αναπτύχθηκε μετά την καταστροφή του και την εγκατάλειψή του. Έτσι, η τυπολογία των κεραμικών προϊόντων από τους αποθέτες του εργαστηρίου τοποθετεί τη χρήση του ανακτόρου κατά το β' μισό του 2^{ου} έως και τις αρχές του 1^{ου} αιώνα π.Χ.¹⁰⁷.

¹⁰¹ Marzollf P. 1994, pp. 65-66. Μπάτζιου-Ευσταθίου Α. 2002, σ. 15.

¹⁰² *Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία*, σ.38. Μπάτζιου-Ευσταθίου Α. 1990, σ. 70.

¹⁰³ Marzollf P. 1996, σ. 51.

¹⁰⁴ Μπάτζιου-Ευσταθίου 2000, σ. 298.

¹⁰⁵ Milojcic V. 1973, σ. 43-75.

¹⁰⁶ Μπάτζιου-Ευσταθίου 2000, σ. 39. Μπάτζιου Ευσταθίου 1993, ΑΔ 48,σ. 228-229.

¹⁰⁷ Μπάτζιου-Ευσταθίου 2000, σ. 42.

2.1.2. Τα κεραμικά εργαστήρια στο αρχαίο θέατρο της Δημητριάδας

Το θέατρο της Δημητριάδας διαθέτει όλα τα βασικά στοιχεία ενός αρχαίου ελληνικού θεάτρου με τη σκηνή, την ορχήστρα και το κοίλο και θεωρείται ότι κατασκευάζεται στα πλαίσια της δημιουργίας της αρχαίας πόλης το 294-292 π.Χ.¹⁰⁸. Για πρώτη φορά εντοπίζεται από τον Leake, αλλά ανασκάπτεται από τον Δημήτριο Θεοχάρη το 1958. Όμως, ο πρώτος, που επιχείρησε να ανασκάψει τον χώρο του θεάτρου και συγκεκριμένα τη σκηνή ήταν ο Απόστολος Αρβανιτόπουλος. Στο θέατρο εντοπίζονται και δύο εργαστηριακοί χώροι: ο νεότερος με ευρήματα και των αυτοκρατορικών χρόνων και ο παλαιότερος με κεραμικά προϊόντα της ελληνιστικής εποχής¹⁰⁹ (**Εικόνα 10**).

2.1.2.1. Το νεότερο εργαστήριο

Η περιοχή του νεότερου κεραμικού εργαστηρίου ήταν περιορισμένη και εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια εργασιών για την κατασκευή φυλακίου στο θέατρο (**Εικόνα 11**). Στη βορειοανατολική άκρη του θεάτρου αποκαλύφθηκαν δύο βαθιές κτιστές λεκάνες, που χρησίμευαν για την επεξεργασία του πηλού. Λίγο βορειότερα των λεκανών ήρθε στο φως ένας σχεδόν τετράγωνος κλίβανος (**Εικόνα 13**) και διασώζεται σε όλο το ύψος των υποκαύστων του (περ. ύψος 1,25 μ.)¹¹⁰. Ο κεραμικός κλίβανος είναι λαξευμένος μέσα στον βράχο της περιοχής και η είσοδος των υποκαύστων βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του. Η είσοδος, η οποία έχει πλάτος περίπου μισό μέτρο (0,54μ.) κατασκευάστηκε από ωμές πλίνθους, οι οποίες έχουν ψηθεί κατά τη χρήση του κλιβάνου. Οι ορατές διαστάσεις του κλιβάνου είναι περίπου 2,43×2,30 μ., ενώ στο κέντρο του εσωτερικού χώρου των υποκαύστων του κλιβάνου, ως στήριγμα της διάτρητης εσχάρας, η οποία δε διατηρείται πλέον, υπάρχει ένας κτιστός τοίχος με μήκος 1,57μ, πλάτος 0,50μ. και ύψος 1,10 μ. και με κατεύθυνση από ανατολικά προς δυτικά¹¹¹. Ο τοίχος σταδιακά στενεύει και από τα δύο άκρα του, γεγονός που διευκόλυνε τη συνεχή τροφοδότηση με καύσιμη ύλη κατά τη διάρκεια της όπτησης των αγγείων¹¹².

¹⁰⁸ Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, σ.126. Ιντζεσίλογλου Χ. 2011, σ. 41-45.

¹⁰⁹ Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, σ.126.

¹¹⁰ στο ίδιο, σ. 134.

¹¹¹ στο ίδιο, σ. 134.

¹¹² στο ίδιο, σ. 134.

2.1.2.2. Το παλαιότερο εργαστήριο

Στα ανατολικά της εγκατάστασης του νεότερου εργαστηρίου εντοπίζεται καταστροφή του δαπέδου, που θεωρείται ότι προέρχεται από ανθρώπινη παρέμβαση, σε παραλληλόγραμμο σχηματισμό και ονομάστηκε ως *λάκκος 1*. Κάτω από το επίπεδο του δαπέδου ήρθε στο φως ένας παλαιότερος κλίβανος, ο οποίος φαίνεται να λειτουργούσε πριν την ανακαίνιση του εργαστηρίου¹¹³ (**Εικόνα 14**). Το νέο δάπεδο στηρίζεται πάνω στη διάτρητη εσχάρα του προηγούμενου θαλάμου όπτησης των κεραμικών αγγείων, ενώ από κάτω του ένα παχύ στρώμα τέφρας σχηματίζει τον χώρο των υποκαύστων με πάχος περίπου 0,15μ.. Ο εντοπισμός του παλαιότερου κλιβάνου εξηγεί και την ύπαρξη του πηγαδιού, ενώ με την ανακαίνιση του εργαστηρίου ο κλίβανος καλύπτεται από το νέο δάπεδο και άρα το πηγάδι μένει εντός του εργαστηριακού συγκροτήματος¹¹⁴.

Από το παλαιότερο κεραμικό εργαστήριο εντοπίστηκαν δύο λεκάνες επεξεργασίας του πηλού στα ανατολικά της ρωμαϊκής σκηνής του αρχαίου θεάτρου με διαστάσεις συνολικού μήκους 2,03μ., πλάτους 1,14 μ., ενώ το μέγιστο ύψος τους φτάνει στα 0,22 μ.¹¹⁵ (**Εικόνα 15**). Κατά τη διάρκεια του καθαρισμού του κεραμικού κλιβάνου εντοπίστηκε το τμήμα ενός ρόδακα από ένα ανάγλυφο αγγείο, το οποίο αποδεικνύεται ότι συνανήκει με έναν άλλο ρόδακα που εντοπίστηκε στον *αποθήκη 2*, στα νοτιοανατολικά της σκηνής και άρα συνέδεσε τον κλίβανο με τον αποθήκη απόρριψης των κεραμικών προϊόντων του κλιβάνου¹¹⁶.

Γενικότερα, οι τύποι των αγγείων, που εντοπίστηκαν μέσα από τους αποθέτες των εργαστηρίων του αρχαίου θεάτρου της Δημητριάδας και του ανακτόρου δε δίνουν περιθώρια στην έρευνα να σχηματίσει μία συνολική εικόνα για την κεραμική παραγωγή της εποχής στην περιοχή και για τον λόγο αυτό σε επόμενο κεφάλαιο θα παρουσιασθούν ενδεικτικά και κάποιοι τύποι των αγγείων από τα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης, που θεωρούνται ως τοπικές παραγωγές και μας προσφέρουν ένα πλούσιο υλικό για την παρουσίαση της τοπικής παραγωγής των εργαστηρίων της περιοχής.

¹¹³ Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, σ.140.

¹¹⁴ στο ίδιο, σ.140.

¹¹⁵ στο ίδιο, σ. 140.

¹¹⁶ στο ίδιο, σ.142.

2.2. Αρχαίες Φερές στο Βελεστίνο Μαγνησίας

Η αρχαία πόλη των Φερών στο σημερινό Βελεστίνο (**Εικόνα 16**) αποτελούσε με την πάροδο του χρόνου, από την Προϊστορική εποχή έως και τα Ελληνιστικά χρόνια, μία από τις σημαντικότερες εμπορικές πόλεις της Θεσσαλίας¹¹⁷. Βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της Πελασγιώτιδος και ήταν μία από τις σημαντικότερες πόλεις της τετράδας, σύμφωνα με τον Στράβωνα¹¹⁸. Αναπτύχθηκε ταχύτατα, ήδη από την εποχή του Χαλκού, ενώ στα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια έφθασε στο απόγειο της ακμής της και αποτελούσε σημαντικό εμπορικό σταθμό¹¹⁹. Κατά τον 3^ο αι. π.Χ., η πόλη βρίσκεται υπό Μακεδονική κυριαρχία και ακμάζει, ενώ τον 2^ο αι. π.Χ. θα έρθει ξανά στο προσκήνιο, όταν αποκτά και πάλι την ηγεμονία του επανιδρυθέντος Κοινού των Θεσσαλών (196/195 π.Χ.), αφού ως πρώτος στρατηγός εκλέγεται ο Φεραίος Πανσανίας Εχεκράτους¹²⁰.

Το γεγονός της επανίδρυσης του Κοινού των Θεσσαλών, μετά την ήττα του Φιλίππου Β΄ στη μάχη των Κυνών Κεφαλών από τον ρωμαϊκό στρατό (197 π.Χ.) είναι η αφετηρία της ακμής της ελληνιστικής πόλης των Φερών. Ο 2^{ος} αιώνας π.Χ. αποτελεί την περίοδο μίας θεαματικής προόδου της πόλης, που αναπτύσσεται τόσο πολεοδομικά¹²¹ όσο και σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής, όπως αποδεικνύεται από τις σωστικές ανασκαφές των τελευταίων εικοσιπέντε ετών. Οι ανασκαφές πραγματοποιούνται σε μέρος του ανατολικού, του νοτιοανατολικού και του νότιου τομέα της αρχαίας πόλης, που σήμερα καταλαμβάνεται από τη σύγχρονη κωμόπολη¹²².

Η κεραμική είναι ένας από τους τομείς της βιοτεχνικής παραγωγής των Φερών που ακμάζει ιδιαίτερα, όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα των ανασκαφικών εργασιών. Τα τελευταία χρόνια οι αρχαιολόγοι συζητούν για την ύπαρξη μίας «*συνοικίας κεραμέων*» στη νότια πλευρά της αρχαίας πόλης, κοντά στο νότιο τείχος, καθώς η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως μία σειρά από εργαστήρια με

¹¹⁷ Κακαβογιάννης Ε. 1980, σ.262.

¹¹⁸ Στράβων ΙΧ, 5, 15.

¹¹⁹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990α, σ. 58. Αραχωβίτη Π.-Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ.70.

¹²⁰ Αραχωβίτη Π.-Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ.70. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Α. 2014. σ. 158.

¹²¹ Στράβων, ΙΧ, 5.18. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994, σ. 81-82. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2014, σ. 158.

¹²² Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, σ. 437.

κεραμικούς κλιβάνους, όμορα μεταξύ τους¹²³. Η αρχή ήδη είχε γίνει από τα Προϊστορικά και τα Κλασικά χρόνια, όμως η ανάπτυξη των εργαστηρίων εντοπίζεται κατά την ελληνοιστική εποχή από τις αρχές του 2^{ου} αιώνα έως και τον 1^ο αιώνα π.Χ. Στο σημείο αυτό, θα παρουσιαστούν τα εργαστήρια που έχουν ανασκαφεί στις Φερέες, σε δύο υποκεφάλαια με βάση την τυπολογία των κλιβάνων τους.

2.2.1. Εργαστήριο κεραμικής με ορθογώνιο κλίβανο

Στο οικόπεδο της ιδιοκτησίας του Μιχ. Αγροκόστα, στη νότια πλευρά της πόλης, όπου ξεκίνησε και η ανασκαφή το 1980, εντοπίστηκε ένας μεγάλος, ορθογώνιος κεραμικός κλίβανος, από τον οποίο σώζεται μόνο ο υπόγειος θάλαμος θέρμανσης σε εξαιρετική κατάσταση¹²⁴ (Εικόνες 17,18). Ο κλίβανος έχει λαξευτεί στο φυσικό έδαφος και έχει διαστάσεις 3,90 x 2,50μ., ενώ το βάθος του ανέρχεται περίπου στο ενάμισο μέτρο (1,40μ.). Στα ανατολικά του κεραμικού κλιβάνου υπήρχε ένας δρόμος, με μήκος 1,10μ. και πλάτος 1,05-1,10μ. και τα τοιχώματά του ενώνονταν με τους τοίχους του θαλάμου¹²⁵. Τα τοιχώματα στο εσωτερικό του θαλάμου έφεραν επένδυση, η οποία αποτελούνταν από όστρακα μεγάλων αγγείων και κεραμίδων, συνδεδεμένα μεταξύ τους με πηλό, όμως έχει καταστραφεί σε αρκετά σημεία. Στο εσωτερικό του θαλάμου και κατά μήκος του υπήρχαν δύο τοίχοι με πλάτος 0,35μ. και μήκος 2,85μ. για τη στήριξη της διάτρητης εσχάρας¹²⁶. Επομένως, το εσωτερικό του θαλάμου χωρίζονταν σε τρία ίσα περίπου μέρη, ενώ στο σημείο ένωσης τους με την πίσω πλευρά του θαλάμου, υπήρχαν μικρά ανοίγματα, ούτως ώστε να διευκολύνεται η κυκλοφορία του θερμού αέρα στο εσωτερικό. Όλες οι εσωτερικές επιφάνειες του κλιβάνου είναι ενδεδυμένες με πηλό, ο οποίος όμως δε διατηρείται. Εντός του θαλάμου βρέθηκαν τμήματα της διάτρητης εσχάρας και του θόλου. Τα έντονα στοιχεία καύσης στο εσωτερικό του κλιβάνου, μαρτυρούν και την εντατική χρήση του. Όμως, το γεγονός, ότι απουσιάζει το στρώμα τέφρας στο θάλαμο και η ύπαρξη χώματος εντός του, αποδεικνύουν, ότι ο κλίβανος δεν καταστράφηκε με βίαιο τρόπο, αλλά εγκαταλείφθηκε σκοπίμως και κατέρρευσε σταδιακά με την πάροδο του

¹²³ Την αρχή κάνει ο Ε. Κακαβογιάννης στα *AAA (1980)*, Τόμος XIII, σ. 262-284. Επίσης, δημοσιεύσεις των αρχαιολογικών εργασιών στο *ΑΔ 35 (1980)*, Χρονικά, σ. 241. *ΑΔ 38 (1983)*, Χρονικά, σ. 193-195. *ΑΔ 39 (1984)*, Χρονικά, σ. 146. *ΑΔ 40 (1985)*, Χρονικά, σ. 191-192. *ΑΔ 44 (1989)*, Χρονικά, σ. 220. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργ. 2020, σ. 104.

¹²⁴ *ΑΔ 35 (1980)*, Χρονικά, σ.271, Πιν.123α και Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1989, σ. 123.

¹²⁵ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, σ. 438.

¹²⁶ στο ίδιο, σ. 439.

χρόνου¹²⁷. Από τα κινητά ευρήματα, τα όστρακα ήταν λιγοστά, αλλά εντοπίστηκαν πολλά κεραμίδια στέγης λακωνικού τύπου, που χρονολογούν την κατασκευή του κλιβάνου τον 2^ο αιώνα π.Χ. Το μεγάλο μέγεθος του κλιβάνου και τα κεραμίδια συνηγορούν στην υπόθεση, ότι μάλλον ο κλίβανος προοριζόταν για το ψήσιμο και την κατασκευή κεραμιδιών και όχι για χρηστική κεραμική¹²⁸. Παράλληλα, στο παρακείμενο προς δυσμάς οικόπεδο του Κων. Καραγιάννη, που ανασκάφηκε το 1985, εντοπίζονται οι εγκαταστάσεις ενός κτιρίου¹²⁹, κάτι που υποδεικνύει, ότι ο κλίβανος ήταν μέρος ενός ευρύτερου κεραμικού εργαστηρίου με διάφορες εγκαταστάσεις.

2.2.2. Εργαστήρια με κυκλικούς/απίοσχημους (ελλειψοειδείς) κλιβάνους

Ένα ολοκληρωμένο παράδειγμα ενός εργαστηρίου κεραμικής βρίσκεται βορειότερα του οικοπέδου Αγροκόστα. Στο οικόπεδο Ν. Σταμούλη, που ανασκάφηκε την περίοδο 1984-1985, αρχικά ήρθε στο φως ένα τμήμα κτηρίου αποσπασματικής διατήρησης, το οποίο θεωρήθηκε ως οικία του κεραμέα, λόγω της ύπαρξης δωματίων με κονιάματα¹³⁰ (Εικόνες 19, 20).

Σε έναν άλλο πλακόστρωτο χώρο, που πρόκειται πιθανότατα για αυλή, εντοπίστηκε μία ορθογώνια, ρηχή λεκάνη, από την οποία σώζεται ένα μέρος της και το χείλος της διαμορφώνεται από κεράμους, τοποθετημένους σε όρθια θέση, ενώ στον πυθμένα της, που ήταν επίσης στρωμένος με όστρακα κεραμιδιών και πήλινες πλάκες, βρέθηκαν ίχνη καθαρού πηλού¹³¹. Πολύ κοντά στη λεκάνη εντοπίζεται μία λιθόκτιστη δεξαμενή μικρού μεγέθους με βάθος περίπου ενός μέτρου (0,90μ.) και διάμετρο 1,10μ. Αποσπασματικά σώζονται και τμήματα των αγωγών, μέσω των οποίων έφθανε άφθονο, καθαρό νερό στη δεξαμενή και τη λεκάνη από ένα πηγάδι σε διπλανό χώρο, όπου βρέθηκαν εκτεταμένοι αποθέτες με πλούσια κεραμική και αντικείμενα της καθημερινότητας, αλλά και αποτυχημένα προϊόντα κεραμικής του εργαστηρίου¹³². Το σύνολο των εγκαταστάσεων αυτών, αναμφίβολα, χρησίμευε για την επεξεργασία του πηλού και αποτελούν μέρη του ευρύτερου εργαστηριακού συγκροτήματος.

¹²⁷ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, σ. 439.

¹²⁸ στο ίδιο, σ. 439.

¹²⁹ ΑΔ 40, (1985), Χρονικά, σ. 192.

¹³⁰ ΑΔ 39 (1984), Χρονικά, σ.146, Πιν.46β,γ,δ. ΑΔ 40 (1985), Χρονικά, σ.191-192, Πιν.63γ-δ και 64α-γ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2020, σ. 106. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργ. 1989, σ. 123.

¹³¹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, σ. 440. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2020, σ. 106.

¹³² Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, σ. 440.

Στη νότια πλευρά του εργαστηρίου, εκτός του χώρου, εντοπίστηκαν τρεις συνεχόμενοι απιόσχημοι κλίβανοι: δύο μεγαλύτεροι, όπου σώζονται μόνο οι θάλαμοι καύσης σε αρκετά καλή κατάσταση και ένας μικρότερος, που σώζεται σχεδόν ακέραιος¹³³ (**Εικόνες 21-26**). Ως προς την τυπολογία και την κατασκευή τους οι κλίβανοι είναι όμοιοι μεταξύ τους και έχουν κοινά χαρακτηριστικά με τον κλίβανο στο οικόπεδο του Μιχ. Αγροκόστα¹³⁴. Οι θάλαμοι καύσης των κλιβάνων ήταν κυκλικοί και λαξευμένοι στο φυσικό έδαφος, ενώ οι είσοδοί τους στρέφονταν αντιστοίχως προς τα βορειοδυτικά και βόρεια. Τα τοιχώματα του μεγαλύτερου θαλάμου ήταν ενδεδυμένα με κεραμίδια, τα οποία ήταν συνδεδεμένα μεταξύ τους με πηλό, όπως και τα τοιχώματα του δρόμου, ο οποίος διέθετε μία τοξωτή οροφή, η οποία, όταν κατέπεσε, διέσωσε τον κλίβανο. Εσωτερικά, τα τοιχώματά του ήταν ενδεδυμένα με πηλό, ο οποίος έχει καταστραφεί στο μεγαλύτερο μέρος του, λόγω της εντατικής χρήσης των κλιβάνων. Στο μέσο του θαλάμου καύσης υπήρχε μία κυκλική κατασκευή ως βάση του κεντρικού στηρίγματος, το οποίο δε σώζεται. Το στόμιο του δρόμου και στους τρεις κλιβάνους ήταν μονίμως κλειστό πρόχειρα με ένα τοίχιο, ενώ η διάτρητη εσχάρα και ο θόλος δε σώζονται στους δύο μεγαλύτερους κλιβάνους και τμήματά τους εντοπίζονται εντός του θαλάμου καύσης¹³⁵. Οι διάμετροι των θαλάμων καύσης ήταν 1,35 μ. και 1,45 μ. αντίστοιχα, ενώ οι διαστάσεις τους ήταν 0,80 μ. στο συνολικό ύψος τους και το σωζόμενο μήκος τους ήταν 2,60 μ. και 2,40μ. αντιστοίχως, μαζί με τον δρόμο. Η χρήση δύο πανομοιότυπων κλιβάνων σε ένα κεραμικό εργαστήριο είχε, προφανώς, κάποιον ιδιαίτερο σκοπό. Πιθανώς, οι δύο κλίβανοι δε λειτουργούσαν την ίδια στιγμή, αλλά ίσως εκ περιτροπής, όπου οι κεραμείς γέμιζαν τον ένα κλίβανο με τα κεραμικά προϊόντα, που προορίζονταν για την όπτηση και μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας ο κλίβανος χρειαζόταν αρκετό διάστημα για να «κρύνει» μαζί με τα αγγεία. Εκείνη τη στιγμή, παράλληλα, λειτουργούσε ο άλλος κλίβανος με μία νέα σειρά κεραμικών προϊόντων¹³⁶.

Ο τρίτος κλίβανος (**Εικόνα 27**), που σώζεται σε άριστη κατάσταση, δίνει μία ολοκληρωμένη άποψη της κατασκευής των κλιβάνων. Το στόμιο εξωτερικά είχε τοξωτή όψη, ενώ η οροφή του εσωτερικού του δρόμου ήταν καμαρωτή¹³⁷. Η διάτρητη εσχάρα του κλιβάνου δε διέθετε κεντρική στήριξη, αλλά μία θολωτή

¹³³ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2020, σ. 106.

¹³⁴ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, σ.440.

¹³⁵ στο ίδιο, σ.442.

¹³⁶ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2020, σ. 108.

¹³⁷ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, σ.442.

κατασκευή, που λειτουργούσε ως στήριγμα. Με την πρώτη χρήση του κλιβάνου, το πρόχειρο στήριγμα, που είχε τοποθετηθεί για τη δημιουργία της εσχάρας (ίσως κάποιο ξύλινο στέλεχος), κάηκε και έτσι σταθεροποιήθηκε και η κατασκευή¹³⁸. Ο θόλος, που δε διατηρείται, φαίνεται, ότι είχε μορφή κυλίνδρου και ήταν πρόχειρα κατασκευασμένος από πηλό. Η διάμετρος του θαλάμου θέρμανσης ήταν 0,65μ., ενώ το μήκος του έφθανε το 1,30μ. και το ύψος, που σώζεται, το 1,15μ. Ανάμεσα στους δύο μεγαλύτερους κλιβάνους υπήρχε μία κλίμακα με έξι λίθινους αναβαθμούς, έτσι ώστε να διευκολύνεται η κίνηση των κεραμέων από το επίπεδο του θαλάμου θέρμανσης προς το πιο υπερυψωμένο επίπεδο του θαλάμου όπτησης¹³⁹. Οι κλίβανοι παρουσιάζουν έντονα στοιχεία καύσης, κάτι που υποδηλώνει την εντατική χρήση τους στο εργαστήριο, ενώ δεν παρατηρείται κάποια βίαια καταστροφή τους, αλλά σταδιακή εγκατάλειψή τους. Το πλούσιο υλικό των ευρημάτων επιτρέπει τη χρονολόγησή τους στον 2^ο αιώνα π.Χ.¹⁴⁰.

Λίγα μέτρα δυτικότερα του οικοπέδου Ν. Σταμούλη, στο οικόπεδο του Β. Πουτσιάκα¹⁴¹, εντοπίστηκαν αποσπασματικά λείψανα, που συνηγορούν στην ύπαρξη ενός κεραμικού κλιβάνου, χωρίς περισσότερα στοιχεία για την κατασκευή του, ενώ τα έντονα ίχνη καύσης δείχνουν ένα άλλο εργαστήριο κεραμικής στην ίδια ευρύτερη περιοχή. Στο οικόπεδο του Θ. Βράκα¹⁴², τα κινητά ευρήματα (η ενσφράγιστη λαβή αμφορέα, τα ευρήματα μεγαρικών σκύφων) μαζί με τα αρχιτεκτονικά ευρήματα (μία κτιστή λεκάνη και δύο αγωγοί) βρίσκονται σε απόσταση περίπου τριακοσίων μέτρων από τα άλλα οικόπεδα, γεγονός που δείχνει ότι η «*συννοικία των κεραμέων*» στις Φερές ήταν μία εκτεταμένη περιοχή, παρόλο που δεν εντοπίστηκαν ίχνη κάποιου άλλου κεραμικού κλιβάνου.

Όμορο με το οικόπεδο Βράκα, στην οδό Φερών, στο οικόπεδο Χρ. Ντόντου¹⁴³, νότια της Υπέρειας Κρήνης, εντοπίστηκε σε σωστική ανασκαφή το 1988, ένας απιόσχημος κεραμικός κλίβανος (**Εικόνα 28**). Από την κατασκευή σώζονται μόνο το κάτω μέρος του θαλάμου θέρμανσης και ο δρόμος¹⁴⁴. Στο μέσο του θαλάμου υπήρχε η κεντρική στήριξη της διάτρητης εσχάρας, που αποτελούνταν από τμήματα κεράμων και πήλινων πλακών, συνδεδεμένα μεταξύ τους με πηλό και το στόμιό του ήταν

¹³⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, σ.442.

¹³⁹ στο ίδιο, σ.442.

¹⁴⁰ ΑΔ 39 (1984), Χρονικά, σ.146.

¹⁴¹ ΑΔ 38 (1983), Χρονικά, σ.195.

¹⁴² στο ίδιο, σ. 193.

¹⁴³ ΑΔ 44 (1989), Χρονικά, σ. 220-221.

¹⁴⁴ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργ. 1994α, σ. 61.

στραμμένο προς τα βόρεια. Το συνολικό μήκος του κλιβάνου ήταν 2,50 μ., η διάμετρος του θαλάμου ήταν 1,50 μ. και το σωζόμενο ύψος περίπου μισό μέτρο (0,40μ.)¹⁴⁵. Την εντατική χρήση του κλιβάνου μαρτυρούν το στρώμα τέφρας και τα έντονα ίχνη καύσης εσωτερικά αλλά και εξωτερικά. Τα ελάχιστα, όμως χαρακτηριστικά όστρακα του τύπου «Δυτικής Κλιτύος», που περισυλλέχθηκαν από τα δάπεδα, πλησίον του στομίου, προσφέρουν στοιχεία για τον χρόνο έναρξης της λειτουργίας του κλιβάνου και τον χρονολογούν νωρίτερα από τις προηγούμενες εργαστηριακές εγκαταστάσεις στα γειτονικά ανασκαφέντα οικοπέδα, περίπου στα τέλη του 4^{ου} ή τις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ., ενώ το κλασικό στρώμα καταστροφής, όπου ανασκάφηκε ο κλίβανος, τοποθετεί την κατασκευή του στα τέλη του 4^{ου} αιώνα π.Χ.¹⁴⁶. Τον 2^ο αιώνα π.Χ., πιθανότατα, ο κλίβανος σφραγίζεται και στη θέση του ανοικοδομείται μία οικία ή ίσως ένα νέο εργαστήριο¹⁴⁷, σύμφωνα με την αποσπασματική διατήρηση των χώρων του κτιρίου¹⁴⁸. Το κτίριο αυτό, με βάση τα ευρήματα της κεραμικής, που θα αναλυθούν περαιτέρω σε επόμενο κεφάλαιο, χρονολογείται κατά τις αρχές του 2^{ου} αιώνα π.Χ.¹⁴⁹, χρόνος, πιθανότατα σφράγισης και του κλιβάνου, όπως ειπώθηκε, χωρίς όμως να προσδιορίζεται με ακρίβεια. Όταν ο κλίβανος έπαψε να χρησιμοποιείται, ο θάλαμος θέρμανσης μετατράπηκε σε αποθήκη, ένα σημαντικό «κλειστό» σύνολο ελληνιστικής κεραμικής¹⁵⁰, το οποίο μας παρέχει τις περισσότερες πληροφορίες σε σχέση με τα άλλα κεραμικά σύνολα για την τυπολογία των αγγείων της ελληνιστικής εποχής στη Θεσσαλία. Ο αποθέτης χρονολογείται πιθανότατα στα τέλη του 4^{ου} αιώνα και στις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ. και τα ευρήματά του θα παρουσιαστούν σε επόμενη ενότητα.

Στα βορειοδυτικά της Υπέρειας Κρήνης, σε κεντρικό σημείο της πόλης των Φερών, στο οικόπεδο Αγγ. Γ. Μέρμυγκα¹⁵¹, η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως τμήματα πλακόστρωτου δαπέδου στα νότιο-νοτιοανατολικά της τομής, ενώ στη δυτική πλευρά της τομής αποκαλύφθηκαν δωμάτια με τοίχους, που χρονολογούνται κατά την ελληνιστική εποχή, σύμφωνα με τα άφθονα όστρακα, που περισυλλέχθηκαν (κυρίως τμήματα μεγαρικών σκύφων). Στην ίδια εποχή πρέπει να χρονολογήσουμε

¹⁴⁵ ΑΔ 44 (1989), Χρονικά, σ.220. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994α, σ.61.

¹⁴⁶ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994α, σ.62.

¹⁴⁷ Σύμφωνα με την κ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. «η οικοδομική φάση αυτή συνδέεται με ένα τμήμα λύχνου, κατασκευασμένο με μήτρα» (βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994α, αρ. ΒΕ 8607, σ.375-376, πιν.289ε).

¹⁴⁸ ΑΔ 44 (1989), Χρονικά, σ. 221.

¹⁴⁹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994α, σ.63.

¹⁵⁰ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994α, σ. 62.

¹⁵¹ ΑΔ 35 (1980), Χρονικά, σ.270-271.

και τον κυκλικό κλίβανο με τοιχώματα από πηλό, που εντοπίστηκε στη νότια γωνία της τομής, κάτω από το πλακόστρωτο δάπεδο της νεότερης οικοδομικής φάσης (Εικόνες 29,30).

Μία σημαντική ανακάλυψη, κατά τις ανασκαφικές εργασίες του 2007, με αφορμή την κατασκευή ενός αποχετευτικού συστήματος ανάμεσα στους οικισμούς του Βελεστίνου και της Χλόης στην οδό Αγίου Κωνσταντίνου ήταν ένας απίοσχημος κεραμικός κλίβανος¹⁵² (Εικόνα 31). Από τον κλίβανο με διάμετρο 1,45μ. διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση ο θάλαμος θέρμανσης με ύψος 1,03μ. και ο κεντρικός πεσσός στήριξης της εσχάρας με τμήματα του θόλου, κατασκευασμένος από θραύσματα κεράμων, με πηλό ως συνδετικό υλικό¹⁵³. Επιπλέον, διατηρείται πολύ καλά και το στόμιο του κλιβάνου, το οποίο σε ένα σημείο του ήταν κλειστό με μικρό τοίχο και τα τοιχώματά του ενώνονταν με μία καμπύλη με τα τοιχώματα του θαλάμου θέρμανσης. Το συνολικό μήκος του θαλάμου καύσης μαζί με το στόμιο ανερχόταν στα 2,40 μ. Η χρονολόγηση του κλιβάνου τοποθετείται στον 2^ο αιώνα π.Χ.¹⁵⁴. με ασφάλεια και η τυπολογία του μαζί με τις διαστάσεις είναι όμοια με τους κλιβάνους του οικοπέδου Σταμούλη, στη νότια πλευρά της αρχαίας πόλης¹⁵⁵. Η αποκάλυψη, όμως, αυτή του κλιβάνου στη συγκεκριμένη περιοχή, μας παρέχει νέα στοιχεία για τη βιοτεχνική παραγωγή στην αρχαία πόλη των Φερών. Η περιοχή στην οποία βρέθηκε, στην οδό Αγίου Κωνσταντίνου, βρίσκεται σε αρκετά μεγάλη απόσταση από την τεκμηριωμένη νότια πλευρά της πόλης, κοντά στο τείχος, όπου έχουν ανασκαφεί διαδοχικά εργαστήρια κεραμικής. Αυτό το στοιχείο είναι σημαντικό για την έρευνα, καθώς φαίνεται ότι διευρύνεται η περιοχή των δραστηριοτήτων παραγωγής της κεραμικής στην πόλη των Φερών¹⁵⁶.

2.3. Το κεραμικό εργαστήριο στην αρχαία Κραννώνα

Η αρχαία Κραννώνα (Εικόνα 32) ήταν μία από τις σημαντικότερες πόλεις της Πελασγιώτιδος και κατ' επέκταση της αρχαίας Θεσσαλίας. Βρίσκεται στα νοτιοδυτικά της πόλης της Λάρισας και της θεσσαλικής πεδιάδας και σήμερα στην περιοχή έχει αναπτυχθεί ο ομώνυμος σύγχρονος οικισμός. Η πόλη ήταν ιδιαίτερα

¹⁵² Αραχωβίτη Π. 2012, σ. 98.

¹⁵³ στο ίδιο, σ. 98.

¹⁵⁴ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, σ. 443.

¹⁵⁵ Αραχωβίτη Π. 2012, σ.98.

¹⁵⁶ στο ίδιο, σ.98.

σημαντική, καθώς βρισκόταν πάνω στην οδό επικοινωνίας της Λάρισας με την αρχαία Φάρσαλο¹⁵⁷. Η κατοίκηση της πόλης ήταν συνεχής από την Προϊστορία έως και τους αυτοκρατορικούς χρόνους. Η πόλη ταυτίστηκε από αρχαίους συγγραφείς με την ομηρική Εφύρα¹⁵⁸ και ιδιαίτερη ανάπτυξη γνώρισε κατά τους αρχαϊκούς χρόνους. Στα ελληνιστικά χρόνια, σύμφωνα με τα επιφανειακά και ανασκαφικά δεδομένα, η πόλη επεκτάθηκε στην πεδινή έκταση, που απλώνεται μπροστά από το ύψωμα «Κάστρο».

Το 1973, εκτός των τειχών της αρχαίας πόλης, 600μ. ανατολικά της ακρόπολης, στο οικόπεδο Μ. Αναστασίου, ήρθαν στο φως δύο κεραμικοί κλιβανοί της όψιμης ελληνιστικής εποχής¹⁵⁹ (**Εικόνες 33-36**). Το σχήμα των κλιβάνων είναι τετράγωνο/ορθογώνιο και τα στόμιά τους κλίνουν προς βορειοδυτικά. Σύμφωνα με την τυπολογία των κλιβάνων, ανήκουν στην κατηγορία των απλών ορθογώνιων/τετράγωνων, στον τύπο Πβ (ορθογώνιοι με κεντρικό τοίχο για τη στήριξη της εσχάρας)¹⁶⁰. Ο κλιβανός Α έχει διαστάσεις 4,10 x 3,60 μ., ενώ ο Β είναι μικρότερος με διαστάσεις 2,90 x 2,90 μ., τετράγωνης κάτοψης. Οι τοίχοι των κλιβάνων κατασκευάζονται εσωτερικά από πλίνθους, ενώ εξωτερικά χτίζονται με μικρούς λίθους, με συνδετικό υλικό το κονίαμα και το ύψος τους φτάνει στα 1,30μ. και 1,20μ. αντίστοιχα¹⁶¹ (**Εικόνα 37**). Ο χώρος μπροστά από τους κλιβάνους περικλείεται από τοίχο με αργολιθοδομή σε σχήμα Π. Και οι δύο κλιβανοί σώζονται στο επίπεδο του θαλάμου θέρμανσης. Οι τοίχοι τους εξωτερικά είναι κατασκευασμένοι από αργούς λίθους, συνδεδεμένοι με πηλό και εσωτερικά από κεραμίδια, επιχρισμένα με πηλό, ο οποίος όμως παρουσιάζει κάποια υάλωση, λόγω των υψηλών θερμοκρασιών, που είχαν αναπτυχθεί στο εσωτερικό κατά την καύση¹⁶². Κάθε θάλαμος θέρμανσης διαιρείται εσωτερικά σε δύο επιμήκεις χώρους από ένα τοίχιο, πάνω στο οποίο στηριζόταν η εσχάρα, που δε σώζεται. Το τοίχιο ενώνεται μόνο στο πάνω μέρος με το πίσω μέρος του τοίχου του κλιβάνου, ενώ στο κάτω μέρος δημιουργείται ένα κενό, εξυπηρετώντας έτσι την καλύτερη λειτουργία του κλιβάνου με την ευκολότερη κυκλοφορία του θερμού αέρα εντός του θαλάμου¹⁶³ (**Εικόνα 38**). Το στόμιο του κλιβάνου Β στεγαζόταν με καμάρα, από την οποία διατηρείται μόνο η

¹⁵⁷ «Κραννών» στο Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών.

¹⁵⁸ Όμηρος, *Ιλιάδα* 13, στ.301.

¹⁵⁹ Γάλλης Κ., *ΑΔ 29* (1973-74), Χρονικά, σ.564-566, Πιν.376α-γ.

¹⁶⁰ Ζαούρη Α. – Κατακούτα Στ. 2006, σ. 53.

¹⁶¹ Γάλλης Κ., *ΑΔ 29* (1973-74), Χρονικά, σ.565-566.

¹⁶² Ζαούρη Α. – Κατακούτα Στ. 2006, σ.54.

¹⁶³ Ζαούρη Α. – Κατακούτα Στ. 2006, σ. 54. *ΑΔ 29* (1973-74), Χρονικά, σ.566.

αρχή της, ενώ παρόμοια στέγαση πρέπει να είχε και ο κλίβανος Α. Το εξωτερικό άκρο των στομιών ήταν μόνιμα φραγμένο με ένα μικρό τοίχιο από πωρόλιθους¹⁶⁴. Η είσοδος στους δύο κλιβάνους γινόταν από έναν διάδρομο, που βρισκόταν ανάμεσά τους, ο οποίος οδηγούσε, μέσω μίας λίθινης κλίμακας, στον περικλειστο χώρο, ενώ ήταν δυνατή η πρόσβαση μέσω του διαδρόμου και στους θαλάμους όπτησης¹⁶⁵. Η κλίμακα, η απουσία επιμελημένης εξωτερικής όψης του λιθόκτιστου περιβόλου και το επίπεδο του χώρου Α, λίγο ψηλότερα από αυτό των κλιβάνων, μας κάνουν να υποθέσουμε, ότι όλοι οι χώροι ήταν ημιυπόγειοι, εκτός από τον διάδρομο¹⁶⁶ (**Εικόνες 39,40**). Σχεδόν, σε όλη την έκτασή τους, τα δάπεδα των κλιβάνων ήταν καλυμμένα από ένα παχύ στρώμα τέφρας, ενώ πάνω σε αυτό εντοπίστηκε ένα στρώμα καταστροφής, το οποίο περιείχε μεγάλους πλίνθους της ανωδομής των κλιβάνων, τετράγωνους πλίνθους από την κατασκευή της εσχάρας και κατάλοιπα των τελευταίων καύσεων του κλιβάνου¹⁶⁷.

Από τα στρώματα καταστροφής στους κλιβάνους, το πιο χαρακτηριστικό εύρημα είναι αυτό στο κλίβανο Β. Οι κεραμίδες λακωνικού τύπου, που έφεραν σφραγίσματα με τα ονόματα ΚΛΕΩΝΟΣ, ΚΡΑΝΝΙΩΝΙΩΝ, ΘΕΟΔΟΤΟΥ και ΘΕΟΔΟΤΟΥ ΚΡΑΝΝΩΝΙΩΝ, μαζί με άλλες κεραμίδες που βρέθηκαν σε σωρούς στην επίχωση και το δάπεδο του κλιβάνου και μας δίνουν σημαντικές πληροφορίες για το εργαστήριο¹⁶⁸ (**Εικόνες 41,42**). Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη, το ανδρικό όνομα σε γενική πτώση και σε μορφή σφραγίσματος πάνω σε κεραμίδια, μας δίνει την πληροφορία για το όνομα του ιδιοκτήτη του κεραμικού εργαστηρίου¹⁶⁹. Άρα, πιθανώς, οι Κλέων και Θεόδοτος να ήταν οι ιδιοκτήτες του εργαστηρίου με τους δύο κλιβάνους στην Κραννώνα και ο καθένας διέθετε τη δική του σφραγίδα. Ο Θεόδοτος φαίνεται, ότι ανάλογα, αν η παραγγελία ήταν επίσημη ή ανεπίσημη, χρησιμοποιούσε είτε μόνο το όνομά του, είτε τη σφραγίδα με το όνομα και την καταγωγή του. Για τη μεταξύ τους σχέση, είτε επαγγελματική, είτε συγγενική, δεν μπορούμε να εξάγουμε σαφή συμπεράσματα μέσα από τις επιγραφές των κεραμιδιών, αλλά φαίνεται γενικά,

¹⁶⁴ Ζαούρη Α.- Κατακούτα Στ. 2006, σ. 54.

¹⁶⁵ Γάλλης Κ., ΑΔ 29 (1973-74), Χρονικά, σ.566.

¹⁶⁶ Ζαούρη Α. – Κατακούτα Στ. 2006, σ. 54.

¹⁶⁷ στο ίδιο, σ. 55.

¹⁶⁸ Γάλλης Κ., ΑΔ 29 (1973-74), Χρονικά, σ.566.

¹⁶⁹ Ζαούρη Α. – Κατακούτα Στ. 2006, σ. 55.

ότι ήταν κοινά ονόματα στη Θεσσαλία, αν και εμφανίζονται για πρώτη φορά σε ενσφράγιστες κεραμίδες¹⁷⁰.

Σύμφωνα με τη μελέτη του συνόλου των ευρημάτων οι δύο κλίβανοι χρονολογούνται κατά το β' μισό του 2^{ου} αιώνα π.Χ., χωρίς να προσδιορίζεται με σαφήνεια η διάρκεια ζωής τους¹⁷¹. Αρχικά κατασκευάζεται ο κλίβανος Β και έπειτα ο κλίβανος Α μαζί με τον περίβολο. Οι κλίβανοι της Κραννώνας αποτελούν ευρήματα ενός εκτεταμένου εργαστηρίου, χωρίς όμως να έχουμε ανασκαφικές μαρτυρίες από τις υπόλοιπες εγκαταστάσεις του¹⁷².

Αν και οι ορθογώνιοι κλίβανοι συνήθως προορίζονταν για το ψήσιμο κεραμίδων ή πλίνθων, όπως ήδη αναφέραμε, φαίνεται, ότι οι συγκεκριμένοι κλίβανοι εξυπηρετούσαν και την κατασκευή μικρότερων αγγείων, σύμφωνα με τα ευρήματα, που εντοπίστηκαν¹⁷³. Η εγκατάλειψη του εργαστηρίου οδήγησε στην κατάρρευση του, χωρίς όμως να έχει προηγηθεί κάποιο βίαιο γεγονός (σεισμός ή πυρκαγιά), σύμφωνα με την έρευνα. Τα ευρήματα, που παρέμειναν εκεί, είτε αποτελούν αποτυχημένα προϊόντα του εργαστηρίου, είτε δεν πουλήθηκαν¹⁷⁴. Με βάση την ποικιλία των ευρημάτων δε φαίνεται να ήταν ένα εξειδικευμένο εργαστήριο κεραμικής, αλλά περισσότερο μία βιοτεχνία ευρείας, κεραμικής παραγωγής, που κάλυπτε τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων της Κραννώνας και της ευρύτερης περιοχής της.

2.4. Κεραμικά εργαστήρια στην αρχαία Φάρσαλο

Η αρχαία Φάρσαλος εκτεινόταν στις βόρειες κλιτύες του υψώματος του Προφήτη Ηλία, το οποίο αποτελεί μία βορειοδυτική απόληξη του Ναθράκιου όρους, σε μια στρατηγικής σημασίας γεωγραφική θέση, καθώς από αυτή διέρχονταν οδικοί άξονες που συνέδεαν τη βόρεια με τη νότια Ελλάδα. Η πρωιμότερη κατοίκηση του χώρου τοποθετείται από την αρχαιολογική σκαπάνη στη Νεότερη Νεολιθική περίοδο και πιο συγκεκριμένα στην 4η χιλιετία π.Χ. Η Φάρσαλος είναι η πρωτεύουσα της "Τετράδος Φθιώτιδος" και της "Περιοικίδος Αχαΐας Φθιώτιδος", καθώς και μια από τις ισχυρότερες θεσσαλικές πόλεις. Από την αρχαία πόλη, κυρίως αυτή των

¹⁷⁰ A Lexicon of Greek Personal Names, Vol.IIIB, Oxford 2000, σ. 189, 240.

¹⁷¹ Γάλλης Κ., ΑΔ 29 (1973-74), Χρονικά, σ.566.

¹⁷² Ζαούρη Α. – Κατακούτα Στ. 2006, σ.58.

¹⁷³ στο ίδιο, σ.58.

¹⁷⁴ στο ίδιο, σ.59.

ελληνιστικών χρόνων, έχει ανασκαφεί ένας σημαντικός αριθμός ιδιωτικών οικιών, κάποιες από τις οποίες είναι πλούσιες επαύλεις.

Το 1984, ανασκάπτεται επί της Οδού Αχιλλέως, στο οικόπεδο Στ.Λυδάκη¹⁷⁵, κτήριο υστεροελληνιστικών χρόνων (**Εικόνες 43,44**). Στο κτήριο φαίνεται να προστίθενται αργότερα δωμάτια και ένας κυκλικός κλίβανος από την ανατολική πλευρά του. Το κτήριο διατηρείται πολύ αποσπασματικά και λίγα συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν, όπως ότι ίσως σχετίζεται με την αγορά της πόλης, που εντοπίζεται σε μικρή απόσταση προς τα νότια και ότι εδώ βρίσκονταν εργαστήρια κεραμικής και άλλων βιοτεχνικών εργασιών.

Το 2006, σε ανασκαφικές εργασίες επί της οδού Απόλλωνος, στο οικόπεδο Ν. Νεστούρι¹⁷⁶, εντοπίστηκε στην ανατολική πλευρά ενός οικοπέδου, σε βάθος 1,05μ. ένας κεραμικός κλίβανος. Ο κλίβανος είναι απιόσχημος και τα τοιχώματα και το δάπεδό του ήταν κατασκευασμένα από ντόπιο, πορτοκαλόχρωμο πηλό. Ο θάλαμος του κλιβάνου εσωτερικά έχει διάμετρο 1,54μ. και σώζονταν έως τα 1,23μ. Τα τοιχώματά του σώζονται σε ύψος 1,17μ. και συνέκλιναν προς τα πάνω, ενώ είχαν υαλοποιηθεί, λόγω των υψηλών θερμοκρασιών της όπτησης από τη μέση και πάνω¹⁷⁷. Το δάπεδο του κλιβάνου είχε πάχος 0,08μ., και πάνω του εντοπίστηκε ποσότητα τέφρας, ενώ ο υπόλοιπος κλίβανος ήταν γεμάτος με σκούρο καστανό χρώμα, το οποίο περιείχε τμήματα από την οροφή και τα τοιχώματα, τα οποία είχαν πέσει στο εσωτερικό του κλιβάνου, αρκετά τμήματα πήλινων κεραμίδων στέγης και ελάχιστα όστρακα, που χρονολογήθηκαν κατά την κλασική και ελληνιστική εποχή¹⁷⁸. Ο κλίβανος είχε κατασκευαστεί εντός του φυσικού εδάφους¹⁷⁹.

2.5. Κεραμικά εργαστήρια στην περιοχή της Καρδίτσας

2.5.1. Μητρόπολη

Η πόλη της Μητρόπολης είναι μία από τις σημαντικότερες πόλεις της τετράδας Εστιαιώτιδος, χτισμένη δίπλα στον ποταμό Λάπαρδο και με απόσταση 12χλμ. από τη

¹⁷⁵ Τζιαφάλιας Αθ., ΑΔ 40 (1985), Χρονικά, σ.202, πίν 72β.

¹⁷⁶ Καραπάνου Σ., ΑΔ 61 (2016), Χρονικά, σ. 636 (Απουσία εικόνας).

¹⁷⁷ στο ίδιο, σ. 636.

¹⁷⁸ στο ίδιο, σ. 636.

¹⁷⁹ στο ίδιο, σ. 636.

σημερινή Καρδίτσα. Η ταύτισή της οφείλεται σε επιγραφή, που βρέθηκε εντοιχισμένη σε οικία με την αναφορά «ΠΟΛΙΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΩΝ»¹⁸⁰.

Τα λίγα εργαστήρια κεραμικής με τους κλιβάνους τους, που βρέθηκαν διάσπαρτα σε διάφορα σημεία της περιοχής της Μητρόπολης της Καρδίτσας, επιβεβαιώνουν τις βιοτεχνικές δραστηριότητες των κατοίκων της. Η ανασκαφική έρευνα το 1984 στο οικόπεδο Χρ.Παπαδούλη, έφερε στο φως αποσπασματικά τμήματα αρχαίων τοίχων¹⁸¹. Σε ένα κενό ανάμεσα στα κτίρια εντοπίστηκε ένα κυκλικός λάκκος, με διάμετρο 0,59μ. και βάθος 0,51μ. Εντός του λάκκου εντοπίστηκαν δύο ανοίγματα, που σε συνδυασμό με τα έντονα ίχνη καύσης, συνηγορούν ότι πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε ως κλίβανος (**Εικόνα 45**). Ένα επιπλέον στοιχείο είναι, ότι βρέθηκαν και αποτυχημένα προϊόντα ανάγλυφων σκύφων, που χρονολογούνται κατά τον 2^ο αιώνα π.Χ.¹⁸².

Στην έρευνα, που ολοκληρώθηκε το 1985, στο οικόπεδο Ζ. Κουκουζέλη σε κεντρικό σημείο του αστικού ιστού της αρχαίας Μητρόπολης, ανασκάφηκαν δύο χώροι, που προορίζονταν για ανοικοδόμηση και χωρίστηκαν σε δύο τομείς: ο τομέας Α στα ανατολικά και ο τομέας Β στα δυτικά¹⁸³ (**Εικόνες 46,47**). Στο τομέα Α ανασκάφηκαν δύο κεραμικοί κλίβανοι, ένας μικρός (κλίβανος Β) στα βορειοανατολικά και ένας μεγαλύτερος (κλίβανος Α). Ο κλίβανος Α (**Εικόνα 48**) έχει κυκλική/ελλειψοειδής κάτοψη και σώζει τη διάτρητη εσχάρα του. Οι διαστάσεις του είναι 1,60x1,90μ. και η περίμετρό του είναι 8,15μ. Το βάθος του ανακαλύφθηκε έως το 1μ., ενώ το ύψος του ανέρχεται λίγο παραπάνω από το ένα μέτρο (1,20μ.)¹⁸⁴. Ο κλίβανος διατηρεί αποσπασματικά την είσοδό του και επειδή σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση, αποκολλήθηκε, για να εκτεθεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Καρδίτσας. Ο κλίβανος Β είναι, επίσης, κυκλικός/ελλειψοειδής, ενώ στο εσωτερικό του ανακαλύφθηκε ένα τμήμα του θόλου, καθώς και ο κυλινδρικός τοίχος στήριξης της εσχάρας. Η είσοδός του γινόταν από τα ανατολικά¹⁸⁵. Οι κεραμίδες, που εντοπίστηκαν, φαίνεται, ότι χρησιμοποιήθηκαν για να φράζουν το στόμιο του κλιβάνου, ενώ η κεραμική εντός του ήταν άφθονη, χωρίς όμως χαρακτηριστικά στοιχεία. Στον δυτικό τομέα της ανασκαφής εντοπίστηκε ένας λάκκος (ίσως κλίβανος

¹⁸⁰ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2008, σ. 313.

¹⁸¹ Ιντζεσίλογλου Χ. 1984, ΑΔ 40, Χρονικά, σ.195.

¹⁸² στο ίδιο, σ.195.

¹⁸³ Ροντήρη Β., ΑΔ 51 (1996), Χρονικά, σ.349.

¹⁸⁴ στο ίδιο, σ.350.

¹⁸⁵ στο ίδιο, σ.350.

;) με έντονα ίχνη καύσης και υαλοποιημένα τα τοιχώματά του, ενώ θα πρέπει να είχε στέγη, λόγω των πολλών κεραμιδιών που βρέθηκαν στο εσωτερικό του¹⁸⁶.

Η απόσταση των δύο τομέων δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για τη μεταξύ τους σχέση, αλλά η ύπαρξη των κλιβάνων μαζί με τα οικοδομικά αποσπάσματα συνηγορούν, ότι μάλλον πρόκειται για κάποιο εργαστήριο μαζί με οικία, αν λάβουμε υπόψιν τα αποσπασματικά δωμάτια, που ανασκάφηκαν. Τα ευρήματα δείχνουν μία μακρόχρονη χρήση του χώρου, ήδη από τον 4^ο αιώνα π.Χ., ενώ οι κλίβανοι μάλλον χρησιμοποιούνται στην ελληνιστική περίοδο¹⁸⁷.

Η ανασκαφική έρευνα στο οικοπέδο Μ. και Ν. Πετσιά¹⁸⁸ έφερε στο φως δύο κεραμικούς κλιβάνους και τμήμα ενός κτηρίου, που χρονολογούνται σε διαφορετικές χρονολογικές φάσεις της ελληνιστικής εποχής (**Εικόνα 49**). Στα δυτικά του οικοπέδου σώζεται ένας μικρός, κυκλικός κεραμικός κλίβανος. Διατηρείται μόνο ένα τμήμα του θαλάμου θέρμανσης και τμήμα του πεσσού, που στήριζε τη διάτρητη εσχάρα. Ο θάλαμος θέρμανσης έχει διάμετρο περίπου 1,70 μ. Ο κεραμικός κλίβανος μεταφέρθηκε στο Μουσείο Καρδίτσας, με σκοπό να χρησιμοποιηθεί σε εκπαιδευτικά προγράμματα του μουσείου¹⁸⁹.

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου ανακαλύφθηκε άλλος ένας ορθογώνιος κλίβανος και με βάση τα στρωματογραφικά δεδομένα φαίνεται να είναι πρωιμότερος του κυκλικού¹⁹⁰. Διατηρείται ο θάλαμος θέρμανσης και τα παράλληλα τοιχία, πάνω στα οποία στηριζόταν η διάτρητη εσχάρα. Οι εξωτερικοί τοίχοι, καθώς και τα τοιχία στήριξης της εσχάρας είναι χτισμένα από κεραμίδια, τα οποία είναι καλοψημένα, ενώ ως συνδετικό υλικό των τοίχων είχε χρησιμοποιηθεί υλικό από άργιλο. Οι διαστάσεις του κλιβάνου είναι 3x2,50 μ. Τα τοιχία στήριξης της εσχάρας σώζονται σε μήκος 0,90μ. και έχουν πλάτος 0,30μ. Από τα ευρήματα συμπεραίνουμε, ότι ο κλίβανος αυτός χρησιμοποιήθηκε για όπτηση οικοδομικού υλικού¹⁹¹. Τέλος, αποκαλύφθηκε η θεμελίωση τεσσάρων τοίχων, που φαίνεται να ανήκαν σε κτήριο σύγχρονο του ορθογώνιου κλιβάνου, πιθανώς για εργαστηριακή χρήση.

¹⁸⁶ Ροντήρη Β., ΑΔ 51 (1996), Χρονικά, σ.351.

¹⁸⁷ στο ίδιο, σ.351. Ζαούρη, Α. – Κατακούτα, Στ. 2006, σ.61.

¹⁸⁸ Βαϊοπούλου Μ. 2006, ΑΔ 61, Χρονικά, σ. 662, εικ. 16.

¹⁸⁹ στο ίδιο, σ. 663.

¹⁹⁰ στο ίδιο, σ. 663.

¹⁹¹ στο ίδιο, σ. 663.

2.5.2. Καλλίθηρο

Στο χωριό Καλλίθηρο Καρδίτσας, που απέχει 10χλμ. από τη σύγχρονη πόλη και συγκεκριμένα στο οικόπεδο Σ. Ντανόπουλου, η ανασκαφική έρευνα, που ολοκληρώθηκε το 1999, έφερε στο φως αποσπασματικά τμήματα ελληνιστικών οικιών και οδών (**Εικόνα 50**). Η τελευταία φάση χρήσης του χώρου τοποθετείται στην ύστερη ελληνιστική περίοδο¹⁹². Στα μέσα του βόρειου τμήματος της ανασκαφής, ανακαλύφθηκε ένας μικρός απιόσχημος κεραμικός κλίβανος με συνολικό μήκος 1,90μ. Η διάτρητη εσχάρα του κλιβάνου δε σώζεται, αλλά στηριζόταν πάνω σε ένα κυλινδρικό στήριγμα, το οποίο σώζεται μόνο στο κατώτερο τμήμα του¹⁹³ (**Εικόνα 51**).

2.5.3. Ανάβρα

Κατά τη διάρκεια του έργου κατασκευής οδού στον αυτοκινητόδρομο της Κεντρικής Ελλάδας, κοντά στην Ανάβρα και σε βάθος περίπου 1μ. αποκαλύφθηκαν τα κατώτερα τμήματα ενός κεραμικού κλιβάνου, με απιόσχημη, πιθανώς, κάτοψη και διαστάσεις 0,80 x 0,75μ.¹⁹⁴. Ανασκάφηκε στις παρυφές του αρχαίου οικισμού κοντά στο σύγχρονο χωριό Ανάβρα, στα σύνορα της Δολοπίας και της τετράδος Θεσσαλιώτιδας. Από τον κλίβανο διατηρείται μόνο τμήμα του θαλάμου θέρμανσης και του στομίου του θαλάμου καύσης, με είσοδο από τα δυτικά. Η είσοδος είχε ανοιχθεί στο φυσικό έδαφος, ενώ στο θάλαμο διατηρούνται μόνο ίχνη από τα επιχρισμένα με πηλό τοιχώματα, τα οποία είναι υαλοποιημένα, εξαιτίας της αυξημένης θερμοκρασίας. Επιπλέον, στο εσωτερικό του θαλάμου θέρμανσης και γύρω του βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα άβαφων αγγείων. Τα ευρήματα χρονολογούν τον κλίβανο στα τέλη του 2^{ου}- αρχές 1^{ου} αιώνα π.Χ.¹⁹⁵.

2.5.3. Μαυραχάδες

Οι Μαυραχάδες είναι ένα μικρό χωριό στο νοτιοανατολικό άκρο του νομού Καρδίτσας και ανήκουν στο Δήμο Σοφάδων. Κατά τη διάρκεια ανασκαφής, που

¹⁹² Ιντζεσίλογλου Χ., 1999, ΑΔ 54, Χρονικά, σ.410

¹⁹³ στο ίδιο, σ. 410.

¹⁹⁴ ΑΔ 2009, Χρονικά, σ. 612.

¹⁹⁵ στο ίδιο, σ. 612.

πραγματοποιήθηκε το 2008, στην νοτιοανατολική γωνία του σκάμματος εκσκαφής οχετού ήρθε στο φως ένας απιόσχημος κεραμικός κλίβανος σε βάθος περίπου 1,50μ¹⁹⁶. Η κατεύθυνση του είχε προσανατολισμό Β-Ν και η είσοδος του θαλάμου καύσης βρισκόταν στα βόρεια. Ο θάλαμος θέρμανσης και ο θάλαμος καύσης διασώζονται σε μήκος 2μ., ενώ το πλάτος στο επίπεδο του θαλάμου θέρμανσης έφθανε το 1,10μ.¹⁹⁷ Ο κλίβανος ήταν λαξευμένος στο φυσικό έδαφος και τα τοιχώματά του, όπως και το δάπεδο, ήταν κατασκευασμένα από στρώσεις αποτεφρωμένου πηλού με πάχος 0,10μ. που διατηρούνταν μόνο στο κατώτερο τμήμα των θαλάμων θέρμανσης και καύσης και στον μικρό κίονα, που στήριζε τη διάτρητη εσχάρα. Ο κιονίσκος στήριξης της εσχάρας είχε διάμετρο 0,36μ. και σωζόμενο ύψος στα 0,14μ.¹⁹⁸. Στο θάλαμο θέρμανσης του κλιβάνου βρέθηκαν μόνο τμήματα του πηλού της διάτρητης εσχάρας, ενώ στον θάλαμο καύσης εντοπίστηκαν απανθρακωμένα ξύλα και οστά ζώων, αλλά και όστρακα άβαφων και χρηστικών αγγείων, ως αποτελέσματα ατελούς/ αποτυχημένης όπτησης. Με βάση την τυπολογία του κλιβάνου, η χρονολόγησή του τοποθετείται στην ύστερη ελληνιστική περίοδο¹⁹⁹.

2.6. Εχίνος

Τέλος, στην περιοχή του σημερινού Αχινού, η οποία είναι κωμόπολη χτισμένη στις νότιες πλαγιές δύο χαμηλών λόφων πάνω στον αρχαίο Εχίνο ή Εχινούντα²⁰⁰, στα σύνορα Μαλίδος και Αχαΐας Φθιώτιδας εντοπίζεται κεραμικό εργαστήριο. Η στρατηγικής σημασίας θέση της περιοχής, η οποία συνέδεε τη Θεσσαλία με τη νότια Ελλάδα παρουσιάζει κατοίκηση ήδη από τη Μεσοελλαδική εποχή, ενώ το όνομά της αναφέρεται στις γραμματειακές πηγές από τον 5^ο αιώνα π.Χ.²⁰¹ και έπειτα. Οι ενδείξεις κατοίκησης και ανάπτυξης της πόλης του Εχίνου χρονολογούνται από τον 4^ο αιώνα π.Χ.²⁰² και με βάση τα ανασκαφικά στοιχεία η περίοδος ακμής τοποθετείται στον 2^ο αιώνα π.Χ. καθώς και τους αυτοκρατορικούς χρόνους.

Τα περισσότερα αγγεία στα ταφικά και οικιστικά σύνολα είναι ντόπιας παραγωγής με κάποιες εισαγωγές από άλλα εργαστήρια και αυτό δικαιολογείται από

¹⁹⁶ ΑΔ 2009, Χρονικά, σ. 622.

¹⁹⁷ στο ίδιο, σ. 622.

¹⁹⁸ στο ίδιο, σ. 622.

¹⁹⁹ στο ίδιο, σ. 622

²⁰⁰ Στράβων Ι, 60, ΙΧ, 433, 435, 442. Δημοσθένης ΙΧ, 120.

²⁰¹ Αριστοφάνης, *Λυσιστράτη*, 1169.

²⁰² ΑΔ 48 (1993), Χρονικά, σ. 216. (οικ. Αθ. Παπαλεξόπουλου).

την ένδειξη για την προσπάθεια ταύτισης κεραμικού κλιβάνου στο οικόπεδο Αλ. Παπαδημητρίου²⁰³. Το ορθογώνιο κτίσμα, που ανασκάφηκε μαζί με ταφικά σύνολα, βρίσκεται ανατολικά του τάφου V. Είναι κατασκευασμένο με αργολιθοδομή και περιλαμβάνει δύο χώρους, διαστάσεων 4x5,45μ. (X1) 2,90x4.90μ. (X2)²⁰⁴ (Εικόνα 52).

Ο χώρος X1 βρίσκεται στα δυτικά και οι τοίχοι του είναι χτισμένοι από κεράμους. Η κατασκευή του γίνεται με εκφορικό τρόπο, ενώ και η ύπαρξη πηλού ως συνδετικού υλικού στους τοίχους οδήγησε στην υπόθεση, ότι ίσως πρόκειται για έναν κεραμικό κλίβανο. Ο χώρος X2 βρίσκεται ανατολικά του X1 και ο νότιος τοίχος του ακουμπά τον ανατολικό τοίχο του X1. Ο ανατολικός τοίχος του X2 είναι κατασκευασμένος με αργολιθοδομή στην ανατολική πλευρά του και με κεράμους στη δυτική. Κατά τον καθαρισμό της δυτικής όψης, βρέθηκαν σφήνες, οι οποίες είναι γνωστό ερευνητικά, ότι χρησίμευαν ως στηρίγματα για την όπτηση των αγγείων εντός ενός κεραμικού κλιβάνου, γεγονός που ταυτοποιεί τον κεραμικό κλίβανο²⁰⁵. Τα ευρήματα χονδροειδούς κεραμικής, αλλά και η κεραμική από τα ταφικά σύνολα του Αχινού, χρονολογούν την τοπική κεραμική παραγωγή του Εχίνου περίπου στα μέσα του 2^{ου} αιώνα π.Χ.²⁰⁶.

Συνοψίζοντας, από την παρουσίαση των εντοπισθέντων και ανασκαφέντων εργαστηρίων στη Θεσσαλία, που χρονολογούνται κατά την ελληνιστική περίοδο, μπορούμε να εξάγουμε κάποια πρώτα συμπεράσματα για τα χαρακτηριστικά των κεραμικών κλιβάνων, που έχουν ανασκαφεί. Αρχικά, είναι σαφές, ότι στη Θεσσαλία την εποχή αυτή υπάρχουν και οι δύο τύποι των κλιβάνων, οι κυκλικοί/απιόσχημοι και οι ορθογώνιοι/ τετράγωνοι. Ως προς το ποσοστό χρήσης του ενός ή του άλλου τύπου, φαίνεται, ότι οι κυκλικοί είναι περισσότεροι, γεγονός, που υποδεικνύει, ότι η κεραμική παραγωγή επικεντρώνονταν στην κατασκευή αγγείων καθημερινής χρήσης, που εξυπηρετούσε τις ανάγκες των Θεσσαλών κατοίκων των περιοχών. Επιπλέον, τα εργαστήρια δείχνουν μία διευρυμένη και διάσπαρτη εργαστηριακή δραστηριότητα στη Θεσσαλία, δε χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη χωροτεχνική και βιοτεχνική οργάνωση, αλλά πρόκειται περισσότερο για επαρχιακές εγκαταστάσεις. Η μοναδική εξαίρεση είναι η «*Συνοικία των Κεραμέων*» στις Φερές, όπου εκεί συγκεντρώνονται σε ένα συγκεκριμένο σημείο της πόλης, στη νότια πλευρά της και σχηματίζουν μία

²⁰³ Λαμπροπούλου Λ. 1982, ΑΔ 37, Χρονικά, σ. 196-197.

²⁰⁴ στο ίδιο, σ. 196-197.

²⁰⁵ στο ίδιο, σ. 196.

²⁰⁶ Παπακωνσταντίνου Μ.Φ. 2000, σ. 204-213.

βιοτεχνική περιοχή, που εξυπηρετεί ευρέως και όλες τις πόλεις της εποχής, σύμφωνα με την κεραμική, που εντοπίζεται σε οικιστικά και ταφικά σύνολα.

Κεφάλαιο 3. Οι τύποι των τοπικών αγγείων της ελληνοιστικής κεραμικής της Θεσσαλίας

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστούν οι τύποι των αγγείων της τοπικής παραγωγής της Θεσσαλίας, με βάση τα ευρήματα των απορριμμάτων στους αποθέτες των κεραμικών εργαστηρίων, που εξετάστηκαν.

Εκτός από τα ευρήματα σε όσα εργαστήρια παρουσιάστηκαν προηγουμένως, το «κλειστό» σύνολο κεραμικής στο οικόπεδο Ντόντου στις αρχαίες Φερές, το οποίο άνηκε στην περιοχή της «συννοικίας των κεραμέων» στη νότια πλευρά της πόλης, που αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αποτελεί μία πρώτη, βασική και ολοκληρωμένη εικόνα των τύπων αγγείων, που κατασκευάζονταν από τα εργαστήρια και βρισκόταν σε χρήση κατά την πρώιμη ελληνοιστική εποχή στη Θεσσαλία. Το σύνολο παρουσιάζει ένα αξιοσημείωτο ενδιαφέρον, καθώς αφού βρίσκεται εντός του εργαστηρίου, περιέχει μεγάλο ποσοστό αγγείων τοπικής φεραϊκής παραγωγής, ενώ μπορεί να χρονολογηθεί ακριβέστατα. Η «συννοικία των κεραμέων» των Φερών έφερε στο φως πλούσιους αποθέτες και εργαστήρια, που συνέβαλαν σημαντικά στη μελέτη της τοπικής ελληνοιστικής κεραμικής, ενώ επικουρικά συνδράμουν και οι εργαστηριακές εγκαταστάσεις στις υπόλοιπες θεσσαλικές πόλεις. Στη συνέχεια, θα γίνει μία εκτενής εξέταση των τύπων αγγείων της Θεσσαλίας στην ελληνοιστική εποχή, από τους αποθέτες του ανακτόρου και του αρχαίου θεάτρου της Δημητριάδας, τα εργαστήρια των Φερών και τα ευρήματα των μικρότερων εργαστηρίων της νοτιοδυτικής Θεσσαλίας, καθώς και τύποι αγγείων, που εντοπίζονται σε οικιστικά και ταφικά σύνολα της Θεσσαλίας και θεωρούνται προϊόντα τοπικής παραγωγής²⁰⁷.

²⁰⁷ Η παρούσα διπλωματική εργασία θα επικεντρωθεί κυρίως σε τύπους αγγείων, που εντοπίζονται στους αποθέτες των κλιβάνων των εργαστηρίων της ελληνοιστικής εποχής, όπου έχουν ανασκαφεί στις θεσσαλικές πόλεις και σε επιλεγμένους τύπους αγγείων, που έχουν εντοπιστεί σε κλειστά ταφικά και οικιστικά σύνολα διαφόρων ανεσκαμμένων θέσεων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ορισμένα σχήματα αγγείων, που θεωρούνται χαρακτηριστικά για τα κεραμικά σύνολα, όπως τα μυροδοχεία για τα ταφικά σύνολα να παραλείπονται από την παρούσα μελέτη, εξαιτίας εσκεμμένου περιορισμού της μελέτης.

3.1. Επιτραπέζια κεραμική

3.1.1. Γραπτή κεραμική

Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται δύο ομάδες τύπων κεραμικής: α) η κεραμική «Δυτικής Κλιτύος» και β) τα αγγεία λευκού βάρους. Καταρχάς, η πρώτη ομάδα της κεραμικής «Δυτικής Κλιτύος» δεν είναι ιδιαίτερα συνηθισμένη στη Θεσσαλία²⁰⁸. Τυπικό σχήμα είναι ο κάρυκος -κατεξοχήν αγγείο πόσης- με λεπτά τοιχώματα, απλό ωοειδές σώμα χωρίς λαιμό, εσωστρεφές χείλος και κοντό πόδι²⁰⁹.

Κάρυκοι βρέθηκαν στον πρώτο αποθέτη του ανακτόρου της Δημητριάδας μαζί με άλλα προϊόντα ενός παρακείμενου εργαστηρίου κεραμικής, καθώς οι συγκεκριμένοι αποθέτες ήταν λάκκοι απόρριψης των απορριμμάτων του εργαστηρίου.

Ο τύπος κάρυκου, που παραπέμπει στους «αττικούς» ως προς το σχήμα του, κοσμείται με γιρλάντα από φύλλα κισσού, που αποδίδεται με αραιό πηλό (**Εικόνα 53**). Ο τύπος αυτός επικρατεί σε όλο τον 3^ο αιώνα π.Χ., αλλά η διακόσμηση του τοποθετεί στις αρχές του αιώνα²¹⁰. Ο πηλός είναι ο ντόπιος πορτοκαλόχρωμος και το ψήσιμο των αγγείων είναι ανομοιογενές, όπου σε σημεία αποκτά ένα ερυθρό χρωματισμό²¹¹.

Οι τύποι κάρυκων με «ενιαίο περίγραμμα» και διάφορα είδη διακοσμήσεων, όπως με εγχάρκτη σπείρα βλαστών, εγχάρκτο περιδέραιο με επίθετο πηλό και φιόγκους²¹², με ένα πλαστικό προσωπίο Σατύρου να διακοσμεί τις λαβές χρονολογούνται, λόγω της εγχάρξης, μέσα στο γ' τέταρτο του 3^{ου} αιώνα π.Χ.²¹³ (**Εικόνα 54**). Στους αποθέτες εντοπίζονται και ακόσμητοι κάρυκοι, όπως εντοπίστηκαν και αλλού εντός του ανακτόρου²¹⁴ (**Εικόνα 55**) Η πολύ καλή ποιότητα των αγγείων της κατηγορίας αυτής και η μεγάλη ομοιότητά τους με αττικά παράλληλα οδηγούν στην υπόθεση, ότι, ίσως, πρόκειται για εισηγμένα παραδείγματα. Όμως ο εντοπισμός τους εντός των αποθετών, καθιστά ακόμα πιθανότερο, ότι έχουμε

²⁰⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργ. 1994α, σ.366-367, σημ.13, πιν.282ε.

²⁰⁹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργ. 1997, σ. 63.

²¹⁰ στο ίδιο, σ. 41.

²¹¹ *Demetrias I*, αρ. 1, πιν. 41.

²¹² στο ίδιο, σ. 100, πίν. XVII, αρ. 1, 1a, b.

²¹³ Μπάτζιου-Ευσταθίου Αν.-Σχίζα Ευ. 2000, σ. 41.

²¹⁴ *Demetrias I*, πίν. 13,3.

να κάνουμε με πιστή μίμηση αττικών προτύπων ή με έργα κάποιου κεραμέα, που μετοίκησε από την πόλη των Αθηνών στη Δημητριάδα²¹⁵.

Επιπλέον σχήματα, που εντοπίζονται στους εργαστηριακούς αποθέτες του ελληνιστικού ανακτόρου, είναι τα πινάκια (**Εικόνες 56,57**), αγγεία για την κατανάλωση του φαγητού,²¹⁶ από καθαρό ρόδινο πηλό με καστανού χρώματος βαφή, επίθετο ερυθρό χρώμα και εγχάρακτη διακόσμηση με βλαστόσπειρες φύλλων και ανθών κισσού, καθώς και οι ημίτομοι σκύφοι, τυπικά αγγεία σερβιρίσματος,²¹⁷ με πλαστικές αχιβάδες και διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» (**Εικόνα 58**). Επιπλέον, εντοπίζεται ένας ασκός του τύπου «Guttus» (**Εικόνα 59**), που φέρει εγχάρακτο κλαδί κισσού και φύλλα με στικτά άνθη από αραιωμένο πηλό στον ώμο και ο οποίος χρονολογείται από ανάλογο παράδειγμα της Αγοράς των Αθηνών στον 3^ο αιώνα π.Χ.²¹⁸. Ο συγκεκριμένος ασκός αποτελεί όψιμο παράδειγμα του τύπου προς τα μέσα ή τέλη του αιώνα και αυτό είναι ένα στοιχείο, ότι πιθανότατα είναι τοπικής παραγωγής²¹⁹. Τέλος, στην κατηγορία συμπεριλαμβάνονται πώματα με εγχάρακτη διακόσμηση και ένας κάλαθος (**Εικόνα 60**), κατασκευασμένος από κίτρινο πηλό και μελανό επίχρισμα²²⁰. Το σώμα του αγγείου πιθανότατα ήταν καλυκωτό, ενώ το χείλος διαχωριζόταν από το σώμα με ένα πλαστικό δαχτυλίδι. Σώζεται μία κατακόρυφη λαβή, η οποία ξεκινούσε από τον δακτύλιο και αναπτυσσόταν στο σώμα. Η διακόσμηση τοποθετείται κάτω από το χείλος και είναι μία οριζόντια βλαστόσπειρα, που αποδίδεται με επίθετο χρώμα, ενώ το σχήμα του κάλαθου είναι ένα σπάνιο παράδειγμα για τη Θεσσαλία, καθώς έχει καταγραφεί ένα μόνο ακόμα, που προέρχεται επίσης από το ανάκτορο²²¹.

Κάποιες πρώτες παρατηρήσεις από τη μελέτη της κεραμικής του αποθέτη είναι ότι τα αγγεία είναι κατασκευασμένα στην πλειονότητά τους από τον ντόπιο πορτοκαλόχρωμο πηλό. Το επίχρισμά τους είναι κυρίως μελανό ή και καστανέρυθρο. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι καλής ποιότητας και μοιάζει «μεταλλικό», καθώς είναι αρκετά στιλπνό και καλύπτει ολόκληρη την επιφάνεια των αγγείων²²². Στα παραδείγματα των αρχών του 3^{ου} αιώνα π.Χ., η διακόσμηση αποδίδεται με

²¹⁵ Μπάτζιου-Ευσταθίου Αν.-Σχίζα Ευ. 2000, σ. 42.

²¹⁶ στο ίδιο, σ. 42.

²¹⁷ στο ίδιο, σ.42.

²¹⁸ *Agora* XXIX, 172, πίν. 83, αριθ. 1144-1146, εικ. 71.

²¹⁹ Μπάτζιου-Ευσταθίου Αν.-Σχίζα Ευ. 2000, σ. 42.

²²⁰ στο ίδιο, σ. 42.

²²¹ Furtwängler A. 1990, σ. 49-53.

²²² Μπάτζιου-Ευσταθίου Αν.-Σχίζα Ευ. 2000, σ. 43.

καθαρό πηλό και λευκό επίθετο χρώμα. Τα θέματα είναι κυρίως φυτικά ή φιόγκοι. Με εξαίρεση κάποια παραδείγματα, η διακόσμηση γίνεται με εγχάραξη. Παράλληλα, τα αγγεία, που είναι κατασκευασμένα από πηλό κιτρινωπού χρώματος και φέρουν μαύρο επίχρισμα, αρκετά γυαλιστερό, μοιάζουν με τα αττικά παράλληλά τους, αλλά πιθανότατα είναι τοπικής παραγωγής²²³. Ο A. Furtwängler²²⁴ αναφέρει, ότι σε μία θέση νότια της Δημητριάδας, που ονομάζονται ως «*Ασπρόγεια*», υπήρχε αυτό το είδος του ανοιχτόχρωμου πηλού. Επιπλέον, τονίζει, ότι τα αγγεία αυτά είναι ένα πολύ μικρό ποσοστό της παραγωγής του εργαστηρίου του ανακτόρου (περίπου το 8%) , κάτι που περιορίζει τη λειτουργία του στο διάστημα των τριάντα χρόνων με την παραγωγή του να σταματά περίπου στα μέσα του 3^{ου} αιώνα π.Χ.²²⁵.

Η κεραμική της Δημητριάδας δείχνει μία πορεία εξέλιξης, γενικά, από την εισαγόμενη κεραμική στην τοπικά παραγόμενη «αττικίζουσα» κεραμική, ήδη από το 280 π.Χ., ενώ από τα μέσα του 2^{ου} αιώνα π.Χ., αυτή η τακτική αρχίζει και φθίνει. Κατά τον A. Furtwängler ίσως πρόκειται για κάποιον Αθηναίο κεραμέα, που μετοίκησε στη Δημητριάδα και εργαζόταν με βάση τα αθηναϊκά πρότυπα, παράγοντας αγγεία εξαιρετικής ποιότητας, που έμοιαζαν εισηγμένα, αλλά αργότερα αποσύρθηκε και παρατηρείται εμφανώς η αλλαγή στην τοπική παράδοση της παραγωγής²²⁶.

Παράλληλα, στην ανατολική πλευρά της βόρειας πτέρυγας του ανακτόρου της Δημητριάδας, εντοπίστηκαν δύο ακόμη λάκκοι-αποθέτες. Εδώ είχε απορριφθεί ένας μεγάλος αριθμός αγγείων και η ατελής τους κατασκευή, οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι είναι προϊόντα τοπικής παραγωγής. Και εδώ, εντοπίζεται κεραμική «*Δυτικής Κλιτύος*» σε κανθάρους, πινάκια, λεκανίδες και η συνήθης διακόσμηση είναι τα φυτικά θέματα με ταινίες ανθεμίων και φύλλων κισσού, εγχάρακτα περιδέραια και φιόγκους²²⁷. Μία δεύτερη κατηγορία είναι η κεραμική με επίθετη ή εμπίεστη διακόσμηση, όπου βρέθηκαν όστρακα πυθμένων αγγείων με επίθετες αχιβάδες ή με εμπίεστα ανθέμια, που χρονολογούνται στον 3^ο και 2^ο αιώνα π.Χ.²²⁸.

Επιπροσθέτως και από τα ταφικά σύνολα στα νεκροταφεία της ευρύτερης περιοχής υπάρχουν αξιοσημείωτα παραδείγματα κανθάρων με διακόσμηση «*Δυτικής*

²²³ Μπάτζιου-Ευσταθίου Αν.-Σχίζα Ευ. 2000, σ. 42.

²²⁴ Furtwängler A. 1990, σ. 52.

²²⁵ στο ίδιο, σ. 52.

²²⁶ στο ίδιο, σ. 49-53, πίν. 15-18.

²²⁷ Μπάτζιου-Ευσταθίου Αν.-Σχίζα Ευ. 2000, σ. 45.

²²⁸ στο ίδιο, σ. 45. *Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία*, σ. 40.

Κλιτύος», που θεωρούνται τοπικής παραγωγής και αναφέρονται εδώ ως παραδείγματα από την παραγωγή των τοπικών εργαστηρίων, βοηθώντας στη χρονολόγηση των συνόλων. Στην ευρύτερη περιοχή του Βόλου και συγκεκριμένα στο νεκροταφείο των Αμφανών στις Παγασές, εντοπίζεται παράδειγμα του τύπου κανθάρου με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» (BE 9463 ή BE 9465)²²⁹ (**Εικόνα 61**), ο οποίος θεωρείται προϊόν τοπικής παραγωγής κεραμικού εργαστηρίου της περιοχής, πιθανότατα των εργαστηρίων της Δημητριάδας. Η διακόσμηση αναπτύσσεται ανάμεσα στις λαβές με εγχάρκτη ταινία γραπτών σταγόνων, ενώ το αρκετά απολεπισμένο επίχρισμα και η κακής ποιότητας διακόσμηση, οδήγησαν την κ. Τριανταφυλλοπούλου στο συμπέρασμα, ότι πρόκειται για τοπικής παραγωγής αγγείο²³⁰, χρονολογούμενο, σύμφωνα με παράλληλα από την Κόρινθο περίπου στο 300 π.Χ.²³¹.

Ένα ακόμα παράδειγμα είναι ένας κάνθαρος με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» (BE 22459), ο οποίος θεωρείται τοπικό προϊόν εργαστηρίου της περιοχής και μία παραλλαγή του τύπου, όπου το σώμα διαμορφώνεται σε περίγραμμα σχήματος S και μερικές φορές φέρει κατακόρυφες ραβδώσεις (**Εικόνα 62**). Το παράδειγμα της Δημητριάδας φαίνεται να επηρεάζεται από παραλλαγή του τύπου από την Κόρινθο, τους γνωστούς κανθάρους “Hexamilia”, αλλά απέχει αρκετά χρονικά και ίσως επηρεάζεται μόνο σχηματικά²³². Ο πηλός του είναι καστανέρυθρος, με επίχρισμα στυλινό και μελανό και φέρει διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος», μία γιρλάντα με σταγόνες, που αποδίδονται με επίθετο αραιωμένο πηλό. Σχηματικά, διαθέτει δακτυλιόσχημη βάση, σχεδόν ημισφαιρικό σώμα και κατακόρυφες ταινιωτές λαβές με πλαστικά επιθήματα στο πάνω μέρος τους²³³. Σύμφωνα με τη χρονολόγηση του ταφικού συνόλου, τοποθετείται στο α΄ μισό του 2^{ου} αιώνα π.Χ., έναν αιώνα αργότερα από τα περισσότερα παραδείγματα τοπικής θεσσαλικής παραγωγής, γεγονός, που υποδεικνύει το μεγάλο χρονολογικό εύρος παραγωγής των εργαστηρίων της ελληνιστικής Θεσσαλίας.

Στην περίπτωση των αποθετών από τα κεραμικά εργαστήρια του Βελεστίνου, το «κλειστό» σύνολο κεραμικής στο οικόπεδο Ντόντου είναι το πιο ολοκληρωμένο

²²⁹ Τριανταφυλλοπούλου Μ. 2000, σ. 61 ως BE 9463 και Τριανταφυλλοπούλου Μ. 2000α ως BE 9465.

²³⁰ Τριανταφυλλοπούλου Μ. 2000, σ. 61.

²³¹ Προσιδιάζει στους κανθάρους του τύπου «One Piece»: Edwards 1975, σ. 74-75, πίν. 52, αρ. 378, Τριανταφυλλοπούλου Μ. 2000, σ. 62.

²³² Λακκοειδής τάφος 733, Α.Σ. 54 (Νικολάου Ε. 2000, 50-51, εικ. 9.)

²³³ Νικολάου Ε. 2000, σ. 50-51.

σύνολο, όπου εντοπίζεται εντόπια κεραμικής θεσσαλικής παραγωγής εντός του εργαστηρίου της πρώιμης ελληνιστικής εποχής. Το πλήθος των ευρεθέντων αγγείων είναι πολύ μεγάλο και είναι μία πολύ καλή περίπτωση αναλυτικής εξέτασης της παραγόμενης κεραμικής της εποχής από τα φεραϊκά εργαστήρια. Ο πηλός των αγγείων στην κατηγορία της κεραμικής της «Δυτικής Κλιτύος» είναι και σε αυτή την περίπτωση ο ντόπιος πορτοκαλόχρωμος²³⁴. Το επίχρισμα των αγγείων είναι κυρίως μελανό σε όλη την επιφάνειά τους, αλλά και καστανέρυθρο, το οποίο χαρακτηρίζεται από αρκετά καλή ποιότητα, αρκετά στιλπνό και θυμίζει αρκετά τα μεταλλικά αγγεία²³⁵. Η διακόσμηση αποτελείται κυρίως από φυτικά θέματα και αποδίδεται με καθαρό πηλό ή λευκό επίθετο χρώμα. Τα κοσμήματα είναι κυρίως εγχάρακτες γραμμές, που έχουν γίνει μετά τη διαδικασία της όπτησης, συχνά επίσης με επίθετο χρώμα. Όπως και σε άλλους κανθάρους, η διακόσμηση χωρίζεται σε δύο ζώνες, με την κυρίως γραπτή παράσταση να τοποθετείται στο ανώτερο μέρος και στο κατώτερο οι ανάγλυφες κατακόρυφες ραβδώσεις²³⁶. Το χείλος του κανθάρου τονίζεται με μία απλή χάραξη. Οι διαχωριστικές γραμμές των διακοσμήσεων χαράσσονταν ξανά συνήθως και μετά τη διαδικασία της όπτησης του αγγείου και τονίζονταν με επιπλέον επίθετο χρώμα ή αραιό πηλό. Τα τμήματα των αποτυχημένων κανθάρων, που βρέθηκαν στον αποθέτη του εργαστηρίου πιστοποιούν, ότι ήταν τοπικής παραγωγής.

Το παράδειγμα του ελληνιστικού κανθάρου (BE 13237) με «ενιαίο περίγραμμα» και διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» είναι χαρακτηριστικό για το «κλειστό» σύνολο κεραμικής στον αποθέτη του οικ. Ντόντου²³⁷, καθώς πιστοποιεί την τοπική παραγωγή του (**Εικόνα 63**). Ο κάνθαρος θεωρείται ιδιαίζουσα περίπτωση και μοναδική της κατηγορίας του, καθώς η διαμόρφωση της βάσης του είναι στενή, χαμηλή, δακτυλιόσχημη με κοντό, κυλινδρικό πόδι, ενώ το σώμα του αγγείου κοσμούν κατακόρυφες ραβδώσεις, κάτι που τον διαφοροποιεί αρκετά από τα παράλληλά του. Επιπλέον, φέρει διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» ανάμεσα στο κενό των λαβών με εγχάρακτο κλαδί ελιάς, που αποδίδεται με επίθετο χρώμα. Η κάτω σειρά φύλλων φέρει μόνο ίχνη, γεγονός, που οδήγησε την κ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου στην άποψη, ότι πρόκειται για προσπάθεια διόρθωσης του αρχικού σχεδίου²³⁸. Διακόσμηση

²³⁴ Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ένας κάνθαρος με κιτρινωπό χρώμα (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 64).

²³⁵ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 64.

²³⁶ στο ίδιο, σ. 64.

²³⁷ Προέρχονται και άλλα, μικρότερα θραύσματα κανθάρων από το ίδιο σύνολο.

²³⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 64.

«Δυτικής Κλιτύος» υπάρχει και στο κάτω μέρος του σώματος, κάτω από τις λαβές, με εγχάρακτο θυσανωτό κόσμημα. Το σύνολο του κλιβάνου-αποθέτη χρονολογείται από τα τέλη του 4^{ου} αιώνα π.Χ. με αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ. έως και τα τέλη του 3^{ου} αιώνα π.Χ. με αρχές του 2^{ου} αιώνα π.Χ., σύμφωνα με τη στρωματογραφία και την κεραμική²³⁹. Πιο συγκεκριμένα, ο κάνθαρος χρονολογείται στο β' μισό του 3^{ου} αιώνα π.Χ. ή στις αρχές του 2^{ου} αιώνα π.Χ.²⁴⁰, σύμφωνα με μορφολογικές συγκρίσεις με άλλα παραδείγματα. Παράλληλα, σύμφωνα με τον A. Furtwängler, ο κάνθαρος με το κιτρινωπό χρώμα (BE 13238- **Εικόνα 66**) δεν είναι απίθανο να ανήκει στην ομάδα των «κίτρινων αγγείων Δυτικής Κλιτύος» της Δημητριάδας του α' μισού του 3^{ου} αιώνα π.Χ.²⁴¹ και αποτελεί εξαίρεση στον καθιερωμένο ντόπιο πορτοκαλόχρωμο πηλό. Επομένως, είναι ασφαλής η διαπίστωση, ότι η φεραϊκή κεραμική «Δυτικής Κλιτύος» είναι τοπικής θεσσαλικής παραγωγής²⁴².

Τα πινάκια, που εντοπίζονται σε πολύ μικρό αριθμό, δεν επιτρέπουν σαφή απόδοσή τους στην παραγωγή του εργαστηρίου, αλλά το είδος του ντόπιου πηλού (ο πορτοκαλόχρωμος) και η διακόσμηση μαζί με τα λεπτά τοιχώματα του αγγείου, σε συνδυασμό με τον εντοπισμό τους εντός του αποθέτη, είναι στοιχεία, που συνηγορούν υπέρ της υπόθεσης της τοπικής παραγωγής²⁴³.

Τα διακοσμητικά θέματα στα αγγεία «Δυτικής Κλιτύος» των εργαστηρίων των Φερών ακολουθούν την ελληνιστική κοινή παράδοση, χωρίς ιδιαίτερες παραλλαγές, εκτός από τη λεπτή απόδοσή τους, που θυμίζει αρκετά τα αττικά παραδείγματα των αρχών του 3^{ου} αιώνα π.Χ. Αξιόλογη φαίνεται ότι είναι η σχέση τους με τα εργαστήρια της Δημητριάδας, κατά τον 3^ο αιώνα π.Χ., με παράδειγμα την ομοιότητα του πινακίου BE 13233 (**Εικόνα 67**), όσον αφορά το σχήμα και τη διακόσμηση σε σχέση με τα παραδείγματα από τους ανακτορικούς αποθέτες.

Γενικά, η κεραμική της «Δυτικής Κλιτύος» αποτελεί μία σπάνια περίπτωση στα εργαστήρια των Φερών, αλλά η παρουσία οστράκων από κανθάρους και πινάκια με τη συγκεκριμένη διακόσμηση αποδεικνύει, ότι τουλάχιστον τα δύο αυτά σχήματα παράγονταν από τα τοπικά κεραμικά εργαστήρια²⁴⁴.

²³⁹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994, σ. 63-64, υποσημ. 16.

²⁴⁰ στο ίδιο, σ. 63-64, υποσημ. 16.

²⁴¹ Furtwängler A., 1990, σ. 52.

²⁴² στο ίδιο, σ. 52.

²⁴³ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 64.

²⁴⁴ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ. 68.

Παραδείγματα με κανθάρους με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» τοπικής παραγωγής εντοπίζουμε και στην ευρύτερη περιοχή της νοτιοδυτικής Θεσσαλίας. Σε ταφικά σύνολα της Καρδίτσας, στο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης της Όρθης²⁴⁵, ο τύπος του κανθάρου (**Εικόνα 68**) με «ενιαίο περίγραμμα» και διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» (ΚΕΚ 751) φαίνεται να είναι προϊόν του τοπικού εργαστηρίου, σύμφωνα με την εξέταση του πηλού²⁴⁶. Ο εύθραυστος πηλός δείχνει την τοπική προέλευση του αγγείου. Η διακόσμηση στο παράδειγμα αναπτύσσεται ανάμεσα στις λαβές με μία εγχάρκτη οριζόντια, τεθλασμένη γραμμή. Σημαντικό στοιχείο είναι οι μικρές, δακτυλιόσχημες λαβές με επίθετο πλαστικό προσωπίο γενειοφόρου Σατύρου²⁴⁷. Σύμφωνα με τη χρονολόγηση του συνόλου²⁴⁸, τοποθετείται στα τέλη του 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Χαρακτηριστικά είναι τα μελαμβαφή αγγεία με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» και από την περιοχή της ακμάζουσας πόλης των Φθιωτίδων Θηβών στα τέλη του 4^{ου} με αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ., από τα ταφικά σύνολα των νεκροταφείων, που έχουν ανασκαφεί. Η διακόσμησή τους θεωρείται ιδιαίτερη, λόγω της παράλληλης χρήσης εγχάρκτης και γραπτής διακόσμησης (π.χ. η οينوχόη ΒΕ 11031- **Εικόνα 69**), όπου το σώμα φέρει εγχάρκτους βλαστούς και γραπτά φύλλα ελιάς εκατέρωθεν). Επιπλέον μία μελαμβαφής λεκανίδα (ΒΕ 11059-ΒΕ 11060) (**Εικόνα 70**) με γραπτή διακόσμηση φύλλων ελιάς και ένας μελαμβαφής κάνθαρος (ΒΕ 11033) (**Εικόνα 71**) με γιρλάντα στο χρώμα του πηλού χαρακτηρίζονται από μία προχειρότητα στη διακόσμηση και την κατασκευή και αμελές ανομοιόμορφο επίχρισμα, που μπορούν να αποδοθούν σε τοπικό εργαστήριο της περιοχής, που δεν έχει εντοπιστεί ανασκαφικά μέχρι στιγμής και που παράγει αγγεία με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» την εποχή, όπου η πόλη βρισκόταν σε αυτή την περίοδο της ακμής της²⁴⁹.

Τέλος, τα χαρακτηριστικά αγγεία λευκού βάθους στον αποθέτη του φεραϊκού εργαστηρίου στο οικ. Ντόντου αφορούν μόνο ένα σχήμα, τις οينوχόες, με σχεδόν σφαιρικό σώμα, στενό λαιμό, που ξεχωρίζει από τον ώμο και ανεβαίνει προς τα πάνω, επίπεδη ή δακτυλιόσχημη βάση, πεπλατυσμένο, εξωστρεφές χείλος και κατακόρυφη,

²⁴⁵ Τάφος 29 (Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, σ. 173, εικ.4).

²⁴⁶ στο ίδιο, σ. 173-174.

²⁴⁷ Προσωπεία πάνω στις λαβές φέρει και ένας αδημοσίευτος μελαμβαφής κάνθαρος από το Καλλίθηρο Καρδίτσας – Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, σ. 177, σημ. 32).

²⁴⁸ στο ίδιο, σ. 174 και σημ. 52.

²⁴⁹ Αδρύμη-Σισμάνη Β. 2000, σ. 138, (π.χ. οينوχόη ΒΕ 11031, πώμα λεκανίδας ΒΕ 11056, μελαμβαφής λεκανίδα ΒΕ 11059-11069 και κάνθαρος ΒΕ 11033).

ταινωτή λαβή, που ενώνεται με το χείλος στο πάνω μέρος²⁵⁰. Σε ολόκληρη την εξωτερική τους επιφάνεια και στο εσωτερικό του λαιμού τα αγγεία καλύπτονται από λευκό επίχρισμα. Η οινόχρη BE 13164 (**Εικόνα 72**) ξεχωρίζει από τα παραδείγματα του αποθέτη, καθώς είναι η μόνη με γραπτή διακόσμηση από επίθετο σκούρο ερυθρό χρώμα με μία ταινία στο σημείο, όπου ενώνεται ο ώμος με τον λαιμό του αγγείου²⁵¹. Καθώς κάποιες οινόχρες εντοπίζονται εντελώς αποσπασματικές εντός του αποθέτη, αποτελούν με σιγουριά προϊόντα του φεραϊκού εργαστηρίου. Επιπλέον, επειδή δε βρέθηκαν κάποια ακριβή παράλληλα της γραπτής διακόσμησης, θεωρούνται προϊόντα πρωτότυπης, τοπικής παραγωγής, που τις εντάσσει στην κατηγορία των υπόλοιπων λευκών αγγείων με γραπτή διακόσμηση²⁵². Γενικά, τα αγγεία λευκού βάθους με επίθετο χρώμα είναι μία αρκετά σπάνια κατηγορία αγγείων για τη Θεσσαλία. Η σειρά των οινόχρων, που αναφέρθηκαν, είναι τοπικής παραγωγής του εργαστηρίου, του ίδιου που κατασκευάζει και την κεραμική «Δυτικής Κλιτύος»²⁵³.

3.1.2. Μελαμβαφής ή ερυθροβαφής κεραμική

Από τα χρονολογημένα σύνολα της ελληνιστικής κεραμικής την εποχή αυτή, ο μελαμβαφής κάρναρος χωρίς διακόσμηση εντοπίζεται σε μία τοπική θεσσαλική παραλλαγή, η οποία, γενικά, αναπτύσσεται στην περιοχή στις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ.²⁵⁴, αν και εντοπίζονται παραδείγματα και από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα²⁵⁵. Ο τύπος είναι μία παραλλαγή του αρχικού τύπου, όπου το χείλος του αγγείου δεν είναι πια πλαστικό και μεμονωμένο, αλλά αποτελεί προέκταση του λαιμού και στρέφεται έντονα προς τα έξω. Στην περίπτωση της θεσσαλικής παραλλαγής, το αγγείο έχει μία ψηλή και κωνική βάση χωρίς όμως να διαθέτει πόδι, ένα ημισφαιρικό σώμα με έντονη διαμόρφωση του ώμου, ο λαιμός του είναι κατακόρυφος σχεδόν και διαθέτει ένα απλό χείλος, το οποίο ελαφρώς στρέφεται προς τα έξω. Το αγγείο ολοκληρώνουν οι δύο μεγάλες ταινιωτές λαβές του.

²⁵⁰ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 66.

²⁵¹ στο ίδιο, σ. 66.

²⁵² Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 66. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ.68.

²⁵³ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ. 68.

²⁵⁴ Μελαμβαφείς κάρναροι από το ΝΑ νεκροταφείο Άλου (BE 6299, BE 9206), αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ. (Μαλακασιώτη Ζ., 2000, σ. 150-151, εικ. 6 και 7).

²⁵⁵ Μελαμβαφής κάρναρος ΚΕΚ 754 από το νεκροταφείο της αρχαίας Όρθης, τελευταίο τέταρτο 4^{ου} αιώνα π.Χ. (Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, σ. 174-175, εικ. 5).

Αργότερα χρονικά, ο μελαμβαφής τύπος του «ελληνιστικού κανθάρου» αναπτύσσεται χωρίς πόδι και με ενιαίο περίγραμμα του σώματός του. Έχει κατακόρυφες ταινιωτές λαβές, οι οποίες φέρουν ένα πλαστικό επίθετο φύλλο κισσού στο άνω τμήμα τους στα παραδείγματα από τη Θεσσαλία. Ο τύπος εντοπίζεται σε ταφικά σύνολα της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλίας²⁵⁶ και θεωρείται εισαγωγή από τα μεγάλα ελληνιστικά κεραμικά κέντρα της εποχής (Αθήνα, Μακεδονία). Ωστόσο, εντοπίζονται παραδείγματα από τα νεκροταφεία της Αρχαίας Δημητριάδας (BE 16755) και των Αμφάνων (BE 9503), που θεωρούνται προϊόντα τοπικού εργαστηρίου. Πιο αναλυτικά, στο παράδειγμα από νεκροταφείο της αρχαίας Δημητριάδας, ο μελαμβαφής κάρθαρος (BE 16755) ανήκει στον τύπο με «ενιαίο περίγραμμα» (**Εικόνα 75**) και χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} αιώνα π.Χ. με αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ., σύμφωνα με τη χρονολόγηση του ανασκαφικού συνόλου²⁵⁷. Η υπόθεση, ότι πρόκειται για προϊόν εργαστηρίου της Δημητριάδας, παρά την πρωιμότητα της τοπικής παραγωγής, προκύπτει, καθώς το επίχρισμά του απολεπίζεται εύκολα, ενώ το σχήμα του θεωρείται αρκετά «χονδροκομμένο» σε σχέση με τα παραδείγματα άλλων εργαστηρίων²⁵⁸. Παρομοίως, ίδιος τύπος κανθάρου (BE 9503), από το νεκροταφείο των Αμφάνων²⁵⁹ (**Εικόνα 76**), που παρομοίως χρονολογείται γύρω στο 300 π.Χ., θεωρείται τοπικό προϊόν θεσσαλικού εργαστηρίου, με βάση την κακή ποιότητα του επιχρίσμάτος του σε σχέση με άλλα παραδείγματα στην ίδια περιοχή²⁶⁰. Το ταφικό υλικό και από το υπόλοιπο νεκροταφείο είναι σημαντικό, παρόλο που δεν καλύπτει όλες τις κατηγορίες της ελληνιστικής κεραμικής. Το «κλειστό» σύνολο των νεκροταφείων επιτρέπει την καλύτερη μελέτη της τοπικής παραγωγής των εργαστηρίων της Θεσσαλίας, ιδιαίτερα κατά την πρώιμη ελληνιστική περίοδο. Άλλωστε, μόλις στις αρχές του 3^{ου} αιώνα αρχίζουν να εντοπίζονται τα χαρακτηριστικά της τοπικής θεσσαλικής παραγωγής, παρόλο, που

²⁵⁶ Μελαμβαφής κάρθαρος (BE 11087) του τύπου με «ενιαίο περίγραμμα» από νεκροταφείο των Φθιώτιδων Θηβών, Κιβωτιόσχημος τάφος 5, αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ., μετά το 277 π.Χ., σύμφωνα με τη χρονολόγηση του ανασκαφικού συνόλου (Αδρύμη-Σισμάνη, Αλεξάνδρου 2000, σ. 78 και 85, πίν. 16β). Μελαμβαφής κάρθαρος (M95/325) από την Αρχαία Λάρισα (οικ.οδ.Κουτσινά 11, λακκοειδής τάφος 1). Χρονολογείται στα τέλη του 3^{ου} αιώνα π.Χ., σύμφωνα με το Α.Σ. (Ζαούρη-Μέλλιου 2000, σ. 84-85, σ. 104 και 105), ενώ σχηματικά παράλληλα εντοπίζονται στην Αιανή Κοζάνης (Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ΕλλΚερΜακ*, σ. 144).

²⁵⁷ Νικολάου Ε. 2000, σ. 45-46, Α.Σ. 44.

²⁵⁸ στο ίδιο, σ. 45-46, εικ. 3.

²⁵⁹ Κιβωτιόσχημος τάφος 26 (Τριανταφυλλοπούλου Μ. 2000, σ. 64, εικ. 9).

²⁶⁰ Τριανταφυλλοπούλου Μ. 2000, σ. 64, εικ. 9.

είναι αρκετά δύσκολο να αναγνωριστούν και να ταξινομηθούν, λόγω της απουσίας ικανοποιητικού αριθμού παραδειγμάτων από το ίδιο σχήμα αγγείου²⁶¹.

Στους αποθέτες των εργαστηρίων του ανακτόρου της Δημητριάδας η μελαμβαφής και ερυθροβαφής κεραμική αντιπροσωπεύεται από τα άωτα σκυφίδια με έσω και έξω νεύον χείλος, αλλά και με όστρακα πινακίων, είτε απλών, είτε οξύβαφων. Αρκετά από τα πινάκια αυτά φέρουν στους πυθμένες τους έκτυπα ανθέμια²⁶².

Η κατηγορία της μελαμβαφούς και ερυθροβαφούς κεραμικής εντοπίζεται και στο «κλειστό» σύνολο κεραμικής σε αποθέτη εργαστηρίου των Φερών, με ποικίλες ερευνητικές συζητήσεις, αν πρόκειται για τοπική παραγωγή ή όχι. Υπάρχουν ελάχιστα, μεμονωμένα θραύσματα από κάποια γνωστά σχήματα και μία λάγυνος (BE 13163- **Εικόνα 77**) και ένα άωτο σκυφίδιο (BE 13204- **Εικόνα 78**), ως ολοκληρωμένα παραδείγματα. Σύμφωνα με την κ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου ίσως πρόκεινται για χρηστικά αντικείμενα προσωπικής χρήσης της οικίας του κεραμέα²⁶³ και δε φαίνεται να είναι προϊόντα του εργαστηρίου, με προέλευση από την Αττική για πολλά από αυτά, όμως ο εντοπισμός τους σε ένα αδιατάραχτο, «κλειστό» σύνολο κεραμικής εντός ενός κεραμικού κλιβάνου-αποθέτη υποδεικνύει την τοπική παραγωγή των αγγείων. Άλλα σχήματα είναι οι απλοί σκύφοι²⁶⁴, οι κάνθαροι, οι οινοχόες με κατακόρυφες ανάγλυφες ραβδώσεις στο σώμα²⁶⁵ και τα απλά²⁶⁶ και οξύβαφα πινάκια²⁶⁷. Χρονολογικά τοποθετούνται, με βάση τα παραδείγματα από τα νεκροταφεία και τους αποθέτες της Δημητριάδας, των Αμφάνων, αλλά και από τα νεκροταφεία της Άλου²⁶⁸, στα τέλη του 4^{ου} και στις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Όστρακα μελαμβαφών και ερυθροβαφών αγγείων, αλλά και με λευκό επίχρισμα συλλέχθηκαν και από το ελληνιστικό εργαστήριο στην αρχαία Κραννώνα, στις επιχώσεις των δύο κλιβάνων²⁶⁹. Τα σχήματα, που αναγνωρίστηκαν είναι τα συνήθη, που αναφέρθηκαν στη Δημητριάδα και τις Φερές, κυρίως πινάκια και άωτα σκυφίδια.

²⁶¹ στο ίδιο, σ. 65.

²⁶² Μπάτζιου-Ευσταθίου Αν.-Σχίζα Ε. 2000, σ. 43.

²⁶³ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 68 και Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ. 70.

²⁶⁴ *Agora XII*, πίν. 16-17, αριθ. 349-352.

²⁶⁵ Η Rotroff τα χρονολογεί στα τέλη του 4^{ου} με αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ. στο *Agora XII*, πίν. 29, αριθ. 704.

²⁶⁶ *Ελληνιστική Κεραμική από τη Μακεδονία*, Χρονολογικός Πίνακας σχημάτων, πινάκια τύπου Α και Β.

²⁶⁷ *Demetrias I*, σ. 97-98, πίν. 30,

²⁶⁸ Reinders, *Halos*, πίν. στις σ. 286, 293, αριθ. 34.01.

²⁶⁹ Ζαούρη Α. – Κατακούτα Στ., 2006, σ. 55.

Από τη νοτιοδυτική Θεσσαλία και συγκεκριμένα από τον οικισμό του Καλλίθηρου Καρδίτσας, όπου ανασκάφηκε και κεραμικό εργαστήριο²⁷⁰ εντοπίζεται κυρίως μελαμβαφής κεραμική τοπικής παραγωγής. Το σχήμα, που απαντάται, είναι ο κάνθαρος (ΚΕΚ 457, 3635, 5123) (**Εικόνες 79-81**) με μία οριζόντια διακοσμητική ζώνη με εγχάρακτες κατακόρυφες και οριζόντιες γραμμές, και με τη μία ή και τις δύο μετόπες της διακόσμησης, που γεμίζονται με ένα εγχάρακτο χι (X)²⁷¹. Ο ντόπιος πορτοκαλόχρωμος πηλός της περιοχής της Θεσσαλίας είναι ένα στοιχείο, που συνηγορεί, ότι πρόκειται για τοπική παραγωγή από εργαστήριο του Καλλίθηρου.

Παράλληλα, οι μελαμβαφείς κάνθαροι από το νεκροταφείο στον Κέδρο της αρχαίας Όρθης (ΚΕΚ 749) (**Εικόνα 82**) και από το νεκροταφείο της αρχαίας πόλης στο σημερινό Λεοντάρι (ΚΕΚ 291) (**Εικόνα 83**) θα πρέπει να θεωρηθούν τύποι διαφορετικού τοπικού εργαστηρίου, που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή και δεν προέρχονται από το εργαστήριο στο Καλλίθηρο²⁷². Πιο συγκεκριμένα, ο κάνθαρος από την Όρθη παρουσιάζει διαφορετικές σχηματικές αναλογίες από τους κανθάρους του Καλλίθηρου και είναι και ο μοναδικός κάνθαρος, που έχει δύο μετόπες σε κάθε πλευρά του αγγείου²⁷³. Από την άλλη πλευρά, ο κάνθαρος από το Λεοντάρι, παρόλο που φαίνεται να έχει συγγενικές σχηματικές αναλογίες με τους κανθάρους από το Καλλίθηρο, εντούτοις οι διαφορές είναι σημαντικές στις διακοσμητικές κατακόρυφες χαραξίσεις και τη δημιουργία του εγχάρακτου Χ, που αποτυπώνεται με διπλή γραμμή στη ζώνη του ώμου του αγγείου²⁷⁴. Η σύγκριση αυτή της διακόσμησης των μελαμβαφών κανθάρων, που εντοπίστηκαν σε ταφικά σύνολα στη δυτική Θεσσαλία, είναι σημαντική, καθώς υποδεικνύει την ύπαρξη διαφορετικών τοπικών εργαστηρίων στην περιοχή της Θεσσαλίας, ακόμη και αν δεν έχουν εντοπιστεί ανασκαφικά.

Ένας μελαμβαφής κάνθαρος (ΒΕ 11819) (**Εικόνα 84**) από ένα νεκροταφείο της Αργιθέας στην Καρδίτσα²⁷⁵ ξεχωρίζει από τους υπόλοιπους θεσσαλικούς, καθώς αποτελεί τοπική παραλλαγή των εργαστηρίων της ευρύτερης περιοχής²⁷⁶. Το αγγείο προέρχεται από πηλό καστανού χρώματος με ίδιου χρώματος επίχρισμα, το οποίο απουσιάζει από τη βάση και το κάτω μέρος του σώματος (τεχνική εμβάπτισης). Η βάση του είναι δακτυλιόσχημη και το σώμα του είναι σχεδόν σφαιρικό στο κάτω

²⁷⁰ Βλ. σημ. 127.

²⁷¹ Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, σ. 134.

²⁷² Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, σ. 135.

²⁷³ στο ίδιο, σ. 135.

²⁷⁴ στο ίδιο, σ. 135.

²⁷⁵ Ταφος 117.

²⁷⁶ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 182-183, εικ. 11.

μέρος, ενώ στενεύει από το ύψος των λαβών έως το χείλος, δημιουργώντας έτσι έναν υποτυπώδη λαιμό. Το χείλος στρέφεται ελαφρώς προς τα έξω, όπως και στα προηγούμενα παραδείγματα, ενώ οι λαβές του είναι μικρές και δακτυλιόσχημες με μία νεύρωση στο κέντρο τους. Στη αρχή των λαβών και στην κοιλιά υπάρχει αβαθής αυλάκωση²⁷⁷. Η διαφορά του παραδείγματος αυτού, που το καθιστά ως τοπική παραλλαγή της Θεσσαλίας του κλασικού τύπου με «ενιαίο περίγραμμα», είναι στη διαμόρφωση της διαμέτρου του σώματος προς τα πάνω και τη δημιουργία του υποτυπώδους λαιμού. Σύμφωνα με τη χρονολόγηση παραδειγμάτων από την Αμβρακία²⁷⁸ και τη Λευκάδα²⁷⁹, ο τύπος τοποθετείται στα μέσα του 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Γενικότερα, τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των κανθάρων τους διαφοροποιούν από τα αντίστοιχα παράλληλα του τύπου σε Αττική και Μακεδονία²⁸⁰. Επιπλέον, η απουσία διακόσμησης «Δυτικής Κλιτύος» στους κανθάρους, που εξετάζονται, είναι ένα στοιχείο, ότι απέχουν χρονολογικά από τα παραδείγματα των αρχών του 3^{ου} αιώνα π.Χ. και είναι χαρακτηριστικό της τοπικής θεσσαλικής παραγωγής, που χρονολογείται από τα μέσα του 3^{ου} αιώνα και έπειτα²⁸¹.

Τέλος, από το νοτιοανατολικό νεκροταφείο της Αρχαίας Άλου στην Αχαΐα Φθιώτιδα απαντώνται κυρίως μελαμβραφή, αλλά και μονόχρωμα αγγεία και πιο σπάνια αγγεία με γραπτή διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» (Εικόνες 73,74). Τα σχήματα, που σώζονται είναι τα τυπικά ταφικά, που χρησιμοποιούνται ως κτερίσματα, τα μυροδοχεία, τα άωτα σκυφίδια, οι αρυτήρες, οι κάνθαροι κ.α. Η μέτριας ποιότητας όπτησης των αγγείων, ο εύθρυπτος πηλός και το ποικιλόχρωμο και ανομοιόμορφο επίχρισμα, το οποίο οφείλεται στην ατελή όπτηση είναι σημαντικά στοιχεία, που δείχνουν κάποια προσπάθεια μίμησης αττικών προτύπων, χωρίς όμως την άρτια κατασκευή και διακόσμηση και υποδηλώνουν την ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου παραγωγής, το οποίο όμως δεν έχει εντοπιστεί ακόμη²⁸². Τα ίδια χαρακτηριστικά και η ποσότητα των αγγείων, που εντοπίζονται εντός των οικιστικών συνόλων της αρχαία Άλου ενισχύουν ακόμη περισσότερο την άποψη για την ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου στην περιοχή.

²⁷⁷ στο ίδιο, σ. 183.

²⁷⁸ Δ' *ΕπΣυνΕλλΚερ*, σ. 86, πίν. 67 β.

²⁷⁹ Γ' *ΕπΣυνΕλλΚερ*, σ. 202, πίν. 148 α.

²⁸⁰ Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, σ. 135.

²⁸¹ στο ίδιο, σ. 135.

²⁸² Μαλακασιώτη Ζ. 2000, σ. 148.

3.1.3. Ανάγλυφη κεραμική

Η ανάγλυφη κεραμική στη Θεσσαλία της Ελληνιστικής περιόδου χαρακτηρίζεται κυρίως από τους ανάγλυφους σκύφους, που παλαιότερα ονομάζονταν και «μεγαρικοί». Πρόκειται για αγγεία πόσης οίνου, δε διέθεταν λαβές και παράγονταν κατά βάση με την χρήση μήτρας. Η μήτρα ήταν ένα ξεχωριστό αγγείο, το οποίο διέθετε μία βάση και τοιχώματα, ενώ τα χείλη της, συνήθως, προεξείχαν προς τα κάτω²⁸³. Οι μήτρες παράγονταν με τη βοήθεια του κεραμικού τροχού, ενώ η εσωτερική τους επιφάνεια έφερε διακοσμητικά ή αφηγηματικά θέματα. Η διακόσμηση εντός του εσωτερικού των μητρών γινόταν όσο ο πηλός ήταν ακόμη νωπός και με τη βοήθεια μίας σφραγίδας, που ήταν είτε πήλινη, είτε μεταλλική και την οποία ο κεραμέας πίεζε στο εσωτερικό, αφήνοντας το αποτύπωμα, που επιθυμούσε²⁸⁴. Η διακόσμηση, εκτός από τα θέματα αυτά, περιλάμβανε ακόμη διακοσμητικές ταινίες, όπως σπείρες ή πλοχμούς, που κατασκευάζονταν με τη χρήση σφραγιδοκύλινδρου²⁸⁵. Αφού η μήτρα καθαριζόταν από τον περιττό πηλό, που δημιουργούνταν μετά την αποτύπωση της παράστασης και διορθώνονταν τυχόν λάθη στις σφραγίδες από έμπειρους τεχνίτες, αφήνόταν σε σκιερό μέρος, για να στεγνώσει αρκετά καλά, ενώ ακολουθούσε η διαδικασία του ψησίματος στον κλίβανο. Όταν ολοκληρώνονταν και αυτή η διαδικασία, οι μήτρες κρύωναν μαζί με τα υπόλοιπα κεραμικά προϊόντα και αργότερα ο τεχνίτης εξέταζε, αν ήταν κατάλληλη να χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή του ανάγλυφου σκύφου. Όσες μήτρες παρουσίαζαν λάθη ή προβλήματα, ρίχνονταν μαζί με τα υπόλοιπα απορρίμματα στους λάκκους-αποθέτες των εργαστηρίων²⁸⁶, όπου και εντοπίζονται. Εάν η μήτρα ήταν κατάλληλη, τότε τοποθετούνταν στον κεραμικό τροχό, σταθεροποιούνταν με νωπό πηλό και στο εσωτερικό τους τοποθετούνταν ο κατάλληλα προετοιμασμένος πηλός, που έπρεπε να είναι καθαρός. Ο τεχνίτης, με μεγάλη προσοχή πίεζε τον πηλό στα εσωτερικά τοιχώματα της μήτρας, ώστε να αποτυπωθούν όλες οι λεπτομέρειες των σφραγισμάτων²⁸⁷. Η μήτρα, για δεύτερη φορά, μαζί με τον ανάγλυφο σκύφο στο εσωτερικό της, που έχει διαμορφωθεί από τον κεραμέα, τοποθετούνταν σε σκιερό μέρος, για να στεγνώσει. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας ο ανάγλυφος

²⁸³ Ιντζεσίλογλου Χ., «Ένας ανάγλυφος σκύφος εργαστηρίου της Δημητριάδας στην αρχαία πόλη των Φερών στο ΥΠΕΡΕΙΑ, σ. 183.

²⁸⁴ Ιντζεσίλογλου Χ. 2021 σ. 184. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ. 510.

²⁸⁵ Ιντζεσίλογλου Χ. 2021, σ. 184.

²⁸⁶ στο ίδιο, σ. 184.

²⁸⁷ στο ίδιο, σ. 184.

σκύφος συρρικνωνόταν εντός της μήτρας και αποκτούσε μικρότερο μέγεθος, έτσι ώστε εύκολα αποκολλούνταν αργότερα από το εσωτερικό της. Ο τεχνίτης, εσωτερικά και εξωτερικά της μήτρας τοποθετούσε το επίχρισμα και έψηνε τη μήτρα εντός του κλιβάνου μαζί με τα υπόλοιπα αγγεία της παραγωγής του εργαστηρίου²⁸⁸.

Στη Θεσσαλία είχαν εντοπιστεί ανάγλυφοι σκύφοι του «ομηρικού» τύπου, όπως ονομάζονται, ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αλλά η μελέτη τους έγινε πολύ αργότερα, καθώς δεν είχαν εντοπιστεί και άλλες παρόμοιες μήτρες στον θεσσαλικό χώρο. Η υπόθεση, που ίσχυε, ήταν ότι προέρχονταν από μακεδονικά εργαστήρια και συνδέθηκαν με την πολιτική προπαγάνδα των Μακεδόνων βασιλέων²⁸⁹. Η άποψη ενισχύονταν περισσότερο, όταν τα ευρήματα προέρχονταν κυρίως από τη Δημητριάδα και περιοχές του Παγασητικού, όπου ήταν ισχυρότερη η μακεδονική επιρροή, λόγω και του ανακτόρου²⁹⁰.

Το πρώτο δείγμα παραγωγής ανάγλυφων «ομηρικών» σκύφων ήρθε από τις Φερές, όπου βρέθηκαν τμήματα μήτρας και όστρακα του σκύφου, που παράχθηκε από εκείνη. Η πρώτη μελέτη του Ευάγγελου Κακαβογιάννη²⁹¹ πρόσθεσε τις Φερές στον χάρτη της παραγωγής ανάγλυφων σκύφων «ομηρικού» τύπου, ενώ ακολούθησαν και άλλες ανακαλύψεις μητρών ανάγλυφων σκύφων με φυτικά θέματα και μακριά πέταλα, που συνδέθηκαν άμεσα με ένα εργαστήριο παραγωγής της περιοχής, όπου εντοπίστηκαν στους αποθέτες του²⁹².

Στις υπόλοιπες περιοχές της Θεσσαλίας, πρώτη φορά το 1980, βρέθηκε στη Δημητριάδα τμήμα μίας μήτρας με φυτική διακόσμηση²⁹³. Το 1986, βρέθηκαν τρεις σχεδόν ακέραιες μήτρες με φυτική διακόσμηση μαζί με «κλειστό» κεραμικό σύνολο από έναν αποθέτη στο θέατρο της Δημητριάδας²⁹⁴. Στη Λάρισα, βρέθηκε, κατά τη διάρκεια ανασκαφής σε οικιστικό χώρο, μία μόνο μήτρα με γραμμική διακόσμηση²⁹⁵, ενώ η κατασκευή ανάγλυφων σκύφων στη νοτιοδυτική Θεσσαλία επιβεβαιώθηκε αρκετά αργότερα σε σωστική ανασκαφή, όπου βρέθηκαν τμήματα μήτρας με φυτική

²⁸⁸ στο ίδιο, σ. 184.

²⁸⁹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ. 507.

²⁹⁰ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990, σ. 129.

²⁹¹ Κακαβογιάννης Ε. 1980, ΑΑΑ XIII, σ. 262-284.

²⁹² Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990, σ.129.

²⁹³ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1980, ΑΔ 35, Χρονικά, σ. 271-272 για τη σωστική ανασκαφή.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990, σ. 129.

²⁹⁴ Ιντζεσίλογλου Χ. 1987, ΑΔ 42, Χρονικά, σ. 253-254 για τη σωστική ανασκαφή. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990, σ. 129.

²⁹⁵ Δουλγέρη -Ιντζεσίλογλου Α. 1990, σ. 129, σημ.33, πιν. 72γ.

διακόσμηση στην πόλη του αρχαίου Κιερίου²⁹⁶. Στα επόμενα υποκεφάλαια θα παρουσιαστούν οι εντοπισθέντες ανάγλυφες μήτρες, που οδήγησαν τους ερευνητές να ταυτίσουν εργαστήρια με την παραγωγή ανάγλυφων αγγείων στη Θεσσαλία κατά την ελληνιστική περίοδο. Στις περιπτώσεις της πόλης των Φθιώτιδων Θηβών και της Μελιταίας θα παρουσιαστούν τα όστρακα ανάγλυφων σκύφων, που εντοπίστηκαν κατά τις ανασκαφικές εργασίες, καθώς φαίνεται να υπήρχε κάποιο τοπικό εργαστήριο παραγωγής στις δύο αυτές πόλεις, χωρίς όμως να έχει εντοπιστεί ανασκαφικά μέχρι στιγμής.

3.1.3.1 Μήτρες ανάγλυφων αγγείων από το νεότερο εργαστήριο του θεάτρου της Δημητριάδας

Οι τρεις πήλινες μήτρες ανάγλυφων σκύφων από τον αποθέτη 1 του εργαστηρίου του αρχαίου θεάτρου της Δημητριάδας (B.E. 11755-B.E.11757) είναι αρκετά μικρές σε μέγεθος με διάμετρο 0,09-0,11μ. και ύψος 0,045μ.²⁹⁷. Η μορφή τους είναι ενός κανονικού αγγείου με μία ελαφρώς κοίλη, δισκόμορφη βάση και εξωστρεφές χείλος, αλλά σε σύγκριση με τις ανάγλυφες μήτρες των Φερών είναι πιο απλές σε κατασκευή και λιγότερο επιμελημένες. Παράλληλα, οι μήτρες, που εντοπίστηκαν, χωρίς αμφιβολία κατάγονται από το ίδιο εργαστήριο, γιατί βρέθηκαν εντός του ίδιου κεραμικού συνόλου, αλλά φέρουν και τα ίδια διακοσμητικά θέματα, που φαίνεται να αποτυπώθηκαν με τη χρήση των ίδιων σφραγίδων²⁹⁸. Τα διακοσμητικά θέματα των τριών πήλινων μητρών είναι τα εξής: Η μήτρα 11755 φέρει διακόσμηση με φολίδες, που σχηματίζουν έναν σταυρό, με άνθη κρίνων ανάμεσα στις κεραίες του (**Εικόνα 85**). Η μήτρα 11756 φέρει διακόσμηση, η οποία αναπτύσσεται σε δύο οριζόντιες ζώνες με ανθέμια και κρίνα και προτομές Σατύρων (**Εικόνες 86-88**). Εναλλαγή ανθεμίων και κρίνων φέρει ως διακόσμηση και η μήτρα 11757 (**Εικόνα 89**)²⁹⁹.

Από τη μελέτη των μητρών φαίνεται, ότι ο κεραμέας δεν είχε στη διάθεσή του μία μεγάλη ποικιλία σφραγίδων και έτσι κάθε φορά τις χρησιμοποιούσε με τρόπο, ούτως ώστε να σχηματίσει διαφορετικά σχέδια. Οι λεπτομέρειες της διακόσμησης δείχνουν, ότι μάλλον πρόκειται για μεταλλικές σφραγίδες³⁰⁰. Σε αντίθεση με τις ανάγλυφες

²⁹⁶ στο ίδιο, σ. 129.

²⁹⁷ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000β, σ. 511. Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, σ. 142-152.

²⁹⁸ στο ίδιο, σ. 512.

²⁹⁹ Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, σ. 144-146.

³⁰⁰ στο ίδιο, σ. 512.

μήτρες των Φερών, καμία λεπτομέρεια των ανάγλυφων σκύφων του θεάτρου δεν έγινε με το χέρι. Τα θέματα της διακόσμησης, το μικρό μέγεθος των ανάγλυφων μητρών, η χρήση ίδιων σφραγίδων και οι δύο εγχάρακτες γραμμές στο χείλος καθεμίας ανάγλυφης μήτρας είναι ειδοποιά στοιχεία, που τονίζουν την πρωτοτυπία της κατασκευής τους και τη μοναδικότητά τους σε σύγκριση με τις μήτρες άλλων εργαστηρίων³⁰¹.

Μία ξεχωριστή περίπτωση είναι η πήλινη μήτρα (BE 48958- **Εικόνα 90**) για την παραγωγή ανάγλυφων σκύφων, η οποία φέρει μία εικονιστική παράσταση. Ο χώρος πάνω από το μέταλλο, που φέρει έναν ρόδακα, χωρίζεται σε δύο ζώνες με έναν πλοχμό³⁰². Στην κάτω ζώνη απεικονίζονται οκτώ ένοπλοι στρατιώτες, που κρατούν ένα δόρυ και μία μακεδονική ασπίδα. Από τη μελέτη της μήτρας φαίνεται, ότι όλοι προέρχονται από την ίδια σφραγίδα. Στη δεύτερη ζώνη απεικονίζονται ομάδες τριών ατόμων και δύο ζώων, που επαναλαμβάνονται στην ίδια σειρά. Σε κάθε ενότητα η πρώτη μορφή είναι μία καθιστή γυναίκα, στραμμένη προς τα δεξιά, που φορά χιτώνα και ιμάτιο και τα πόδια της βρίσκονται σε στάση σταυροπόδι³⁰³. Λόγω της αποσπασματικότητας του αγγείου είναι δύσκολη η ασφαλής ερμηνεία της παράστασης, αλλά η εξέταση και των επιμέρους στοιχείων της οδηγεί στην υπόθεση, ότι πρόκειται για την Πηνελόπη, σε μία παράσταση από τα θέματα του ομηρικού κύκλου της Οδύσσειας³⁰⁴. Το αταίριαστο στοιχείο για την ερμηνεία της παράστασης είναι οι οκτώ Μακεδόνες οπλίτες, αν είναι ασφαλής η ταύτιση, αλλά ίσως ο συνδυασμός του θέματος ίσως είχε κάποια ιδιαίτερη σημασία για τον τεχνίτη³⁰⁵. Η μήτρα βρέθηκε εντός του κλιβάνου του εργαστηρίου του αρχαίου θεάτρου και είναι βέβαιο, ότι πρόκειται για τοπική παραγωγή του εργαστηρίου. Ο «νόστος του Οδυσσέα» είναι από τα αγαπητά θέματα του ομηρικού κύκλου για τη διακόσμηση ανάγλυφων σκύφων, αλλά μέχρι τώρα δεν υπάρχει κάποιο όστρακο, που να ταυτίζεται με την μήτρα, που εξετάζουμε³⁰⁶. Παρόλα αυτά, τα ίδια τα θέματα και ο συνδυασμός τους για την διακόσμηση ανάγλυφων σκύφων θα δώσουν μία τελική απάντηση για την ταυτότητα του εργαστηρίου του θεάτρου.

³⁰¹ στο ίδιο, σ. 512.

³⁰² Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, σ. 148.

³⁰³ στο ίδιο, σ. 148.

³⁰⁴ στο ίδιο, σ. 149.

³⁰⁵ στο ίδιο, σ. 150.

³⁰⁶ στο ίδιο, σ. 150.

Τέλος, σε άλλο σημείο της πόλης της Δημητριάδας εντύπωση προκαλεί και είναι ένα σημαντικό στοιχείο για την έρευνα ο εντοπισμός μίας ανάγλυφης μήτρας³⁰⁷ (BE 22437) (**Εικόνα 91**) με διαφορετική διακόσμηση και τεχνοτροπία, δείχνοντας εμφανώς, ότι λειτουργούσε και άλλο εργαστήριο κατασκευής ανάγλυφων σκύφων στην περιοχή, που μέχρι σήμερα λανθάνει³⁰⁸.

3.1.3.2. Μήτρα ανάγλυφων «ομηρικών σκύφων» από τις Φερές

Οι μήτρες ανάγλυφων σκύφων των Φερών είναι ένα σημαντικό σύνολο της ομάδας των ανάγλυφων σκύφων για τη Θεσσαλία στο σύνολό της. Η πρώτη κατηγορία είναι οι μήτρες για διακόσμηση «ομηρικού» σκύφου, όπου το θέμα είναι ένα επεισόδιο από τους Ομηρικούς κύκλους. Στην περίπτωση της μήτρας Β.Ε. 2291 (**Εικόνες 92,93**), απεικονίζεται παράσταση αρπαγής της ωραίας Ελένης από τον ήρωα Θησέα³⁰⁹. Η μήτρα παραμένει, ως τώρα, μοναδική για τα θεσσαλικά δεδομένα και ο κεραμέας έχει χρησιμοποιήσει σφραγίδες για την απόδοση των μορφών, ενώ οι λεπτομέρειές της έχουν χαραχθεί με το χέρι με τη χρήση ενός αιχμηρού αντικειμένου³¹⁰. Η πρακτική αυτή, που ακολουθεί ο τεχνίτης, επιτρέπει τη χρήση της ίδιας σφραγίδας κάθε φορά για την κατασκευή του ανάγλυφου σκύφου, αλλά τη διαμόρφωση της μορφής με διαφορετικό τρόπο, ανάλογα με τις απαιτήσεις του εκάστοτε πελάτη. Σύμφωνα με τη μελέτη, η αποτύπωση των τειχών έγινε εξ' ολοκλήρου με το χέρι, όπου χρησιμοποιήθηκαν ειδικά μεταλλικά εργαλεία, διαφορετικά κάθε φορά, για τη σκάλιση των πύργων και των επάλξεων. Με τα ίδια εργαλεία χαράσσεται και η επιγραφή «*ἐπί τα λαιά*», καθώς και άλλες λεπτομέρειες. Η επιλογή του θέματος και η ιδιαίτερη απόδοση των λεπτομερειών δείχνουν έναν έμπειρο καλλιτέχνη και όχι κάποιον απλό επαγγελματία τεχνίτη ενός συνηθισμένου κεραμικού εργαστηρίου³¹¹. Το όστρακο ανάγλυφου σκύφου με αρ. Β.Ε. 2290³¹² (**Εικόνα 94**) θεωρείται ως προϊόν της μήτρας Β.Ε. 2291, όπου απεικονίζεται η ίδια παράσταση, της αρπαγής της Ελένης από τον Θησέα.

³⁰⁷ Ιντζεσίλογλου Α. 1982, ΑΔ 37, Χρονικά, σ. 226-227, πίν. 139β,δ.

³⁰⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000β, σ. 512.

³⁰⁹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000β, σ. 509. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α.-Αραχωρίτη Π. 2000 α, σ. 72, εικ. 2. Κακαβογιάννης Ε. 1980, σ. 271-272. Νασιούλα Μ. 2013, Κατάλογος, σ. 15.

³¹⁰ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000β, σ. 509.

³¹¹ στο ίδιο, σ. 509.

³¹² Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α.-Αραχωρίτη Π. 2000 α, σ. 73, εικ. 3. Κακαβογιάννης Ε. 1980, σ. 272. Νασιούλα Μ. 2013, Κατάλογος, σ. 13-14.

Επιπροσθέτως, τα υπόλοιπα όστρακα ανάγλυφων σκύφων με εικονιστικές παραστάσεις, που έχουν εντοπιστεί στις Φερές, συνεχίζουν να εμπνεύονται από τα Ομηρικά έπη³¹³ και τη μυθολογία, αλλά και να απεικονίζουν παραστάσεις με θεότητες³¹⁴, όπως τον Απόλλωνα, τον Διόνυσο και τους ακολούθους του, τους Σατύρους ως γενειοφόρους άνδρες κ.α. Άλλα διάφορα θέματα, που απεικονίζονται είναι παραστάσεις αθλητών και πολεμιστών, αλλά και ερωτικές σκηνές³¹⁵.

3.1.3.3. Μήτρες ανάγλυφων σκύφων με φυτικά θέματα από τις Φερές (Εικόνες 95-103)

Οι μήτρες των φυτικών θεμάτων προέρχονται στο σύνολό τους από τους αποθέτες του ίδιου κεραμικού εργαστηρίου και αυτό συνηγορεί στην υπόθεση, ότι τις κατασκεύαζε και τις χρησιμοποιούσε ο ίδιος κεραμέας³¹⁶. Είναι κατασκευασμένες είτε από τον ντόπιο πορτοκαλόχρωμο πηλό της περιοχής, είτε από γκρίζο πηλό με ερυθρό χρώμα ή και απλό γκρίζο πηλό³¹⁷. Στις Φερές είναι αξιοσημείωτη η ποικιλία των μητρών με φυτικά θέματα, που περιλαμβάνουν ως κοσμήματα τα φύλλα άκανθας, τους κυματιστούς βλαστούς και τους ρόδακες.

Μία ακόμη κατηγορία από τον αποθέτη του ίδιου εργαστηρίου είναι οι μήτρες με διακόσμηση μακριών πετάλων. Ενώ η τεχνοτροπία κατασκευής των αγγείων είναι ίδια, το βασικό χαρακτηριστικό, που τις ξεχωρίζει από τις μήτρες των φυτικών θεμάτων, είναι ότι η διακόσμηση των μητρών των μακριών πετάλων δημιουργήθηκε εξ' ολοκλήρου με το χέρι, με παντελή απουσία σφραγίδων και με τη χρήση αιχμηρών εργαλείων³¹⁸. Επιπλέον, τα θέματα παρουσιάζουν μία ιδιαίτερα κακή τεχνική, πράγμα, που σημαίνει, σύμφωνα με την κ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου είτε ότι ο τεχνίτης δεν πρόσεχε ιδιαίτερα κατά τη διαδικασία της διακόσμησης, είτε ότι πειραματιζόταν ή εξασκούσαν³¹⁹. Η τεχνική της κατασκευής της μήτρας με τα μακριά πέταλα είναι ιδιαίτερη και γίνεται με τον εξής τρόπο: ο τεχνίτης ξεκινάει

³¹³ *Ελλάκη* Θεσσαλίας, σ. 73, π.χ. όστρακο ανάγλυφο σκύφου με αρ. BE 2289, όπου απεικονίζεται μορφή με επιγραφή ΚΥΚΛΩΨ, προφανώς ο Πολύφημος (σκηνή από την Οδύσσεια) και σ. 74, όστρακο ανάγλυφο σκύφου με αρ. BE 12933 με επιγραφή ΣΙΣΥΦΟΣ, συσχετιζόμενη με το γνωστό μυθολογικό θέμα. Το παράδειγμα παραμένει αδημοσίευτο.

³¹⁴ *Ελλάκη* Θεσσαλίας, σ. 76, όστρακα ανάγλυφων σκύφων με αρ. BE 15114 και BE 29332 με παράσταση νεαρής ανδρικής μορφής (πιθανότατα Απόλλωνας) και αντίστοιχα δύο ανδρικών μορφών, όπου η μία απεικονίζεται με κλαδί ή θύρσο (Απόλλων ή Ηρακλής). Και τα δύο παραδείγματα είναι αδημοσίευτα.

³¹⁵ *Ελλάκη* Θεσσαλίας 2000, σ. 79-80, BE 29420, BE 29325 (αδημοσίευτα).

³¹⁶ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000β, σ. 510.

³¹⁷ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1989, σ. 123.

³¹⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ. 510.

³¹⁹ στο ίδιο, σ. 510.

πάντοτε από το τέλος της μήτρας, τον πυθμένα, προς το χείλος και οι κατακόρυφες γραμμές, τις οποίες χαράσσει, είναι είτε από τα αριστερά προς τα δεξιά, είτε το αντίθετο και καμπυλώνουν είτε δεξιά, είτε αριστερά στο τέλος³²⁰. Το παρόν εργαστήριο στις Φερές φαίνεται πως γνωρίζει στην περίπτωση των μητρών με μακριά πέταλα τις στιλιστικές επιλογές των άλλων κεραμικών εργαστηρίων στον ελληνιστικό κόσμο και εναρμονίζεται με το κοινό θέμα³²¹. Και σε αυτή την ομάδα ανάγλυφων σκύφων πρωτοτυπεί, όπως με την αποτύπωση του *EY* (καλώς)³²², εγχάρακτο στο μέταλλο της μήτρας. Γενικότερα, οι ντόπιοι ανάγλυφοι σκύφοι των Φερών είναι αμελώς κατασκευασμένοι και το επίχρισμα συχνά εμφανίζει μία ποικιλοχρωμία, λόγω του κακού ψησίματος. Φαίνεται, ότι πρόκειται για ένα εργαστήριο, που παράγει προϊόντα μέτριας ποιότητας³²³.

Η έκφραση των τοπικών ιδιαιτεροτήτων, παρά τη φανερή μακεδονική επιρροή, έχει ερμηνευτεί από τους μελετητές. Προκύπτει, ότι η επιλογή θεμάτων, που σχετίζονται με τη θεσσαλική μυθολογία, όπως ο Θεσσαλός ήρωας Πειρίθος, που εμφανίζεται στην αρπαγή της Ελένης και η προτίμηση θεμάτων, που σχετίζονται με τους άθλους του Ηρακλή είναι στοιχεία, που καταδεικνύουν τον τοπικό χαρακτήρα της παραγωγής της ανάγλυφης κεραμικής στα φεραϊκά εργαστήρια³²⁴. Επίσης, οι πήλινες μήτρες των φυτικών κοσμημάτων από τις Φερές θυμίζουν εκείνες της Πέλλας³²⁵, αλλά και της Αθήνας³²⁶. Όμως, οι συνδυασμοί των διακοσμητικών θεμάτων, η θέση που τοποθετούνται στο αγγείο και κάποια πρωτότυπα θέματα, όπως ο κυματοειδής βλαστός με θυσάνους, είναι στοιχεία που αποδεικνύουν τη μοναδικότητα της παραγωγής ανάγλυφων σκύφων των φεραϊκών εργαστηρίων³²⁷. Το εργαστήριο έχει τη δική του ταυτότητα και τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ακμάζει και ξεχωρίζει από το υπόλοιπο σύνολο των εργαστηρίων, τα οποία ειδικεύονταν σε αυτό το είδος κεραμικής³²⁸.

³²⁰ στο ίδιο, σ. 510-511.

³²¹ Για την Πέλλα ο Ακαμάτης Γ.Μ. 1985, *Μήτρες*, πίν. 133-157 και για την Αθήνα η Rotroff S.I., *Agora* XXII, πίν. 58-60, 63, 64 κ.ά.

³²² Ίσως πρόκειται για τα αρχικά του ονόματος του καλλιτέχνη (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1989, σ. 125).

³²³ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1989, σ. 125.

³²⁴ Νασιούλα Μ. 2013, σ. 183.

³²⁵ Ακαμάτης Γ.Μ. 1985, *Μήτρες*, πίν. 194-196 (αριθ. κατ. 308)· πίν. 201 (αριθ. κατ. 311)· πίν. 202 (αριθ. κατ. 311, 312)· πίν. 249 (Κ-45, Κ-46).

³²⁶ Rotroff S.I., *Agora* XXII, αριθ. 74 (πίν. 14).

³²⁷ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1989, σ. 124.

³²⁸ Αραχωβίτη Π.– Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, όπου σημειώνεται: «Δε θα ήμασταν μακριά από την πραγματικότητα, αν υποστηρίζαμε ότι οι φεραίοι κεραμείς αφομοίωσαν άριστα τη μακεδονική ή

Η χρονολόγηση των φεραϊκών ανάγλυφων σκύφων κρίνεται προβληματική, λόγω της έλλειψης άλλων παράλληλων «κλειστών» συνόλων ελληνιστικής κεραμικής στη Θεσσαλία. Με βάση τους νομισματικούς τύπους, που εντοπίστηκαν στο οικόπεδο Ν. Σταμούλη με τους τρεις κεραμικούς κλιβάνους, επιχειρείται να χρονολογηθεί η αρχή της παραγωγής του εργαστηρίου στις αρχές του 2^{ου} αιώνα π.Χ. περίπου ή και στα τέλη του 3^{ου}, αν εξεταστεί ως δεδομένο, ότι μετά τον θάνατο του Αντιγόνου Γονατά, τα νομίσματά του δε θα κυκλοφορούσαν για πολύ³²⁹. Αντίστοιχα το τέλος της λειτουργίας, με βάση τους νομισματικούς τύπους, και πάλι, τοποθετείται στα τέλη του 1^{ου} αιώνα π.Χ., αν ληφθούν υπόψιν και οι τύποι των λυχναριών, που εντοπίστηκαν³³⁰. Αν η παραπάνω υπόθεση θεωρηθεί αποδεκτή, το εργαστήριο θα λειτουργούσε για διάστημα δύο αιώνων με μία διαδοχική παραγωγή κεραμικών προϊόντων, ξεκινώντας με τους ανάγλυφους σκύφους φυτικών θεμάτων, ενώ οι ανάγλυφοι σκύφοι με τα μακριά πέταλα θα κατασκευάζονταν προς το τέλος της λειτουργίας του³³¹. Δυστυχώς, δεν είναι γνωστή η χρονολογία, που σταμάτησε η παραγωγή των φεραϊκών ανάγλυφων σκύφων, ούτως ώστε να γνωρίζουμε με περισσότερη ακρίβεια τα χρονολογικά όρια της κεραμικής παραγωγής του εργαστηρίου.

3.1.3.4. Ανάγλυφοι σκύφοι από τις Φθιώτιδες Θήβες (Εικόνες 104-108)

Η αρχαία πόλη των Φθιωτίδων Θηβών βρίσκεται περίπου 5χλμ. νοτιοδυτικά της σύγχρονης κωμόπολης της Νέας Αγχιάλου και είναι χτισμένη σε έναν ηφαιστιογενή λόφο, το «Κάστρο»³³². Οι πόλεις, που αναπτύχθηκαν στην περιοχή ήταν δύο: η μία αναπτύχθηκε πάνω στο λόφο και η άλλη, κατά τα παλαιοχριστιανικά χρόνια, χτίστηκε εντός της σύγχρονης Νέας Αγχιάλου. Η θέση στον λόφο είναι γνωστό, από τις έρευνες, ότι κατοικείται πρώτη φορά στη Μέση Νεολιθική περίοδο με ομαλή μετάβαση στην Εποχή του Χαλκού. Το όνομα «Θήβα» γίνεται πρώτη φορά γνωστό τον 4^ο αιώνα π.Χ., όταν δημιουργήθηκε συνοικισμός με την προσάρτηση στην πόλη γειτονικών κωμών, πιθανώς της Πύρασου και της Φυλάκης. Η στρατηγική της θέση, με το άνοιγμα της θεσσαλικής πεδιάδας προς τη θάλασσα και η ακμαία οικονομία

όποια άλλη επίδραση τυχόν δέχθηκαν και έπλασαν τα δικά τους δημιουργήματα με ανεξάρτητη πρωτοποριακή έμπνευση και αναμφισβήτητη καλλιτεχνική ικανότητα».

³²⁹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1989, σ. 127.

³³⁰ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1989, σ. 127.

³³¹ στο ίδιο, σ. 128.

³³² Ιστοσελίδα ΕΦΑ Μαγνησίας, http://efamagvolos.culture.gr/Fthiotides_Thives.html.

της, της επέτρεψαν να γίνει η πρώτη πόλη μεταξύ των πόλεων της Αχαΐας Φθιώτιδας και το 302 π.Χ. να κόψει το δικό της νόμισμα. Ο πλούτος της βασιζόταν στις γεωργικές καλλιέργειες στην πεδιάδα του Αλμυρού, αλλά η βασική πηγή των εσόδων της ήταν το λιμάνι της, η αρχαία Πύρασος. Τότε οι Φεραίοι και οι Θεσσαλοί το χρησιμοποιούσαν ως μοναδική διέξοδό τους στη θάλασσα, καθώς το λιμάνι των Παγασών είχε περάσει στα χέρια των Μακεδόνων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι Μακεδόνες να δυσαρεστηθούν και να πολιορκήσουν την πόλη, την οποία και κατέστρεψαν. Το 217 π.Χ., την ανακατάλαβε ο Φίλιππος Ε΄ και τη μετονόμασε σε Φιλίππουπολη. Από τότε, οι Θεσσαλοί έμποροι αναγκάστηκαν να χρησιμοποιούν ως μοναδικό λιμάνι για την πρόσβαση τους στη θάλασσα το λιμάνι της Δημητριάδας, που γνώρισε σημαντική οικονομική εμπορική άνθηση, ενώ η πόλη των Φθιωτίδων Θηβών παρήκμασε. Η πόλη ταυτίστηκε, με βάση τις αναφορές του Στράβωνα, πρώτη φορά το 1835 από τον Άγγλο περιηγητή W. Leake και οι πρώτες ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν από τον Απόστολο Αρβανιτόπουλο το διάστημα 1907-1908.

Οι δοκιμαστικές ανασκαφικές εργασίες ήδη το 1907, από τον Απόστολο Αρβανιτόπουλο³³³ στην κάτω πόλη των Φθιωτίδων Θηβών έφεραν στο φως πολυάριθμα τμήματα ανάγλυφων σκύφων, οι οποίοι έφεραν ανάγλυφες παραστάσεις με θέματα από τους ομηρικούς κύκλους και επιγραφές. Τα αγγεία αυτά μιμούνταν κυρίως παραδείγματα μεταλλικών, αργυρών ή χρυσών αγγείων³³⁴. Τα θέματα των παραστάσεων θεωρούνταν μοναδικά σε σχέση με παραδείγματα από άλλες περιοχές. Μερικά από αυτά ήταν από τον ομηρικό κύκλο της Οδύσσειας, όπως η μεταμόρφωση των συντρόφων του Οδυσσέα από τη μάγισσα Κίρκη σε χοίρους και άλλα ζώα, ο απόπλους του Οδυσσέα από το νησί της Καλυψούς, η Μνηστηροφονία, η άφιξη στην Ιθάκη και η κατασκευή της σχεδίας, αλλά και επεισόδια από την Ιλιάδα και άλλα έπη, όπως η παράδοση των όπλων στον Αχιλλέα από τη μητέρα του Θέτιδα, σκηνές από τη ζωή του Μενελάου και του Διομήδη, αλλά και του Πατρόκλου με φόντο τα τείχη της Τροίας³³⁵. Οι σκύφοι θεωρούνται από την έρευνα ως τοπική παραγωγή λόγω των τεχνοτροπικών ιδιοτεροτήτων τους, αλλά δεν έχουν ταυτοποιηθεί μέχρι σήμερα εργαστήρια παραγωγής, ούτε εντοπιστεί ή δημοσιευτεί μήτρες ανάγλυφων σκύφων.

³³³ Αρβανιτόπουλος Α.Σ. 1910, σ. 82-94.

³³⁴ στο ίδιο, σ. 82.

³³⁵ στο ίδιο, σ. 82-94.

Οι περαιτέρω έρευνες ίσως αναδείξουν ένα εργαστήριο μελλοντικά, που παρήγαγε «όλους τους γνωστούς τύπους»³³⁶ ανάγλυφων σκύφων, σύμφωνα με τους μελετητές.

3.1.3.5. Μήτρα ανάγλυφου αγγείου από τη Λάρισα

Η μήτρα της Λάρισας (**Εικόνα 109**), που βρέθηκε κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής στο οικόπεδο Ε. Μήτσιου, είναι το μοναδικό παράδειγμα μέχρι στιγμής από την πόλη. Είναι υψηλής ποιότητας και αρκετά διαφορετική από εκείνες της Δημητριάδας και των Φερών³³⁷. Η βάση της είναι δακτυλιόσχημη και το χείλος της διαφορετικό από τα παραδείγματα των άλλων πόλεων. Η διακόσμηση της αποτελείται από ένα πενταγωνικό πλέγμα στο σώμα και μία μακεδονική ασπίδα στο μέταλλο, κατασκευασμένη με το χέρι, μάλλον με τη βοήθεια αιχμηρού εργαλείου³³⁸. Η διακόσμηση του χείλους με πλοχμό πραγματοποιήθηκε με τη χρήση σφραγιδοκύλινδρου³³⁹.

Εκτός από το παραπάνω εύρημα, έχουν εντοπιστεί ανάγλυφοι σκύφοι, είτε ακέραιοι, είτε τα θραύσματά τους σε ανασκαφές, υποδηλώνοντας τη διευρυμένη χρήση αυτού του είδους της κεραμικής στην περιοχή. Παράδειγμα αποτελεί ένας ακέραιος μεγαρικός σκύφος, που εντοπίστηκε σε ανασκαφή στο οικόπεδο Ν. Παπαϊωάννου- Χρ. Τσάτσου- Ν. Καλαϊτζή στην Οδό Ηρώων³⁴⁰. Ο σκύφος Μ89/32 (**Εικόνα 110**) ανήκει στη γνωστή κατηγορία του τύπου με τους ομόκεντρους κύκλους και τη μακεδονική ασπίδα στο μέταλλο (shield bowls), όπως η προηγούμενη περίπτωση στο οικόπεδο Μήτσιου. Ο τύπος θεωρείται, ότι πρωτοεμφανίστηκε στην Κόρινθο περίπου το 150 π.Χ.³⁴¹. Η παραγωγή του τύπου συνεχίζεται έως τις αρχές του 1^{ου} αιώνα π.Χ.³⁴². Ως προς τα διακοσμητικά θέματα και τη διάταξή τους πλησιέστερα παραδείγματα προέρχονται από την Αγορά των Αθηνών με χρονολόγηση ανάμεσα στο 150 π.Χ. και τον πρώιμο 1^ο αιώνα π.Χ. και την Κόρινθο, που χρονολογούνται ανάμεσα στο 150-146 π.Χ.³⁴³. Το ίδιο θέμα κοσμεί και ένα

³³⁶ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2000α, 17.

³³⁷ ΑΔ 34 (1979), Χρονικά, σ. 221-222.

³³⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990, πιν. 72γ.

³³⁹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ. 512.

³⁴⁰ ΑΔ 43, (1988), Χρονικά, σ. 261, Ζαούρη Ε.-Μέλλιου Ε., 2000, σ. 94.

³⁴¹ Callaghan P.J. 1978, σ. 53-60.

³⁴² Προσκυνητοπούλου Ρ. 1992-1993, σ. 140-141 και Τσάκος Κ. 1990, σ. 143.

³⁴³ Agora XXII, πιν. 68, αρ. 400 και Corinth VII, πιν. 80-81, αρ. 921, 931.

όστρακο από τις Φερέες³⁴⁴ και η σύνθεσή του ρόδακα και η ταινία των «ιωνικών ωών» θυμίζει την τυπική «φεραϊκή» τεχνοτροπία³⁴⁵, αποδεικνύοντας τη θεσσαλική, εντόπια παραγωγή των αγγείων και τη διάδοση του θέματος ανάμεσα στα θεσσαλικά κεραμικά εργαστήρια.

3.1.3.6. Ανάγλυφοι σκύφοι από τη Μελιταία της Αχαΐας Φθιώτιδας (Εικόνες 111-122)

Η Μελιταία θεωρούνταν ως μία από τις ισχυρότερες πόλεις της τετράδος της Αχαΐας Φθιώτιδας, χτισμένη στις νότιες υπώρειες της Όθρυος στα ανατολικά του σημερινού Δομοκού. Κατά τις ανασκαφικές έρευνες της τότε ΙΔ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο οικόπεδο Γ. Κοντογιώργου αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα μαζί με μεγάλες ποσότητες από άβαφα και μελαμβοφή αγγεία, χάλκινα νομίσματα, αγνύθες κλπ.³⁴⁶. Από τα ευρήματα ξεχωρίζει ο μεγάλος αριθμός οστράκων από ανάγλυφους σκύφους, τα οποία ανήκουν σε τρεις θεματικές κατηγορίες παραστάσεων: α) φυτικά κοσμήματα στα μετάλλια των αγγείων με βλαστούς, που ελίσσονται και απολήγουν σε άνθη με έξι πέταλα, β) κάθετα λογχόσχημα φύλλα με κεντρικές νευρώσεις, που καταλήγουν σε κρίνους και γ) αχιβάδες, που περιβάλλουν φύλλα φτέρης και στρόβιλο με επτά ακτίνες, οι οποίες εντοπίζονται και σε μία μήτρα για ανάγλυφους σκύφους από την πόλη της Λάρισας, ενώ ο στρόβιλος περιβάλλεται από το μοτίβο των «μακεδονικών ασπίδων»³⁴⁷. Σε άλλο παράδειγμα, η διακόσμηση του σκύφου είναι γνωστή ως δικτυωτό μοτίβο. Κάτω από τις στιγμές, που πλέκουν τη δικτυωτή διακόσμηση υπάρχει μία σειρά ανάγλυφων στιγμών. Το εσωτερικό του δικτυωτού κοσμήματος συμπληρώνεται με σχηματοποιημένους ρόδακες αποτελούμενους από έξι ή επτά ανάγλυφες στιγμές. Η διακόσμηση αυτή έχει παράλληλα, επίσης, σε μήτρα από τη Λάρισα³⁴⁸. Επιπλέον, σώζονται απεικονίσεις στο μέταλλο με πενταπέταλο ρόδακα, αλλά και πλαστικούς δακτυλίους με ζώνη με ανεστραμμένα ιωνικά ωά και λόγχες, ένα διακοσμητικό μοτίβο, που έχει παράλληλα και σε άλλα μέρη της Θεσσαλίας³⁴⁹. Παράλληλα, ένα θραύσμα από κατώτερο τμήμα του ανάγλυφου σκύφου φέρει οξυκόρυφα θυσανωτά

³⁴⁴ Κακαβογιάννης Ε. 1980, σ. 281, εικ. 28.

³⁴⁵ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990, σ. 122, πιν. 69α.

³⁴⁶ Παπακωνσταντίνου Μ.Φ., ΑΔ 47 (1992), Χρονικά, σ. 196-197.

³⁴⁷ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990, πιν. 72γ.

³⁴⁸ στο ίδιο, πιν. 72γ.

³⁴⁹ Χατζηαγγελάκης 2004, σ. 140-141, πιν. 35-36. Κακαβογιάννης Ε. 1980, σ. 279, εικ. 26 και 283, εικ. 31. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990, πιν. 69α.

φύλλα άκανθας με μία διπλή κεντρική νεύρωση, όπου περιλαμβάνονται μικροί ρόδακες. Η άκανθα είναι ένα μοτίβο, που απαντάται σε όστρακα και σε μήτρα από εργαστήριο των Φερών³⁵⁰.

Ένα ιδιαίτερο διακοσμητικό μοτίβο είναι αυτό των «μακριών πετάλων» (“Long Petals”). Αν και εμφανίζεται σε λιγότερα όστρακα, μπορούν να εξαχθούν παρατηρήσεις ως προς την τεχνική κατασκευής και τη διακόσμηση και να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: στην πρώτη κατηγορία η διακόσμηση είναι με συνεχόμενα αναπτυσσόμενα πέταλα, χωρίς κενά, ενώ στη δεύτερη με κενά, τα οποία πληρούνται από στιγμές ή μικρά κομβία³⁵¹.

Τα περισσότερα όστρακα διακοσμούνται με εικονιστικές παραστάσεις κυρίως με επεισόδια από τον Ομηρικό κύκλο αλλά και από τη μυθολογία, τις λατρευτικές πρακτικές και την καθημερινότητα στην πόλη. Πιο συγκεκριμένα, διατηρείται θραύσμα από σώμα ανάγλυφου σκύφου με παράσταση χορεύτριας, με παράσταση του Κέρβερου, που εντοπίζεται και στους σκύφους των Φθιωτίδων Θηβών, σύμφωνα με τον Κακαβογιάννη³⁵², αλλά και τμήμα αγγείου με τον Πάτροκλο και επεισόδια από τον Τρωικό κύκλο, αρκετά συνηθισμένο σε ευρήματα άλλων περιοχών της Θεσσαλίας, όπως των Φερών³⁵³, της Δημητριάδας³⁵⁴ και των γειτονικών Φθιωτίδων Θηβών³⁵⁵.

Η απουσία μητρών ανάγλυφων σκύφων στη Μελιταία δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την ύπαρξη κάποιου τοπικού εργαστηρίου παραγωγής ανάγλυφων σκύφων, σε συνδυασμό με την απουσία ταυτοποιημένου ανασκαφικά κεραμικού εργαστηρίου, αλλά η πρωτοτυπία πολλών από τα διακοσμητικά μοτίβα και οι παραλλαγές στους συνδυασμούς των κοινών προτύπων, όπως παραδείγματος χάριν η απεικόνιση φτερών και αχιβάδων στο σώμα του αγγείου ή το μετάλλιο με την αχιβάδα, στραμμένη προς το εσωτερικό, αντί του συνηθέστερου εξωτερικού και το μετάλλιο με τον τετραμερή διαχωρισμό, οδηγούν στην υπόθεση, ότι, πιθανώς, υπήρχε τοπικό εργαστήριο παραγωγής ανάγλυφων σκύφων στη Μελιταία, το οποίο προσπαθούσε να βάλει τη δική πινελιά πρωτοτυπίας στα διακοσμητικά θέματα των

³⁵⁰ στο ίδιο, πίν. 71α.

³⁵¹ Σταυρογιάννης Λ. 2014, σ. 120.

³⁵² Κακαβογιάννης Ε. 1980, σ. 266, εικ. 6.

³⁵³ στο ίδιο, σ. 266.

³⁵⁴ *Demetrias I*, 116-117, πίν. XXII-III.

³⁵⁵ Αρβανιτόπουλος Α.Σ. 1910, σ. 82-94, πίν. 2 (αρ. 10).

αγγείων³⁵⁶. Παράλληλα, η Μελιταία ήταν μία πόλη, που διατηρούσε στενές φιλικές σχέσεις με τις αρχαίες Φερές, όπου αποδεδειγμένα υπήρχαν εργαστήρια παραγωγής ανάγλυφων σκύφων. Φαίνεται, λοιπόν από τη μελέτη των οστράκων των ανάγλυφων σκύφων, ότι δανείζονταν τα διακοσμητικά μοτίβα, π.χ. την απεικόνιση του Κέρβερου, αλλά και τις ίδιες τεχνικές, π.χ. το μοτίβο των ιωνικών ωών³⁵⁷. Αυτό είναι αναμενόμενο, καθώς εκτός από το εμπόριο των ανάγλυφων σκύφων, που επικρατούσε ανάμεσα στις περιοχές, συνηθισμένο ήταν και το εμπόριο μητρών για την κατασκευή τους από τα διάφορα τοπικά εργαστήρια³⁵⁸.

Όσον αφορά το θέμα της χρονολόγησης δεν υπάρχουν επαρκή και σαφή ανασκαφικά στοιχεία, αλλά θα μπορούσε να τοποθετηθεί στα τέλη του 3^{ου} με αρχές του 2^{ου} αιώνα π.Χ., περίοδος, κατά την οποία επιβεβαιωμένα γνωρίζουμε, ότι υπήρχε διακίνηση των ανάγλυφων σκύφων από τα ιωνικά, τα μακεδονικά εργαστήρια, αλλά και της δραστηριοποίησης των θεσσαλικών τοπικών εργαστηρίων, πιθανότατα και αυτού της Μελιταίας³⁵⁹.

3.1.3.7. Ανάγλυφοι σκύφοι από τη Δυτική Θεσσαλία

Τα παραδείγματα, που παρουσιάζονται εδώ, προέρχονται από ανασκαφικές εργασίες σε πόλεις της Δυτικής Θεσσαλίας, κυρίως στον νομό Καρδίτσας. Οι σωστικές ανασκαφές ξεκίνησαν στην περιοχή το διάστημα 1970 με 1980 από την τότε ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και συνεχίζονται έως και σήμερα. Θα επικεντρωθούμε στα ευρήματα των μητρών ανάγλυφων σκύφων ανάμεσα στο πολυπληθές κεραμικό υλικό των αρχαιολογικών χώρων του Κιερίου, του Ερμητσίου, της Μητρόπολης, της Αργιθέας και των Γόμφων, των περιοχών της «Εστιαιώτιδος», «Θεσσαλιώτιδος» και της Αθαμανίας, που χρονολογούνται από τα τέλη του 3^{ου} αιώνα έως και τον 1^ο αιώνα π.Χ.³⁶⁰.

Από το σύνολο των θραυσμάτων κεραμικής ανάγλυφων σκύφων, «ομηρικών» αλλά και με φυτική διακόσμηση, παρουσιάζονται εδώ δύο ομάδες: α) τρία θραύσματα μητρών για την παραγωγή ανάγλυφων σκύφων και β) τμήματα ανάγλυφων σκύφων,

³⁵⁶ Σταυρογιάννης Λ. 2014, σ. 124.

³⁵⁷ στο ίδιο, 124.

³⁵⁸ Δρούγου Στ. 2000, σ. 493-495.

³⁵⁹ Σταυρογιάννης Λ. 2014, σ. 125.

³⁶⁰ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 137.

είτε του σώματος, είτε της βάσης και του χείλους των αγγείων με φυτικά κοσμήματα³⁶¹.

Ο αρχαιολογικός χώρος του Κιερίου, της σημαντικότερης από τις πόλεις στην αρχαία δυτική Θεσσαλία, βρίσκεται στο κέντρο της δυτικής θεσσαλικής πεδιάδας, σε απόσταση 13χλμ. από τη σύγχρονη πόλη της Καρδίτσας, παρά το σύγχρονο χωριό Πύργος³⁶². Η κατοίκησή της εκτείνεται από την Εποχή του Χαλκού έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους³⁶³.

Η ύπαρξη κεραμικού εργαστηρίου για την κατασκευή ανάγλυφων σκύφων στην αρχαία πόλη κατά την ελληνιστική εποχή τεκμηριώνεται αρχαιολογικά με τον εντοπισμό ενός θραύσματος μίας πήλινης μήτρας, που βρέθηκε κατά τις σωστικές εργασίες στο οικόπεδο Θ. Πατούνη³⁶⁴. Η μήτρα του Κιερίου (**Εικόνα 123**) είναι μοναδική για τα εργαστήρια της περιοχής της νοτιοδυτικής Θεσσαλίας και σώζεται πολύ αποσπασματικά. Έχουν εντοπιστεί έξι τμήματά της, τα οποία συγκολληθηκαν³⁶⁵. Ενώ έχει πιο χονδροειδή χαρακτηριστικά, σε σχέση με τα αντίστοιχα των άλλων θεσσαλικών εργαστηρίων, η διακόσμηση του εσωτερικού της είναι αρκετά προσεγμένη. Κοσμείται στο σώμα με φύλλα άκανθας με αναδιπλωμένα τα άκρα τους, σε εναλλαγή με ζεύγη μακριών πετάλων και στο χείλος εναλλάσσονται δελφίνια και ανθέμια³⁶⁶. Η διακόσμηση δημιουργήθηκε με σφραγίδες πολύ καλής ποιότητας, αφού οι λεπτομέρειες είναι αρκετά έντονες, ενώ η μόνη χειροποίητη επέμβαση στη μήτρα έγινε στο χείλος με τον σχηματισμό οριζόντιων αυλακώσεων³⁶⁷. Παράλληλα, έχουν εντοπιστεί και τρία θραύσματα ανάγλυφων σκύφων, που προέρχονται από το οικόπεδο του Β. Τσιάνια³⁶⁸ (**Εικόνα 124**) εντός του σημερινού οικισμού, με τα θέματά τους να είναι κυρίως φυτικά με ρόδακες από μικρά, λογχόσχημα φύλλα και ανάμεσά τους ελικοειδείς βλαστοί και ρόδακα με πέταλα σε σχήμα καρδιάς, ενώ παράλληλά τους εντοπίζουμε σε τμήματα ανάγλυφων σκύφων από τα εργαστήρια της Πέλλας³⁶⁹, της Ήλιδας³⁷⁰, της Αγοράς των Αθηνών³⁷¹ και της Κασσώπης³⁷².

³⁶¹ στο ίδιο, σ. 137

³⁶² στο ίδιο, σ. 137.

³⁶³ Ιντζεσίλογλου Χ. 1981, *ΑΔ* 36, σ. 254, πίν. 155β, 156α. *ΑΔ* 37, (1982), σ. 230. Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 1987, *ΑΔ* 42, σ. 262. *ΑΔ* 51 (1996), σ. 358-361. Νικολάου Ε. 1993, *ΑΔ* 48 Χρονικά, σ. 245.

³⁶⁴ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990, σ. 129-130 και 2000, σ. 508, πίν. 512-513.

³⁶⁵ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 2000, σ. 512.

³⁶⁶ στο ίδιο, σ. 512.

³⁶⁷ στο ίδιο, σ. 513.

³⁶⁸ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 139.

³⁶⁹ Ακαμάτης Γ., 1985, *Μήτρες*, σ. 28 κ.ε. και 49, πίν. 1-21 και πίν. 62.

Ο αρχαιολογικός χώρος του Ερμητσίου, ο οποίος ταυτίστηκε με τις αρχαίες Πειρασιές³⁷³, γνώρισε μία περίοδο ακμής κατά τον 4^ο και 3^ο αιώνα π.Χ. Στην περιοχή ανασκάφηκαν τα οικόπεδα των Χ. Κουτσιούμπα και Χρ. Τσιαδήμου³⁷⁴ (**Εικόνες 125,126**). Στο οικόπεδο Τσιαδήμου, η ανασκαφή έφερε στο φως αρχιτεκτονικά κατάλοιπα διαφόρων οικοδομικών φάσεων και η κεραμική, που συλλέχθηκε, περιλάμβανε θραύσματα ανάγλυφων σκύφων, κυρίως από τα σώματα και τις βάσεις των αγγείων με διακόσμηση φυτικών κοσμημάτων και πλούσιου θεματολογίου, ενώ πολλά από αυτά είναι «ομηρικού» τύπου³⁷⁵. Η ποιότητα του πηλού είναι αρκετά καλή και τα θέματα των σκύφων παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με παραδείγματα από τη Μακεδονία, την Πελοπόννησο³⁷⁶ και την υπόλοιπη Θεσσαλία³⁷⁷. Ιδιαίτερης σημασίας για την τοπική παραγωγή, τη διακίνηση και τις εισαγωγές των ανάγλυφων σκύφων είναι οι πληροφορίες, που παρέχουν τα διακοσμητικά θέματα των μεταλλίων των αγγείων με μοτίβο ίδιο ή παρόμοιο με τα τυπικά διακοσμητικά θέματα των ανάγλυφων σκύφων των Φερών³⁷⁸.

Στον αρχαιολογικό χώρο της Μητρόπολης πραγματοποιήθηκαν μία σειρά από σωστικές ανασκαφές και έρευνες στα οικόπεδα της περιοχής, που απέδωσαν σημαντικά ευρήματα, όπως αρχιτεκτονικά λείψανα, κλιβάνους κεραμικών εργαστηρίων και άφθονη κεραμική³⁷⁹. Η αρχαία Μητρόπολη θεωρείται ως μία από τις σημαντικότερες πόλεις της δυτικής Θεσσαλίας, μαζί με τους Γόμφους και την Τρίκκη και φαίνεται, ότι κατά τον 2^ο και 1^ο αιώνα π.Χ., όπως και στους αυτοκρατορικούς χρόνους, υπήρξε ένα από τα κέντρα παραγωγής ελληνιστικής κεραμικής³⁸⁰. Στο οικόπεδο Ι. Θεολόγη (εντός της σημερινής Μητρόπολης), η

³⁷⁰ Προσκυνητοπούλου Ρ. 1992- 1993, πίν. 27, αριθ. 139, πίν. 35, αρ. 258 και πιν. 24, αρ.57.

³⁷¹ *Agora* XXII, αριθ. 55, πίν. 74

³⁷² Gravani E. 2001, πίν. 6, αριθ. 164

³⁷³ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 1993, ΑΔ 48, σ. 244.

³⁷⁴ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 1987, ΑΔ 42, Χρονικά, σ. 262. ΑΔ 48, (1993), Χρονικά, σ. 244-245. Νικολάου Ε. 1992, ΑΔ 47, Χρονικά, σ. 235. ΑΔ 50 (1995), Χρονικά, σ. 378. ΑΔ 51 (1996), Χρονικά, σ. 356.

³⁷⁵ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 1993, ΑΔ 48, Χρονικά, σ. 244, «...όπου εντοπίζονται μεγαρικοί σκύφοι με σκηνές από τον τρωικό κύκλο. Αναγνωρίζονται τα ονόματα - ΜΕΝΩΝ, ΑΧΙΛΛ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ και ΔΙΗΦΟΒΟΣ...» και Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 140.

³⁷⁶ Προσκυνητοπούλου Ρ. 1992-1993, πίν. 35, αριθ. 298 και πίν.31, αρ. 240 και Gravani E. 2001, πίν. 6, αριθ. 164, 173, 150 ως προς τα μακριά πέταλα (long petals).

³⁷⁷ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990 και 2000, σ. 77, αριθ. ΒΕ 29329, εικ. 10α.

³⁷⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990, σ. 121-122, πίν. 69α.

³⁷⁹ Ιντζεσίλογλου Χ. 1981, ΑΔ 36, Χρονικά, σ. 254. ΑΔ 39 (1984), Χρονικά, σ. 147-148. ΑΔ 45 (1990), Χρονικά, σ. 205-206. Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 1987, ΑΔ 42, Χρονικά, σ. 263. ΑΔ 43 (1988), Χρονικά, σ. 252. Νικολάου Ε. 1992, ΑΔ 47, Χρονικά, σ. 234. Ροντήρη Β. 1993, ΑΔ 48, Χρονικά, σ. 248. ΑΔ 51 (1996), Χρονικά, σ. 349-350.

³⁸⁰ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 142.

σωστική ανασκαφή έφερε στο φως οικιστικά λείψανα και πληθώρα κεραμικής, ανάμεσα στην οποία και το θραύσμα μίας μήτρας για την παραγωγή ανάγλυφου σκύφου με φυτική διακόσμηση³⁸¹ (**Εικόνα 127**). Στο οικόπεδο Χ. Παπαδούλη, εντοπίστηκαν όστρακα ανάγλυφων σκύφων, ανάμεσα στα οποία και «ομηρικού» τύπου και με φυτική διακόσμηση με λογχόσχημα φύλλα και φύλλα άκανθας³⁸² (**Εικόνα 128**). Τα ευρήματα αυτά εντοπίστηκαν σε κυκλικό λάκκο με έντονη καύση, κάτι που συνηγορεί στο συμπέρασμα, ότι, ίσως, πρόκειται για κεραμικό κλίβανο³⁸³. Τέλος, στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Θ. Πούλιου, εντοπίστηκαν δύο συνανήκοντα θραύσματα ανάγλυφων σκύφων με φυτική διακόσμηση³⁸⁴ (**Εικόνα 129**). Η διακόσμηση των παραδειγμάτων αυτών βρίσκει τα παράλληλά της σε εργαστήρια της Πελοποννήσου³⁸⁵ και της Κορίνθου³⁸⁶.

Τα ανασκαφικά αποτελέσματα από τους Γόμφους³⁸⁷, οι οποίοι βρίσκονται στη θέση «Επισκοπή»³⁸⁸, σε απόσταση 2 χλμ. από το σημερινό Μουζάκι της Καρδίτσας, υποδηλώνουν την ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων κεραμικής και για την παραγωγή ανάγλυφων σκύφων με χρονική διάρκεια έως και τα μέσα του 1^{ου} αιώνα π.Χ., όταν η πόλη, το 48 π.Χ., καταλήφθηκε και καταστράφηκε από τον Ιούλιο Καίσαρα κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου με τον Πομπήιο³⁸⁹. Η πόλη είχε αναπτύξει ιδιαίτερες εμπορικές επαφές με τη Μακεδονία ήδη από την εποχή του Φιλίππου Β΄, όταν και έφερε το όνομα, για κάποιο διάστημα, «Φίλιπποι ή Φιλιππόπολις»³⁹⁰ και αυτό συμπεραίνεται και από τα συγγενικά διακοσμητικά θέματα των αγγείων. Αντιπροσωπευτικά δείγματα της τοπικής κεραμικής των Γόμφων είναι οι δύο ανάγλυφοι σκύφοι³⁹¹ (ο ένας σχεδόν ακέραιος), που εντοπίστηκαν σε τάφους εντός της κοίτης του Πάμισου ποταμού και χρονολογούνται στα τέλη του 2^{ου}-αρχές του 1^{ου} αιώνα π.Χ.³⁹² (**Εικόνες 131,132**).

³⁸¹ στο ίδιο, σ. 142.

³⁸² στο ίδιο, σ. 142.

³⁸³ Ιντζεσίλογλου Χ. 1985, ΑΔ 40, Χρονικά, σ. 195.

³⁸⁴ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 142-143.

³⁸⁵ Gravani E. 2001, πίν. 18, αριθ. 649- 650. Προσκυνητοπούλου Ρ. 1992-1993, πίν. 25, αριθ. 87 και πίν. 23, αριθ. 11, ως προς την εναλλαγή λογχόσχημων φύλλων και άκανθας.

³⁸⁶ *Corinth* VII, III, 1, πίν. 65, αριθ. 783.

³⁸⁷ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 1987, ΑΔ 42, Χρονικά, σ. 264-265. ΑΔ 43 (1988), Χρονικά, σ. 253. ΑΔ 49 (1994), Χρονικά, σ. 329-330. ΑΔ 50 (1995), Χρονικά, σ. 380. ΑΔ 51 (1996), Χρονικά, σ. 356-357.

³⁸⁸ Στράβων, 9, 437.

³⁸⁹ Caesar G.J., *De Bello Civili* III, 80.

³⁹⁰ Καραγιάννης Γ.Σ. 1986, σ. 99.

³⁹¹ Αρ, καταλόγου 18,19. Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 143.

³⁹² Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 143.

Οι περαιτέρω ανασκαφικές έρευνες έφεραν στο φως αρκετά όστρακα ανάγλυφων σκύφων, αλλά και ένα μικρό θραύσμα από το χείλος μίας μήτρας για την παραγωγή των ανάγλυφων αγγείων (**Εικόνα 130**). Ο πηλός τους είναι καθαρός και εντοπίζεται έντονα απολεπισμένος, ενώ το επίχρισμα είναι καστανό, ερυθρό ή μελανό³⁹³. Τα τοιχώματά τους είναι λεπτά, ενώ το χείλος είναι έξω νεύον και ο πυθμένας πολλές φορές διατηρεί το μετάλλιο τους ακέραιο³⁹⁴. Παράλληλα παραδείγματα ανάγλυφων σκύφων προέρχονται από τη Πελοπόννησο³⁹⁵, τη Βοιωτία και από την Ερέτρια, όπου χρονολογείται με βάση της διακόσμηση στα μέσα του 2^{ου} αιώνα π.Χ.³⁹⁶, αλλά και την Πέλλα³⁹⁷.

Στο ανατολικό νεκροταφείο της Αργιθέας, στη θέση «Ελληνικά»³⁹⁸, εντοπίστηκε ένας ανάγλυφος σκύφος (**Εικόνα 133**). Ο σκύφος, έντονα απολεπισμένος, εντοπίστηκε ολόκληρος στον Τάφο 226 και είναι κατασκευασμένος με πολύ λεπτό πηλό. Φέρει επίχρισμα χρώματος μελανού προς ερυθρό που αποδίδεται σε ζώνες, τόσο εσωτερικά, όσο και εξωτερικά εξαιτίας της κακής ποιότητας της όπτησης, κάτι που συνηγορεί, στο ότι πρόκειται για αγγείο τοπικής παραγωγής από εργαστήριο της ευρύτερης περιοχής³⁹⁹. Το αγγείο διαθέτει ένα μετάλλιο διακοσμημένο με φυτικά κοσμήματα και η διακόσμηση στο σώμα θυμίζει τη διακόσμηση των ανάγλυφων σκύφων της Πέλλας. Η μόνη τους διαφορά είναι, ότι η νεύρωση στα μακριά πέταλα του παραδείγματος της Αργιθέας φθάνει έως τα μέσα του σώματος του αγγείου, ενώ στα παραδείγματα της Πέλλας φθάνει έως κάτω από το χείλος, όπου υπάρχει και μία ταινία με πλοχμούς, ενώ και τα μετάλλιά τους είναι διαφορετικά⁴⁰⁰. Με βάση τα όσα στοιχεία εντοπίστηκαν επίσης εντός του τάφου, ο σκύφος χρονολογείται στον 2^ο αιώνα π.Χ.

Σε σχέση με το σύνολο της κεραμικής της ελληνιστικής περιόδου, που εντοπίστηκε σε σωστικές ανασκαφές της δυτικής Θεσσαλίας⁴⁰¹, το ποσοστό των

³⁹³ στο ίδιο, σ. 143.

³⁹⁴ στο ίδιο, σ. 143.

³⁹⁵ Προσκυνητοπούλου Ρ. 1992-1993, πίν. 36, αριθ. 311, το πιο κοντινό παράδειγμα ως προς την ανάπτυξη των ροπαλόσχημων πετάλων.

³⁹⁶ Ανδρειωμένου Α. 1975, ΑΔ 30, Χρονικά, σ. 156 και σημ. 3, πίν. 84α.

³⁹⁷ Ακαμάτης Γ.Μ. 1985, *Μήτρες*, πίν. 185, 261.

³⁹⁸ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 1990, σ. 76-84.

³⁹⁹ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 144-145.

⁴⁰⁰ στο ίδιο, σ. 145. Ακαμάτης Γ.Μ. 1985, *Μήτρες*, πίν. 36ε.

⁴⁰¹ Ιντζεσίλογλου Χ. (1981), ΑΔ 36, Χρονικά, σ. 254. ΑΔ 37, (1982), Χρονικά, σ. 230. ΑΔ 40 (1986), Χρονικά, σ. 195. ΑΔ 45 (1990), Χρονικά, σ. 205- 206. Χατζηαγγελάκης Λ.Π. (1983), ΑΔ 38, Χρονικά, σ. 197-198. ΑΔ 42 (1987), Χρονικά, σ. 262-265. ΑΔ 43 (1988), Χρονικά, σ. 252-253. ΑΔ 48 (1993), Χρονικά, σ. 244-245. ΑΔ 50 (1995), Χρονικά, σ. 379-380. ΑΔ 51 (1996), Χρονικά, σ. 356-357. Νικολάου

ανάγλυφων σκύφων μπορεί να είναι αρκετά μικρό, αλλά έχει σημαντική σημασία για την ερμηνεία της κεραμικής της ελληνοιστικής εποχής της περιοχής και την τοπική παραγωγή των αρχαίων πόλεων της. Ακόμη μικρότερο είναι το ποσοστό των ακέραιων ανάγλυφων σκύφων. Κυρίως, οι ανάγλυφοι σκύφοι αποτελούν ταφικά κτερίσματα στα νεκροταφεία των αρχαίων πόλεων της ευρύτερης περιοχής της Καρδίτσας, όπως η Αργιθέα ή οι Γόμφοι⁴⁰². Οι ανασκαφικές εργασίες στις πεδινές περιοχές των αρχαίων πόλεων έφεραν στο φως πλήθος θραυσμάτων ανάγλυφων σκύφων, την ίδια στιγμή, που οι μήτρες για την παραγωγή ανάγλυφων κεραμικών αγγείων είναι μόνο δύο⁴⁰³. Το στοιχείο αυτό υποδεικνύει, ότι ίσως ήταν πολύ λίγα τα εργαστήρια, που εξειδικεύονταν στην ανάγλυφη κεραμική την εποχή αυτή.

Όσον αφορά τη διακόσμηση, το σχήμα και το χρώμα του πηλού των ανάγλυφων αγγείων, που προέρχονται από τοπικά εργαστήρια των πόλεων του νομού Καρδίτσας, διακρίνονται κάποιες ιδιαιτερότητες. Για παράδειγμα, ο πηλός και η διακόσμηση των ανάγλυφων σκύφων από το Ερμητίσι διαφέρουν από αυτούς, που προέρχονται από τις πόλεις της νοτιοδυτικής Θεσσαλίας, ενώ μία ομάδα των βάσεων από ανάγλυφους σκύφους του Ερμητσίου παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον αναφορικά με τη διάταξη της διακόσμησης σε σχέση με βάσεις ανάγλυφων σκύφων από τα εργαστήρια των Φερών. Έχουν τη δική τους τεχνοτροπία και ομοιάζουν απλά με τα παραδείγματα από τα υπόλοιπα μέρη, όπως οι Φερές και η Δημητριάδα⁴⁰⁴. Στο σύνολό τους οι ανάγλυφοι σκύφοι του Ερμητσίου έχουν σφαιρικό ή ημισφαιρικό σώμα, πορτοκαλόχρωμο, καστανό ή σκούρο πηλό και η βάση τους ορίζεται από έναν κύκλο με μέταλλιο⁴⁰⁵. Η διακόσμηση χωρίζεται σε ζώνες, αλλά και ενιαία περίπου σε ολόκληρο το αγγείο, ενώ ξεχωρίζει μόνο μία ζώνη στο χείλος.

Η τοπική παραγωγή της κεραμικής στη δυτική Θεσσαλία τεκμηριώνεται με την ανεύρεση εγκαταστάσεων κεραμικών κλιβάνων σε πολλές από τις αρχαιολογικές θέσεις, που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Συγκεκριμένα, τρεις κεραμικοί κλίβανοι βρέθηκαν στους Γόμφους, ο ένας εντός της κοίτης του Πάμισου ποταμού και οι άλλοι

Ε., (1992), ΑΔ 47, Χρονικά, σ. 234-235. ΑΔ 48 (1993), Χρονικά, σ. 245. ΑΔ 50 (1995), Χρονικά, σ. 377-378. Ροντήρη Β. (1993), ΑΔ 48, Χρονικά, σ. 248. ΑΔ 51 (1996), Χρονικά, σ. 349-350.

⁴⁰² Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 1987, ΑΔ 42, Χρονικά, σ. 265. ΑΔ 43 (1988), Χρονικά, σ. 252. ΑΔ 51 (1996), Χρονικά, σ. 329.

⁴⁰³ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 145.

⁴⁰⁴ *Demetrias I*, σ. 114-118, πίν. XXII-XXV. Κακαβογιάννης Ε. 1980, σ. 262-284. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990, σ. 121-122, πίν. 69α- 2000,77, εικ. 10ε.

⁴⁰⁵ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 146.

δύο στην περιοχή της Μαγούλας Φαναρίου και στον Πύργο του Κιερίου⁴⁰⁶, αλλά και αρκετοί κλίβανοι εντοπίστηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Μητρόπολης⁴⁰⁷. Από το οικόπεδο Χρ. Κουτσιούμπα⁴⁰⁸, από το Ερμήτσι ξανά, προέρχονται τα περισσότερα όστρακα «ομηρικών» ανάγλυφων σκύφων, όπου εντοπίστηκε ένας αποθέτης αποτυχημένων κεραμικών προϊόντων (οξυπύθμενοι αμφορείς, υδρίες κ.α.). Παράλληλα, οι ελλιπείς ανασκαφικές πληροφορίες για την πόλη της Αργιθέας δεν επιβεβαιώνουν την ύπαρξη κάποιου τοπικού κεραμικού εργαστηρίου⁴⁰⁹.

Τέλος, το μεγαλύτερο μέρος των διακοσμητικών θεμάτων στους ανάγλυφους σκύφους της νοτιοδυτικής Θεσσαλίας φαίνεται κοινό με παραδείγματα ανάγλυφων σκύφων από την Πέλλα, την Κεντρική και Δυτική ηπειρωτική χώρα και τη Νότια Ελλάδα (Αθήνα, Πελοπόννησος)⁴¹⁰. Η κεραμική δραστηριότητα των τοπικών εργαστηρίων του Νομού Καρδίτσας τοποθετείται χρονολογικά κυρίως στον 2^ο και 1^ο αιώνα π.Χ., αλλά τα ταφικά ευρήματα στον τάφο 75 στην Αργιθέα, όπου περιλαμβάνεται και ένας ανάγλυφος σκύφος⁴¹¹ ανεβάζουν τη χρονολόγηση στα τέλη του 3^{ου} αιώνα και τις αρχές του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Η έρευνα είναι αρκετά ελλιπής όσον αφορά τις σωστικές ανασκαφές και αυτό δεν επιτρέπει μία ασφαλή χρονολογική τοποθέτηση, ενώ η περαιτέρω μελέτη θα αλλάξει τα δεδομένα στην κατάταξη και την ακριβή χρονολόγηση των τοπικών εργαστηρίων κεραμικής της περιοχής της νοτιοδυτικής Θεσσαλίας.

Εν κατακλείδι, γίνεται φανερό από τα παραπάνω, ότι οι θεσσαλικοί ανάγλυφοι σκύφοι ανέπτυξαν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που τους διαφοροποιεί από τους ανάγλυφους σκύφους των αττικών και μακεδονικών εργαστηρίων. Ο τύπος του πηλού, η επεξεργασία και ο τρόπος διάταξης των φυτικών κοσμημάτων πάνω στους σκύφους, οι χαρακτηριστικές ιδιαιτερότητες και παραλλαγές γνωστών τύπων, η επιλογή των εικονιστικών θεμάτων κυρίως από τα Ομηρικά έπη, που είναι πολυάριθμη σε ευρήματα της Θεσσαλίας και η επιλογή μυθολογικών επεισοδίων, που συσχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με τη μυθολογία της περιοχής, είναι κάποια από τα ειδοποιά στοιχεία, που μας οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι η παραγωγή ανάγλυφων σκύφων στα εργαστήρια της Θεσσαλίας ήταν μία οργανωμένη διαδικασία, που

⁴⁰⁶ Νικολάου Ε. 1996, ΑΔ 51, Χρονικά, σ. 356.

⁴⁰⁷ Ροντήρη Β. 1996, ΑΔ 51, Χρονικά, σ. 349-350.

⁴⁰⁸ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 1993, ΑΔ 48, σ. 244-245.

⁴⁰⁹ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 146.

⁴¹⁰ στο ίδιο, σ. 147.

⁴¹¹ Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, σ. 391.

αντικατοπτρίζει την πλήρη προσαρμογή της περιοχής στις τεχνοτροπικές απαιτήσεις της εποχής. Αν και η τοπική παραγωγή ξεκίνησε πλήρως επηρεασμένη από τα μεγάλα εργαστήρια της Πέλλας, κατάφερε να ανεξαρτητοποιηθεί και να δημιουργήσει μία σημαντική τοπική παραλλαγή των γνωστών τύπων.

3.2. Χρηστικά σκεύη

3.2.1. Άβαφής ή με επίχρυσμα κεραμική

Άβαφα σκεύη καθημερινής χρήσης απαντούν λίγο ως πολύ σε κάθε αποθέτη και εργαστήριο. Εδώ θα επικεντρωθώ σε προϊόντα των εργαστηρίων των Φερών και της Δημητριάδας και κάποια παραδείγματα από άλλα εργαστήρια της Θεσσαλίας.

Από τους πλούσιους αποθέτες του ανακτόρου της Δημητριάδας προέρχονται και πολλά άβαφα αγγεία καθημερινής χρήσης. Τα άβαφα αγγεία και τα αγγεία καθημερινής χρήσης (χρηστικά) είναι η πιο πολυάριθμη ομάδα κεραμικών προϊόντων, που εντοπίζεται σε ανασκαφικά σύνολα των εργαστηρίων και των αποθετών τους, κατά κανόνα ως τα αποτυχημένα αποτελέσματα της όπτησης του κλιβάνου. Τα πιο κοινά σχήματα είναι λοπάδες, λέβητες, λεκάνες, αρυτήρες, αμφορείς, οινοχόες, πινάκια, πώματα κ.α.⁴¹².

Στον αποθέτη με το «κλειστό» κεραμικό σύνολο του εργαστηρίου στο οικόπεδο Ντόντου στις Φερές υπάρχουν αρκετά γνώριμα σχήματα αγγείων για καθημερινή χρήση. Τα αγγεία είναι κατασκευασμένα από τον ντόπιο πορτοκαλόχρωμο ή ερυθρό πηλό, λίγο ακάθαρτο και έχουν συνήθως επίχρυσμα από αραιωμένο πηλό στο ίδιο χρώμα, που όμως μετά την όπτηση γίνεται ποικιλόχρωμο. Αποτελούν αποδεδειγμένα προϊόντα του φεραϊκού εργαστηρίου, διότι κάθε σχήμα διαθέτει ποικιλία στη μορφή και υπάρχει μεγάλος αριθμός ευρημάτων, κυρίως αποτυχημένων⁴¹³.

Ο αμφορίσκος⁴¹⁴ (**Εικόνα 134**) είναι ένα σχήμα όχι τόσο συνηθισμένο και το παράδειγμα εδώ είναι ένα μεμονωμένο προϊόν του εργαστηρίου. Πρόκειται για αποτυχημένο παράδειγμα της παραγωγής του εργαστηρίου και χρονολογείται τον 3^ο αιώνα π.Χ., σύμφωνα με τα πλησιέστερα ροδιακά παράλληλά του⁴¹⁵.

⁴¹² Μπάτζιου-Ευσταθίου Αν.-Σχίζα Ευ. 2000, σ. 45.

⁴¹³ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 68.

⁴¹⁴ στο ίδιο, σ. 68.

⁴¹⁵ Πατσιαδά 1983, πίν. 81δ, 82δ, 83α.

Οι αρυτήρες⁴¹⁶ (**Εικόνα 135**) είναι ένα πολύ κοινό σχήμα στην ελληνιστική κεραμική και εδώ σώζεται ένα σχεδόν ολόκληρο δείγμα και αρκετά θραύσματα. Τα παραδείγματα του συγκεκριμένου φεραϊκού εργαστηρίου έχουν πιο στρογγυλεμένο περίγραμμα από τα κοινά παραδείγματα της Μακεδονίας⁴¹⁷ του 2^{ου} αιώνα π.Χ. με το συνεχόμενο περίγραμμα και χρονολογούνται τον 3^ο αιώνα π.Χ. Η λαβή τους είναι κατακόρυφη, ταινιωτή, είτε απλή, είτε με ραβδώσεις και ενώνει το σημείο ώμου-σώματος με το επάνω μέρος του εξωστρεφούς χείλους⁴¹⁸. Τα αποτυχημένα παραδείγματα εντός του αποθέτη αποδεικνύουν ότι είναι τοπικής παραγωγής του εργαστηρίου των Φερών.

Οι οινοχόες είναι, επίσης, ένα κοινό σχήμα της κατηγορίας και εντός του αποθέτη εντοπίζονται μόνο κάποια δείγματα αποτυχημένων παραδειγμάτων. Διακρίνονται τρεις τύποι: α) απλές οινοχόες με ενιαίο περίγραμμα και λαβή, που ενώνεται με το πάνω μέρος του χείλους (BE 13169- **Εικόνα 137**) του 4^{ου} και 3^{ου} αιώνα π.Χ.⁴¹⁹, β) οινοχόες με ραβδωτό λαιμό (BE 13156 – **Εικόνα 136**) με κοντινότερα παράλληλα παραδείγματα στη Μακεδονία⁴²⁰ και στη Θεσσαλία⁴²¹ του τέλους του 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ. και γ) οινοχόες με κοντό λαιμό και λαβή, υπερυψωμένη του χείλους (BE 13170 – **Εικόνα 138**), με παράλληλα στη Θεσσαλία τον 3^ο αιώνα π.Χ.⁴²².

Οι λέβητες⁴²³ τοπικής φεραϊκής παραγωγής (**Εικόνα 139**), σύμφωνα με τα ελάχιστα παραδείγματα, έχουν πλατύ εξωστρεφές χείλος, επίπεδο στο πάνω μέρος, κοντό και φαρδύ λαιμό, που διακρίνεται εμφανέστατα από το σώμα και συνεχόμενο περίγραμμα⁴²⁴.

Οι λεκάνες⁴²⁵ είναι ένα κοινό σχήμα, που σε πολλά παραδείγματα στον αποθέτη, σώζεται μόνο το χείλος τους. Η ποικιλία τους είναι μεγάλη από μεγάλες χονδροειδείς λεκάνες έως και μικρές καλής ποιότητας με λεπτά τοιχώματα. Σημαντική είναι και η ποικιλία στο σχήμα των χηλιών τους, που είναι κυρίως κοίλο και εξωστρεφές⁴²⁶. Σε

⁴¹⁶ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 69.

⁴¹⁷ *Ελλάς Μακ*, Χρονολογικός Πίνακας σχημάτων, αρυτήρες τύπου Β, Δρούγου Σ. – Τουράτσογλου Ι. 1994, *Τάφοι Βέροιας*, σ. 120-122, Reinders, Halos, πίν. στις σ. 285, 289, 292, 295

⁴¹⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 69.

⁴¹⁹ Thompson 1934, σ. 464-465· Δρούγου Σ.– Τουράτσογλου Ι. 1994, σ. 155-157.

⁴²⁰ Δρούγου Σ.– Τουράτσογλου Ι. 1994, πίν. 73.

⁴²¹ Reinders, Halos, πίν. στη σ. 291.

⁴²² το ίδιο, πίν. στη σ. 290

⁴²³ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 70.

⁴²⁴ *Agora* XII, πίν. 3, αριθ. 50.

⁴²⁵ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 70.

⁴²⁶ στο ίδιο, σ.70.

κάποιες περιπτώσεις το χείλος φέρει πλαστική διακόσμηση ((BE 13218, BE 13221- **Εικόνες 140,141**) ή έχει κυματοειδής απόληξη (BE 13217- **Εικόνα 142**)⁴²⁷. Κάποια όστρακα είναι καμένα και παραμορφωμένα (BE 13218, BE 13221, BE 13210), που δηλώνει, ότι το σχήμα παράγονταν στο εργαστήριο και τα παραδείγματά του είναι αποτυχημένα προϊόντα του εργαστηρίου⁴²⁸. Είναι κατασκευασμένες από ντόπιο πηλό και σώζουν ελάχιστο επίχρισμα στην επιφάνειά τους⁴²⁹ (BE 13205 έως BE 13221).

Τα σχήματα, που εντοπίζονται, είναι τα γνωστά της ελληνιστικής περιόδου και είναι τοπικής θεσσαλικής παραγωγής, με βάση την κατασκευή τους, τον πηλό και τον εντοπισμό τους εντός των αποθετών, αν και δίνουν αποσπασματικά όστρακα.

Άβαφα αγγεία καθημερινής χρήσης από τον ντόπιο πορτοκαλόχρωμο, αλλά και γκρίζο πηλό εντοπίζονται και στην επίχωση του κλιβάνου Β στο κεραμικό εργαστήριο της αρχαίας Κραννώνας. Και εδώ τα όστρακα είναι πολυάριθμα και οι τύποι είναι οι συνηθισμένοι της κατηγορίας των χρηστικών αντικειμένων, όπως αρυτήρες και αμφορείς⁴³⁰. Ο ντόπιος πηλός και ο εντοπισμός εντός της επίχωσης του κλιβάνου του εργαστηρίου, συνηγορούν στο συμπέρασμα, ότι είναι προϊόντα τοπικής παραγωγής, μεμονωμένα ευρήματα από τις αποτυχημένες προσπάθειες παραγωγής του εργαστηρίου. Τέλος, παραδείγματά τους εντοπίζονται και στα ευρήματα των υπόλοιπων ανασκαμμένων εργαστηρίων της Θεσσαλίας, που αναφέρθηκαν.

3.3. Μαγειρικά σκεύη

3.3.1 Στηρίγματα αγγείων και μαγειρικά σκεύη

Αρχικά, από τους αποθέτες στο Ανάκτορο της Δημητριάδας αναγνωρίστηκαν αγγεία, που καλύπτουν το εύρος της τυπολογίας των χρηστικών αγγείων και των μαγειρικών σκευών, όπως κάνθαροι, απλά και ομφαλωτά πινάκια, άωτα σκυφίδια, χύτρες, πώματα, λέβητες, ένα τηγανόσχημο σκεύος και αμφορείς⁴³¹. Και εδώ η ατελής τους κατασκευή και ο ντόπιος πηλός οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι πρόκειται για προϊόντα του κεραμικού εργαστηρίου της βόρειας πτέρυγας του Ανακτόρου.

⁴²⁷ στο ίδιο, σ.70.

⁴²⁸ στο ίδιο, σ. 70.

⁴²⁹ Demetrias I, σ. 124, πίν. 44. Reinders πίν. στις σ. 286, 288, 291, 294. *ΕλληκερΜακ*, Χρονολογικός Πίνακας σχημάτων, λεκάνη, και πίν. 133α (κυματοειδής απόληξη). Δρούγου Σ. – Τουράτσουλου Ι. 1994, σ. 158-159.

⁴³⁰ Ζαούρη Α. – Κατακούτα Στ. 2006, σ. 55.

⁴³¹ *Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία*, σ. 39.

Για παράδειγμα, το πιο συνηθισμένο σχήμα της εποχής είναι οι λοπάδες. Στον αποθέτη του «κλειστού» κεραμικού συνόλου των Φερών σώζονται πολύ μικρά παραδείγματα με χαρακτηριστικά τμήματα, όπως λαβές ή χείλη. Κυρίως είναι ρηχές λοπάδες, κατασκευασμένες από ντόπιο πηλό με επίχρισμα. ενώ μορφολογική ποικιλία υπάρχει στα χείλη, που εξέχουν κυρίως από το περίγραμμα, είναι υπερυψωμένα, εσωστρεφή και κοίλα, με αυλάκωση για την εφαρμογή του πάματος⁴³². Ο μεγάλος αριθμός τους εντός του αποθέτη συνηγορεί, ότι πρόκειται για τοπική παραγωγή του εργαστηρίου⁴³³. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του τύπου είναι η λοπάδα BE 13189 (**Εικόνα 143**), που φέρει οριζόντια λαβή κυκλικής διατομής⁴³⁴. Ένα μεμονωμένο παράδειγμα είναι το «τηγανόσχημο» σκεύος εντός του αποθέτη, που έχει χοντρά τοιχώματα και μία οριζόντια υπερυψωμένη λαβή (**Εικόνα 144**). Είναι ένα σπάνιο σχήμα της εποχής και η κατασκευή του από ντόπιο πορτοκαλόχρωμο πηλό με επίχρισμα στον ίδιο χρωματισμό, εντοπισμένο εντός του αποθέτη, δείχνει, ότι είναι τοπικής παραγωγής⁴³⁵. Από το κεραμικό εργαστήριο στην Κραννώνα ήταν δυνατό να αποκατασταθεί πλήρως μία χύτρα (KP 36)⁴³⁶, ένα μαγειρικό σκεύος με απιόσχημο σώμα, έξω νεύον χείλος και κάθετες, κυλινδρικές λαβές⁴³⁷ (**Εικόνα 145**).

Μία ιδιαίτερη κατηγορία των μαγειρικών σκευών στον αποθέτη του «κλειστού» κεραμικού συνόλου στις Φερές είναι τα στηρίγματα των μαγειρικών αγγείων, που εντοπίζονται σε μεγάλη ποικιλία και πολλές φορές με ασυνήθιστα σχήματα. Χρησιμοποιούνται, γενικά για το μαγείρεμα και την προετοιμασία του φαγητού και τη στήριξη των μαγειρικών σκευών πάνω στην φωτιά, αλλά και ως στηρίγματα σε ασταθή αγγεία, όπως οι αρυτήρες ή οι λοπάδες κατά την καθημερινή τους χρήση στην οικία⁴³⁸. Ο πηλός, που χρησιμοποιείται για την κατασκευή τους, είναι ο ντόπιος πορτοκαλόχρωμος. Συχνά, στην επιφάνειά τους εντοπίζεται και επίχρισμα από αραιωμένο πηλό ίδιου χρώματος⁴³⁹. Ο ντόπιος πηλός και τα αποτυχημένα παραδείγματα φανερώνουν, ότι τα παραδείγματα είναι τοπικής παραγωγής, ενώ ο

⁴³² Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 71.

⁴³³ στο ίδιο, σ. 71.

⁴³⁴ στο ίδιο, σ. 71.

⁴³⁵ στο ίδιο, σ. 71.

⁴³⁶ Ζαούρη Α. – Κατακούτα Στ. 2006, σ. 55.

⁴³⁷ στο ίδιο, σ. 63, σημ. 15. Παράλληλο παράδειγμα στο Beschi L., 1997, σ. 28, πιν. 137α.

⁴³⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 72.

⁴³⁹ στο ίδιο, σ. 72.

μικρός τους αριθμός ίσως δηλώνει, ότι χρησιμοποιούνταν για τις καθημερινές, ανάγκες του κεραμέα και της οικογένειάς του στην οικία⁴⁴⁰.

Τα πύραυλα(**Εικόνα 146**) είναι μία πρώτη κατηγορία μαγειρικών στηριγμάτων με κυλινδρική διατομή και χονδροειδή τοιχώματα. Η πάνω πλευρά του είναι κλειστή και προεξέχει από το υπόλοιπο σώμα. Επίσης, είναι ελαφρώς κοίλη και έχει μία οπή στο κέντρο της. Στα τοιχώματά τους υπάρχει μία ακόμη οπή⁴⁴¹. Συνήθως, τα παραδείγματα, είτε είναι ολοκληρωτικά καμένα, είτε μόνο από τη μία πλευρά τους, υποδηλώνοντας, ότι τοποθετούνται πάνω ή δίπλα στη φωτιά για το μαγείρεμα ή το ζέσταμα του καθημερινού φαγητού. Το σχήμα του είναι ασυνήθιστο και αποδίδεται ως τοπική παραλλαγή των Φερών με παράλληλα του ήδη από τον 4^ο αιώνα π.Χ. και τις αρχές του 3^{ου}⁴⁴².

Τα «λάσανα» ή «χυτρόποδες» (**Εικόνα 147,148**) είναι ένα άλλο παράδειγμα στήριξης αγγείων. Είναι σκεύη, που εντοπίζονται σε όλο τον ελληνικό κόσμο ήδη από την αρχαϊκή εποχή. Θεωρείται, ότι χρησιμοποιούνταν πολλά μαζί σε ποσότητα για τη στήριξη των αγγείων μαγειρέματος επάνω στη φωτιά ή εντός του κεραμικού κλιβάνου κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της όπτησης. Δεν είναι τόσο συνηθισμένα στη Θεσσαλία και εντός του αποθέτη εντοπίζονται ελάχιστα παραδείγματα. Στα παραδείγματα του φεραϊκού αποθέτη η απόληξή τους στο πάνω μέρος έχει αμφικωνική διατομή ή αλλιώς φαλλόσχημη με μία μικρή οπή στο κέντρο⁴⁴³. Τα παραδείγματα των Φερών δείχνουν, ότι είναι πιο πιθανό να βρίσκονταν σε χρήση κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας του φαγητού, αφού είναι καμένα μερικώς, μόνο από τη μία πλευρά⁴⁴⁴.

Τα δακτυλιόσχημα στηρίγματα (**Εικόνα 149**), που βρέθηκαν εντός του αποθέτη, εκπροσωπούνται από μία μεγάλη ομάδα οστράκων, χωρίς κάποιο να σώζεται ακέραιο και αποδίδονται σε τοπική παραγωγή του εργαστηρίου. Για να έχουν μεγαλύτερη ευστάθεια, ο δακτύλιός τους στην κάτω πλευρά είναι πεπλατυσμένος, είτε περισσότερο, είτε λιγότερο, ανάλογα με το αγγείο, που υποδέχονταν στην επιφάνειά τους⁴⁴⁵. Τα στηρίγματα αυτά δεν έχουν οπές και χωρίς ιδιαίτερα ίχνη συνεχόμενης

⁴⁴⁰ στο ίδιο, σ. 72.

⁴⁴¹ στο ίδιο, σ. 72.

⁴⁴² στο ίδιο, σ. 73.

⁴⁴³ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 73. (Β.Ε. 13200).

⁴⁴⁴ στο ίδιο, σ. 73.

⁴⁴⁵ στο ίδιο, σ. 74.

καύσης, άρα συμπεραίνεται, ότι χρησιμοποιούνταν για το μαγείρεμα του φαγητού και όχι εντός του κεραμικού κλιβάνου⁴⁴⁶.

Ο «κρατευτής» ή «πυροστάτης» (**Εικόνα 150**) είναι ένα αρκετά ασυνήθιστο σχήμα με σχηματοποιημένη κεφαλή κερασφόρου ζώου (ταύρος ή κριάρι)⁴⁴⁷. Το παράδειγμα Β.Ε. 13167 είναι κατασκευασμένο από ακάθαρτο, ντόπιο πηλό, προχειροφτιαγμένο και ο εντοπισμός του εντός του αποθέτη δείχνει, ότι είναι παραγωγής του εργαστηρίου. Ίσως πρόκειται για στήριγμα πάνω στη φωτιά, αφού η μία πλευρά του είναι εντελώς καμένη και απολεπισμένη⁴⁴⁸. Δεν έχουν εντοπιστεί ακριβή παράλληλα και η καταγωγή του σχήματος ανάγεται στους Προϊστορικούς χρόνους.

Τελευταία κατηγορία στηριγμάτων αγγείων είναι η «πυροστία» (**Εικόνα 151**), ίσως τρίποδη (;), ένα σπάνιο παράδειγμα αγγείου, που αποτελείται από δύο πεπλατυσμένους δακτυλίους πάνω και κάτω. Είναι όμοιας μορφής και διαστάσεων με τα δακτυλιόσχημα στηρίγματα και διαθέτει τρία πόδια κυκλικής διατομής αρκετά συμπαγή και πεπλατυσμένα⁴⁴⁹. Ο πηλός του μοναδικού παραδείγματος (ΒΕ 13203) από τις Φερές είναι ντόπιος πορτοκαλόχρωμος και άρα αποδίδεται σε τοπική παραγωγή⁴⁵⁰. Ελάχιστα παραδείγματα προέρχονται από το Ανάκτορο της Δημητριάδας και χρονολογούνται στον 3^ο και 2^ο αιώνα π.Χ.⁴⁵¹.

3.4. Αμφορείς

3.4.1. Οι τύποι των αμφορέων από την Αρχαία Άλο

Μία ξεχωριστή κατηγορία αγγείων είναι οι αμφορείς, μία κατηγορία, που χρησιμοποιούνταν για εμπορικούς σκοπούς, κυρίως για την αγοραπωλησία οίνου και ελαίου. Αν και γενικότερα στη Θεσσαλία και τα διάφορα αστικά κέντρα εντοπίζουμε κατά βάση εισηγμένους αμφορείς από τις διάσημες πόλεις της τότε εποχής, όπως τη Ρόδο, την Κνίδα και από μεγάλες πόλεις της Μακεδονίας, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να εντοπίσουμε τοπικής παραγωγής αμφορείς από τα εργαστήρια κατά την ελληνιστική εποχή, λόγω της έλλειψης επαρκών δημοσιεύσεων του κεραμικού υλικού. Στο

⁴⁴⁶ στο ίδιο, σ. 74.

⁴⁴⁷ στο ίδιο, σ. 74.

⁴⁴⁸ στο ίδιο, σ.74.

⁴⁴⁹ στο ίδιο, σ. 75.

⁴⁵⁰ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1997, σ. 75.

⁴⁵¹ *Demetrias I*, σ. 127, πίν. XXVIII.

κεφάλαιο αυτό, θα παρουσιαστούν οι τύποι αμφορέων από την αρχαία Άλο, πόλη της τετράδος της Αχαΐας Φθιώτιδας, ως μία ένδειξη πιθανώς τοπικής παραγωγής, με βάση αποκλειστικά τον τύπο του αμφορέα, χωρίς ωστόσο να έχει εντοπιστεί κάποιο σχετιζόμενο κεραμικό εργαστήριο.

Η Αρχαία Άλος είναι πόλη της τετράδας Αχαΐας Φθιώτιδας και απλώνεται στο ανατολικό τμήμα της πεδιάδας της σημερινής κωμόπολης του Αλμυρού στο Νομό Μαγνησίας. Η θέση κατείχε σημαντικό ρόλο κατά την αρχαιότητα, καθώς ήλεγχε τους οδικούς άξονες, που οδηγούσαν προς τη νότια ηπειρωτική χώρα. Η πόλη κτίστηκε περίπου τον 4^ο αιώνα π.Χ. και καταστρέφεται περίπου το 362 π.Χ. από τον Παρμενίωνα. Η ίδρυση της νέας ελληνιστικής πόλης στην περιοχή της Κεφάλωσης, παρά το σημερινό χωριό του Πλατάνου τοποθετείται γύρω στο 302 π.Χ., ως αποτέλεσμα των δραστηριοτήτων των Μακεδόνων βασιλέων Δημητρίου Πολιορκητή και Κασσάνδρου στο πλαίσιο των στρατιωτικών τους επιχειρήσεων. Η αρχαιολογική σκαπάνη και η μελέτη των οικιών της Άλου δείχνουν, ότι η πόλη εγκαταλείφθηκε περί το 265 π.Χ., λόγω σεισμικής δραστηριότητας, αλλά η κατοίκηση συνεχίστηκε μέχρι τον 2^ο αιώνα π.Χ.

Η κεραμική δραστηριότητα στην αρχαία Άλο δεν είναι ταυτισμένη με την ύπαρξη κάποιου εργαστηρίου, αλλά το πλήθος του υλικού, η ιδιαιτερότητα του πηλού σε αρκετά δείγματα και η ύπαρξη ενός τύπου αμφορέα, που θα παρουσιασθεί εδώ, ως «τύπος της Άλου» είναι μερικά στοιχεία, που επιτρέπουν την υπόθεση της ύπαρξης τοπικής παραγωγής.

Πιο συγκεκριμένα, ο ευμεγέθης αμφορέας «τύπου I της Νέα Άλου»⁴⁵² (P 276) ο οποίος είναι ο πιο κοινός τύπος στις οικίες (**Εικόνα 151-153**) έχει μία στρογγυλή και ευρεία βάση, με ένα μεγάλο, στρογγυλό πόδι και η μετάβαση από το σώμα του στον ώμο είναι ελαφρώς γωνιώδης. Επίσης, ο τύπος έχει ελαφρώς κοίλο ώμο, μακρύ λαιμό με αποκλίνουσες λαβές, οι οποίες είναι στρογγυλεμένες και σε σχήμα οβάλ κατά τομή, ενώ έχει ένα παχύ χείλος εξωτερικά ή κάποιες φορές στρογγυλό. Είναι άγνωστο, εάν ο τύπος I έφερε σφραγίδα, ενώ τα εντοπισμένα δείγματα δε φέρουν σφραγίδα⁴⁵³. Τα παραδείγματα όμως P 2549 – P 2551 φέρουν εγχαράξεις στο λαιμό⁴⁵⁴. Ο τύπος I εντοπίστηκε σε αφθονία στην Άλο, χωρίς όμως, μέχρι και σήμερα, οι ερευνητές να είναι βέβαιοι, ότι πρόκειται για τοπική παραγωγή της

⁴⁵² Bestman-Kruyshaar C. 2005, σ. 299. Reinders - Prummel 2003, σ. 90.

⁴⁵³ Bestman-Kruyshaar C. 2005, σ. 299.

⁴⁵⁴ στο ίδιο, σ. 302-303.

περιοχής. Ο πηλός των αμφορέων μακροσκοπικά δεν έχει σχέση με τα τοπικά αγγεία, αλλά συγγενεύει περισσότερο με τον θασιακό πηλό με το κόκκινο-κίτρινο χρώμα του. Σε ορισμένες περιπτώσεις ο πηλός στο εξωτερικό των αγγείων είναι σε χρώμα απαλού ροζ και με λεία επιφάνεια. Στο εσωτερικό οι αμφορείς έχουν πιο σκούρο κοκκινωπό χρωματισμό⁴⁵⁵. Η ομοιότητα με τύπους αγγείων από τη Θράκη μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα, ότι πρόκειται για βορειοελλαδίτικο τύπο, χωρίς όμως να διαθέτουμε μέχρι στιγμής αρχαιολογικές αναφορές για το σχήμα⁴⁵⁶.

Ο τύπος II της Νέας Άλου είναι ο τύπος του αμφορέα σε μικρό σχήμα με γωνιάδη ώμο, μυτερή βάση και μικρό, στρογγυλό πόδι με κοίλη την κάτω πλευρά⁴⁵⁷ (**Εικόνα 154**). Το παράδειγμα του αμφορέα από την Νότια Πύλη έχει μεγαλύτερο λαιμό από τα παραδείγματα από τις οικίες. Η προέλευση του τύπου παραμένει μέχρι σήμερα άγνωστη⁴⁵⁸. Στην Άλο εντοπίζονται και εισαγωγές αμφορέων, όπως και στην πόλη της Δημητριάδας, κοινό στοιχείο για ένα αναπτυσσόμενο λιμάνι την εποχή εκείνη με εμπορικές επαφές με πόλεις με το διασημότερο κρασί της εποχής, όπως η Κνίδος, η Ρόδος και η Θάσος.

Εν κατακλείδι, ο τύπος I είναι ο πιο κοινός για την πόλη της Νέας Άλου με τα περισσότερα δείγματα, κάτι που ήταν αναμενόμενο να υπάρχει σε ένα ανερχόμενο λιμάνι στην κοντινή περιοχή. Ένα αρκετά πλησιέστερο παράλληλο παράδειγμα αμφορέα ως προς το σχήμα, συγκεκριμένα τη βάση και το σώμα, είναι ο αμφορέας A88, αγνώστου προελεύσεως, που εντοπίστηκε σε εργαστήριο της Δημητριάδας και χρονολογείται στα μέσα του 2^{ου} αιώνα π.Χ.⁴⁵⁹. Ο λαιμός του αγγείου είναι όμως πιο κοντός και το χείλος έχει σχήμα ζώνης. Η περαιτέρω μελέτη του πηλού του συγκεκριμένου αμφορέα ίσως υποδείξει, ότι πρόκειται για αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του ύστερου τύπου I⁴⁶⁰.

Η δυσκολία της ταύτισης του τύπου ως προϊόν τοπικής παραγωγής θεσσαλικών εργαστηρίων είναι η αφορμή για τη δημοσίευση περαιτέρω υλικού από διάφορες περιοχές της Θεσσαλίας, ώστε να εξεταστεί μακροπρόθεσμα η παραγωγή αμφορέων από τα τοπικά εργαστήρια κατά την ελληνιστική περίοδο.

⁴⁵⁵ στο ίδιο, σ. 302.

⁴⁵⁶ στο ίδιο, σ. 302.

⁴⁵⁷ στο ίδιο, σ. 308.

⁴⁵⁸ στο ίδιο, σ. 308.

⁴⁵⁹ Bestman-Kruyshaar C. 2005, σημ. 29.

⁴⁶⁰ Furtwängler A. 1990, σ. 362 και 380. Πίν. 46 (εικόνα) και 52 (σχέδιο του πλάτους του κατώτερου σώματος, ενώ οι λαβές δε φαίνονται συναφείς).

3.5. Ιδιάζουσες κατηγορίες αγγείων τοπικής παραγωγής από οικιστικά και ταφικά σύνολα της αρχαίας Φαρσάλου και της Καλαμπάκας

Μία ιδιαίτερη κατηγορία αγγείων, που εντοπίστηκε σε οικιστικά σύνολα στην αρχαία Φάρσαλο και μπορεί να μας δώσει σημαντικές πληροφορίες για την ιδιαιτερότητα της εξειδίκευσης των κεραμέων της Θεσσαλίας, είναι διάφορα αγγεία με ειδική χρήση, κυρίως διάτρητα για οικιστικούς σκοπούς και τελετουργική χρήση⁴⁶¹.

Στην κατηγορία των διάτρητων, οικιστικής χρήσης, αγγείων, τα οποία είναι αρκετά σπάνια στη βιβλιογραφία και δεν έχουν εντοπιστεί ακριβή παράλληλά τους αλλού, ανήκουν ένα διάτρητο κυλινδρικό αγγείο⁴⁶² (Φ/Α 63-**Εικόνα 155**) και ένας αμφορέας με διάτρητα τοιχώματα⁴⁶³ (Φ/Α 65 α,β- **Εικόνα 156**) Σε μία πρώτη προσπάθεια αναγνώρισης της χρήσης τους, η οποία κρίνεται ιδιαίτερα προβληματική, λόγω της έλλειψης παραλλήλων παραδειγμάτων στον ελλαδικό χώρο, τα διάτρητα αγγεία έχουν ως πιθανή χρήση την παραγωγή τυριού. Εάν υποθέσουμε, ότι χρησιμοποιούνταν για τυροκομικές διαδικασίες τότε θα τοποθετούνταν στο εσωτερικό τους το παραγόμενο προϊόν και μετά το πέρας της διαδικασίας το αγγείο ανασηκώνονταν, ενώ από τις οπές του όλα τα υπολείμματα του ορού γάλακτος έφευγαν και αμέσως μετά το τυρί αφαιρούνταν προσεκτικά από το εσωτερικό του αγγείου με ένα ξύλινο στέλεχος, πιθανότατα, καθώς το αναποδογύριζαν⁴⁶⁴. Ο αμφορέας Φ/Α 65 α,β έχει προβληματική ερμηνεία, καθώς δεν ομοιάζει ούτε με τους λυχνούχους της ελληνιστικής εποχής από τα ιερά της εποχής, ούτε θεωρείται ως κυψέλη για μελισσοουργικές εργασίες, αλλά ούτε ως αυτοθερμαινόμενο μαγειρικό σκεύος- πύραυλο, που εμφανίζεται αυτή την εποχή στην Αγορά των Αθηνών, καθώς δεν υπάρχουν ίχνη καύσης.

Τα τελετουργικά αγγεία στα ανεσκαμμένα σύνολα των ελληνιστικών οικιών της Φαρσάλου, αντιπροσωπεύονται από ένα θυματήριο⁴⁶⁵ (**Εικόνα 157**) και ένα θυματήριο-αχιβάδα⁴⁶⁶ (**Εικόνα 158**). Τα δύο θυματήρια χρονολογούνται από το στρώμα καταστροφής, όπου εντοπίστηκαν, στον 2^ο αιώνα π.Χ. με βάση τα

⁴⁶¹ Καραπάνου Στ.-Κατακούτα Στ. 2000, σ. 112- 131.

⁴⁶² Φ/Α 63. Διάτρητο δίωτο κυλινδρικό αγγείο, οικ. Κ. Ριζιώτη.

⁴⁶³ Φ/Α 65. Αμφορέας με διάτρητα τοιχώματα. Ελληνιστική οικία οικ. Μ. Αλεξοπούλου.

⁴⁶⁴ Καραπάνου Στ.-Κατακούτα Στ. 2000, σ. 115.

⁴⁶⁵ Φ/Α 66. Θυματήριο. Ελληνιστική οικία, οικ. αδελφών Τσουμάνη.

⁴⁶⁶ Φ/Α 67. Αχιβάδα-Θυματήριο. Ελληνιστική οικία οικ. Απ. Αρσενόπουλου.

μυροδοχεία και τους λύχνους⁴⁶⁷. Είναι γνωστά αγγεία από ανασκαφικά σύνολα σε ιερά και ενίοτε σε ιδιωτικές οικίες για την οικιακή λατρεία ή τα συμπόσια. Τα πήλινα αγγεία αποτελούν απομιμήσεις των μεταλλικών και λίθινων θυμιατηρίων. Ο εντοπισμός του θυμιατηρίου Φ/Α 66 σε ένα δωμάτιο, όπου εντοπίστηκε πλήθος υφαντικών βαρών και πήλινων αγγείων καθημερινής χρήσης, ερμηνεύει τον συγκεκριμένο χώρο της οικίας ως γυναικωνίτη⁴⁶⁸.

Η εξέταση των ιδιαίτερων αυτών τύπων οικιακών αγγείων τοπικής παραγωγής μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε την εξειδίκευση της κεραμικής τεχνολογίας και του ίδιου του κατασκευαστή-κεραμέα, καθώς και τις επιρροές, που δέχεται, αλλά και τις ιδιάζουσες κεραμικές δημιουργίες για τις αγοραστικές απαιτήσεις των κατοίκων της αρχαίας Φαρσάλου.

Η ιδιαίτερη παραγωγή των κεραμικών εργαστηρίων συνεχίζεται στα εργαστήρια της βορειοδυτικής Θεσσαλίας με μία πρωτότυπη και μοναδική περίπτωση δύο θεσσαλικών αγγείων με επίθετους πλαστικούς κίονες, τα οποία εντοπίστηκαν σε ταφικά σύνολα της Πηνειάδας και της Καλαμπάκας⁴⁶⁹. Ο κάλαθος⁴⁷⁰ (**Εικόνα 159**) βρέθηκε ακέραιος με απολεπισμένη επιφάνεια, καταστρέφοντας τμήμα της διακόσμησης, η οποία συμπληρώνεται από τέσσερις επίθετους πλαστικούς κίονες, που χαρακτηρίζονται ως ιωνικοί. Πρόκειται για ένα μοναδικό εύρημα, με λευκό επίχρισμα, εγχάρακτα και γραπτά κοσμήματα και με ένα συνδυασμό φυτικών μοτίβων και ταινιών, που παραπέμπουν στις υδρίες Hadra με λευκό βάθος⁴⁷¹.

Το δεύτερο ανάλογο παράδειγμα προέρχεται από τάφο στην Καλαμπάκα. Πρόκειται για μία τεφροδόχο κάλπη με τέσσερις επίθετους κίονες⁴⁷² (**Εικόνα 160**) τοποθετημένους κάτω από τις λαβές, δημιουργώντας μία μετόπη. Τα δύο αγγεία χρονολογούνται με βάση τα υπόλοιπα ταφικά κτερίσματα στο β' μισό του 2^{ου} αιώνα π.Χ., ενώ ο κάλαθος είναι το μοναδικό εύρημα, που μπορεί να αποδοθεί ως παράλληλο της κάλπης. Ο συνδυασμός των διακοσμητικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών αποτυπώνουν μία προτίμηση των κεραμέων και των πελατών τους για μία πρόκληση εντυπωσιασμού και υπερβολής μέσα από ένα πήλινο αγγείο, το

⁴⁶⁷ Καραπάνου Στ.-Κατακούτα Στ. 2000, σ. 123.

⁴⁶⁸ στο ίδιο, σ. 123.

⁴⁶⁹ στο ίδιο, σ. 157.

⁴⁷⁰ ΤΡ/Α 278. Κάλαθος. Ταφος 31, Αρχαιολογικός χώρος Πηνειάδας.

⁴⁷¹ Καραπάνου Στ. – Κατακούτα Στ. 2000, σ. 159. Γιαννικούρη Α., σ. 302-310, πιν. 233-245, όπου και βιβλιογραφία.

⁴⁷² ΤΡ/Α 268. Τεφροδόχος Κάλπη. Κιβωτιόσχημος τάφος οικ. Απ. Φλιώρα, Καλαμπάκα (Γάλλης Κ., Καλαμπάκα, ΑΔ 29 (1973-74), Χρονικά, σ. 572, πίν. 382α.

οποίο θα ήταν και μία πιο οικονομική κίνηση, αντί για ένα κτιστό οικοδόμημα ή ένα επιτύμβιο ανάθημα. Τα δύο αγγεία προορίζονται αποκλειστικά για ταφική χρήση και είναι αποκλειστικές δημιουργίες τοπικών εργαστηρίων με διασπορά του τύπου εντός της πεδιάδας της βορειοδυτικής Θεσσαλίας⁴⁷³. Η ιδιαίτερη αυτή παραγωγή των αγγείων της βορειοδυτικής Θεσσαλίας μπορεί να αποτελέσει την αρχή για τη μελέτη των πρωτότυπων δημιουργιών των τοπικών θεσσαλικών εργαστηρίων.

Κεφάλαιο 4. Η διάδοση της κεραμικής

Η ελληνιστική κεραμική της Θεσσαλίας παρουσιάζει, κατά βάση, ένα τοπικό χαρακτήρα, περιοριζόμενη στα στενά όρια της θεσσαλικής περιφέρειας των τότε γνωστών πόλεων. Τα σημαντικά εργαστήρια των Φερών ήταν τα μεγαλύτερα στην περιοχή και εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της ζήτησης των μικρότερων πόλεων, χωρίς όμως να παραγκωνίζεται και η λειτουργία των τοπικών εργαστηρίων σε μικρότερους οικισμούς, ιδιαίτερα της νοτιοδυτικής Θεσσαλίας. Παράλληλα, κατά τον 3^ο αιώνα π.Χ., σημαντική ήταν η παραγωγή και η λειτουργία των κεραμικών εργαστηρίων του ανακτόρου της Δημητριάδας για την κοινή θεσσαλική κεραμική.

Η προσπάθεια να εντοπίσουμε τη διάδοση της τοπικής κεραμικής των θεσσαλικών εργαστηρίων εκτός των ορίων της Θεσσαλίας δεν απέδωσε καρπούς, δυστυχώς, λόγω της έλλειψης επαρκών δημοσιεύσεων κεραμικών συνόλων και των συναφών μελετών γύρω από τα δίκτυα των επαφών των θεσσαλικών πόλεων προς τον υπόλοιπο κόσμο κατά την Ελληνιστική εποχή. Με τα μέχρι τώρα δεδομένα μπορούμε να θεωρήσουμε, ότι η Θεσσαλία επηρεάζεται κυρίως στις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ., από τα αθηναϊκά εργαστήρια αναφορικά με τους τύπους των αγγείων κυρίως με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» και από τα εργαστήρια της Πέλλας, όσον αφορά την τεχνική, αλλά και τη θεματολογία στη διακόσμηση των ανάγλυφων σκύφων, με εμπόριο μητρών (π.χ. η μήτρα που βρέθηκε στη Δημητριάδα). Παρόλα αυτά, ξεκινά στα αμέσως επόμενα χρόνια μία προσπάθεια τοπικής διαφοροποίησης στην κατασκευή, τα σχήματα και τη διακόσμηση των αγγείων, δημιουργώντας έτσι μία μικρή, αλλά εξίσου σημαντική, «θεσσαλιώτικη» παράδοση.

⁴⁷³ Καραπάνου Σ. – Κατακούτα Στ. 2000, σ. 162.

Η προσπάθεια ανίχνευσης της διάδοσης της τοπικής Θεσσαλικής κεραμικής κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους θα περιοριστεί στα όρια της Θεσσαλίας ανάμεσα στα τοπικά εργαστήρια με την εξέταση μίας ιδιαίτερης περίπτωσης, όπου ένας ανάγλυφος σκύφος από τα εργαστήρια της Δημητριάδας, εντοπίστηκε στις αρχαίες Φερές στο πλαίσιο σωστικής ανασκαφής. Ο σκύφος βρέθηκε σε λακκοειδή τάφο ανάμεσα στα άλλα κτερίσματα (ατρακτοειδή ληκύθια, κοσμήματα, λευκή οινοχόη). Η κ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου παρατήρησε την ομοιότητα του θέματος στον ανάγλυφο σκύφο των Φερών με θέματα από τις μήτρες σε εργαστήριο παραγωγής ανάγλυφων σκύφων από το αρχαίο θέατρο της Δημητριάδας⁴⁷⁴. Ο ανάγλυφος σκύφος (**Εικόνα 161**) είναι μικρός σε μέγεθος⁴⁷⁵, ενώ λείπουν θραύσματά του από το χείλος και το σώμα. Τα εξωτερικά ανάγλυφα διακοσμητικά θέματα μαρτυρούν τη χρήση μήτρας για την κατασκευή του. Η εξωτερική επιφάνεια του σκύφου χωρίζεται με μία οριζόντια γραμμή σε δύο ζώνες⁴⁷⁶, όπου αναπτύσσεται η παράσταση.

Στο κέντρο της κάτω ζώνης τοποθετείται το κυκλικό μετάλλιο με τον ανάγλυφο ρόδακα, το οποίο είναι ταυτόχρονα και η επιφάνεια έδρασης του αγγείου. Ο ρόδακας αποτελείται από οκτώ μακριά πέταλα, τα οποία αναπτύσσονται σε δύο σειρές. Από τη δεύτερη σειρά, που αναπτύσσεται κάτω από την πρώτη, διακρίνονται μόνο οι άκρες των πετάλων ανάμεσα στα πέταλα της πρώτης επάνω σειράς. Περιμετρικά, τριγύρω και εξωτερικά από το μετάλλιο διακρίνονται οι κορυφές φολίδων, που δημιουργήθηκαν από την ίδια σφραγίδα⁴⁷⁷.

Στο επάνω τμήμα της κατώτερης ζώνης του σκύφου απεικονίζονται πέντε προτομές Σατύρου σε σειρά, κατασκευασμένες από την ίδια σφραγίδα. Ο τρόπος της τοποθέτησης των προτομών φανερώνει την προσπάθεια του τεχνίτη, όχι πάντα επιτυχημένη, να ορίσει ίσες αποστάσεις μεταξύ των προτομών στο χώρο⁴⁷⁸. Στο κενό, που μεσολαβεί ανάμεσα στις προτομές των Σατύρων, αναπτύσσονται πέντε όμοιοι μεταξύ τους ανάγλυφοι ρόδακες με οκτώ πέταλα ο καθένας, που δημιουργήθηκαν από την ίδια σφραγίδα. Επιπλέον, στο μέσο του πλάτους της ανώτερης ζώνης, λίγο πιο πάνω από τις προτομές της κάτω ζώνης, αναπαριστώνται πέντε ανάγλυφοι κρίνοι, που προέρχονται, επίσης, από την ίδια σφραγίδα⁴⁷⁹. Ανάμεσα από τους κρίνους

⁴⁷⁴ Ιντζεσίλογλου Χ. 2012, σ. 183, σημ. 1.

⁴⁷⁵ Διαστάσεις: Ύψος σκύφου: 6 εκ. και διάμετρος χείλους: 10,5 εκ.

⁴⁷⁶ Ύψος κάτω ζώνης: 2 εκ. και ύψος πάνω ζώνης: 2,6 εκ.

⁴⁷⁷ Ιντζεσίλογλου Χ. 2012 σ. 185.

⁴⁷⁸ στο ίδιο, σ. 185.

⁴⁷⁹ στο ίδιο, σ. 185.

αναπτύσσονται πέντε ανάγλυφα ανθέμια, πρόχειρης απόδοσης, ξανά προερχόμενα από την ίδια σφραγίδα.

Έτσι, φαίνεται, ότι για τη διακόσμηση του ανάγλυφου σκύφου χρησιμοποιήθηκαν έξι σφραγίδες (**Εικόνα 162**), πέντε από τις οποίες εντοπίζονται στις τρεις μήτρες από τον αποθέτη του αρχαίου θεάτρου της Δημητριάδας⁴⁸⁰. Σύμφωνα με τα ευρήματα, το εργαστήριο χρονολογείται στο β' μισό του 2^{ου} αιώνα π.Χ., σε μία περίοδο που το αρχαίο θέατρο βρισκόταν εκτός λειτουργίας⁴⁸¹. Το εργαστήριο φημίζονταν για την υψηλή ποιότητα των κεραμικών του προϊόντων και ιδιαίτερα της κατηγορίας των ανάγλυφων σκύφων. Οι τρεις μήτρες⁴⁸², που φέρουν μέρος των σφραγίδων και χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του ανάγλυφου σκύφου είναι η μήτρα BE 11755, η μήτρα BE 11757 και η μήτρα BE 11756.

Η χρήση των ίδιων σφραγίδων για την κατασκευή του ανάγλυφου σκύφου των Φερών και των μητρών της Δημητριάδας αποδεικνύουν την κοινή προέλευση από το ίδιο κεραμικό εργαστήριο. Επιπλέον στοιχείο αποτελεί η εξαιρετική ομοιότητα της οργάνωσης των παραστάσεων στον ανάγλυφο σκύφο των Φερών και της μήτρας BE 11756. Εκτός από το διαχωρισμό της επιφάνειας σε δύο ζώνες διακόσμησης από μία οριζόντια γραμμή, παράλληλα υπάρχει μία κοινή γραμμή στην τοποθέτηση των διακοσμητικών θεμάτων και στις δύο περιπτώσεις⁴⁸³. Και στον ανάγλυφο σκύφο και στην μήτρα τοποθετούνται οι προτομές Σατύρων, ακολούθων του Διονύσου, συνδέοντας τον σκύφο άμεσα με την οινοποσία σε συμπόσια. Η θέση τους βρίσκεται στο επάνω τμήμα της κατώτερης ζώνης στην ίδια θέση σε κεντρικό σημείο της επιφάνειας, ενώ στην ανώτερη ζώνη πάνω από κάθε προτομή αποδίδεται ένας κρίνος και ανάμεσά τους από ένα ανθέμιο. Οι κρίνοι και τα ανθέμια είναι κατασκευασμένα από την ίδια σφραγίδα και στις δύο περιπτώσεις. Η μόνη ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στον ανάγλυφο σκύφο και την ανάγλυφη μήτρα από τη Δημητριάδα είναι, ότι στον σκύφο προστίθεται και ένας ρόδακας ανάμεσα στις προτομές των Σατύρων⁴⁸⁴. Η ομοιότητα του σκύφου από τις Φερές με την ανάγλυφη μήτρα από τη Δημητριάδα σε συνδυασμό με τη χρήση ομοίων σφραγίδων και με τις άλλες δύο μήτρες, καθιστά βέβαιη τη διαπίστωση, ότι η μήτρα του ανάγλυφου σκύφου των Φερών κατασκευάστηκε από μήτρα της Δημητριάδας στο κεραμικό εργαστήριο του αρχαίου

⁴⁸⁰ Ιντζεσίλογλου Χ. 2012, σ. 186.

⁴⁸¹ στο ίδιο, σ. 186.

⁴⁸² Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α., σ. 511-512.

⁴⁸³ Ιντζεσίλογλου Χ. 2012, σ. 187.

⁴⁸⁴ στο ίδιο, σ. 187.

θεάτρου της πόλης. Η περίπτωση του σκύφου των Φερών είναι ένα σπάνιο παράδειγμα, όπου ένα αγγείο, που εντοπίστηκε σε ταφικό σύνολο μίας πόλης, δείχνει τον τόπο κατασκευής του, αλλά και το εργαστήριο παράγωγής του σε μία διαφορετική πόλη της Θεσσαλίας⁴⁸⁵. Το γεγονός αυτό μας υποδεικνύει, ότι η διάδοση της κεραμικής εντός των γεωγραφικών ορίων της Θεσσαλίας ήταν μία πραγματικότητα κατά τα ελληνοιστικά χρόνια, παράλληλα με την ύπαρξη μίας κοινής γραμμής παραγωγής, που περιλαμβάνουν όμοιους τύπους αγγείων και διακοσμητικών στοιχείων σε όλα τα αγγεία, που εντοπίζονται εντός των αποθετών των τοπικών εργαστηρίων και των ταφικών και οικιστικών συνόλων της περιοχής.

Τέλος, τα κοινά διακοσμητικά θέματα των ανάγλυφων σκύφων είτε μυθολογικά, είτε φυτικά στα εργαστήρια της Δημητριάδας, των Φερών και σε οικιστικά και ταφικά σύνολα των Φθιωτίδων Θηβών, της Δυτικής Θεσσαλίας (Κιέριον, Γόμφοι, Μητρόπολη) και της Αχαΐας Φθιώτιδας (Μελιταία) σε συνδυασμό με την κατασκευαστική ποιότητα των αγγείων και τον ντόπιο πορτοκαλόχρωμο πηλό, ένα βασικό και κοινό στοιχείο των παραγόμενων προϊόντων, μαρτυρούν μία διάδοση της θεσσαλικής κεραμικής εντός των στενών γεωγραφικών ορίων της. Η διάδοση αυτή αφορά ένα ευρύ φάσμα της κεραμικής από τα επιτραπέζια αγγεία συμποσίου, όπως οι κάνθαροι και οι ανάγλυφοι σκύφοι έως και τα απλά μαγειρικά σκεύη, που εξυπηρετούν την καθημερινότητα κάθε θεσσαλικής ελληνοιστικής οικίας, ξεδιπλώνοντας ένα ευρύ χερσαίο δίκτυο διάδοσης και εμπορίας κεραμικών προϊόντων τοπικής παραγωγής.

Επίλογος

Η Ελληνοιστική εποχή χαρακτηρίζεται από συνεχόμενες ανακατατάξεις και αλλαγές σε όλο το φάσμα του ανθρώπινου βίου και του πολιτισμού, τόσο στην ελληνική πόλη-κράτος, όσο και στον ευρύτερο κόσμο της Ανατολικής Μεσογείου. Η μελέτη της ελληνοιστικής κεραμικής είναι ο θεμελιώδης λίθος της γνώσης μας για ολόκληρο σχεδόν το πεδίο των πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών σχέσεων σε ένα νέο περιβάλλον μεταξύ των αρχαίων πόλεων.

Για τη Θεσσαλία της ελληνοιστικής εποχής, τα πολύτιμα στοιχεία, που προκύπτουν μέσα από ανάλυση της οργάνωσης και της παραγωγής των κεραμικών εργαστηρίων και τη διαμόρφωση και την ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων μπορούν

⁴⁸⁵ Ιντζεσίλογλου Χ. 2012, σ. 187.

να μας προσφέρουν τα ασφαλή χρονολογικά όρια για την ανασύνθεση των δραστηριοτήτων ολόκληρων τοπικών κοινωνιών της περιοχής. Μέσω χερσαίων και θαλάσσιων οδών, η σύνθετη αγορά κεραμικών προϊόντων της Θεσσαλίας, που παράγονταν με νέες τεχνικές και τεχνοτροπίες και με ειδοποιά στοιχεία ανά γεωγραφική περιοχή, δημιουργεί καινοτόμες κεραμικές τοπικές παραγωγές, δια μέσω των οποίων είναι εφικτό να ανιχνεύσουμε τις πολιτικές και οικονομικές αλληλεπιδράσεις τόσο σε ιδεολογικό, όσο και σε πολιτισμικό επίπεδο μπροστά σε μία διαχρονική εξέλιξη της κεραμικής μέσα στους αιώνες.

Η τέχνη της επεξεργασίας του πηλού και η κατασκευή κεραμικών προϊόντων αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο στη βιοτεχνική και καθημερινή δραστηριότητα των ελληνιστικών πόλεων. Οι μεγαλοπρεπείς και εντυπωσιακές απεικονίσεις μυθολογικών θεμάτων και τα εξαιρετικής ποιότητας αγγεία των Κλασικών χρόνων φαίνεται, ότι υποχωρούν μπροστά σε μία νέα πρόκληση αύξησης της ζήτησης κεραμικών προϊόντων καθημερινής χρήσης και μίας μαζικής παραγωγής, πρωτόγνωρης για τα μέχρι τότε δεδομένα της αρχαιότητας. Οι αγορές πλέον κατακλύζονται από πολυπληθείς κατηγορίες αγγείων, είτε κλασικών είτε πρωτότυπων τύπων. τροχήλατων ή κατασκευασμένων με μήτρα, διακοσμημένα με φυτικά κοσμήματα ή ανάγλυφες παραστάσεις, αλλά και ερυθροβαφή, μελαμβαφή ή και άβαφα αγγεία, τα οποία κάνουν την εμφάνισή τους στο καθημερινό τραπέζι της ελληνιστικής οικίας, τα συμπόσια και τα ταφικά σύνολα. Η προσπάθεια μίμησης της πολυτέλειας των μεταλλικών και γυάλινων αγγείων της περιόδου από κεραμείς τοπικών εργαστηρίων της επαρχίας και όχι μόνο, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων τύπων αγγείων και τεχνοτροπιών.

Η παρούσα εργασία στο σύνολό της είχε ως στόχο να καταδείξει το στίγμα, που άφησαν οι Θεσσαλοί κεραμείς στην κοινή παραγωγή κεραμικών προϊόντων της Ελληνιστικής εποχής μέσα από τη μελέτη της οργάνωσης των τοπικών εργαστηριακών εγκαταστάσεων στην επικράτεια της Θεσσαλίας και τους τύπους των αγγείων, που παρήγαγαν κατά την ελληνιστική εποχή.

Από τα μικρά τοπικά εργαστήρια, περιορισμένα στις μικρές πόλεις της δυτικής Θεσσαλίας έως την εξαιρετικής σημασίας «*συννοικία των Κεραμέων*» στην αρχαία πόλη των Φερών, σημαντικό κέντρο της ελληνιστικής περιόδου στη Θεσσαλία και τα εργαστήρια του ανακτόρου της αρχαίας Δημητριάδας, του τρίτου μεγαλύτερου μακεδονικού ανακτόρου μετά τις Αιγές και την Πέλλα, το τελικό συμπέρασμα της μελέτης είναι ένα: η θεσσαλική κεραμική μπορεί να μην κατάφερε να προσπεράσει τα

γεωγραφικά όρια της Θεσσαλίας, όσο γνωρίζουμε από τις μέχρι σήμερα έρευνες και μελέτες, αλλά άφησε το στίγμα της με τη δημιουργία μικρών, αλλά σημαντικών νέων τύπων αγγείων, αλλά και ξεχωριστών διακοσμητικών παραλλαγών, που έρχονται να προστεθούν στις αριστουργηματικές παραγωγές της Αττικής, της Πελοποννήσου και της Μακεδονίας.

Η ντόπια επαρχιώτικη παραγωγή φαίνεται να κυριάρχησε και να κατάφερε να εξοβελίσει με ταχύτατους ρυθμούς, σε λιγότερο από έναν αιώνα τους κολοσσούς του αθηναϊκού Κεραμικού, από τους οποίους κυρίως επηρεάστηκε, αλλά και να αναπτύξει μία ανεξάρτητη παραγωγή σημαντικού βελινεκούς. Σταδιακά, έως και τους αυτοκρατορικούς χρόνους, διαδόθηκε σε ολόκληρη τη θεσσαλική επικράτεια και δημιούργησε αξιόλογους τύπους αγγείων και εξαιρετικά έργα τέχνης, βάζοντας το λιθαράκι της στο τεράστιο φάσμα αυτού που ονομάζουμε κοινή ελληνιστική κεραμική.

Εν κατακλείδι, συμπεραίνεται από τα παραπάνω, ότι η Θεσσαλία κατάφερε, κατά την ελληνιστική εποχή, να αποκτήσει μία ανεξάρτητη τοπική παραγωγή. Αρχικά, τα εργαστήρια της χαρακτηρίζονται από μία διάσπαρτη κατανομή στην επικράτεια σε κάθε επαρχιακή πόλη, όπου μέχρι σήμερα έχουν ανασκαφεί κεραμικοί κλίβανοι. Οι κλίβανοι αυτοί απαντούν και στους δύο δημοφιλείς τύπους της εποχής, απιόσχημους και τετράγωνους, ακόμα και στο ίδιο εργαστήριο, υποδεικνύοντας την αυξημένη παραγωγή και τις δυνατότητές του. Αυτό εντοπίζεται κυρίως στο μεγάλο κέντρο παραγωγής, τις Φερές, όπου στα νότια της αρχαίας πόλης είχε δημιουργηθεί μία βιοτεχνική περιοχή, ένας Κεραμικός, «*η Συνοικία των Κεραμέων*» σε άμεση επαφή με τον αστικό ιστό, αλλά ταυτόχρονα μακριά από αυτόν, λόγω της ιδιαιτερότητας των εργασιών, που απαιτούσε η επεξεργασία του πηλού. Παράλληλα, η Δημητριάδα, που διέθετε το τρίτο μεγαλύτερο ανακτορικό συγκρότημα στην επικράτεια, λόγω της πολύ σημαντικής της θέσης ως σημαντικό λιμάνι, διέθετε κεραμικά εργαστήρια τόσο εντός του ανακτόρου, εξυπηρετώντας τις ανάγκες του, όσο και σε κεντρικά σημεία σημεία της πόλης, όπως το αρχαίο θέατρο. Είναι αξιοσημείωτη η παρουσία ενός κεραμικού εργαστηρίου στο αρχαίο θέατρο, αν λάβουμε υπόψιν μας κυρίως το γεγονός, ότι το εργαστήριο θα λειτουργούσε κατά το χρονικό διάστημα, στο οποίο το θέατρο βρισκόταν σε χρήση. Αν αυτό συνέβαινε, τότε πρόκειται για μία ιδιαίτερη και σπάνια περίπτωση, καθώς τα εργαστήρια λειτουργούσαν κυρίως, όταν εντοπίζονται σε δημόσια κτήρια, μετά την εγκατάλειψη των χώρων, όπως συνέβη και στην περίπτωση του Ανακτόρου. Είναι φανερό, ότι οι

δύο αυτές πόλεις αποτελούσαν τις πιο σημαντικές αγορές κεραμικών προϊόντων σε όλη τη Θεσσαλία. Στις υπόλοιπες τετράδες, ο εντοπισμός κλιβάνων σε ανεσκαμμένες θέσεις, δείχνουν, ότι τα εργαστήρια ήταν πιο απομονωμένα, στις παρυφές των αστικών ιστών και με μεγαλύτερη διάσπαρτη γεωγραφική κατανομή.

Όσον αφορά την παραγόμενη κεραμική, όπως ειπώθηκε, τα εργαστήρια της Θεσσαλίας, αν και στις αρχές του 3^{ου} αιώνα, φαίνεται πως εξαρτώνται από τις εισαγωγές προϊόντων κυρίως από τα μεγάλα εργαστηριακά κέντρα της Αττικής, εντούτοις από τα μέσα του αιώνα, σε ένα πολύ μικρό διάστημα πενήντα ετών κατάφεραν να ανεξαρτητοποιηθούν σε μεγάλο βαθμό και να δημιουργήσουν τις δικές τους παραλλαγές των τότε γνωστών τύπων αγγείων. Όλο το επόμενο χρονικό διάστημα έως και τις αρχές του 1^{ου} αιώνα π.Χ., οι θεσσαλοί κεραμείς ανέπτυξαν πρωτότυπες συνθέσεις σε γνωστούς τύπους αγγείων, όπως οι ανάγλυφοι σκύφοι, αλλά και πρωτοτύπησαν και στη δημιουργία μοναδικών νέων τύπων αγγείων, όπως οι ιδιάζουσες περιπτώσεις κεραμικής από τα ταφικά και οικιστικά σύνολα της βορειοδυτικής Θεσσαλίας. Τα κεραμικά εργαστήρια της Θεσσαλίας κατάφεραν να ξεχωρίσουν με τις δημιουργίες τους και το σημαντικό είναι, ότι ακόμα και ανά περιοχή υπάρχουν διαφορές ως προς την κατασκευή, αλλά και την τεχντροπία ή τη διακόσμηση, όσον αφορά για παράδειγμα την παραγωγή ανάγλυφων σκύφων. Αυτό το στοιχείο έδωσε στους ερευνητές τη δυνατότητα να συζητάνε για τοπικές παραγωγές και παραλλαγές, ακόμα και αν δεν έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα εργαστηριακές εγκαταστάσεις σε κάποιες περιοχές, όπως οι Φθιώτιδες Θήβες, η Μελιταία και περιοχές της βορειοδυτικής Θεσσαλίας. Η περαιτέρω μελέτη αρχαιολογικού υλικού της ελληνιστικής κεραμικής της Θεσσαλίας κρίνεται αναγκαία σε άμεση συνάφεια με την εξέταση της θέσης των κεραμικών εργαστηρίων ανά περιοχές, αλλά και η δημοσίευση επαρκούς αρχαιολογικού υλικού θα δώσουν σημαντικές απαντήσεις σε ζητήματα, που αφορούν την τοπική αγορά της Θεσσαλίας, αλλά και τη διάδοση της θεσσαλικής κεραμικής τόσο εντός όσο και εκτός των στενών ορίων της επικράτειά της.

Κατάλογος

Αρχαία Δημητριάδα

Επιτραπέζια κεραμική

Κεραμική με γραπτή διακόσμηση

- Κεραμική «Δυτικής Κλιτύος»

Αρ. Καταλόγου: 1

Εικόνα 53

Θέση: Αποθέτες ανακτόρου

Σχήμα: Κάνθαρος του λεγόμενου «αττικού» τύπου

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος πηλός χωρίς προσμίξεις.

Περιγραφή: Τμήμα του σώματος με χείλος, που παραπέμπει στον λεγόμενο «αττικό» τύπο με ευθύ και ελαφρώς κοίλο τοίχωμα στο ανώτερο μέρος, ενώ στο κατώτερο είναι ελαφρώς κυρτό.

Διακόσμηση: Γιρλάντα από φύλλα κισσού με αραιωμένο πηλό. Άνθη από επίθετο λευκό χρώμα. Πλαστικό προσωπίο Σατύρου και φιόγκοι υπάρχουν στις λαβές.

Χρονολόγηση: Ο τύπος του κανθάρου απαντάται σε όλο τον 3^ο αιώνα π.Χ. . Η διακόσμηση τον τοποθετεί στις αρχές του 3^{ου}.

Παράλληλα: Από το ανάκτορο στο *Demetrias I*, 100, πίν. XVII, αριθμ. 1, 1a, 1b για τη διακόσμηση με φιόγκους.

Αρ. Καταλόγου: 2

Εικόνα 54

Θέση: Αποθέτες ανακτόρου

Σχήμα: Χείλη κανθάρων του λεγόμενου τύπου με «ενιαίο περίγραμμα».

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος πηλός χωρίς προσμίξεις.

Διακόσμηση: Τα παραδείγματα διακοσμούνται με εγχάρακτη βλαστόσπειρα και εγχάρακτο περιδέραιο και επίθετο πηλό.

Χρονολόγηση: Η χρήση εγχάραξης για την διακόσμηση υποδηλώνει χρονολόγηση περίπου στο γ' τέταρτο του 3^{ου} αιώνα.

Αρ. Καταλόγου: 3

Εικόνα 55

Θέση: Αποθέτες ανακτόρου

Σχήμα: Κάνθαρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος πηλός χωρίς προσμίξεις

Διακόσμηση: Ακόσμητος

Χρονολόγηση: 3^{ος} αιώνας

Παράλληλα: Από το ανάκτορο στο *Demetrias I*, πιν. 13,3.

Αρ. Καταλόγου: 4

Εικόνα 56

Θέση: Αποθέτες ανακτόρου

Σχήμα: Όστρακα πινακίου

Χρήση: Αγγείο φαγητού

Πηλός: Ντόπιος ρόδινος πηλός, στιλπνή επιφάνεια.

Διακόσμηση: Καστανή βαφή και επίθετο χρώμα. Βλαστόσπειρα με άνθη και κισσόφυλλα.

Αρ. Καταλόγου: 5 και 6

Εικόνες 57

Θέση: Αποθέτες ανακτόρου

Σχήμα: Πινάκια

Χρήση: Αγγεία φαγητού

Πηλός: Ντόπιος ρόδινος πηλός, στιλπνή επιφάνεια

Διακόσμηση: Χείλη με βλαστό κισσού και εγχάρακτους μίσχους. Τα φύλλα και τα άνθη αποδίδονται με λευκό χρώμα.

Παράλληλα: Από το ανάκτορο στο *Demetrias I*, XVII, αρ.2.

Αρ. Καταλόγου: 7

Εικόνα 58

Θέση: Αποθέτες ανακτόρου

Σχήμα: Ημίτομος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Ντόπιος πηλός

Διακόσμηση: Εγχάρακτη τύπου «Δυτικής Κλιτύος».

Αρ. Καταλόγου: 8

Εικόνα 59

Θέση: Αποθέτες ανακτόρου

Σχήμα: Ασκός τύπου «Guttus»

Χρήση: Αποθήκευση ή μεταφορά κρασιού

Πηλός: Ντόπιος- πιθανότατα τοπικού εργαστηρίου.

Διακόσμηση: Στον ώμο του αγγείου εγχάρακτο κλαδί κισσού, ενώ τα φύλλα και τα άνθη από αραιό πηλό.

Παράλληλα: Agora XXIX, σ. 172, πιν. 83, αρ. 1144-1146, εικ. 71.

Χρονολόγηση: Μέσα ή τέλη 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 9

Εικόνα 60

Θέση: Αποθέτες ανακτόρου

Σχήμα: Κάλαθος

Χρήση: Αποθήκευση

Πηλός: Κίτρινος με μαύρο γάνωμα

Περιγραφή: Όστρακα από το χείλος και το άνω μέρος του σώματος. Διαχωρισμός χείλους-σώματος με πλαστικό δακτύλιο. Το σώμα ίσως ήταν καλυκωτό. Σώζεται μία κατακόρυφη λαβή, που ξεκινά από το δακτύλιο προς το σώμα.

Διακόσμηση: Κάτω από το χείλος οριζόντια βλαστόσπερα με επίθετο πηλό.

Παράλληλα: Από το ανάκτορο Furtwängler A., (1990), Demetrias. Ein Produktionsort "attischer" Keramik? στο *B' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, σ. 49-53.

Χρονολόγηση: 3^{ος} αιώνας π.Χ.

Αρ.Καταλόγου: 10

Εικόνα 61

Θέση: Τάφος 24, Νεκροταφείο Αμφωνών

Σχήμα: Μελαμβαφής κάρναρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος

Περιγραφή: Ενιαίο περίγραμμα, χαμηλό πόδι, υ: 0,064μ.

Διακόσμηση: «Δυτικής Κλιτύος» με απλή εγχάρακτη γιρλάντα με γραπτές σταγόνες.

Οι λαβές φέρουν επίθετα φύλλα κισσού

Παράλληλα: Στους κανθάρους «one piece» (Edwards, 1975, 74-75, πίν. 52, αρ. 378).

Χρονολόγηση: Περ. 300 π.Χ. (Τριανταφυλλοπούλου Μ. 2000, 61, εικ. 2).

Αρ. Καταλόγου: 11

Εικόνα 62

Θέση: Τάφος 733, Β νεκροταφείο Δημητριάδας.

Σχήμα: Μελαμβαφής κάρναρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Καστανέρυθρος, με μελανό εξωτερικά επίχρισμα και μελανοκαστανό εσωτερικά.

Περιγραφή: Ακέραιος. Σχεδόν σφαιρικό σώμα. Λαιμός σχετικά ψηλός, που απολήγει σε εξωστρεφές χείλος. Μικρές, κάθετες, ταινιωτές λαβές, που απολήγουν σε πλαστικά επιθήματα. Δακτυλιόσχημη βάση.

Διακόσμηση: Αναπτύσσεται στον λαιμό μεταξύ των λαβών και στις δύο όψεις.

Τύπου «Δυτικής Κλιτύος» με γραπτή γιρλάντα στο χρώμα του πηλού με κοκκίδες.

Από τον ώμο έως και σχεδόν τη βάση κατακόρυφες ραβδώσεις.

Παράλληλα: Ως προς το σχήμα βλ. *Corinth VII*, III, 86-87, αρ. 519.

Χρονολόγηση: τύπος "Hexamilia", που χρονολογείται από το β' τέταρτο έως τα τέλη του 3^{ου} αιώνα π.Χ. Για τη διακόσμηση βλ. Καλτσάς 1983, σ. 36, πίν. 28 α, που τοποθετείται στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ.

Αρχαίες Φερές

Κεραμική με γραπτή διακόσμηση

- **Κεραμική «Δυτικής Κλιτύος»**

Αρ. Καταλόγου: 12 **Εικόνα 63**
Αρ.Ευρετηρίου: BE⁴⁸⁶ 13237
Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής
Σχήμα: Κάνθαρος
Χρήση: Αγγείο πόσης
Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος, μελανό γάνωμα, λίγο στιλπνό/«μεταλλικό».
Περιγραφή: Τυπικό σχήμα με σώμα ωοειδές, χωρίς λαιμό, κοντό πόδι, εσωστρεφές χείλος. Λείπει η αριστερή λαβή και τμήματα σώματος (συμπληρωμένα).
Διακόσμηση: Χωρίζεται σε δύο ίσες ζώνες. Η πάνω ζώνη με στεφάνι με ζεύγη φύλλων ελιάς. Η κάτω ζώνη φέρει κατακόρυφες, ανάγλυφες ραβδώσεις. Έγχαρακτη διακόσμηση πριν το γάνωμα.
Παράλληλα: Furtwängler 1990, πίν. 17a.
Χρονολόγηση: 3^{ος} αιώνας- αρχές 2^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 13 **Εικόνα 64**
Αρ.Ευρετηρίου: BE 13228
Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής
Σχήμα: Κάνθαρος
Χρήση: Αγγείο πόσης
Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος, μελανό γάνωμα, λίγο στιλπνό/«μεταλλικό».
Περιγραφή: Τμήμα σώματος του κανθάρου. Ίδιος τύπος με τον Β.Ε. 13237.
Διακόσμηση: Χωρίζεται σε δύο ίσες ζώνες. Η πάνω ζώνη κοσμεύεται με περιδέραιο..
Παράλληλα: Korccke 1964, πίν. 34, IΕ Furtwängler 1990, πίν. 17c· *Demetrias I*, πίν. XX, 4 και 35· Πατσιαδά 1983, σχέδ. 16, αριθ. 84.
Χρονολόγηση: 3^{ος} αιώνας- αρχές 2^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 14 **Εικόνα 65**
Αρ.Ευρετηρίου: BE 13229
Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής
Σχήμα: Κάνθαρος
Χρήση: Αγγείο πόσης
Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος, μελανό γάνωμα, λίγο στιλπνό/«μεταλλικό»
Περιγραφή: Τμήμα του σώματος με χείλος, ίδιος τύπος με τον αρ.9
Διακόσμηση: Διακοσμεύεται μόνο η επάνω ζώνη με περιδέραιο
Παράλληλα: Furtwängler, 1990, πίν. 17c.
Χρονολόγηση: 3^{ος} αιώνας ή αρχές 2^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 13 **Εικόνα 66**

⁴⁸⁶ BE= Βιβλίο Ευρημάτων

Αρ.Ευρετηρίου: ΒΕ 13238

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: Κάνθαρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Κιτρινωπός, με μελανό γάνωμα, ελαφρώς στιλπνό/ «μεταλλικό» σε όλη την επιφάνεια του αγγείου.

Περιγραφή: Αποσπασματική διατήρηση. Εξωστρεφές χείλος.

Διακόσμηση: Δύο ζώνες. Διακοσμείται μόνο η επάνω με κλαδί σε σχήμα φοίνικα.

Στο μέσο του σώματος του αγγείου υπάρχει ζεύγος οριζόντιων γραμμών και το εξωστρεφές χείλος τονίζεται με μία ανάγλυφη γραμμή.

Παράλληλα: Rotroff 1994. πίν. 2a, b για την Αττική και Furtwängler 1990, πίν. 15c. για τη Δημητριάδα/ τοπικής παραγωγής «Κίτρινα αγγεία Δυτικής Κλιτύος».

Χρονολόγηση: α΄ μισό 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 15

Εικόνα 67

Αρ.Ευρετηρίου: ΒΕ 13233

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: Πινάκιο

Χρήση: Επιτραπέζιο αγγείο

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος, μελανό γάνωμα, στιλπνό/«μεταλλικό».

Περιγραφή: Τμήμα σώματος πινακίου, που διασώζει μέρος του χείλους.

Διακόσμηση: Στην εσωτερική επιφάνεια ταινία σε φιόγκο και φυτικό κόσμημα. Ο τονισμός του χείλους γίνεται με δύο οριζόντιες αυλακώσεις. Στην εξωτερική πλευρά οριζόντιες ανάγλυφες επάλληλες ραβδώσεις χωρίς χρώμα.

Χρονολόγηση: αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 16

Εικόνα 68

Αρ.Ευρετηρίου: ΚΕΚ 751

Θέση: Τάφος 29. Νεκροταφείο αρχαίας Όρθης

Σχήμα: Μελαμβαφής κάνθαρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Αρκετά εύθρυπτος και λεπτόκοκκος – τοπική προέλευση. Μελανό γάνωμα, που απολεπίζεται εύκολα. Το αγγείο έχει ψηθεί ανομοιόμορφα, καθώς υπάρχουν ανομοιόμορφες κηλίδες σκούρου χρώματος από το επίχρισμα.

Περιγραφή: Ημισφαιρικό σώμα, σχετικά χαμηλό. Οι λαβές είναι ταινιωτές με πλαστικό επίθημα προσωπείου γενειοφόρου Σατύρου. Κυλινδρικό πόδι, που πατά σε μία βάση, που προεξέχει ελαφρά.

Διακόσμηση: Τύπου «Δυτικής Κλιτύος». Ανάμεσα στις δύο λαβές και στις δύο όψεις του πλευρές του αγγείου δημιουργείται μία ζώνη με δύο εγχάρακτες, οριζόντιες γραμμές, όπου στο μέσον σώζεται μία εγχάρακτη συνεχόμενη γραμμή με οριζόντια κατεύθυνση. Τα φύλλα έφεραν λευκό, επίθετο χρώμα, το οποίο όμως δε σώζεται.

Χρονολόγηση: Ανήκει στους κανθάρους «one piece» με διακόσμηση κατά κανόνα «Δυτικής Κλιτύος» (από γ΄ τέταρτο 3^{ου} αιώνα ή αρχές τελευταίου τετάρτου 3^{ου} αιώνα π.Χ. – Edwards, Corinth VII, III, σ. 74-76). Το στοιχείο αυτό έχει ως postquem την

αρχή της βασιλείας του Αντιγόνου Γονατά και σε συνδυασμό της αμελής διακόσμησης και απλής βάσης χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 17

Εικόνα 69

Αρ.Ευρετηρίου: BE 11031

Θέση: Τάφος 32. Δ Νεκροταφείο Φθιωτίδων Θηβών

Σχήμα: Μελαμβαφής οinoχόη

Χρήση: Αγγείο σερβιρίσματος κρασιού

Περιγραφή: Γωνιώδες σώμα. Τριφυλλόσχημο χείλος. Λεπτός, ψηλός λαιμός.

Διακόσμηση: Στον ώμο φέρει στεφάνι με φύλλα ελιάς με μαύρο χρώμα, ανάμεσα σε δύο ταινίες μαύρου χρώματος. Το σώμα διακοσμείται με πέντε εγχάρακτους βλαστούς και γραπτά φύλλα ελιάς.

Χρονολόγηση: αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 18

Εικόνα 70

Αρ.Ευρετηρίου: BE 11033

Θέση: Τάφος 32. Δ Νεκροταφείο Φθιωτίδων Θηβών

Σχήμα: Μελαμβαφής κάνθαρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διακόσμηση: Γιρλάντα στο χρώμα του πηλού

Χρονολόγηση: αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 19

Εικόνα 71

Αρ.Ευρετηρίου: BE 11059-BE 11060

Θέση: Τάφος 32. Δ Νεκροταφείο Φθιωτίδων Θηβών

Σχήμα: Μελαμβαφής λεκανίδα

Χρήση: Ποικίλη

Διακόσμηση: Γραπτά φύλλα ελιάς

Χρονολόγηση: αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ.

- Αγγεία λευκού βάρους

Αρ. Καταλόγου: 20

Εικόνα 72

Αρ.Ευρετηρίου: BE 13164

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: Οinoχόη

Χρήση: Αγγείο σερβιρίσματος κρασιού

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος, υπόλευκο επίχρισμα.

Περιγραφή: Πρότυπο. Ολόκληρη, λείπει τμήμα του χείλους. Σχεδόν σφαιρικό σώμα, σχετικά στενό λαιμό, δακτυλιόσχημη βάση, πεπλατυσμένο χείλος, που κλείνει προς τα έξω.

Διακόσμηση: Γραπτή διακόσμηση με ταινία στο σημείο που ενώνεται ο λαιμός και ο ώμος με σκούρο κόκκινο, επίθετο χρώμα.

Παράλληλα: Δε βρέθηκαν. Πρωτότυπη δημιουργία των Φερών.

Χρονολόγηση: 3^{ος} αιώνας π.Χ.

- **Μελαμβαφή και ερυθροβαφή αγγεία**

Αρ. Καταλόγου: 21

Εικόνα 73

Αρ.Ευρετηρίου: BE 9206

Θέση: Άλος, ΝΑ νεκροταφείο, Τάφος 4, οικ. Χρ. Μακανίκα

Σχήμα: Μελαμβαφής κάρναρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Ντόπιος πηλός, καστανερυθρό επίχρισμα.

Χρονολόγηση: αρχές 3^{ου} αι. π.Χ., με βάση τον λύχνο Β.Ε. 9210, που βρέθηκε μαζί και ανήκει στον τύπο ΗΤ25Α-Β της Αγοράς των Αθηνών (Μαλακασιώτη Ζ. 2000, 151, εικ. 6).

Αρ. Καταλόγου: 22

Εικόνα 74

Αρ.Ευρετηρίου: BE 6299

Θέση: Άλος, ΝΑ νεκροταφείο, Τάφος 4, οικ. Χρ. Μακανίκα

Σχήμα: Μελαμβαφής κάρναρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Ντόπιος πηλός, καστανέρυθρο επίχρισμα.

Χρονολόγηση: όμοιος με ΒΕ 9206.

Αρ. Καταλόγου: 23

Εικόνα 75

Αρ.Ευρετηρίου: BE 16755

Θέση: Τάφος 709. Β Νεκροταφείο αρχαίας Δημητριάδας

Σχήμα: Κάρναρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Καστανός πηλός με απολεπισμένο μαύρο επίχρισμα

Περιγραφή: Κυλινδρικό σώμα με ενιαίο περίγραμμα. Δύο κάθετες, ταινιωτές λαβές ξεκινούν από το χείλος και φέρουν από ένα πλαστικό κισσόφυλλο. Η βάση είναι κωνική και κοίλη στην κάτω επιφάνεια.

Παράλληλα: *Corinth* VII, III, αρ. 380, σ. 76, πίν. 15, 52.

Χρονολόγηση: 325 π.Χ. (*Corinth* VII). Γενικά 3^{ος} αιώνας (*ΕλλΚερ* Μακεδονίας, 144, κάρναρος Αιανή 1586, τύπος C1).

Αρ. Καταλόγου: 27

Εικόνα 76

Αρ.Ευρετηρίου: BE 9503

Θέση: Τάφος 26. Νεκροταφείο Αμφάνων

Σχήμα: Κάνθαρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Κακής ποιότητας καστανό επίχρισμα – τοπική παραγωγή

Περιγραφή: Βαθύ σώμα ενιαίου περιγράμματος. Κάθετες ταινιωτές λαβές με πλαστικό επίθετο κισσόφυλλο.

Παράλληλα: Κανθάρους «one piece» στην Κόρινθο.

Χρονολόγηση: περ. 300 π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 28

Εικόνα 77

Αρ.Ευρετηρίου: BE 13163

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: Λάγυνος

Χρήση: Αγγείο σερβιρίσματος κρασιού

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος. Ανομοιόμορφο, ποικιλόχρωμο επίχρισμα, λόγω κακής ποιότητας της όπτησης.

Περιγραφή: Ενιαίο περίγραμμα με σφαιρικό σώμα. Κοντός λαιμός και έξω νεύον χείλος. Δακτυλιόσχημη βάση. Φέρει κατακόρυφη, ταινιωτή λαβή με αυλάκωση.

Παράλληλα: Μακεδονία (*ΕλλΚερ* Μακεδονίας, Χρονολογικός Πίνακας σχημάτων, λάγυνος).

Χρονολόγηση: έως και τα μέσα του 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 29

Εικόνα 78

Αρ.Ευρετηρίου: BE 13204

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: Άωτο σκυφίδιο

Χρήση: Αγγείο σερβιρίσματος τροφής

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος. Μελανό επίχρισμα, σχεδόν «μεταλλικό» σε όλο το εσωτερικό μέρος του αγγείου και στο εξωτερικό στο πάνω μέρος.

Περιγραφή: Εσωστρεφές χείλος, σώζεται αποσπασματικά.

Χρονολόγηση: έως και τα μέσα του 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 30

Εικόνα 79

Αρ.Ευρετηρίου: ΚΕΚ 457

Θέση: Οικ. Θεόδωρου Ντάφου, οικισμός Καλλίθηρου Καρδίτσας

Σχήμα: Μελαμβαφής κάνθαρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Γκρίζος πηλός.

Περιγραφή: Ημισφαιρικό σώμα. Λαιμός κατακόρυφος με έξω νεύοντα χείλη, που διακρίνονται από το υπόλοιπο σώμα. Η στήριξη γίνεται σε ένα χαμηλό, κυλινδρικό πόδι, που απολήγει σε κοίλη βάση με δύο αναβαθμούς. Φέρει κατακόρυφες, ταινιωτές λαβές με ελλειψοειδές σχήμα και καλύπτουν το ύψος του λαιμού.

Διακόσμηση: Στο ύψος του ώμου υπάρχει μία οριζόντια ζώνη, που ορίζεται από δύο οριζόντιες, εγχάρακτες γραμμές. Η ζώνη διακοσμείται από αβαθείς, λεπτές και συνεχόμενες εγχαράξεις, που δημιουργούν από μία μετόπη σε σχήμα

παραλληλόγραμμο σε κάθε πλευρά του αγγείου, ανάμεσα από τις λαβές. Κάθε μετόπη γεμίζεται με ένα Χ χαραγμένο με διπλή γραμμή.

Χρονολόγηση: Από τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. και έπειτα – απουσία διακόσμησης «Δυτικής Κλιτύος».

Αρ. Καταλόγου: 31

Εικόνα 80

Αρ.Ευρετηρίου: ΚΕΚ 3635

Θέση: Παράδοση Μάρκου Ράπτη.

Σχήμα: Μελαμβαφής κάνθαρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Γκρίζος πηλός.

Περιγραφή: όπως ΚΕΚ 457

Χρονολόγηση: Από τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. και έπειτα – απουσία διακόσμησης «Δυτικής Κλιτύος».

Αρ. Καταλόγου: 32

Εικόνα 81

Αρ.Ευρετηρίου: ΚΕΚ 5123

Θέση: «Ραγάζι», Τάφος 7, Καλλίθηρο Καρδίτσα

Σχήμα: Μελαμβαφής κάνθαρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος

Περιγραφή: Ακέραιος. Όπως ΚΕΚ 457. Ίχνη μίας οριζόντιας, γραπτής γραμμής υπάρχουν κοντά στην ένωση με το πόδι.

Χρονολόγηση: Από τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. και έπειτα – απουσία διακόσμησης «Δυτικής Κλιτύος».

Αρ. Καταλόγου: 33

Εικόνα 82

Αρ.Ευρετηρίου: ΚΕΚ 749

Θέση: οικ. Ελ. Παρδάλη, νεκροταφείο στον Κέδρο, αρχαία Όρθη, τάφος 27.

Σχήμα: Μελαμβαφής κάνθαρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος.

Περιγραφή: Ακέραιος. Όπως ΚΕΚ 457. Η κάτω επιφάνεια της βάσης έχει μία άβαφη ζώνη, γύρω από το μέσον της βάσης, όπου υπάρχει μία τελεία από μαύρο χρώμα. Ο μοναδικός κάνθαρος με δύο μετόπες ανά πλευρά του αγγείου. Διαφορετικές αναλογίες από τους κανθάρους του Καλλίθηρου.

Χρονολόγηση: Από τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. και έπειτα – απουσία διακόσμησης «Δυτικής Κλιτύος».

Αρ. Καταλόγου: 34

Εικόνα 83

Αρ.Ευρετηρίου: ΚΕΚ 291

Θέση: Οικ. Γ. Τσαχρήστα, νεκροταφείο στο Λεοντάρι, τάφος 1.

Σχήμα: Μελαμβαφής κάνθαρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Καστανός πηλός.

Περιγραφή: Ακέραιος. Κατακόρυφος λαιμός με έξω νεύοντα χείλη. Σώμα ημισφαιρικό, που διαχωρίζεται σαφώς από τον λαιμό. Κατακόρυφες, ταινιωτές λαβές με ελλειψοειδές σχήμα. Κοίλη βάση με δύο βαθμίδες και πατά πάνω σε χαμηλό, κυλινδρικό πόδι.

Διακόσμηση: Κάτω από τις λαβές υπάρχει από ένα χαραγμένο X με μονή γραμμή. Η οριζόντια ζώνη στον ώμο ορίζεται προς τα κάτω με δύο οριζόντιες εγχάρακτες γραμμές. Η ζώνη διακοσμείται με κατακόρυφες, αβαθείς, εγχάρακτες αυλακώσεις, που αφήνουν από μία μετόπη στο μέσον της απόστασης με τις λαβές. Κάθε μετόπη είναι παραλληλόγραμμη και γεμίζεται με ένα X με διπλή γραμμή.

Χρονολόγηση: Από τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. και έπειτα – απουσία διακόσμησης «Δυτικής Κλιτύος».

Αρ. Καταλόγου: 35

Εικόνα 84

Αρ.Ευρετηρίου: BE 11819

Θέση: Τάφος 117, ανατολικό νεκροταφείο Αργιθέας

Σχήμα: Μελαμβαφής κάρναρος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Πηλός: Καστανός με καστανό επίχρισμα, αρκετά απολεπισμένο.

Περιγραφή: Ακέραιος. Απίοσχημο σώμα με λεπτό, έξω νεύον χείλος. Φέρει δύο ταινιωτές, δακτυλιωτές λαβές με κεντρική νεύρωση. Δακτυλιόσχημη, κωνική βάση, κοίλη στην κάτω επιφάνεια.

Χρονολόγηση: Περ. τέλη 4^{ου}-αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. με βάση παραδείγματα από τη Λευκάδα και την Αμβρακία.

Ανάγλυφες μήτρες και σκύφοι

Αρχαία Δημητριάδα

Αρ. Καταλόγου: 36

Εικόνα 85

Αρ. Ευρετηρίου: BE 11755

Θέση: Αποθέτες αρχαίου θεάτρου

Χρήση: Πήλινη μικρή μήτρα για την παραγωγή ομηρικού σκύφου.

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος

Διαστάσεις: Ύψος 0,06, διάμετρος 0,11 μ.

Διακόσμηση: Φολίδες, που σχηματίζουν σταυρό. Ανάμεσα στις κεραίες του σταυρού υπάρχει ένας κρίνος, από την ίδια σφραγίδα, με την οποία αποτυπώθηκαν και τα κοσμήματα της μήτρας BE 11756.

Αρ.Καταλόγου: 37

Εικόνες 86-88

Αρ.Ευρετηρίου: BE 11756

Θέση: Αποθέτες αρχαίου θεάτρου

Χρήση: Πήλινη μικρή μήτρα για την παραγωγή ομηρικού σκύφου με δύο οριζόντιες κύριες ζώνες.

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος

Διαστάσεις: Σώζ. Ύψ.: 0,06, διάμ. 0,11μ.

Θέση: Αποθέτες αρχαίου θεάτρου

Περιγραφή: Στο κάτω μέρος υπάρχει κυκλικό μετάλλιο με ρόδακα. Περιμετρικά του μεταλλίου διαφαίνεται μόνο το πάνω μέρος των φολίδων σε ζώνη. Το σώμα της μήτρας χωρίζεται σε δύο ζώνες, που τις χωρίζει μία εγχάρρακτη, οριζόντια γραμμή περίπου στο μέσο της μήτρας: α) στην κατώτερη ζώνη εμφανίζονται πέντε προτομές Σατύρων, β) στην ανώτερη ζώνη σφραγίσματα εναλλάξ ανθεμίων και κρίνων πάνω από κάθε προτομή Σατύρου της κατώτερης ζώνης. Τα ανθέμια είναι πρόχειρης κατασκευής ανάμεσα στο κενό κάθε κρίνου.

Αρ. Καταλόγου: 38

Εικόνα 89

Αρ. Ευρετηρίου: BE 11757

Θέση: Αποθέτες αρχαίου θεάτρου

Χρήση: Πήλινη μικρή μήτρα για την παραγωγή ανάγλυφου σκύφου

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος

Διαστάσεις: ύψος 0,055, διάμετρος 0,09 μ.

Περιγραφή: Στο κάτω μέρος φέρει κυκλικό μετάλλιο με ρόδακα. Περιμετρικά από το μετάλλιο υπάρχει μία σειρά ολόκληρων φολίδων. Στο κεντρικό σώμα της μήτρας αναπτύσσονται δύο σειρές με εννέα ανθέμια και κρίνους πάνω και κάτω. Κάτω από το χείλος διακόσμηση με στενή ταινία με «ιωνικά ωά».

Αρ. Καταλόγου: 39

Εικόνα 90

Αρ. Ευρετηρίου: BE 48958

Θέση: Αποθέτες αρχαίου θεάτρου

Χρήση: Πήλινη μεγάλη μήτρα για την παραγωγή ανάγλυφου σκύφου

Διαστάσεις: Ύψος: 0,105 μ., διάμετρος: 0,176 μ.

Περιγραφή: Το εσωτερικό της μήτρας χωρίζει ταινία με πλοχμό σε δύο ζώνες. Στην κατώτερη ζώνη απεικονίζονται 8 στρατιώτες, που φαίνονται να τρέχουν της τα δεξιά, κρατώντας δόρυ και μακεδονική ασπίδα. Είναι όλοι κατασκευασμένοι από την ίδια σφραγίδα. Στη δεύτερη ζώνη απεικονίζονται επαναλαμβανόμενες ζώνες τριών ανθρώπων και δύο ζώνων. Η πρώτη μορφή σε κάθε ενότητα από τα αριστερά είναι καθιστή, γυναικεία μορφή, ντυμένη με χιτώνα και ιμάτιο, που καλύπτει το κεφάλι

της. Τα πόδια της φαίνονται αδρά το ένα πάνω στο άλλο. Η μορφή θεωρείται ως Πηνελόπη και η άποψη ενισχύεται από τον σκύλο, που απεικονίζεται καθιστός στα πόδια της (Άργος, ο σκύλος του Οδυσσέα). Και οι δύο μορφές είναι στραμμένες της μία όρθια, γυναικεία μορφή, που κρατά ασπίδα και δόρυ και στρέφεται και εκείνη της της μορφές αντίστοιχα. Ίσως φορά κράνος στο κεφάλι, που είναι γυρισμένο της τα πίσω. Πρόκειται για τη θεά Αθηνά, προστάτιδα της Πηνελόπης. Η μορφή της Αθηνάς στρέφεται της την ανδρική μορφή, που φορά κωνικό πύλο, κοντό χιτωνίσκο και χλαμύδα (Οδυσσέας) και κατευθύνεται της τα αριστερά, όπου τον πλησιάζει της χοίρος. Πρόκειται για σκηνή, που διαδραματίζεται στο νησί της Κίρκης. Η μήτρα βρέθηκε εντός του κλιβάνου του εργαστηρίου και οι μορφές βρέθηκαν και σε όστρακα από τον αποθέτη 5 του εργαστηρίου, συνηγορώντας στην τοπική κατασκευή της μήτρας.

Αρ. Καταλόγου: 40

Εικόνα 91

Αρ. Ευρετηρίου: BE 22437

Θέση: θέση στη Δημητριάδα

Χρήση: Πήλινη μικρή μήτρα για την παραγωγή ανάγλυφου σκύφου

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος

Διακόσμηση: Φέρει φύλλο άκανθας και δελφίνια.

Αρχαίες Φερές

- **Μήτρα με παράσταση από την Ιλιάδα**

Αρ. Καταλόγου: 41

Εικόνες 92,93

Αρ. Ευρετηρίου: BE 2291

Θέση: Δημοτικό Οικόπεδο οδού Φερών

Χρήση: Πήλινη μήτρα σε τρία τμήματα για την παραγωγή ανάγλυφου σκύφου.

Περιγραφή: Παράσταση αρπαγής της Ελένης από τον ήρωα Θησέα. Στο μεγαλύτερο τμήμα σώζεται η κεφαλή του Θησέα με επιγραφή ΘΥCEYC = Θησεύς και το σώμα της Ελένης, που προσπαθεί να ξεφύγει. Ανάμεσα στα χέρια της η επιγραφή ΕΛΕΝ(Η)= Ελένη. Δεξιά απεικονίζεται τείχος πόλης, πιθανώς της Τροίας, με πύργους. Στο δεύτερο τμήμα της μήτρας απεικονίζονται τα τείχη με αποσπασματική επιγραφή Α(---)=Αθηνά. Επάνω και δεξιά των τειχών η κατάληξη (---)ΘΟΟΣ= (Πίρι)θοος.

Στο τρίτο τμήμα πάλι απεικονίζονται τα τείχη της πόλης και οι κεφαλές δύο ανδρικών μορφών με επιγραφές ΘΗCEYC και ΠΙΡΙ(ΘΟOC)= Πίριθόος, στα αριστερά του Θησέα. Πλατιά ταινία με μαϊάνδρο επιστέφει την παράσταση. Το χείλος διακοσμείται με μαϊάνδρο και δύο σειρές εγχάρακτων στιγμών τον περιβάλλουν. Δύο αβαθείς αυλακώσεις περιβάλλουν, επίσης, τον μαϊάνδρο στο χείλος.

Δημοσίευση: Κακαβογιάννης 1980, σ. 271- 272, Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, 2000β, σ. 508-509, πιν. 251α.

Χρονολόγηση: τέλη 3^{ου}- 2^{ου} αιώνας π.Χ. και Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, 2004, σ. 68-69 χρονολογεί ανάμεσα στο 225-140 π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 42

Εικόνα 94

Αρ. Ευρετηρίου: ΒΕ 2290

Θέση: Δημοτικό Οικόπεδο οδού Φερών

Χρήση: Όστρακο ανάγλυφο σκύφου από την προηγούμενη μήτρα (Αραχωβίτη-Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, 2000).

Περιγραφή: Παράσταση αρπαγής της Ελένης από τον Θησέα. Προφανώς, προέρχεται από την προηγούμενη μήτρα, όπου βρέθηκαν και μαζί. Απεικονίζεται το κεφάλι και το πάνω μέρος του σώματος του Θησέα, που τρέχει προς τα αριστερά και κρατά με το αριστερό χέρι του την Ελένη, που προσπαθεί να ξεφύγει. Σώζεται το κεφάλι της γυναικείας μορφής με το πάνω μέρος του σώματος. Δίπλα στα κεφάλια τους υπάρχουν επιγραφές ΘΗΣΕΥΣ = Θησεύς και (Ε)ΛΕΝΗ= Ελένη.

Χρονολόγηση: Κακαβογιάννης, 1980, σ. 272 (αρ.16), εικ. 15 (τέλη 3^{ου}- 2^{ου} αιώνας π.Χ.) και Αραχωβίτη-Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, 2000, σ, 73, εικ. 3^α (τέλη 3^{ου}-τέλη 2^{ου} αιώνα και ίσως αρχές 1^{ου} αιώνα π.Χ.).

- **Μήτρες με φυτικά θέματα**

Αρ. Καταλόγου: 43

Εικόνα 95

Αρ. Ευρετηρίου: ΒΕ 7232

Θέση: Αποθέτης φεραϊκού εργαστηρίου.

Χρήση: Μήτρα για παραγωγή ανάγλυφου αγγείου

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Περιγραφή: Ημισφαιρικό σώμα, δακτυλιόσχημη βάση και χείλος, που προεξέχει προς τα έξω και συχνά με κατεύθυνση προς τα κάτω.

Διακόσμηση: Φυτική διακόσμηση. Στο σώμα επαναλαμβανόμενο φυτικό μοτίβο βλαστού με φύλλα και άκανθα. Αποτυπώνεται με σφραγίδα. Στο μέταλλο ρόδακας. Γύρω από το ρόδακα εγχάραξη κύκλων. Στιγμές χαράσσονται γύρω από τους κύκλους.

Παράλληλα: Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, αρ. 308, 311, 312, Κ45, Κ46.

Χρονολόγηση: περ. τέλη 3^{ου} – αρχές 2^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 44

Εικόνα 96

Αρ. Ευρετηρίου: ΒΕ 7233

Θέση: Αποθέτης φεραϊκού εργαστηρίου.

Χρήση: Μήτρα για παραγωγή ανάγλυφου αγγείου

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Διακόσμηση: Φυτική διακόσμηση, που αποτυπώνεται γύρω από τον πυθμένα με σφραγιδοκύλινδρο.

Παράλληλα: Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, αρ. 308, 311, 312, Κ45, Κ46.

Χρονολόγηση: περ. τέλη 3^{ου} – αρχές 2^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 45

Εικόνα 97

Αρ. Ευρετηρίου: BE 7234

Θέση: Αποθέτης φεραϊκού εργαστηρίου.

Χρήση: Μήτρα για παραγωγή ανάγλυφου αγγείου

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Διακόσμηση: Φυτική διακόσμηση με επαναλαμβανόμενα φύλλα άκανθας με σφραγίδα. Ανάμεσα στα φύλλα μικροί ρόδακες και συμπλήρωση των μίσχων χειροποίητα με εργαλείο.

Παράλληλα: Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, αρ. 308, 311, 312, K45, K46.

Χρονολόγηση: περ. τέλη 3ου – αρχές 2ου αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 46

Εικόνα 98

Αρ. Ευρετηρίου: BE 7235

Θέση: Αποθέτης φεραϊκού εργαστηρίου.

Χρήση: Μήτρα για παραγωγή ανάγλυφου αγγείου

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Διακόσμηση: Φυτική διακόσμηση κάτω από το χείλος με δύο οριζόντιες επάλληλες γραμμές. Στο σώμα φύλλα άκανθας, όπως στη μήτρα 7234. Ανάμεσα στα φύλλα αποτυπώθηκαν στιγμές με κυματοειδή διάταξη, μάλλον από εργαλείο.

Παράλληλα: Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, αρ. 308, 311, 312, K45, K46.

Χρονολόγηση: περ. τέλη 3ου – αρχές 2ου αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 47

Εικόνα 99

Αρ. Ευρετηρίου: BE 7236

Θέση: Αποθέτης φεραϊκού εργαστηρίου.

Χρήση: Μήτρα για παραγωγή ανάγλυφου αγγείου

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Διακόσμηση: Φυτική διακόσμηση στο σώμα με φύλλο άκανθας.

Παράλληλα: Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, αρ. 308, 311, 312, K45, K46.

Χρονολόγηση: περ. τέλη 3ου – αρχές 2ου αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 48

Εικόνα 100

Αρ. Ευρετηρίου: BE 7237

Θέση: Αποθέτης φεραϊκού εργαστηρίου.

Χρήση: Μήτρα για παραγωγή ανάγλυφου αγγείου

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Διακόσμηση: Φυτική διακόσμηση στο σώμα με φύλλο άκανθας. Δίπλα εγχάρακτη βλαστόσπειρα χειροποίητη.

Παράλληλα: Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, αρ. 308, 311, 312, K45, K46.

Χρονολόγηση: περ. τέλη 3ου – αρχές 2ου αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 49

Εικόνα 101

Αρ. Ευρετηρίου: BE 7238

Θέση: Αποθέτης φεραϊκού εργαστηρίου.

Χρήση: Μήτρα για παραγωγή ανάγλυφου αγγείου

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Διακόσμηση: Φυτική διακόσμηση. Κάτω από το χείλος σειρά από στιγμές με χρήση εργαλείου με σφαιρική απόληξη.

Παράλληλα: Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, αρ. 308, 311, 312, K45, K46.

Χρονολόγηση: περ. τέλη 3ου – αρχές 2ου αιώνα π.Χ.

- **Μήτρες με διακόσμηση μακριών πετάλων (“long petals”)**

Αρ. Καταλόγου: 50

Εικόνα 102

Αρ. Ευρετηρίου: BE 7239

Θέση: Αποθέτης φεραϊκού εργαστηρίου.

Χρήση: Μήτρα για παραγωγή ανάγλυφου αγγείου

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Διακόσμηση: Διακόσμηση μακριών πετάλων. Καμία χρήση σφραγίδας. Εξ' ολοκλήρου με εργαλεία. Ρόδακας στο μέταλλο με τέσσερα πέταλα και γύρω του δύο ομόκεντροι κύκλοι. Στο σώμα της μήτρας μακριά πέταλα. Οι γραμμές είναι κάθετες με φορά από κάτω προς τα πάνω και σχηματίζουν καμπύλη στο τελειώμά τους, σχηματίζοντας τα συνεχόμενα, μακριά πέταλα. Κάτω από το χείλος δύο εγχάρακτες γραμμές.

Παράλληλα: Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, αρ. 308, 311, 312, K45, K46.

Χρονολόγηση: περ. τέλη 3ου – αρχές 2ου αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 51

Εικόνα 103

Αρ. Ευρετηρίου: BE 7240

Θέση: Αποθέτης φεραϊκού εργαστηρίου.

Χρήση: Μήτρα για παραγωγή ανάγλυφου αγγείου

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Διακόσμηση: Διακόσμηση μακριών πετάλων. Καμία χρήση σφραγίδας. Εξ' ολοκλήρου με εργαλεία. Στο μέταλλο χαράσσεται η λέξη ΕΥ, η οποία θα αποτυπωνόταν στον σκύφο από τα δεξιά προς τα αριστερά. Γύρω από το μέταλλο χαράσσονται δύο ομόκεντροι κύκλοι και έπειτα αποδίδονται τα μακριά πέταλα από κάτω προς τα πάνω.

Παράλληλα: Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, αρ. 308, 311, 312, K45, K46.

Χρονολόγηση: περ. τέλη 3ου – αρχές 2ου αιώνα π.Χ.

Φθιώτιδες Θήβες

- **Ομηρικά θέματα**

Αρ. Καταλόγου: 52

Εικόνα 104

Θέση: Κάτω πόλη Φ. Θηβών,

Σχήμα/Πηλός: Τμήματα ανάγλυφου σκύφου. Ερυθρός πηλός με μελανό γάνωμα

Παράσταση: Άνω και κάτω της παράστασης υπάρχει έκτυπη ζώνη και κάθε μορφή περικλείεται από κίονες δωρικού ρυθμού. Αριστερά, απεικονίζεται ανδρική μορφή, η οποία εισέρχεται από δίφυλλη θύρα. Η θύρα φέρει και κατώφλι με τρεις αναβαθμούς. Η μορφή φορά χιτώνα, γλαμύδα και υποδήματα και έχει κεφάλι κάπρου. Πάνω από το κεφάλι του υπάρχει επιγραφή ΘΕΣΤΩΡ. Μετά απεικονίζεται ένας ακόμα άνδρας, με την ίδια ενδυμασία, όπως ο Θέστωρ και κρατά δόρυ με το αριστερό χέρι. Το άκρο του χεριού του φαίνεται πως έχει μεταμορφωθεί σε οπλή και έχει κεφάλι γαϊδουριού. Φέρει επιγραφή (---) ΕΥΣ. Η στάση του μαρτυρά (Αρβανιτόπουλος, 1910, σ. 83), ότι έχει μεταμορφωθεί ήδη. Πιο πέρα μία ακόμα ανδρική μορφή είναι γυμνή και φορά μόνο τα υποδήματά του, που κάθεται σε κιονίσκο με ιωνικό κιονόκρανο, με υψωμένο το δεξί του σκέλος και έχει τα χέρια του στα γόνατά του, με κίνηση πόνου. Η κεφαλή του έχει μεταμορφωθεί πλήρως σε κεφαλή αλέκτορα με λιρί στο σαγόνι και το μέτωπο. Έχει μεταμορφωθεί και το πόδι του σε πόδι αλέκτορα. Φέρει επιγραφή ΘΕΟΦΡΩ. Τέλος, μία τέταρτη ανδρική μορφή φορά γλαμύδα και υποδήματα, στηρίζει το αριστερό χέρι και τη κεφαλή του σε δόρυ, σε στάση κλαιόμενος. Το κεφάλι του είναι ήδη κεφάλι κριαριού με ανεστραμμένα κέρατα και τριχωτή πλάτη. Φέρει επιγραφή πάνω από το κεφάλι του ΜΑΝΤΙΧΟΣ. Από το αγγείο λείπουν αρκετά θραύσματα, ίσως απεικονίζοντας και άλλες μορφές. Η παράσταση είναι φανερό, ότι αναφέρεται στη μεταμόρφωση των συντρόφων του Οδυσσέα από τη μάγισσα Κίρκη. Φαίνεται, ότι στον μύθο, η Κίρκη δε μεταμόρφωνε τους ήρωες μόνο σε χοίρους, αλλά και σε άλλα ζώα, σύμφωνα με την παράσταση.

Δημοσίευση: Αρβανιτόπουλος, 1910, σ. 83- 86, πιν. 2, 1-1α.

Αρ. Καταλόγου: 54

Εικόνα 105

Θέση: Κάτω πόλη Φ. Θηβών,

Σχήμα/Πηλός: 3 τμήματα ανάγλυφου σκύφου.

Παράσταση: Σπάνιο θέμα. Η παράσταση περικλείεται από ανάγλυφο πλοχμό στο πάνω μέρος και από ακτινωτό κόσμημα στο κάτω. Διαιρείται σε δύο τμήματα, που τα χωρίζει μία έκτυπη γραμμή, που δηλώνει τη γη. Α) Στο άνω τμήμα, απεικονίζεται αριστερά μία γυμνή, γυναικεία μορφή, από την οποία διατηρείται ίχνος του ποδιού της με ποδήρη χιτώνα. Το δεξί της χέρι προς αποχαιρετισμό της ανδρικής μορφής, ενώ η αριστερή προτάσσεται, για να θωπεύσει τη σιαγόνα του. Πάνω υπάρχουν ίχνη γράμματος (---)Ω, ως (Καλυψ)ώ. Δίπλα της απεικονίζεται ανδρική μορφή, που στέκεται όρθιος κατενώπιον, με στραμμένη την κεφαλή του και κατεβασμένη προς την Καλυψώ. Φορά ζωσμένο χιτώνα, γλαμύδα, πίλο, ενώ είναι αγένειος και ανυπόδυτος. Απλώνει το δεξί του χέρι προς χειραψία, ενώ με το αριστερό κρατά ραβδί και φορά ξίφος στη μέση του. Πάνω από την κεφαλή υπάρχει επιγραφή ΟΔΥ (-) = Οδυσσεύς). Πιο πέρα απεικονίζεται γυμνή γυναικεία μορφή, η θεραπαινίδα της Καλυψούς, που στέκεται όρθια και σκίβει ελαφρώς προς τα μπροστά. Φορά αχειρίδωτο χιτώνα και ποδήρη, ζωσμένο στη μέση και κάλυμμα στην κεφαλή της.

Προτάσσει το δεξί της χέρι προς τον Οδυσσέα, σε μία κίνηση να του δώσει *κώρυκον*, ένα πλεκτό σακίδιο για τρόφιμα, ενώ στο αριστερό κράτα μία οινόχοη. Πίσω της υπάρχει ένα μεγάλο αγγείο με πεπλατυσμένο σώμα και στενό λαιμό. Πάνω υπάρχει επιγραφή ΔΩΡ = δώρ(α), ως αυτά που προσφέρει η Καλυψώ στον Οδυσσέα, για την αναχώρησή του. Β) Στην κάτω παράσταση απεικονίζεται ο Οδυσσέας γενειοφόρος και γυμνός, φορά μόνο τον πύλο και κρατά ίσως ξύλο, πάνω στη σχεδία. Πάνω η επιγραφή ΟΔΥΣΕΥΣ.

Δημοσίευση: Αρβανιτόπουλος, 1910, σ. 84-86, πιν. 2, 2.

Αρ. Καταλόγου: 55

Εικόνα 106

Θέση: Κάτω πόλη Φ. Θηβών,

Σχήμα/Πηλός: 2 τμήματα ανάγλυφου σκύφου από το σώμα.

Παράσταση: Υπάρχουν ίχνη του πλοχμού και κάτω από την παράσταση γλωσσοειδή κοσμήματα σε ζώνη στη βάση. Και εδώ η παράσταση διαιρείται με γραμμή σε δύο ζώνες. Α) Διατηρείται ανδρική μορφή αποσπασματικά. Παρίσταται καθήμενος σε μακριά δοκό, η βάση της σχεδίας. Κρατά με το αριστερό του χέρι μία ξύλινη σφήνα, το οποίο είναι υψωμένο. Φορά χιτώνα και πύλο. Μπροστά του υπάρχει πηδάλιο και ίχνη κλίμακας της σχεδίας, για τη χρήση από τους ναυτικούς για το ιστίο. Πίσω του διατηρούνται τα ξύλα της πρύμνης ή του ιστίου, ενώ παραπέρα διατηρούνται τα κάτω άκρα γυναικείας μορφής, που στέκεται όρθια και φορά ποδήρη χιτώνα, με καμπτόμενο ελάχιστο το δεξί γόνατο. Ίσως πρόκειται για την Καλυψώ. Β) Στην κάτω ζώνη απεικονίζονται δύο σκηνές. Αριστερά διατηρείται θρόνος, στον οποίο κάθεται μία γυναικεία μορφή με επιγραφή από πάνω (---) ΝΕΛΟΠΗ = (Πη)νελόπη. Πιο εκεί υπάρχουν δύο στρωμένες κλίνες, στις οποίες είναι ξαπλωμένοι ανά τρεις οι μνηστήρες. Ο πρώτος φαίνεται να πίνει κρασί από μεγάλο κάνθαρο και ο δεύτερος κρατά το ίδιο αγγείο. Μπροστά από τη δεύτερη κλίνη στέκεται ένας γυμνός νεαρός, ο τραπεζοκόμος. Όλοι στρέφονται προς τα αριστερά, εκτός από έναν, που στρέφεται προς το νεαρό. Τα χέρια τους αναπαύονται στο προσκεφάλι τους και είναι γυμνοί. Πάνω υπάρχει η επιγραφή ΜΝΗΣΤΕΡΕΣ = Μνηστήρες. Στο δεξί ήμισυ της παράστασης απεικονίζεται μία θύρα, όπου εισέρχεται μία μορφή με επιγραφή ΤΡΟΦΟΣ, πιθανότατα η Ευρίκλεια, τροφός του Οδυσσέα. Παρίσταται στα δεξιά σε κατατομή και φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιον, ενώ σκύβει μπροστά από το γήρας της. Στα χέρια της φαίνεται να κρατά ή πρόχειρα ενδύματα ή σάκο, την άκρη του οποίου την κρατά μία ανδρική μορφή, που απεικονίζεται σε κατατομή στα αριστερά και φορά πέπλο. Διατηρείται μόνο από το στήθος και πάνω. Η παράσταση της μνηστηροφωνίας είναι ένα αγαπητό θέμα.

Δημοσίευση: Αρβανιτόπουλος, 1910, σ. 89- 92, πιν. 2, 3.

Αρ. Καταλόγου: 56

Εικόνα 107

Θέση: Κάτω πόλη Φ. Θηβών,

Σχήμα/Πηλός: Τμήματα ανάγλυφου σκύφου.

Παράσταση: Γυναικεία κεφαλή σε κατατομή στα αριστερά με επιγραφή πάνω ΘΕΤΙΣ = Θέτιδα, η οποία δίνει τον πολεμικό εξοπλισμό στον γιό της Αχιλλέα (κράνος, ασπίδα και δόρυ). Πίσω της διατηρούνται ίχνη υψηλότερης μορφής με ουρά

ιχθύος και ίσως πρόκειται για τον Τρίτωνα, της μορφής που ακολουθούσε τη Θέτιδα και τον οποίο ίππευε.

Δημοσίευση: Αρβανιτόπουλος, 1910, σ. 92-93, πιν. 2, 4.

Αρ. Καταλόγου: 58

Εικόνα 108

Θέση: Κάτω πόλη Φ. Θηβών,

Σχήμα/Πηλός: Τμήμα ανάγλυφου σκύφου.

Παράσταση: Σώζεται επιγραφή (---)ΟΥΔΙΟΜΗ (----) = «Γλαύκου Διομήδης»

(Αρβανιτόπουλος, 1910). Ίσως επεισόδιο σχετικά με τον ήρωα Διομήδη. Ελάχιστες γραμμές διατηρούνται από τα υπόλοιπα αντικείμενα.

Δημοσίευση: Αρβανιτόπουλος, 1910, σ. 93, πιν. 2, 9.

Αρχαία Λάρισα

Αρ. Καταλόγου: 59

Εικόνα 109

Θέση: οικ. Ευ. Μήτσιου, Λάρισα.

Χρήση: Τμήμα ανάγλυφης μήτρας για την παραγωγή ανάγλυφων σκύφων

Διακόσμηση: Φέρει ένα δικτυωτό κόσμημα στα τοιχώματά της, έναν πλοχμό στο χείλος και μία «μακεδονική ασπίδα» στο μετάλλιο.

Αρ. Καταλόγου: 60

Εικόνα 110

Αρ. Ευρετηρίου: M89/32

Θέση: Οικ. Χρ. Τσάτσου, Τάφος 11, επίχωση τάφων, ελληνιστικά νεκροταφεία Λάρισας.

Χρήση: Ανάγλυφος σκύφος

Διακόσμηση: Ομόκεντρα ημικύκλια και στιγμές. Επηρεασμένη από τον τύπο με την μακεδονική ασπίδα στο μετάλλιο (shield bowls).

Παράλληλα: Η Κόρινθος θεωρείται ως πρωτοπόρος το 150 π.Χ. περ. (Callaghan, 1978, σ. 53-60) ή και νωρίτερα (Edwards, 1986, σ. 395). Η παραγωγή του τύπου συνεχίζεται έως τις αρχές του 1^{ου} αιώνα π.Χ. (Προσκυνητοπούλου, 1992-1993, σ. 140-141 και Τσάκος, σ. 143. Πλησιέστερα παραδείγματα της διακόσμησης εντοπίζονται στην Αγορά των Αθηνών περ. 150- αρχές 1^{ου} αιώνα π.Χ. (Agora XXII, πιν.68, αρ.400) και Κόρινθο περ. 150-146 π.Χ. (Corinth VII, πιν.80-81, αρ.921,931). Αντίστοιχο παράδειγμα από τις Φερές, που θυμίζει τυπική «φεραϊκή» σύνθεση (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, 1990, σ.122, πιν. 69α).

Χρονολόγηση: μέσα ή β' μισό του 2^{ου} αιώνα π.Χ., με βάση τη χρονολόγηση του ταφικού συνόλου.

Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

- **Όστρακα με φυτική διακόσμηση**

Αρ. Καταλόγου: 62

Εικόνα 111

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0.043 μ. x 0.035 μ.

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος σκουρόχρωμος με επίχρισμα καστανό, που είναι ανομοιόμορφο, λόγω κακής ποιότητας της όπτησης.

Περιγραφή: Τμήμα από το σώμα.

Διακόσμηση: Φύλλα φτέρης, που περιβάλλονται από αχιβάδες.

Παράλληλα: Σπάνια η διακόσμηση, χωρίς παράλληλα από τη Θεσσαλία. Παράλληλα από την Αγορά των Αθηνών (*Agora XXII*, πίν. 7 (αρ. 39) και πίν. 65 (αρ. 370) και από εργαστήρια της Πελοποννήσου (Προσκυνητοπούλου 1997, 145-146, πίν. 37 (αρ. 328) και πίν. 28 (αρ.185)).

Αρ. Καταλόγου: 63

Εικόνα 112

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0.056 μ. x 0.035 μ.

Πηλός: Τεφρός καστανός με ίδιο χρώμα επίχρισμα.

Περιγραφή: Τμήμα από το μετάλλιο και το κατώτερο μέρος του σώματος.

Διακόσμηση: Πλαστική αχιβάδα στο μετάλλιο, που στρέφεται προς το κέντρο. Τα όρια του μεταλλίου ορίζονται από δύο πλαστικούς δακτυλίους, ενώ ανάμεσά τους υπάρχει μία ζώνη με εναλλασσόμενους δακτυλίους και στιγμές. Στο κάτω μέρος του σώματος σώζεται διακόσμηση με στιγμές, που ίσως κατέληγαν σε βλαστούς.

Παράλληλα: Δεν υπάρχουν δημοσιευμένα παραδείγματα στη Θεσσαλία με μία πλαστική αχιβάδα ως παραπληρωματικό μοτίβο ή υποστήριγμα του μεταλλίου. Ως υποστηρίγματα οι αχιβάδες απαντώνται σε εργαστήρια της Αθήνας (*Agora XXII*, πίν. 1 (αρ. 2), της Ηπείρου (Γραβάνη 2000, 485, πίν. 233) και της Μακεδονίας (Ακαμάτης 1993, 105-106, πίν. 174-175. Εδώ οι αχιβάδες είναι τμήμα της διακόσμησης του κάλυκα και όχι υποστηρίγματα, όπως στο τμήμα από τη Μελιταία).

Αρ. Καταλόγου: 64

Εικόνα 113

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0,0,52x0,029μ.

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος σκουρόχρωμος με μελανό επίχρισμα

Περιγραφή: Τμήμα από το μετάλλιο.

Διακόσμηση: Ένας στρόβιλος με επτά ακτίνες. Έπειτα, ακολουθεί ένας πλαστικός δακτύλιος και μία ζώνη, ίσως διακοσμημένη με ανθέμια.

Παράλληλα: Στο τμήμα μήτρας από τη Λάρισα απαντάται ο στρόβιλος. Εκεί όμως περιβάλλεται από το μοτίβο των μακεδονικών ασπίδων (“Macedonian Shields”) (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990, πιν. 72γ).

Αρ. Καταλόγου: 65

Εικόνα 114

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0,056x0,035μ.

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος σκουρόχρωμος με μελανό επίχρισμα

Περιγραφή: Τμήμα από το μέταλλο.

Διακόσμηση: Το μέταλλο διακοσμεί ένας ρόδακας, όπου σώζονται πέντε πέταλα.

Έπονται δύο πλαστικοί δακτύλιοι, μία ζώνη με ανεστραμμένα ιωνικά ωά και λόγχεις και έπειτα ξανά ένας πλαστικός δακτύλιος.

Παράλληλα: Από τη Θεσσαλία, όπου συνηθίζεται το ιωνικό κυμάτιο και στο μέταλλο και στη ζώνη κάτω από το χείλος του αγγείου (Χατζηαγγελάκης 2004, 140-141, πίν. 35-36. Κακαβογιάννης 1980, 279, εικ. 26 και 283, εικ. 31. Δούλγερη-Ιντζεσίλογλου 1990, πίν. 69 α).

Αρ. Καταλόγου: 66

Εικόνα 115

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0,041x0,038μ.

Πηλός: Καστανός με τερφό επίχρισμα

Περιγραφή: Τμήμα από το μέταλλο.

Διακόσμηση: Το μέταλλο διακοσμείται στο κέντρο από μία ανάγλυφη στιγμή, όπου ξεκινούν τέσσερις πλαστικές γραμμές, που διατάσσονται σε σχήμα σταυρού. Οι δύο που σώζονται, χωρίζουν το μέταλλο σε τέσσερα τεταρτημόρια. Σε καθένα από αυτά ξεκινούν τέσσερις λεπτές ανάγλυφες κυματοειδείς γραμμές. Έπονται δύο πλαστικοί δακτύλιοι, που απέχουν μεταξύ τους και ανάμεσά τους αναπτύσσονται κάθετες πυκνές ανάγλυφες γραμμές. Το θέμα βρισκόταν στην κατώτερη ζώνη. Ο πρώτος δακτύλιος όριζε την επάνω ζώνη. Η μήτρα, από την προήλθε το αγγείο είναι εξ'ολοκλήρου χειροποίητη, χωρίς σφραγίδες.

Παράλληλα: Μοναδικό. Δεν υπάρχουν δημοσιευμένα παράλληλα.

Αρ. Καταλόγου: 68

Εικόνα 116

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0,034x0,039μ.

Πηλός: Ανοιχτός πορτοκαλόχρωμος με σκούρο καστανέρυθρο επίχρισμα.

Περιγραφή: Τμήμα από το κατώτερο μέρος του σώματος του αγγείου.
Διακόσμηση: Οξυκόρυφα θυσανωτά φύλλα ακάνθου, που φέρουν διπλή νεύρωση και μεταξύ τους παρεμβάλλονται μικροί ρόδακες. Στο πάνω μέρος σώζεται πλαστικός δακτύλιος, ενώ πάνω από αυτόν σώζεται τμήμα ενός ρόδακα.
Παράλληλα: Η απόδοση του ακάνθου εντοπίζεται σε παραδείγματα από τις Φερέες από όστρακα και μήτρα ανάγλυφου σκύφου (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990, πιν. 71α).

- **Όστρακα με διακόσμηση μακριών πετάλων (“Long Petals”)**

Αρ. Καταλόγου: 69

Εικόνα 117

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0,022x0,019μ.

Πηλός: Σκούρος πορτοκαλόχρωμος με μελανό επίχρισμα.

Περιγραφή: Τμήμα από το σώμα.

Διακόσμηση: Σώζονται μόνο δύο ροπαλόσχημα φύλλα, όπου ανάμεσά τους παρεμβάλλεται σειρά από ανάγλυφες στιγμές. Στο εσωτερικό των φύλλων αναπτύσσεται σειρά από ανάγλυφα κομβία.

Αρ. Καταλόγου: 70

Εικόνα 118

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0,031x0,025μ.

Πηλός: Σκούρος πορτοκαλόχρωμος με μελανό επίχρισμα, όπου γίνεται καστανέρυθρο σε κάποια σημεία λόγω ατελούς όπτησης.

Περιγραφή: Τμήμα από το σώμα.

Διακόσμηση: Ίδια με τον προηγούμενο ανάγλυφο σκύφο. Τα ανάγλυφα κομβία απολήγουν σε κρίνους.

Παράλληλα: Από ανάγλυφους σκύφους της Αγοράς των Αθηνών (Agora XXII, πίν. 61 (αρ. 340-341)).

- **Όστρακα με εικονιστικές παραστάσεις**

Αρ. Καταλόγου: 71

Εικόνα 119

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0,072x0,050μ.

Πηλός: Σκούρος τεφρός πηλός με στιλπνό σκούρο επίχρισμα.

Περιγραφή: Τμήμα από το σώμα και το κατώτερο μέρος. Χοντρά τοιχώματα.

Διακόσμηση: Το κάτω μέρος διαχωρίζεται από μία πλαστική ταινία και φέρει φυτική διακόσμηση με φύλλο φυτού, που καταλήγει σε τρεις νευρώσεις. Δεξιά και αριστερά του φυτού φύονται βλαστοί που απολήγουν σε κρίνο και ρόδακα αντίστοιχα. Ακολουθούν δύο βλαστόσπειρες (ελικοειδής και κυματοειδής). Στο κύριο σώμα του αγγείου απεικονίζεται μία γυμνή γυναικεία μορφή χορεύτριας, που κρατά μία κορδέλα στο αριστερό χέρι. Δε σώζεται το κεφάλι της, ενώ δεξιά της απεικονίζεται ένα αντικείμενο (ίσως λυχνοστάτης), το οποίο υπήρχε και στα αριστερά της και διακρίνεται ελάχιστα. Η μορφή ίσως είναι Μαινάδα, μαζί με άλλα θέματα από τον Διονυσιακό κύκλο στο υπόλοιπο αγγείο.

Παράλληλα: Αρκετά δημοφιλής η θεματολογία σε Μακεδονία και Αττική αυτή την περίοδο.

Αρ. Καταλόγου: 72

Εικόνα 120

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0,040x0,032μ.

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος με μελανό επίχρισμα, που σε διάφορα σημεία είναι ανομοιογενές λόγω κακής ποιότητας της όπτησης.

Περιγραφή: Τμήμα από το σώμα.

Διακόσμηση: Ανδρική μορφή, που κάθεται σε θρόνο με τορνευτά πόδια. Πίσω της κάθεται ένας σκύλος, στηριζόμενος στα πίσω πόδια του. Από τη μορφή σώζεται μόνο το κάτω μέρος και φορά ποδήρη χιτώνα. Από τον σκύλο λείπουν το κεφάλι και ο λαιμός και πίσω του διακρίνεται το γράμμα C πιθανώς. Η παράσταση αναπτύσσεται πάνω σε μία ανάγλυφη γραμμή και από κάτω της φύεται ένα γλωσσωτό κόσμημα. Η παράσταση έχει μυθολογικό περιεχόμενο. Ίσως απεικονίζεται ο Άδης ένθρονος με τον Κέρβερο, μία αρκετά συνηθισμένη απεικόνιση. Αν είναι σωστή η υπόθεση, τότε ίσως η παράσταση προέρχεται από τον κύκλο των άθλων του Ηρακλή, όπου ένας από αυτούς ήταν να κατέβει στον Άδη και να φέρει πίσω την Άλκηστη, σύζυγο του βασιλιά Αδμήτου των Φερών. Έτσι, το C συμπληρώνεται ως *ΚΕΡΒΕΡΟΣ*.

Παράλληλα: Το θέμα των άθλων του Ηρακλή είναι αγαπητό στην εικονογραφία των ανάγλυφων σκύφων από τις Φερές. Ανάμεσα στα όστρακα ο Κακαβογιάννης έχει δημοσιεύσει ένα που φέρει παράσταση του Κέρβερου (Κακαβογιάννης 1980, 266, εικ. 6).

Αρ. Καταλόγου: 73

Εικόνα 121

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0,024x0,024μ.

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος με μελανό επίχρισμα.

Περιγραφή: Τμήμα από το σώμα.

Διακόσμηση: Απεικονίζονται οι κεφαλές τριών ίππων με έντονη κινητικότητα. Πάνω διακρίνονται τα γράμματα ΠΑ [--], ως αρχή ενός ονόματος. Απεικονίσεις σε ανάγλυφους σκύφους από την Πέλλα (Ακαμάτης 1993. 272-277) δείχνουν, ότι πρόκειται για την απεικόνιση ενός άρματος με άλογα σε έντονο καλπασμό.

Παράλληλα: Το όνομα με επιφυλάξεις ίσως θα συμπληρώνονταν ως *ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ*, μία αγαπητή μορφή των εικονιστικών παραστάσεων σε ανάγλυφους σκύφους από τις Φερές (Κακαβογιάννης 1980) και τη Μακεδονία (Ακαμάτης 1993, πιν. 12, 23, 233-235). Τμήματα οστράκων, που σώζουν το όνομα του Πατρόκλου έχουν εντοπιστεί και στις Φθιώτιδες Θήβες (Αρβανιτόπουλος 1910, 82-94, πίν. 2 (αρ. 10)).

Αρ. Καταλόγου: 74

Εικόνα 122

Θέση: οικ. Κοντογιώργου, αρχαία Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας

Σχήμα: Ανάγλυφος σκύφος

Χρήση: Αγγείο πόσης

Διαστάσεις: 0,060x0,042μ.

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος με μελανό επίχρισμα.

Περιγραφή: Τμήμα από δύο όστρακα από το κάτω μέρος του αγγείου.

Διακόσμηση: Διακρίνονται τμήματα δύο πλαστικών δακτυλίων του μεταλλίου.

Αμέσως μετά έπεται μία ζώνη με ανεστραμμένα ιωνικά ωά και λόγχες. Στο πάνω μέρος αναπτύσσεται η κύρια διακόσμηση με μία ανδρική και μία γυναικεία μορφή σε μία ερωτική σκηνή πάνω σε κλίνη. Η γυναικεία μορφή, στηριζόμενη στο δεξί της χέρι, είναι ξαπλωμένη στο πλάι και ανασηκώνει ελαφρά τον κορμό της. Από την ανδρική μορφή σώζεται μόνο το χέρι και έτσι δεν είναι δυνατή η ερμηνεία της σκηνής. Η σκηνή πλαισιώνεται από δύο αποσπασματικά διατηρημένους κίονες.

Παράλληλα: Οι ερωτικές σκηνές είναι ένα αγαπητό θέμα σε ανάγλυφους σκύφους από τα εργαστήρια της Μακεδονίας (Ακαμάτης 1993, 292-297). Οι απεικονίσεις αυτές αφορούν ερωτικές σκηνές σε οίκους ανοχής, εξ 'ου και οι κίονες, που πλαισιώνουν την παράσταση και δημιουργούν ταυτόχρονα και μία διακοσμητική μετόπη στο αγγείο. Ίσως πρόκειται για μία τέτοια σκηνή. Στη Θεσσαλία δεν υπάρχουν παρόμοια δημοσιευμένα παραδείγματα.

ΔΥΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

- **Κιέριον Καρδίτσας**

Αρ. Καταλόγου: 75

Εικόνα 123

Αρ. Ευρετηρίου: BE 22434- BE 22436

Χρήση: Μήτρα για παραγωγή ανάγλυφου σκύφου

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Περιγραφή: Αποσπασματική διατήρηση με έξι όστρακα από το χείλος και το σώμα, που συγκολλήθηκαν. Χονδροειδής όψη.

Διακόσμηση: Διακόσμηση επιμελημένη. Διακόσμηση σώματος με φύλλα άκανθας, όπου το άκρο τους αναδιπλώνεται και εναλλάσσεται με δέσμες μακριών πετάλων.

Στο χείλος εναλλάσσονται δελφίνια και ανθέμια. Χειροποίητες αυλακώσεις ορίζουν το χείλος.

Παράλληλα: Ακαμάτης, *Μήτρες Πέλλας*, αρ. Κ 42.

Χρονολόγηση: Όχι ακριβής, διότι δεν υπάρχουν επαρκείς μελέτες.

- **Μητρόπολη Καρδίτσας**

Αρ. Καταλόγου: 76

Εικόνα 127

Θέση: Μητρόπολη, οικ. Ι. Θεολόγη

Χρήση: Μήτρα για την κατασκευή ανάγλυφων σκύφων

Πηλός: Καθαρός με εσωτερικά καστανό ανοιχτό χρώμα και εξωτερικά καστανοκόκκινο

Περιγραφή: Θραύσμα μήτρας με μέρος της βάσης και του σώματος

Διακόσμηση: Εξωτερικά, η μήτρα είναι αμελούς κατασκευής. Εσωτερικά, φέρει δικτυωτή διακόσμηση με εμπιέστες κοιλότητες ρομβοειδούς κάτοψης. Ο ανάγλυφος σκύφος που θα έβγαине από τη μήτρα της Μητρόπολης θα είχε διακόσμηση «κουκουνάρας»

Παράλληλα: Ανάλογο είναι το όστρακο αριθ. 87 από την Ήλιδα

(Προσκυνητοπούλου 1992-1993, πίν. 25, αριθ. 87) και Τσάκος 1994, 298, πίν. 231α, *Corinth* VII, III, 1, πίν. 65, αριθ. 783, Gravani 2001, πίν. 18, αριθ. 649- 650.

- **Γόμφοι Καρδίτσας**

Αρ. Καταλόγου: 77

Εικόνα 130

Θέση: Γόμφοι, αγρός Δ. Κουντούρη και Ν. Κρύου

Χρήση: Μήτρα για κατασκευή ανάγλυφου σκύφου

Πηλός: Λεπτός και καθαρός σε καστανό χρώμα

Περιγραφή: Θραύσμα από το χείλος της μήτρας

Διακόσμηση: Η εξωτερική επιφάνεια του αγγείου είναι επιμελώς επεξεργασμένη και φέρει ίχνη τροχού. Κάτω από το χείλος υπάρχει μία απλή αυλάκωση, η οποία ορίζει τη διακοσμητική ταινία με κοσμήματα, τα οποία δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν (πιθανότατα πρόκειται για φυτικά μοτίβα), ενώ από τη ζώνη του σώματος διακρίνονται μόνο τα άκρα δύο λογχόσχημων φύλλων με κεντρική νεύρωση.

- **Χρηστικά αγγεία (άβαφα ή με επίχρισμα)**

Αρ. Καταλόγου: 78

Εικόνα 134

Αρ.Ευρετηρίου: BE 13162

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: Αμφορίσκο

Χρήση: Αγγείο αποθήκευσης

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος, πολύχρωμο επίχρισμα, λόγω κακού ψησίματος στον κλίβανο.

Περιγραφή: Σπάνιο σχήμα. Σχεδόν ολοκληρωμένο παράδειγμα. Λείπουν οι δύο λαβές του, με τμήματα του χείλους. Στενός και κοντός λαιμός, που ενώνεται με το υπόλοιπο σώμα με συνεχόμενη καμπύλη. Στο κάτω μέρος της κοιλιάς υπάρχει προσκολλημένο ένα μικρό κομμάτι.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Από τη Ρόδο, που χρονολογούνται στον 3^ο αιώνα π.Χ. (Α. Γιαννικουρή - Β. Πατσιαδά - Μ. Φιλήμονος 1990, πίν. 87β).

Αρ. Καταλόγου: 79

Εικόνα 135

Αρ.Ευρετηρίου: BE 13157, BE 13166

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: Αρυτήρας

Χρήση: Αγγείο αποθήκευσης

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος, δεν υπάρχει επίχρισμα.

Περιγραφή: Συγκολλημένα όστρακα από το πάνω μέρος του αγγείου. Γενικά είχε εξωστρεφές χείλος και κατακόρυφες λαβές με απλές ή νευρώσεις. Καμένα όστρακα εντός του αποθέτη – τοπική παραγωγή.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Το παρόν παράδειγμα φαίνεται να είναι αντιπροσωπευτικό της κατηγορίας του 3^{ου} αιώνα π.Χ. με πιο στρογγυλεμένο περίγραμμα, σε σχέση με όσους βρέθηκαν σε ταφικά σύνολα της Μακεδονίας και χρονολογήθηκαν στον 2^ο αιώνα π.Χ. (Δρούγου - Τουράτσογλου, Τάφοι Βέροιας, σ. 120-122). Ευρήματα στη Θεσσαλία και από την Άλο (Reinders, Halos, πίν. στις σ. 285, 289, 292, 295).

Αρ. Καταλόγου: 80

Εικόνα 136

Αρ.Ευρετηρίου: BE 13156

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: Οινοχόη

Χρήση: Αγγείο σερβιρίσματος κρασιού.

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος, δεν υπάρχει επίχρισμα.

Περιγραφή: Τύπος Β οινοχόης με ραβδωτό λαιμό. Τμήμα του λαιμού του αγγείου από συγκολλημένα όστρακα με επάλληλες εγχάρακτες ραβδωτές οριζόντιες γραμμές.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Τα παράλληλα παραδείγματα από τα ευρήματα της Θεσσαλίας (Reinders, Halos, πίν. στη σ. 291) και της Μακεδονίας (Δρούγου-Τουράτσογλου, Χρονολογημένα σύνολα ελληνιστικής κεραμικής από τη Μακεδονία, Γ' ΕλλΚερ, πίν. 73στ.) χρονολογούν τον τύπο στα τέλη του 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 81

Εικόνα 137

Αρ.Ευρετηρίου: BE 13169

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: Οινοχόη

Χρήση: Αγγείο σερβιρίσματος κρασιού.

Πηλός: Ντόπιος.

Περιγραφή: Τύπος Α οινοχόης με απλό περίγραμμα και λαβή, που ενώνεται με το πάνω μέρος του εξωστρεφούς χείλους. Τμήμα του λαιμού με χείλος και λαβή του αγγείου από συγκολλημένα όστρακα. Ενιαίο περίγραμμα και κατακόρυφη με δύο νευρώσεις λαβή, ενώνει ώμο-πάνω μέρος του χείλους.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Ο τύπος χρονολογείται από ταφικά σύνολα της Μακεδονίας τον 4^ο και 3^ο αιώνα π.Χ. (Δρούγου - Τουράτσογλου, Τάφοι Βέροιας, σ. 155-157).

Εικόνα 138

Αρ. Καταλόγου: 82

Αρ. Ευρετηρίου: BE 13170

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: Οινοχόη

Χρήση: Αγγείο σερβιρίσματος κρασιού.

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Περιγραφή: Τύπος Γ οινοχόης με κοντό λαιμό και λαβή, υπερυψωμένη του χείλους. Τμήμα του λαιμού του αγγείου με χείλος και λαβή από συγκολλημένα όστρακα. Κοντός λαιμός, λαβή με έντονη καμπύλη.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Τα παράλληλα παραδείγματα από τα ευρήματα της Θεσσαλίας (Reinders, Halos, πίν. στη σ. 290) και της Μακεδονίας (Α. Γιαννικουρή - Β. Πατσιαδά - Μ. Φιλήμονος 1990. σ. 174-175, πίν. 88α.) χρονολογούν τον τύπο στον 4^ο και 3^ο αιώνα π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 83

Εικόνα 139

Αρ.Ευρετηρίου: BE 13155

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: Λέβητας

Χρήση: Αγγείο μίξης οίνου και νερού.

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος.

Περιγραφή: Ο τύπος των Φερών έχει πλατύ, εξωστρεφές χείλος, επίπεδο στο πάνω μέρος με κοντό και φαρδύ λαιμό, ο οποίος διακρίνεται σαφώς από το σώμα, το οποίο έχει ενιαίο περίγραμμα. Συγκολλημένα όστρακα με οριζόντια λαβή, που σχηματίζει σχήμα Π και ξεκινά από τον ώμο και ενώνεται με το πάνω μέρος του χείλους. Στην αρχή της λαβής ένα ζεύγος εγγάρακτων, οριζόντιων γραμμών περιτρέχουν το αγγείο περιμετρικά.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Ο τύπος παραπέμπει στους λέβητες της Κλασικής εποχής από την Αττική στο *Agora XII*, πίν. 3, αριθ. 50.

Αρ. Καταλόγου: 84,85 **Εικόνες 140,141**
Αρ. Ευρετηρίου: BE 13218, BE 13221
Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής
Σχήμα: Λεκάνη
Χρήση: Αγγείο αποθήκευσης
Πηλός: Ντόπιος με επίχρισμα. Καμένα όστρακα – τοπική παραγωγή.
Περιγραφή: Χείλος κυρτό και εξωστρεφές με πλαστική διακόσμηση (κομβία)
Παράλληλα/Χρονολόγηση: Μακρά χρονολόγηση του σχήματος. Από τα σύνολα της Θεσσαλίας έχουμε παραδείγματα από την αρχαία Άλο (Reinders, Halos, πίν. στις σ. 286, 288, 291, 294).

Αρ. Καταλόγου: 86 **Εικόνα 142**
Αρ. Ευρετηρίου: BE 13217
Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής
Σχήμα: Λεκάνη
Χρήση: Αγγείο αποθήκευσης
Πηλός: Ντόπιος με επίχρισμα. Καμένα όστρακα – τοπική παραγωγή.
Περιγραφή: Χείλος κυρτό και εξωστρεφές με κυματοειδής απόληξη.
Παράλληλα/Χρονολόγηση: Μακρά χρονολόγηση του σχήματος. Από τα σύνολα της Θεσσαλίας έχουμε παραδείγματα από την αρχαία Άλο (Reinders, Halos, πίν. στις σ. 286, 288, 291, 294).

- **Μαγειρικά σκεύη**

Αρ. Καταλόγου: 87 **Εικόνα 143**
Αρ. Ευρετηρίου: BE 13189
Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής
Σχήμα: Λοπάδα
Χρήση: Αγγείο μαγειρέματος
Πηλός: Ντόπιος με επίχρισμα. Πολυάριθμα όστρακα – τοπική παραγωγή.
Περιγραφή: Οριζόντια λαβή με κυκλική διατομή.
Παράλληλα/Χρονολόγηση: Μακρά χρονολόγηση του σχήματος από τον 4^ο αιώνα π.Χ. και την ελληνιστική εποχή.

Αρ. Καταλόγου: 88 **Εικόνα 144**
Αρ. Ευρετηρίου: BE 13188
Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής
Σχήμα: Τηγανόσχημο αγγείο. Σπάνιο σχήμα.
Χρήση: Αγγείο μαγειρέματος
Πηλός: Ντόπιος, πορτοκαλόχρωμος.
Περιγραφή: Τμήμα χείλους του αγγείου, χοντρά τοιχώματα, οριζόντια λαβή.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Μακρά χρονολόγηση του σχήματος από την Κλασική εποχή. Από τα σύνολα της Θεσσαλίας έχουμε παραδείγματα από την αρχαία Άλο (Reinders, Halos, πίν. στις σ. 289, 295).

Αρ. Καταλόγου: 89

Εικόνα 145

Αρ. Ευρετηρίου: ΚΡ 36

Θέση: Κεραμικό εργαστήριο Κραννώνας, οικ. Μ. Αναστασίου

Σχήμα: Χύτρα

Χρήση: Αγγείο

Πηλός: Ντόπιος με επίχρισμα. Καμένα όστρακα – τοπική παραγωγή.

Περιγραφή: Χείλος κυρτό και εξωστρεφές με κυματοειδής απόληξη.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Μακρά χρονολόγηση του σχήματος. Από τα σύνολα της Θεσσαλίας έχουμε παραδείγματα από την αρχαία Άλο (Reinders, Halos, πίν. στις σ. 286, 288, 291, 294).

Αρ. Καταλόγου: Πιν. 90

Εικόνα 146

Αρ. Ευρετηρίου: ΒΕ 13159 και ΒΕ 13171

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: «Πύραυνα»

Χρήση: Στηρίγματα αγγείων.

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος – τοπική παραγωγή.

Περιγραφή: Κυλινδρικό με χοντρά τοιχώματα. Κλειστή πάνω πλευρά, που προεξέχει αρκετά για τη στήριξη του αγγείου, που τοποθετούνταν πάνω. Στο κέντρο της πάνω πλευράς υπάρχει οπή.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Παράλληλα από την Όλυνθο (*Olynthus* II, σ. 42-43, 111, πίν. 124, 265, 266) από τον 4^ο αιώνα π.Χ. και συνεχίζουν και στην ελληνιστική.

Αρ. Καταλόγου: 91

Εικόνα 147

Αρ. Ευρετηρίου: ΒΕ 13200

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Σχήμα: «Λάσανα» ή «Χυτρόποδες»

Χρήση: Στηρίγματα αγγείων.

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος. Πιθανότατα τοπική παραγωγή, αφού εντοπίζονται όστρακα εντός του αποθέτη.

Διαστάσεις: Σωζ.υ. 0,0,8μ.

Περιγραφή: Όχι πολύ συνηθισμένο σχήμα. Η άνω απόληξη είναι «φαλλόσχημη» με μικρή οπή στο κέντρο.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Από τον 6^ο αιώνα π.Χ. εντοπίζονται. Στην Ελληνιστική εποχή κυρίως στον 3^ο αιώνα π.Χ. Παράλληλα από την Αθήνα στο *Agora XII*, πίν. 96, αριθ. 2014, 2015.

Αρ. Καταλόγου: 92

Εικόνα 148

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Αρ. Ευρετηρίου: ΒΕ 13172-ΒΕ13180

Σχήμα: «Λάσανα» ή «Χυτρόποδες»

Χρήση: Στηρίγματα αγγείων.

Πηλός: Πορτοκαλόχρωμος. Πιθανότατα τοπική παραγωγή, αφού εντοπίζονται όστρακα εντός του αποθέτη.

Διαστάσεις: ύ. διακτυλίου από 0,02-0,04μ. και πάνω διάμετρος από 0,12-0,20μ.

Περιγραφή: Κάτω δακτύλιος, πεπλατυσμένος, προσαρμοσμένος για καλύτερη ευστάθεια. Πάνω πλευρά διαμορφώνεται χείλος, που προεξέχει και κλίνει προς το εσωτερικό για τη στήριξη των αγγείων.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: *Corinth* VII, III, πίν. 25 και 60, αριθ. 644-645.

Ελληνιστική εποχή.

Αρ. Καταλόγου: 93

Εικόνα 149

Αρ.Ευρετηρίου: BE 13167

Σχήμα: «Κρατευτής» ή «πυροστάτης»

Χρήση: Στηρίγματα αγγείων εντός του κλιβάνου ή για στο μαγείρεμα.

Πηλός: Ντόπιος, συμπαγής. Πιθανότατα τοπική παραγωγή, αφού εντοπίζονται όστρακα εντός του αποθέτη.

Διαστάσεις: ύ. 0,15μ.

Περιγραφή: Προεξέχουν δύο κερατοειδείς προεξοχές και μικρότερη στη μέση με πεπλατυσμένη βάση.

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Παράλληλα από τα Λάτταρα, 4^{ος} και 3^{ος} αιώνας π.Χ. (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, 1997, σ. 74).

Αρ. Καταλόγου: 94

Εικόνα 150

Θέση: Οικόπεδο Ντόντου, ΝΑ αρχαίας πόλης Φερών, «κλειστό» σύνολο κεραμικής

Αρ.Ευρετηρίου: BE 13203

Σχήμα: Τρίποδη «Πυροστιά» (;)

Χρήση: Στηρίγματα αγγείων εντός του κλιβάνου ή για στο μαγείρεμα.

Πηλός: Ντόπιος πορτοκαλόχρωμος. Πιθανότατα τοπική παραγωγή, αφού εντοπίζονται όστρακα εντός του αποθέτη.

Διαστάσεις: ύ. 0,14μ.

Περιγραφή: Σπάνιος τύπος. Στο παράδειγμα σώζεται το ένα πόδι

Παράλληλα/Χρονολόγηση: Παράλληλα από τη Δημητριάδα (*Demetrias* I, σ. 127, πίν. XXVIII) χρονολογούνται στον 3^ο αιώνα π.Χ. Παραδείγματα ήδη από τον 5^ο αιώνα π.Χ. από την Αθήνα (*Agora* XII, πίν. 97 αριθ. 2020).

- **Αμφορείς από την αρχαία Άλο**

Αρ. Καταλόγου: 95

Εικόνα 151

Θέση: Οικία 5, νέα Άλος

Αρ.Ευρετηρίου: P 276

Σχήμα: Αμφορέας στον Τύπο I της Άλου

Χρήση: Αποθήκευση

Πηλός: Ερυθροκίτρινος

Διαστάσεις: ύ .0,77μ.

Περιγραφή: Ακέραιος. Στρογγυλή βάση με μεγάλο στρογγυλό πόδι. Η μετάβαση από το σώμα στον ώμο είναι ελαφρώς γωνιώδης, ενώ ο ώμος είναι ελαφρώς κοίλος. Ο λαιμός είναι μακρύς και οι λαβές είναι αποκλίνουσες, στρογγυλεμένες, ενώ το χείλος είναι ωοειδές σε τομή και ελαφρώς κυρτό προς τα έξω.
Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ. – με βάση τα συνευρήματα της οικίας.

Αρ. Καταλόγου: 96-98

Εικόνα 152-153

Αρ.Ευρετηρίου: P 2549, P2550, P2551

Σχήμα: Αμφορείς στον Τύπο I της Άλου

Χρήση: Αποθήκευση

Πηλός: Ερυθροκίτρινος με μίκα

Περιγραφή: Χείλη και λαβές. Κυρτό χείλος, το οποίο παχαίνει προς τα έξω. Ο αμφορέας P 2551 έχει στρογγυλό χείλος, που κόβεται ελαφρώς. Οι λαβές στους αμφορείς P 2549 και P 2550 είναι αποκλίνουσες μεταξύ τους. Και οι τρεις φέρουν εγχάραξη στο λαιμό (P 2549 μία εγχάρκτη κάθετη γραμμή, P 2550 στο λαιμό *ΛΥ* και *Κ* στο εξωτερικό μέρος της λαβής, P 2551 τρεις κάθετες γραμμές που ενώνονται με μία οριζόντια (ίσως *Μ* ;)).

Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ. – με βάση τα συνευρήματα της οικίας.

Αρ. Καταλόγου: 99

Εικόνα 154

Αρ.Ευρετηρίου: P 284 (σχ. 39)

Θέση: ΝΑ Πύλη Νέας Άλου

Σχήμα: Αμφορείς στον Τύπο II της Άλου

Χρήση: Αποθήκευση

Πηλός: Ερυθροκίτρινος με μίκα καλής ποιότητας

Περιγραφή: Ολόκληρος. Μυτερή βάση με πόδι. Ελαφρά κοίλα τοιχώματα προς τα μέσα. Έντονη γωνία στη μετάβαση προς τον ώμο, που είναι κοίλος. Ο λαιμός είναι κοντός και το χείλος κυρτό, που παχαίνει προς τα μέσα. Οι δύο λαβές είναι τοποθετημένες ακριβώς κάτω από το χείλος και είναι ελαφρώς κυρτές προς τον ώμο.

Αρ. Καταλόγου: 100

Εικόνα 154

Αρ.Ευρετηρίου: P 2578 (σχ. 40)

Θέση: ΝΑ Πύλη Νέας Άλου

Σχήμα: Αμφορείς στον Τύπο II της Άλου

Χρήση: Αποθήκευση

Πηλός: Ροζ εξωτερικά, ερυθροκίτρινος εσωτερικά.

Περιγραφή: Σχεδόν ολόκληρος, λείπουν οι λαβές και το χείλος. Μυτερή βάση με παχύ πόδι στο κάτω μέρος. Έντονα γωνιώδης στη μετάβαση προς τον ώμο και μακρύς λαιμός.

- **Ιδιάζουσες κατηγορίες αγγείων τοπικής παραγωγής από τη Θεσσαλία**

Αρ. Καταλόγου: 101

Εικόνα 155

Αρ.Ευρετηρίου: Φ/Α 63

Θέση: οικ. Κ. Ριζιώτη, Φάρσαλος

Σχήμα: Διάτρητο δίωτο κυλινδρικό αγγείο για τυροκομικούς σκοπούς

Χρήση: Οικιακή

Πηλός: Ερυθρός με προσμείξεις χωρίς επίχρισμα.

Περιγραφή: Ανοιχτό αγγείο με ελαφρώς καμπύλα τοιχώματα από το χείλος έως και το μέσο περίπου του αγγείου, όπου μετά αρχίζουν να συγκλίνουν με αποτέλεσμα τη μείωση της διαμέτρου του αγγείου. Ανοιχτή βάση και η στήριξη του αγγείου γίνεται με δύο πλαστικούς δακτυλίους, που φέρουν βαθιά αυλάκωση ανάμεσά τους, η οποία είναι διαμορφωμένη όμοια με αυτή του χείλους. Οι λαβές είναι κυλινδρικές, οριζόντιες, αντωπά τοποθετημένες μεταξύ τους και ελαφρώς υπερυψωμένες. Οπές καλύπτουν όλη την επιφάνεια του αγγείου. Είναι κυκλικές.

Χρονολόγηση: Με βάση τη χρονολόγηση του στρώματος, που βρέθηκε, τοποθετείται στο β' μισό του 3^{ου}-αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.

Αρ. Καταλόγου: 102

Εικόνα 156

Αρ.Ευρετηρίου: Φ/Α 65 α,β

Θέση: ελληνιστική οικία οικ. Μ. Αλεξόπουλου

Σχήμα: Αμφορέας με διάτρητα τοιχώματα

Χρήση: Οικιακή. Προβληματική.

Πηλός: Επιφάνεια λειασμένη με διάφορα χρώματα, λόγω κακής όπτησης από καστανέρυθρη ως τεφρή. Χωρίς επίχρισμα.

Περιγραφή: Δύο συγκολλημένα τμήματα αμφορέα από το πάνω μέρος του σώματος, τον ώμο και τον λαιμό. Τα τοιχώματα συγκλίνουν στον λαιμό και είναι ελαφρώς φουσκωμένα, δημιουργώντας έτσι έναν υποτυπώδη ώμο. Ο λαιμός είναι κυλινδρικός και το χείλος λείπει. Οι λαβές είναι ραβδωτές, κάθετες και κυλινδρικές, που ξεκινούν από το πάνω μέρος του λαιμού και απολήγουν στον ώμο του αγγείου. Το αγγείο έφερε πέντε οριζόντιες σειρές κυκλικών οπών. Η πρώτη σειρά ξεκινούσε από τη βάση του λαιμού.

Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. π.Χ. από το χρονολογημένο στρώμα καταστροφής της οικίας με βάση την κεραμική.

Αρ. Καταλόγου: 103

Εικόνα 157

Αρ.Ευρετηρίου: Φ/Α 66

Θέση: Ελληνιστική οικία αδελφών Τσουμάνη, Φάρσαλος.

Σχήμα: Θυμιατήριο

Χρήση: Τελετουργική χρήση εντός της οικίας

Πηλός: Ερυθρός με λίγη μίκα

Περιγραφή: Αποτελείται από δύο τροχήλατα τμήματα: το υπόστατο και τη ρηγή κινητή φυάλη. Το στέλεχος του υπόστατου είναι ψηλό και κυλινδρικό με βάση, που

διαμορφώνεται σε δύο μέρη. Το κυλινδρικό κάτω μέρος είναι πιο διευρυμένο, είναι το κατώτερο τμήμα της βάσης και απολήγει σε έναν δακτύλιο με κυματοειδή πλαστική διακόσμηση. Το θολωτό πάνω τμήμα της φέρει δύο εγχάρακτες οριζόντιες σειρές με λογές εγχαράξεις, αντίθετες μεταξύ τους. Ανάμεσα στις εγχαράξεις αναπτύσσεται μία απλή οριζόντια αυλάκωση. Το κυλινδρικό υπόστατο φέρει εννέα πλαστικούς δίσκους και διευρύνεται προς τα κάτω. Η διάμετρος των δίσκων αυξάνει ελαφρά από πάνω προς τα κάτω. Οι δίσκοι φέρουν πλαστική κυματοειδή διακόσμηση. Η αποσπώμενη φύση της φυάλης, πιθανώς εξυπηρετούσε στον εύκολο καθαρισμό του θυμιατηριού.

Αρ. Καταλόγου: 104

Εικόνα 158

Αρ. Ευρετηρίου: Φ/Α 67

Θέση: Ελληνιστική οικία Απ. Αρσενόπουλου, Φάρσαλος.

Σχήμα: Αχιβάδα-θυμιατήριο

Χρήση: Τελετουργική χρήση εντός της οικίας

Πηλός: Καστανέρυθρος

Περιγραφή: Κατασκευασμένο με μήτρα. Έχει μία χαμηλή κωνική βάση, κοίλη στο εσωτερικό της, η οποία κατασκευάστηκε ξεχωριστά και έπειτα προσαρτήθηκε στην αχιβάδα. Η αχιβάδα φέρει ακτινωτές λεπτές ραβδώσεις. Στις άκρες των πτερυγίων της υπάρχουν δύο ομοιώματα αντωπών πτηνών. Έχει ίχνη καύσης στο εσωτερικό της, οπότε αποκλείεται η χρήση της ως ανάθημα ή ειδώλιο.

Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. π.Χ. από το χρονολογημένο στρώμα καταστροφής της οικίας με βάση την κεραμική.

Αρ. Καταλόγου: 105

Εικόνα 159

Αρ. Ευρετηρίου: ΤΡ/Α 278

Θέση: Τάφος 31. Αρχαιολογικός χώρος Πηνειάδας

Σχήμα: Κάλαθος

Χρήση: Κτέρισμα

Πηλός: Πορτοκαλέρυθρος. Λευκό επίχρισμα εσωτερικά και εξωτερικά

Περιγραφή: Εντοπίστηκε ακέραιος. Κυλινδρικό σώμα, με ελαφρώς αποκλίνοντα τοιχώματα και ημισφαιρικό πυθμένα. Η βάση του είναι δακτυλιόσχημη και έχει ελαφρώς κοίλο και πλατύ χείλος.

Διακόσμηση: Εγχάρακτη βλαστόσπειρα με φύλλα και καρπούς κισσού, που εναλλάσσονται. Η διακόσμηση ανήκει στην κατηγορία της «Δυτικής Κλιτύος» και αναπτύσσεται σε όλο το χείλος. Τη διακόσμηση του αγγείου συμπληρώνουν οι τέσσερις επίθετοι κίονες, κατασκευασμένοι από τον ίδιο πηλό και τοποθετούνται σε απόσταση 0,15μ. περίπου μεταξύ τους. Η επιφάνεια του σώματος χωρίζεται σε τέσσερις μετόπες. Οι κίονες στηρίζονται σε μία τετράπλευρη βάση και απολήγουν ακριβώς κάτω από το χείλος, όπου εκεί ο πηλός φουσκώνει για την απόδοση κάποιου είδους κιονοκράνου. Με βάση την τυπολογία των ραβδώσεων των κίωνων πρόκειται για ιωνικού ρυθμού σε συνδυασμό με την ύπαρξη της βάσης.

Χρονολόγηση: β' μισό 2ου αι. π.Χ. με βάση τα συνευρήματα του τάφου.

Αρ. Καταλόγου: 106

Εικόνα 160

Αρ.Ευρετηρίου: TP/A 268

Θέση: Κιβωτιόσχημος τάφος, οικ. Απ. Φλιώρα, Καλαμπάκα

Σχήμα: Τεφροδόχος κάλπη

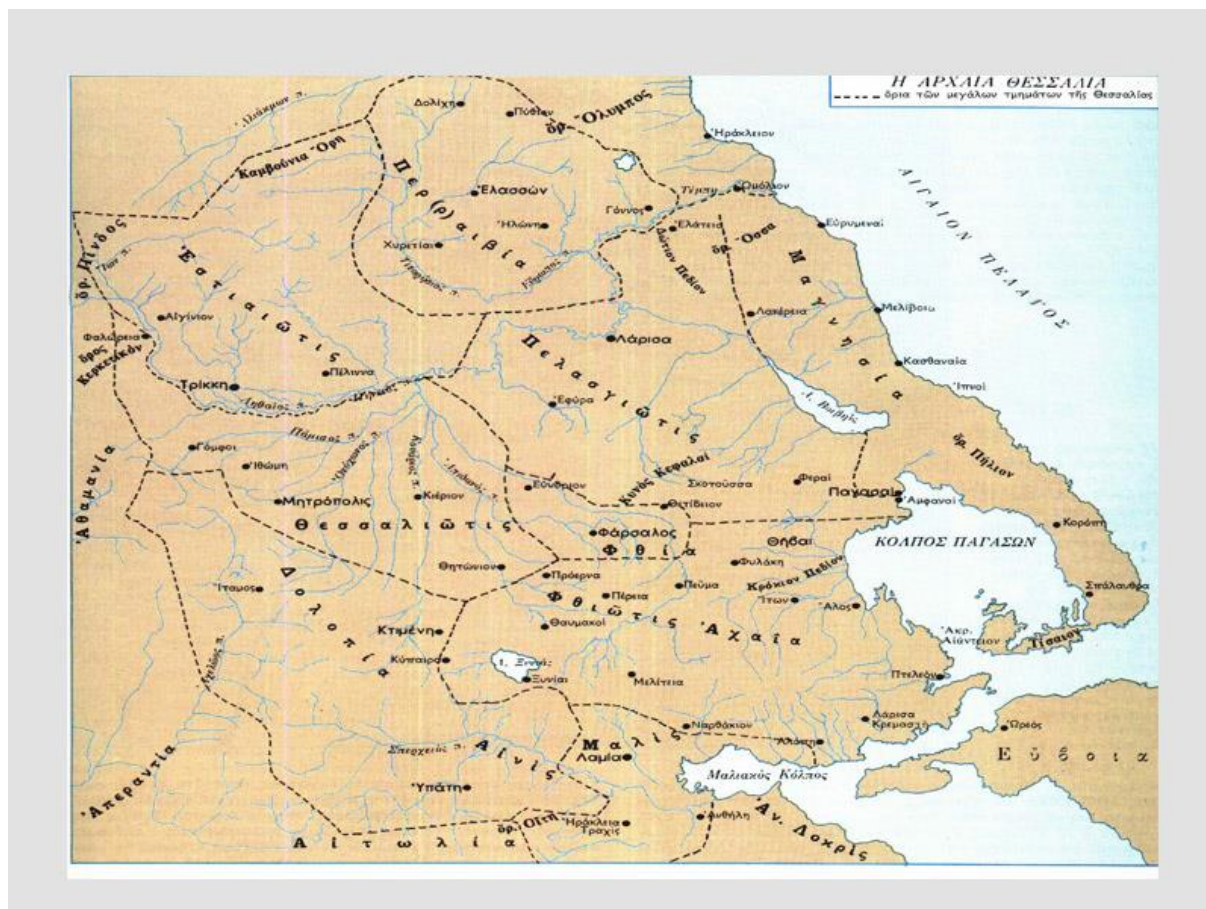
Χρήση: Ταφική

Πηλός: Πορτοκαλέρυθρος

Περιγραφή: Μοιάζει με μεγάλη πυξίδα τύπου Α. Το κάλυμμά της έχει χαμηλό κυλινδρικό σώμα και καλύπτει μόνο το χείλος του αγγείου, που διακρίνεται από το σώμα με έναν περίγυρο. Στο πάνω τμήμα του σώματος οι λαβές είναι οριζόντιες, κυλινδρικές και σιγμοειδείς και εφάπτονται στο αγγείο. Ένας ακόμα περίγυρος με πλαστική διακόσμηση χωρίζει το σώμα από το κυλινδρικό χείλος. Στο σώμα τοποθετούνται τέσσερις επίθετοι πλαστικοί κίονες, οι οποίοι είναι τοποθετημένοι εκατέρωθεν των λαβών και δημιουργούν μετόπες στις κύριες όψεις του αγγείου. Οι κίονες είναι ραβδωτοί και πατάνε πάνω σε ψηλές, τετράπλευρες βάσεις. Σε μία προσπάθεια αποτύπωσης των κιονοκράνων, αυτά αποδίδονται πλαστικά «επίθετα» κομβία από μάζες πηλού, αποδίδοντας τις έλικες

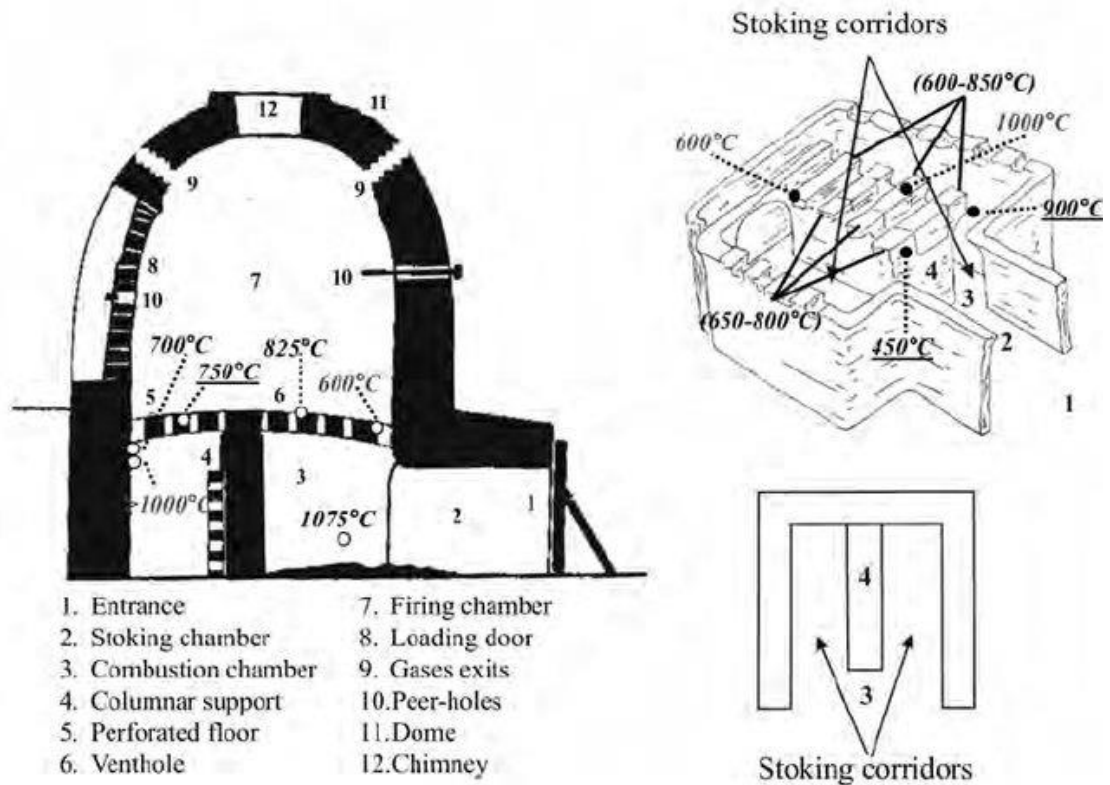
Χρονολόγηση: β' μισό του 2^{ου} αι. π.Χ. από τα ταφικά συνευρήματα.

Εικόνες

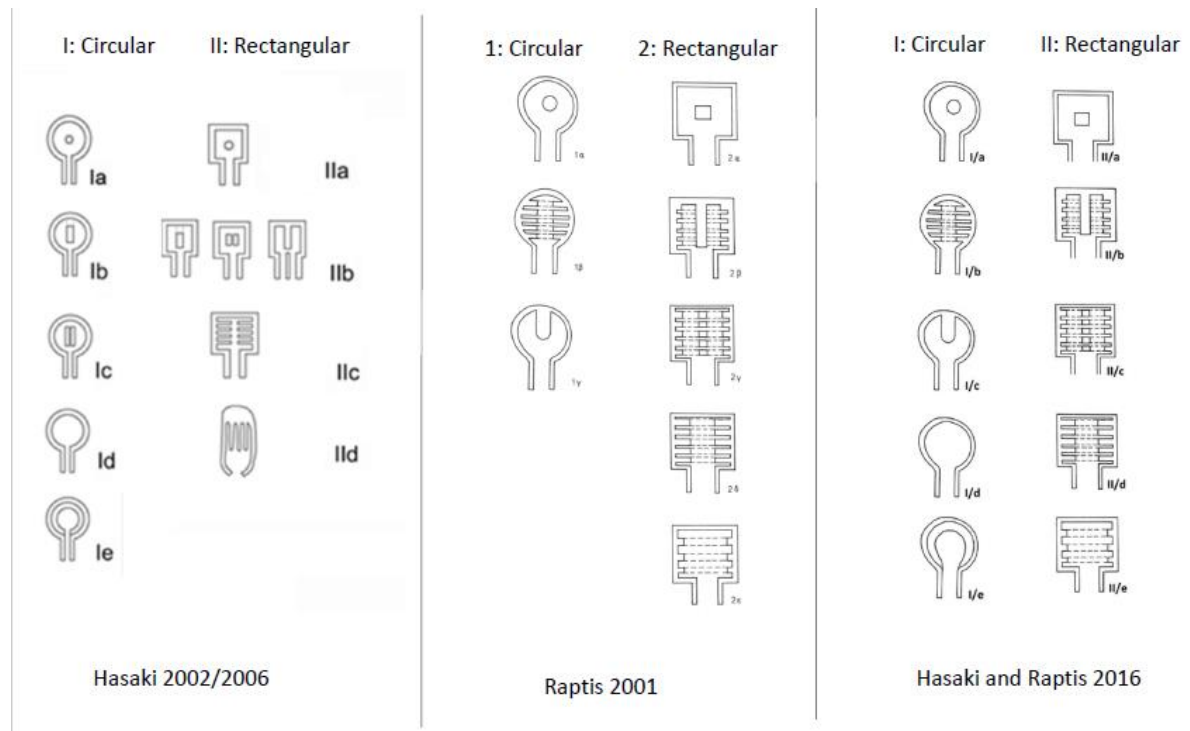

Εικόνα 1. Χάρτης της αρχαίας Θεσσαλίας, όπου αποτυπώνονται οι «τετράδες» και οι περιοικές περιοχές τους.

Πηγή: http://ethnologic.blogspot.com/2010/02/blog-post_21.html

Εικόνα 2. Τα κύρια δομικά μέρη ενός κλιβάνου (Hasaki 2002, σ. 468 (Plate II.3).

Εικόνα 3. Τυπολογία των αρχαίων κλιβάνων (Hasaki 2002, σ. 510).

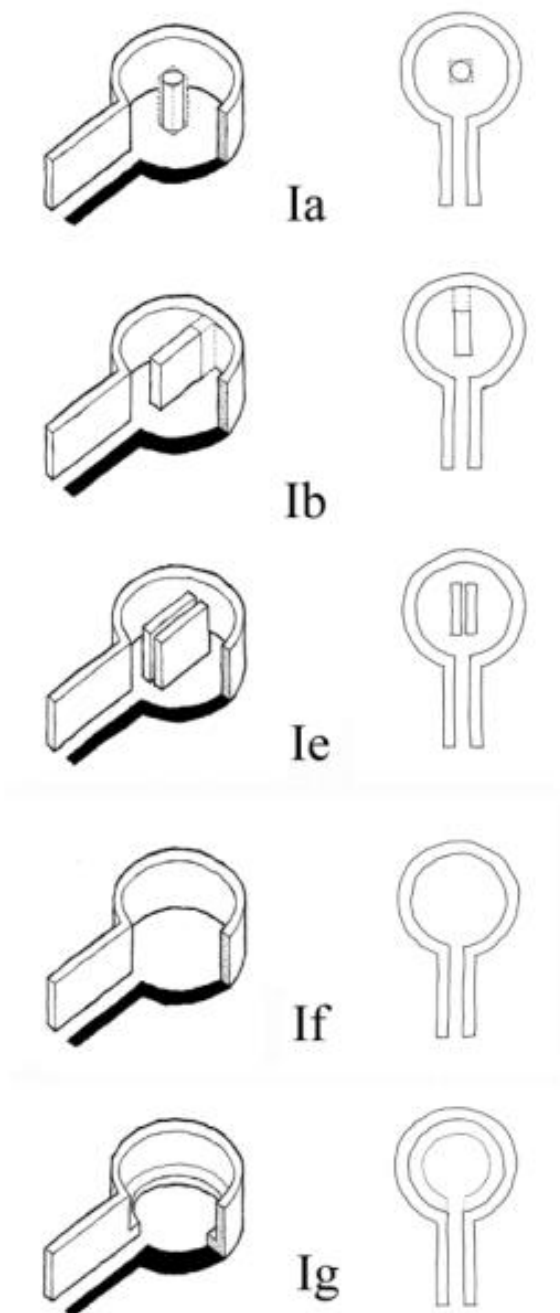

Plate III.4: Typology of Greek circular kilns.

Εικόνα 4. Τυπολογία των κλιβάνων κυκλικής κάτοψης, βάσει του κεντρικού στηρίγματος στήριξης της διάτρητης εσχάρας (Hasaki E. 2002, σ. 501).

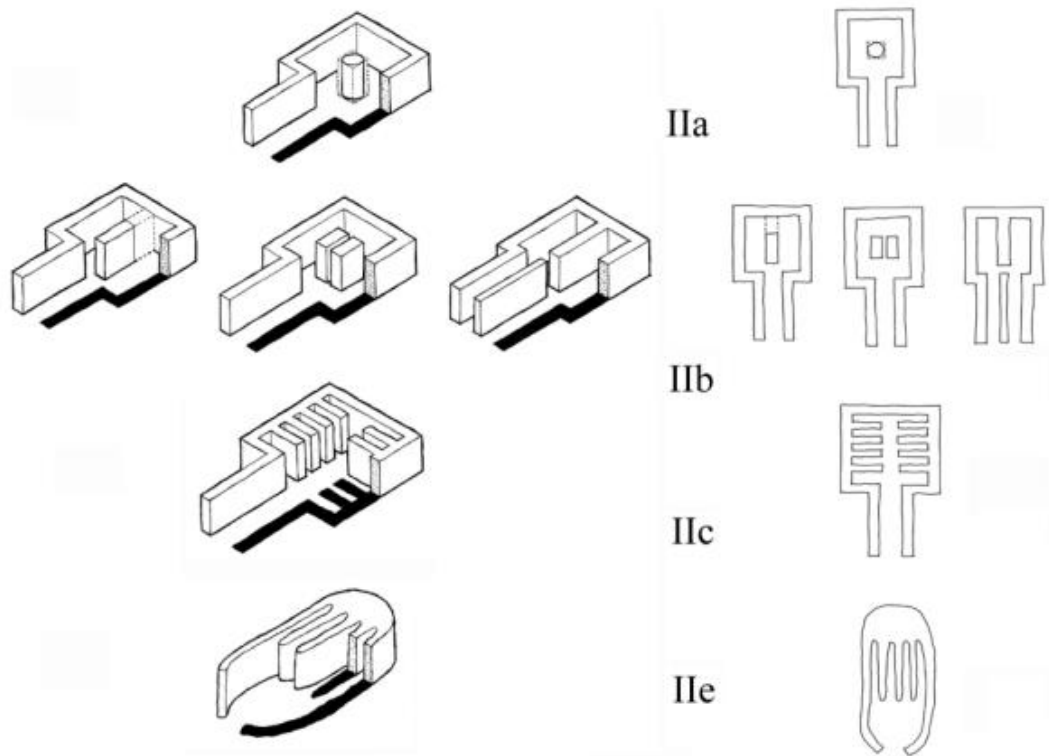
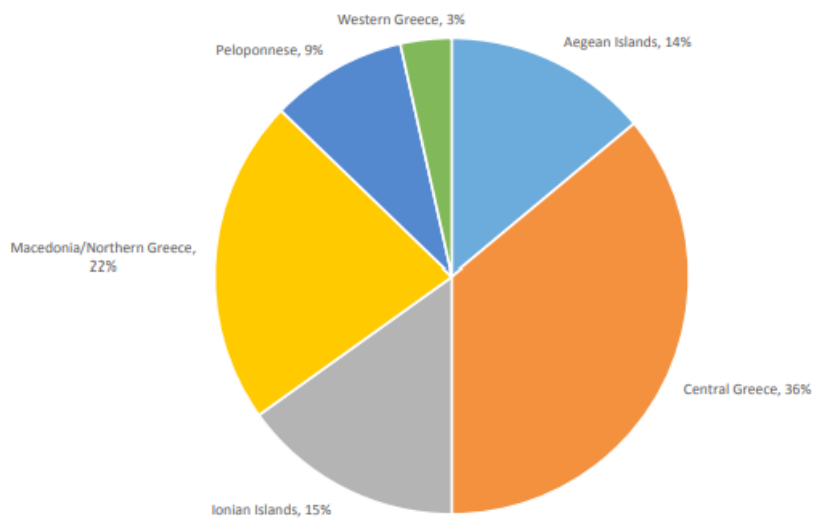

Plate III.8: Typology of Greek rectangular kilns.

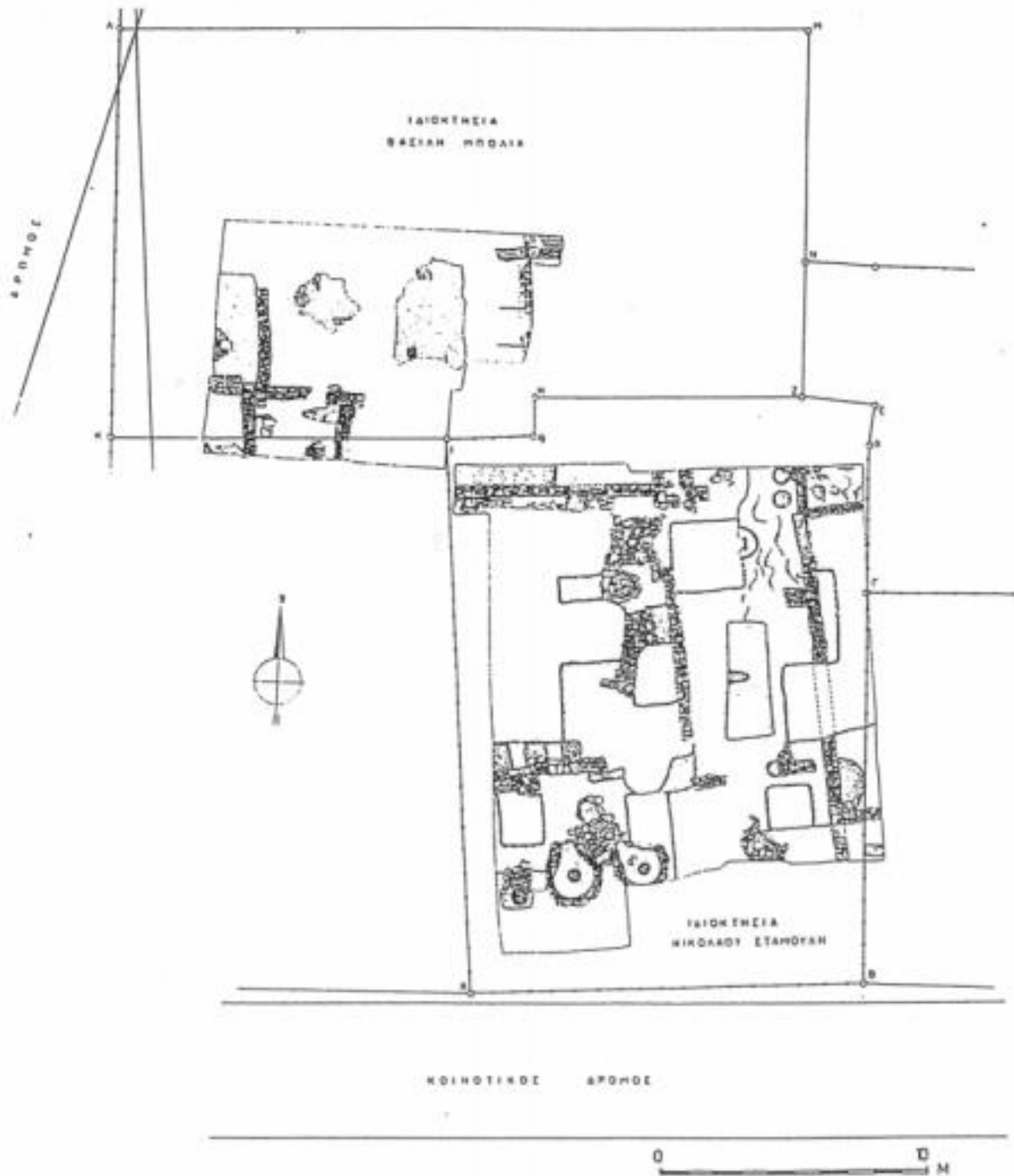
Εικόνα 5. Τυπολογία των κλιβάνων τετράγωνης κάτοψης, βάσει του κεντρικού συστήματος στήριξης της διάτρητης εσχάρας (Hasaki 2002, σ. 505).

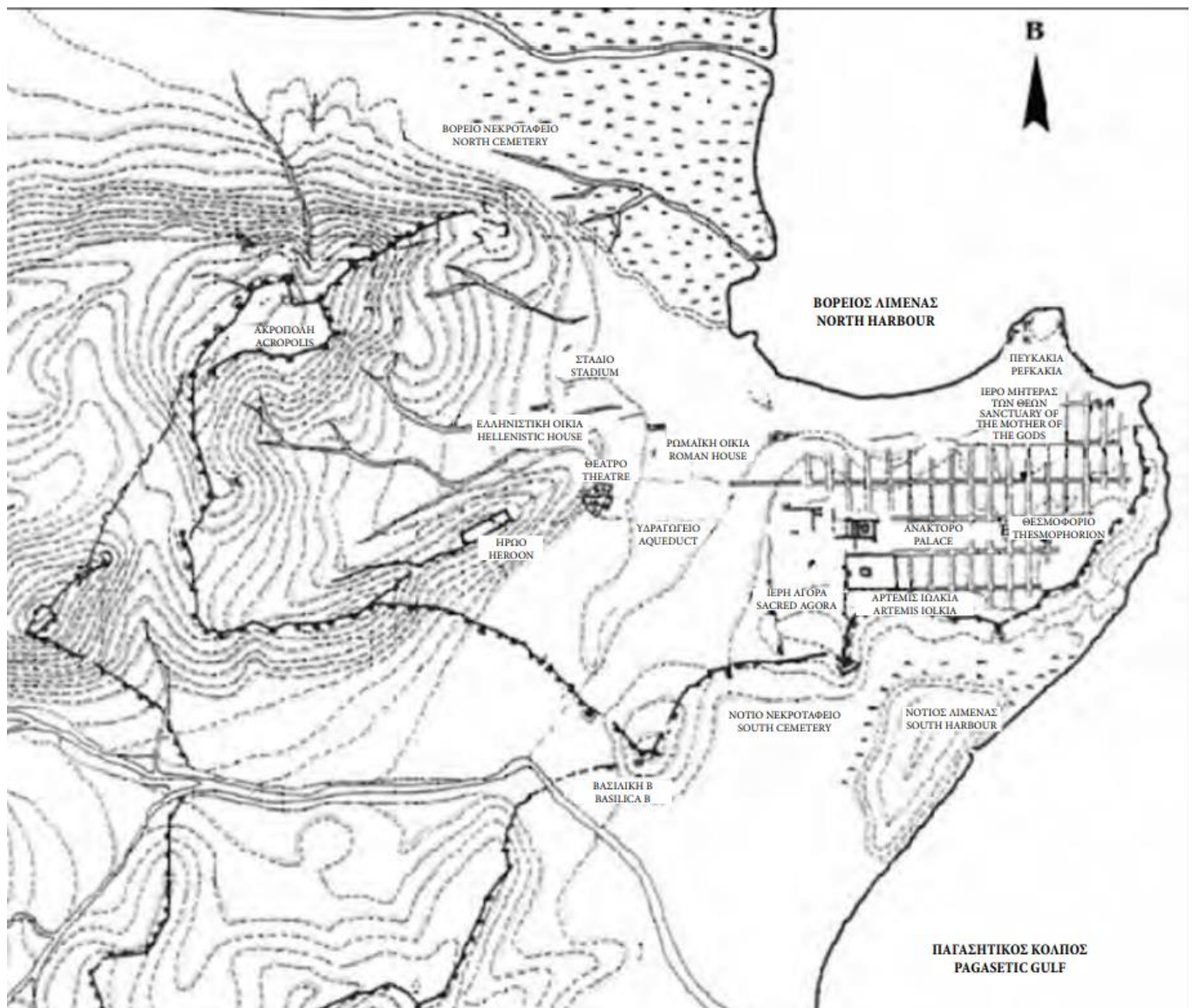
Εικόνα 6. Κατανομή των ελληνιστικών κλιβάνων (Hasaki 2002, σ. 542).

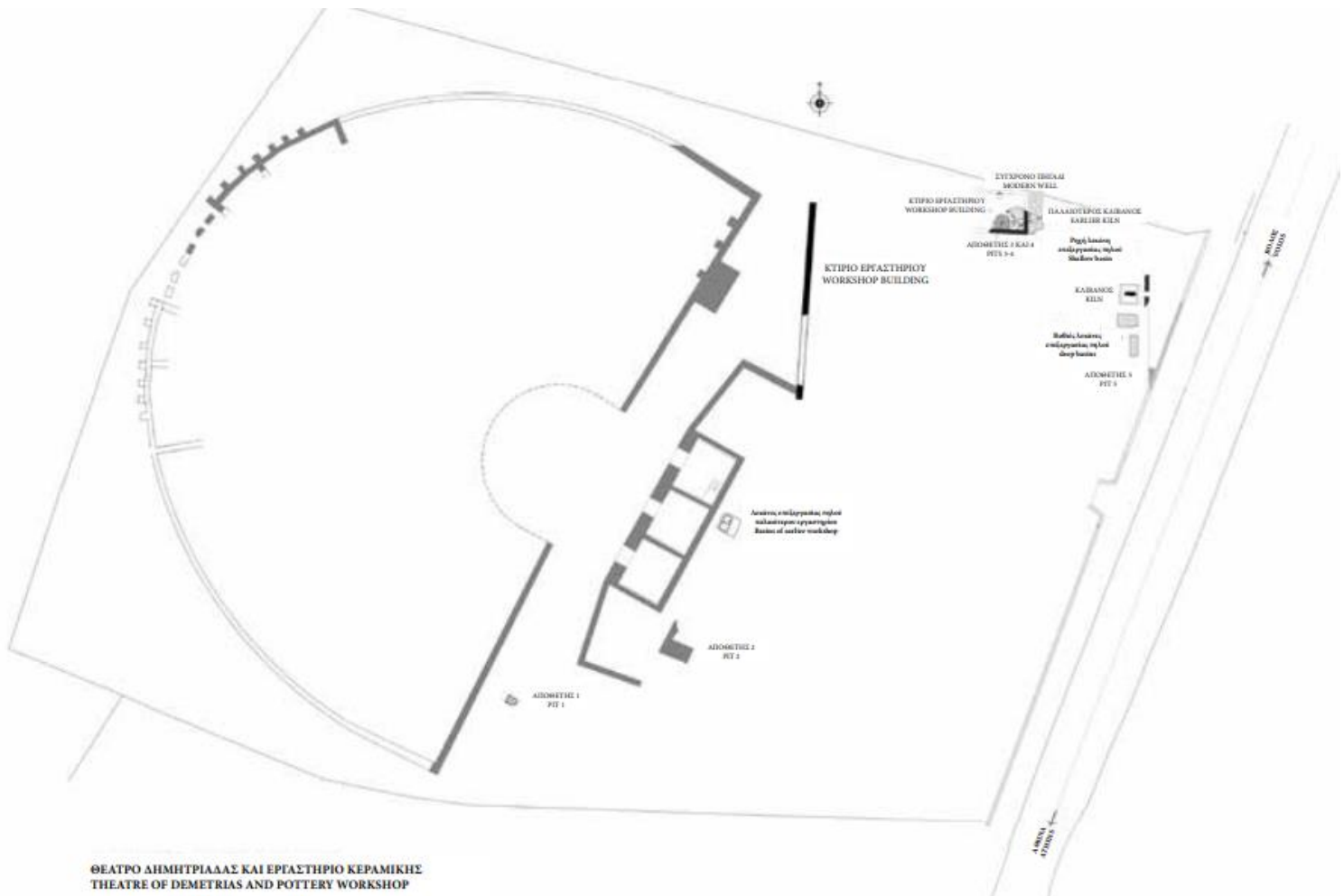
Εικόνα 7. Η κατανομή των ελληνιστικών κλιβάνων ανά περιοχές (*Web Atlas of Ceramic Kilns in Ancient Greece* (atlasgreekkilns.arizona.edu)).

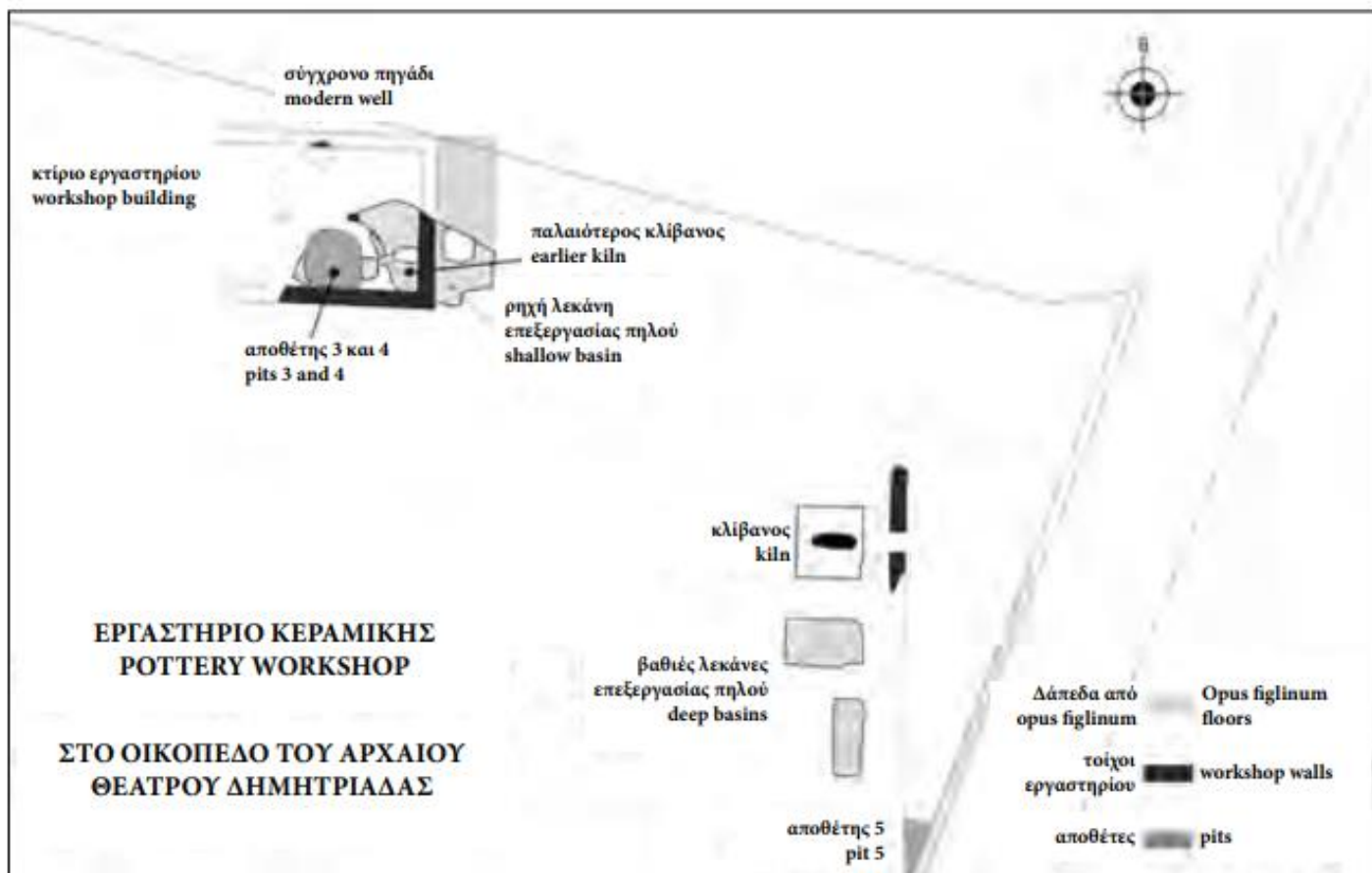
Εικόνα 8. Ελληνιστικό κεραμικό εργαστήριο στα οικόπεδα Σταμούλη-Μπόλια στις Φερές (Βελεστίνο) (Hasaki E. 2002, σ. 565).

Εικόνα 9. Τοπογραφικό σχέδιο της αρχαίας Δημητριάδας (Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, 125).

Εικόνα 10. Το θέατρο της αρχαίας Δημητριάδας, όπου αποτυπώνονται οι αποθέτες και το εργαστήριο κεραμικής (Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, 131).

Εικόνα 11. Το εργαστήριο κεραμικής του θεάτρου με τη ρηχή και τις βαθιές λεκάνες επεξεργασίας του πηλού, τον κλίβανο και το κτίριο του εργαστηρίου (Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, 133).

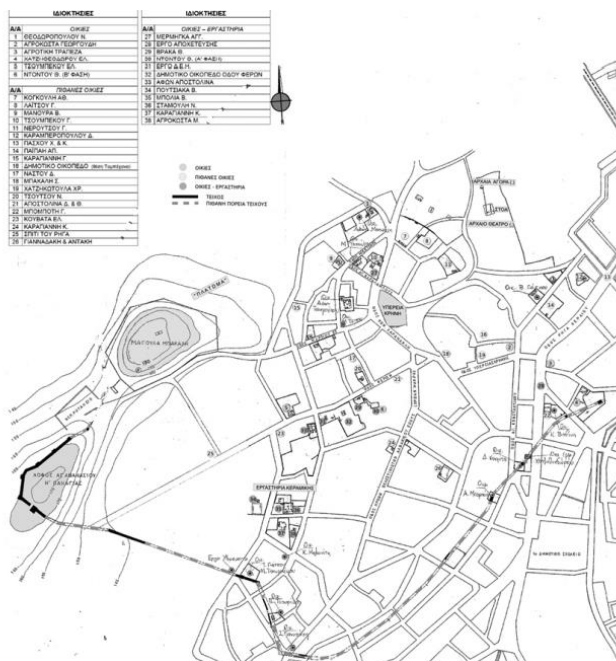

Εικόνα 12. Η μεγαλύτερη λεκάνη επεξεργασίας του πηλού και οι τοίχοι που την περιβάλλουν (Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, 136).

Εικόνες 13,14. Ο τετράγωνος κλίβανος και ο κεντρικός τοίχος, που χωρίζει τα υπόκαυστα σε δύο μέρη (Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, σ. 137) (**αριστερά**) και ο παλαιότερος κλίβανος κάτω από το δάπεδο με “opus figlinum” (**δεξιά**) (Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, σ. 141).

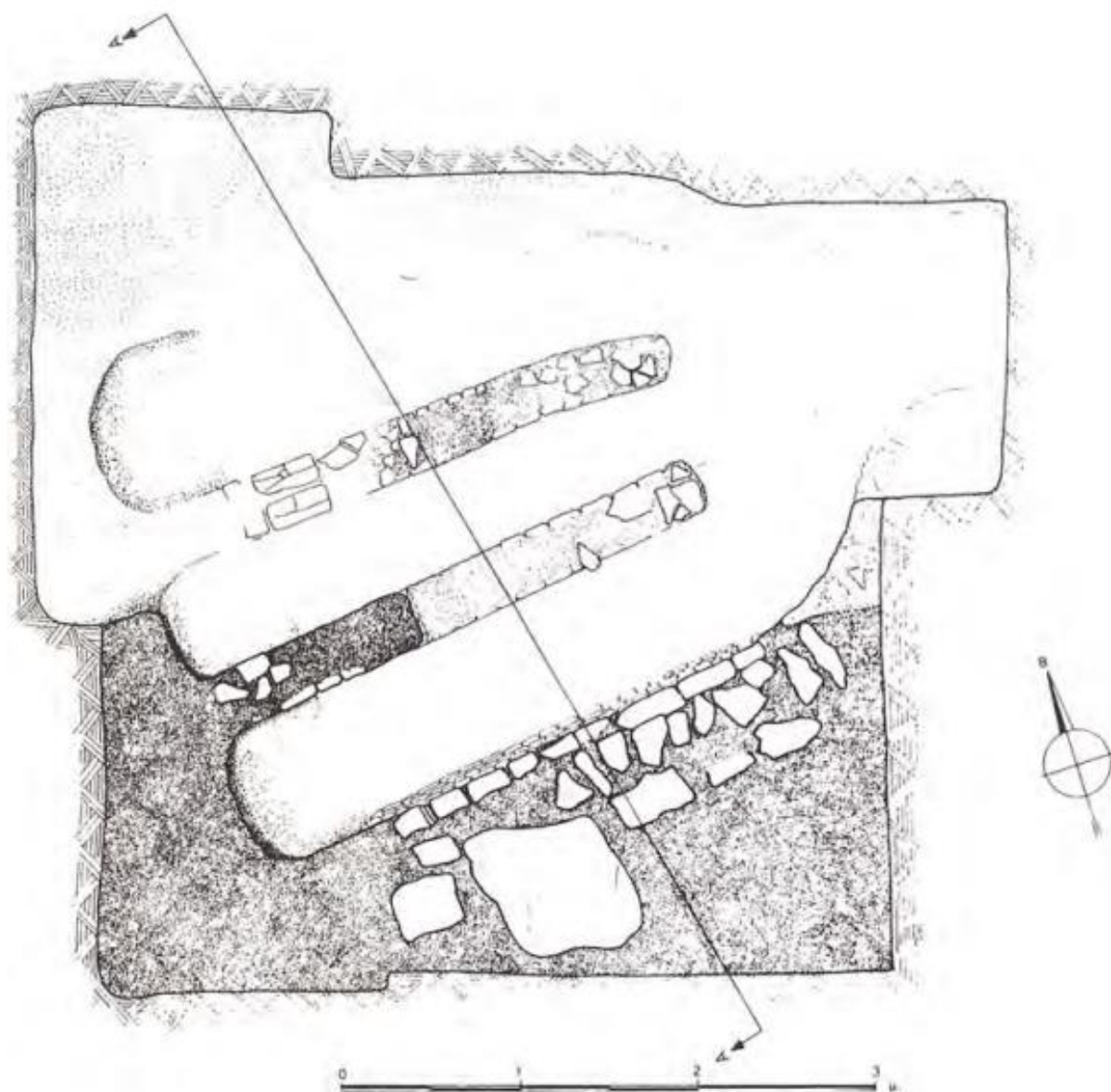
Εικόνα 15. Η ρηχή λεκάνη επεξεργασίας του πηλού (Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, 142).

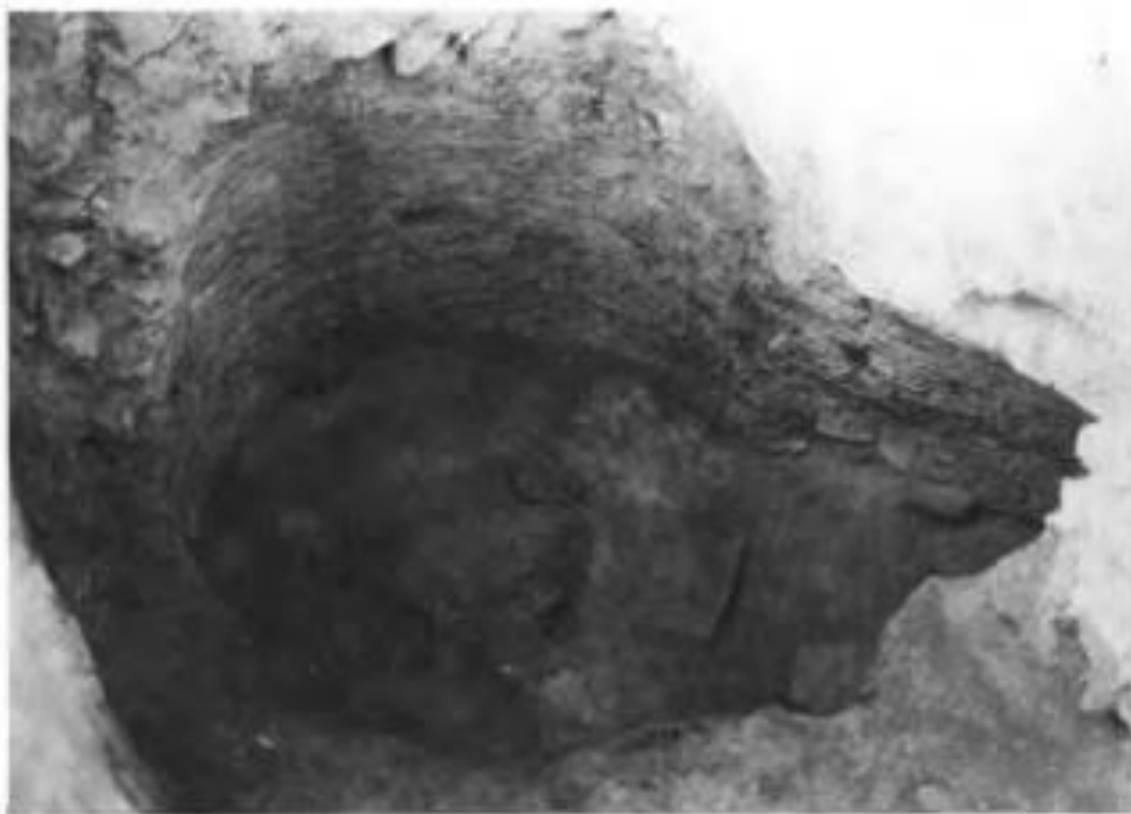
Εικόνα 16. Ρυμοτομικό σχέδιο του Βελεστίνου, όπου σημειώνεται το αρχαίο τείχος, οι ελληνιστικές οικίες και οι ελληνιστικές-οικίες εργαστήρια (Ευσταθίου 2014, 176, εικ. 1).

Εικόνα 17. Κεραμικός κλίβανος στο οικόπεδο Μ. Αγκρόστα (Βελεστίνο)
(Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1980, *ΑΔ* 35, Χρονικά Β' 1, Πίν. 123α).

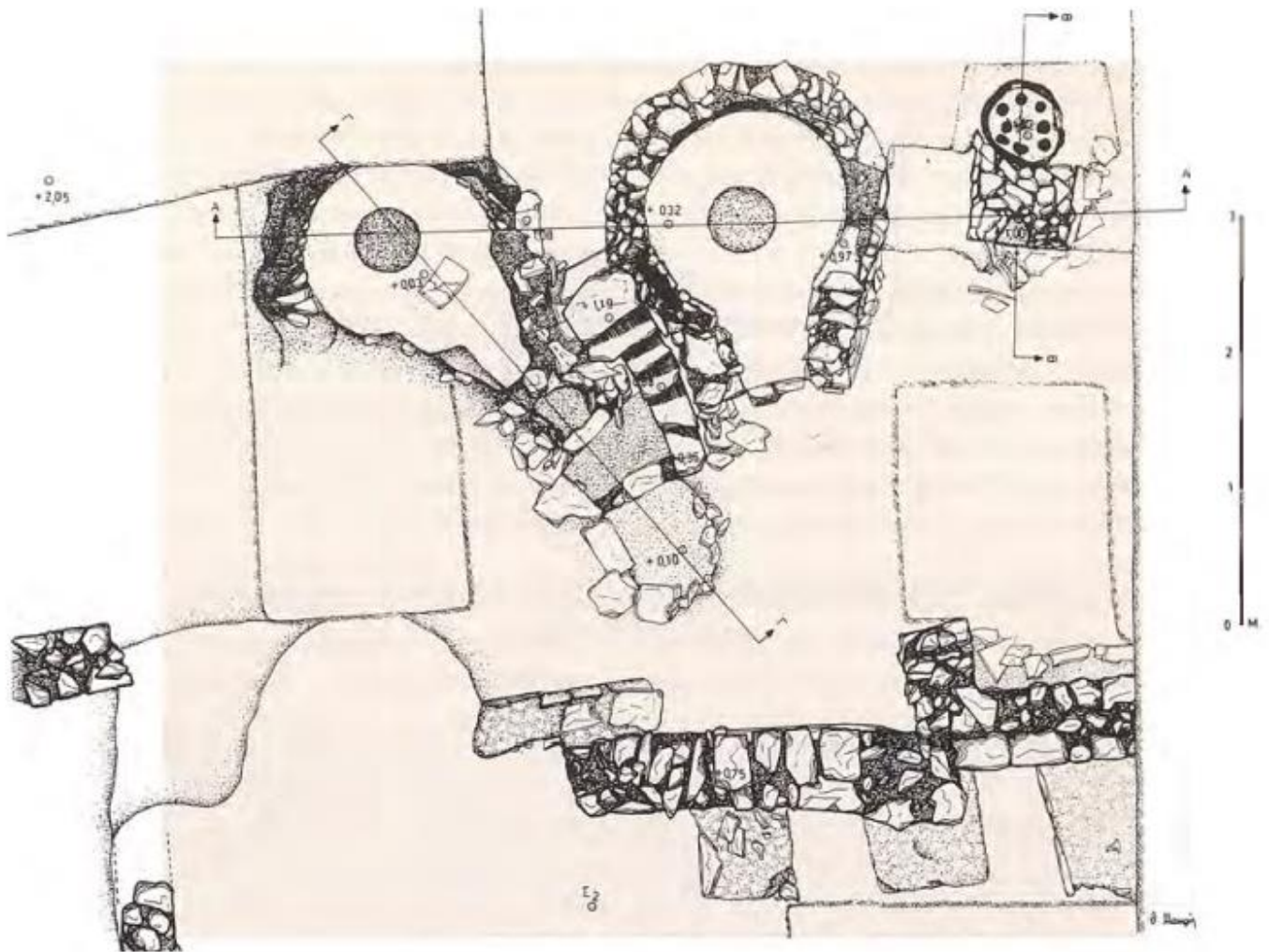
Εικόνα 18. Κάτοψη του κεραμικού κλιβάνου στο οικόπεδο Μ. Αγρόκωστα (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, 439, Σχ. 1).

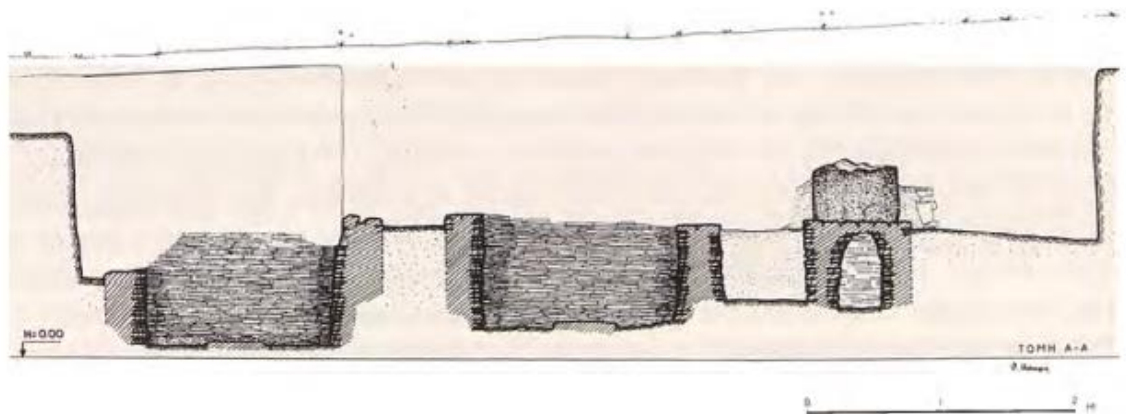
Εικόνες 19, 20. (πάνω) οικοδομικά λείψανα από το οικόπεδο Ν. Σταμούλη. (Κάτω)
Το υπόκαυστο του κλιβάνου (Δουλγέρη- Ιντζεσίλογλου Α. 1984, ΑΔ 39, Β'1
Χρονικά, 46 β-γ).

Εικόνες 21,22. Η ανασκαφή από ΝΔ. στο οικόπεδο Ν. Σταμούλη και οι κεραμικοί κλίβανοι του εργαστηρίου από Β (Μπάτζιου-Ευσταθίου Α.-Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1985, ΑΔ 40, Χρονικά, 63 γ-δ).

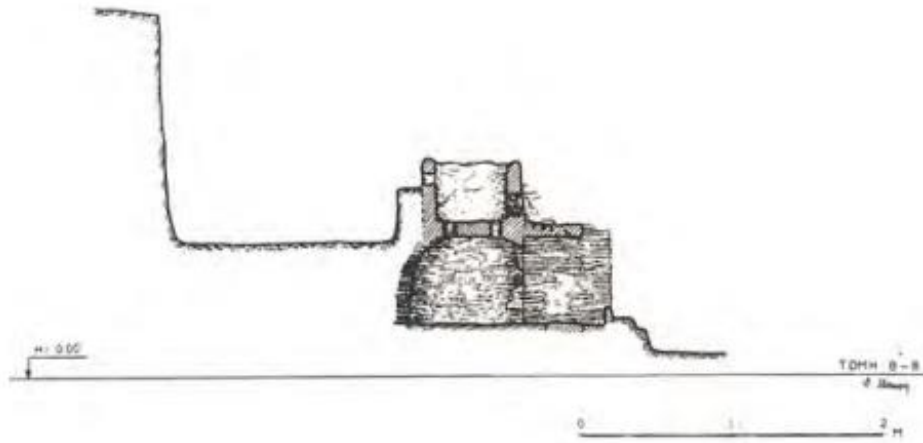

Εικόνα 23. Κάτοψη των κεραμικών κλιβάνων στο οικόπεδο Ν. Σταμούλη (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, 441, Σχ. 2).

Εικόνα 24. Τομή των κλιβάνων κατά πλάτος (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, 441, Σχ. 3).

**Εικόν
α 25.**
Ο
μικρός
κεραμι
κός
κλίβαν
ος στο
οικ. Ν.
Σταμο
ύλη σε
τομή
κατά
μήκος
(Τομή
των
κλιβάν

ων κατά πλάτος (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, 442, Σχ. 4).

Εικόνα 26. Ο ένας από τους μεγάλους κλιβάνους του εργαστηρίου στο οικ. Ν. Σταμούλη σε άποψη από τα Δ (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, 442, πίν. 93δ).

Εικόνα 27. Ο μικρός κεραμικός κλίβανος από το οικ. Ν. Σταμούλη (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1992, 442, πίν. 94δ)

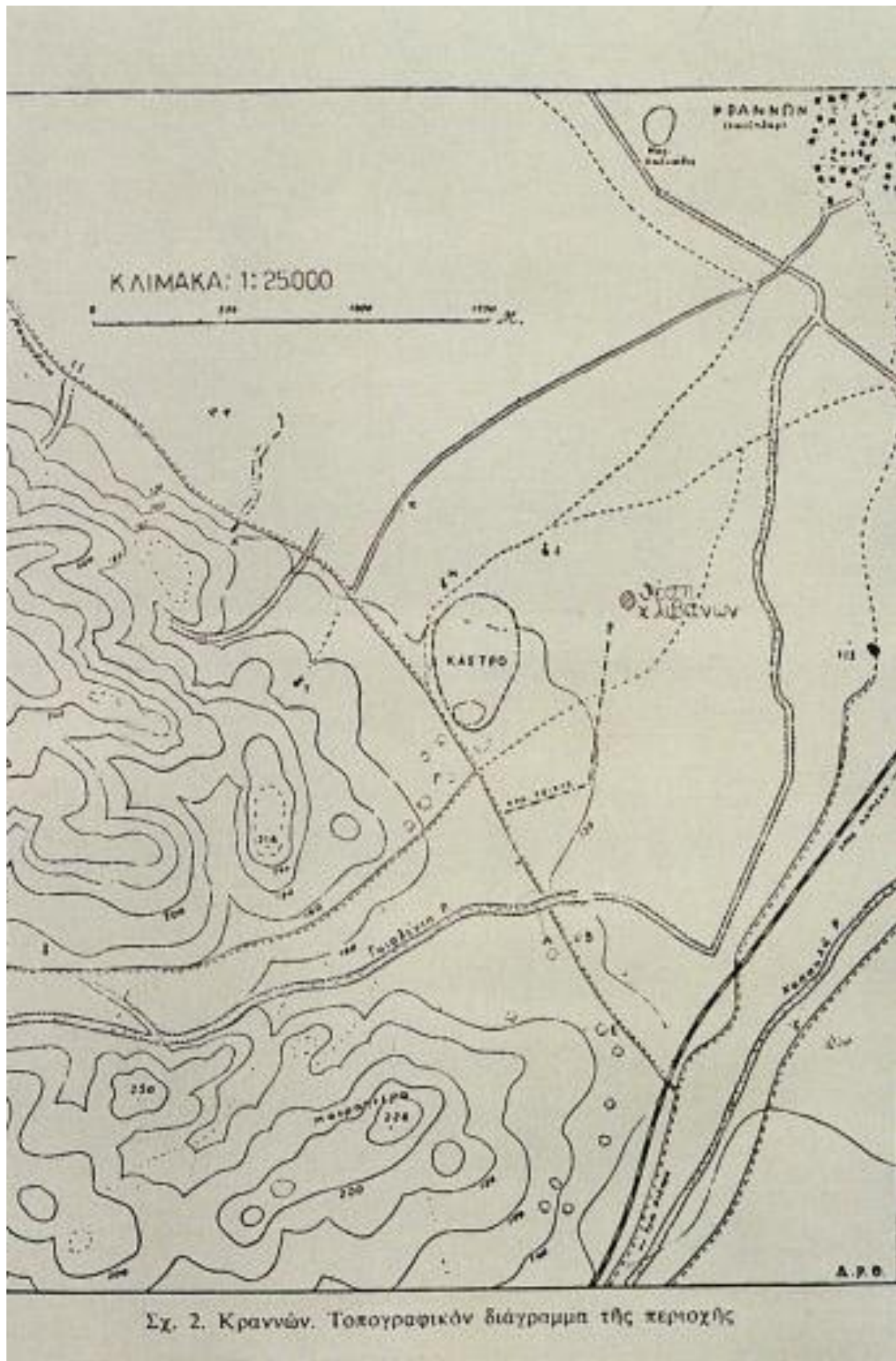
Εικόνα 28. Ο κεραμικός κλίβανος στο οικ. Χρ.Ντόντου (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1989, ΑΔ 44, Β'1 Χρονικά, πίν. 134).

Εικόνες 29,30. Οικοδομικά λείψανα από το οικ. Άγγ.Μέρμυγκα (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1985, ΑΔ 35, Β'1 Χρονικά, πίν. 119α,β).

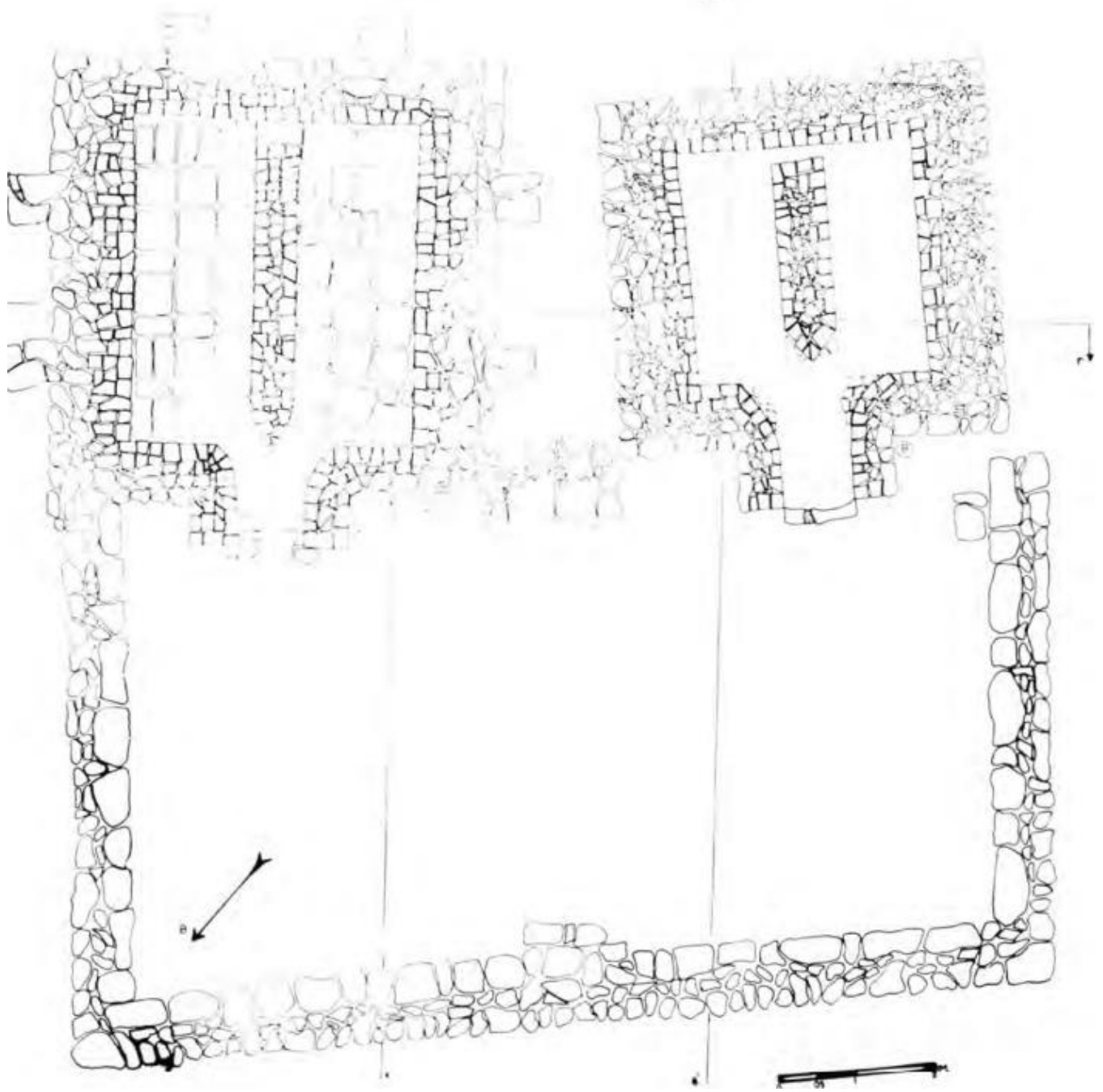
Εικόνα 31. Το στόμιο του απίοσχημου κεραμικού κλιβάνου από την οδό Αγ. Κωνσταντίνου, ανάμεσα σε Χλόη και Βελεστίνο (Αραχωβίτη Π. 2012, 105, εικ. 6).

Εικόνα 32. Τοπογραφικό σχέδιο της περιοχής της Κρανώννας, όπου ορίζεται και ο χώρος των κεραμικών εργαστηρίων (Ζαούρη Α.-Κατακούτα Στ. 2006, 53, σχ.2).

Εικόνα 33. Κάτοψη των κλιβάνων και του χώρου Α (Ζαούρη Α.-Κατακούτα Στ. 2006, 53, σχ. 1).

Εικόνα 34. Η κάτοψη του συγκροτήματος των κλιβάνων στο οικ. Μ. Αναστασίου και η τομή Γ'-Γ' (Γάλλης Κ. 1973-1974, ΑΔ 29, Χρονικά, 565).

Εικόνες 35,36. Οι δύο
κεραμικοί κλίβανοι από
ανατολικά και δυτικά
(Ζαούρη Α.- Κατακούτα Στ.
2006, 52, πίν 1).

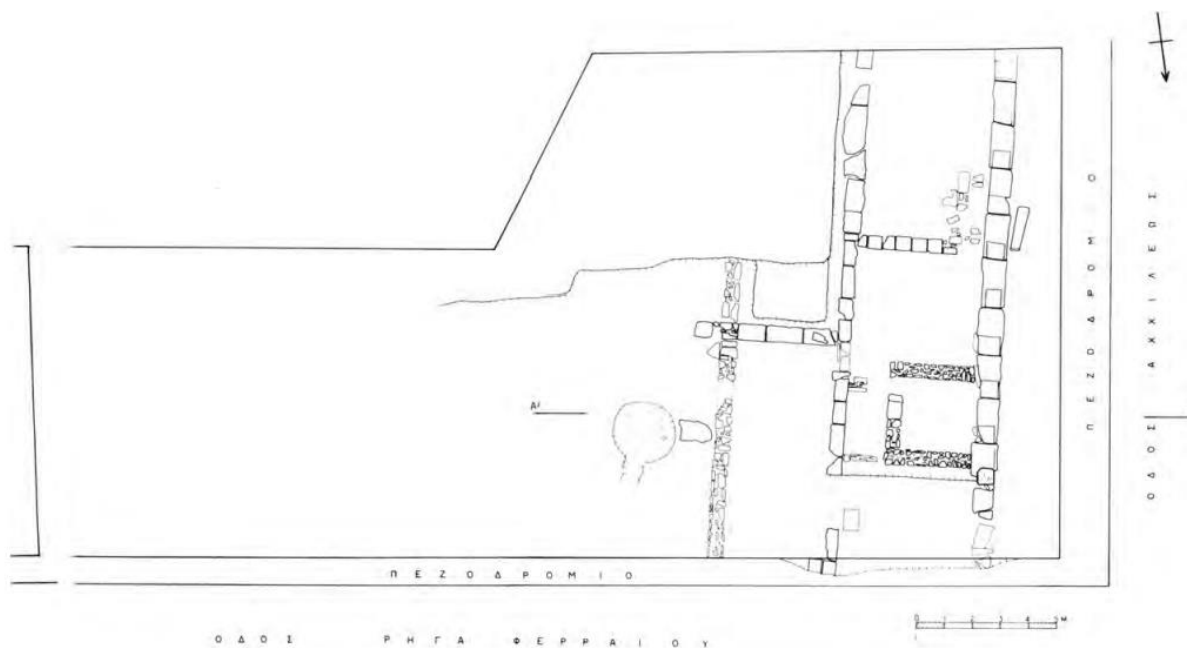
Εικόνες 37,38. (πάνω) το εσωτερικό του τοίχου του κλιβάνου Α (πίν. 2) και το διαχωριστικό τοιχίο του κλιβάνου Α (κάτω) (πίν 3.) (Ζαούρη Α.-Κατακούτα Στ. 2006, 54).

Εικόνες 39, 40. (πάνω) Ο διάδρομος και η κλίμακα (Ζαούρη Α.- Κατακούτα Στ. 2006, 54, πίν. 4). (κάτω) το συγκρότημα των κλιβάνων (πάνω), οι κλίβανοι σε λεπτομέρεια (αριστερά) και οι λίθοι των υπόκαυστων (δεξιά)

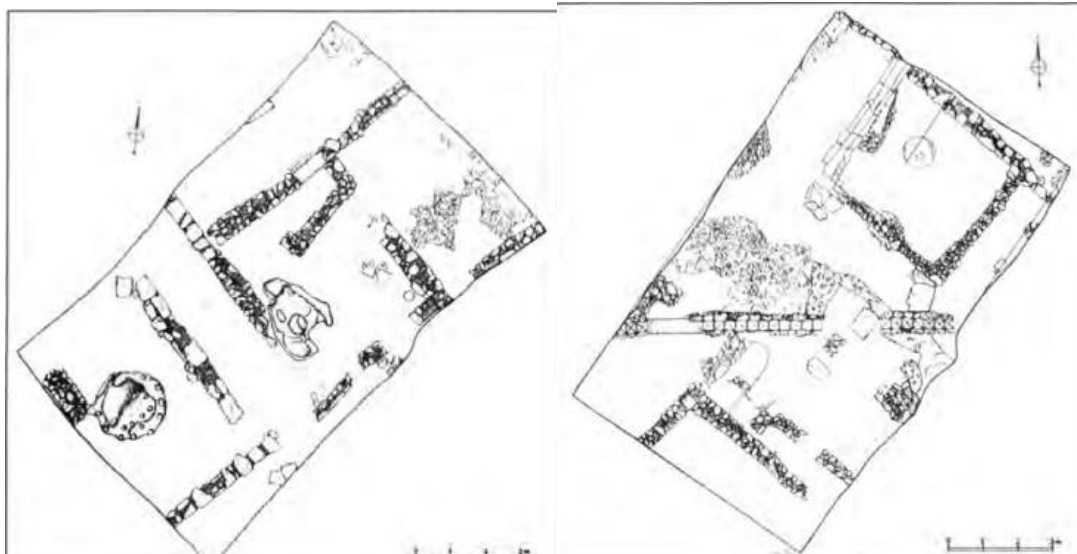
Εικόνες 41,42. Ενσφράγιστες κεραμίδες από το δύο κεραμικά εργαστήρια (Ζαούρη Α.-Κατακούτα Στ. 2006, 56, πίν. 9).

Εικόνες 43,44. (πάνω) Η κάτοψη της ανασκαφής στο οικ. Στ. Λυδάκη. **(κάτω)** Φωτογραφία της ανασκαφής (Τζιαφάλιας Αθ. 1985, ΑΔ 40, Χρονικά, 203 και πίν. 72β).

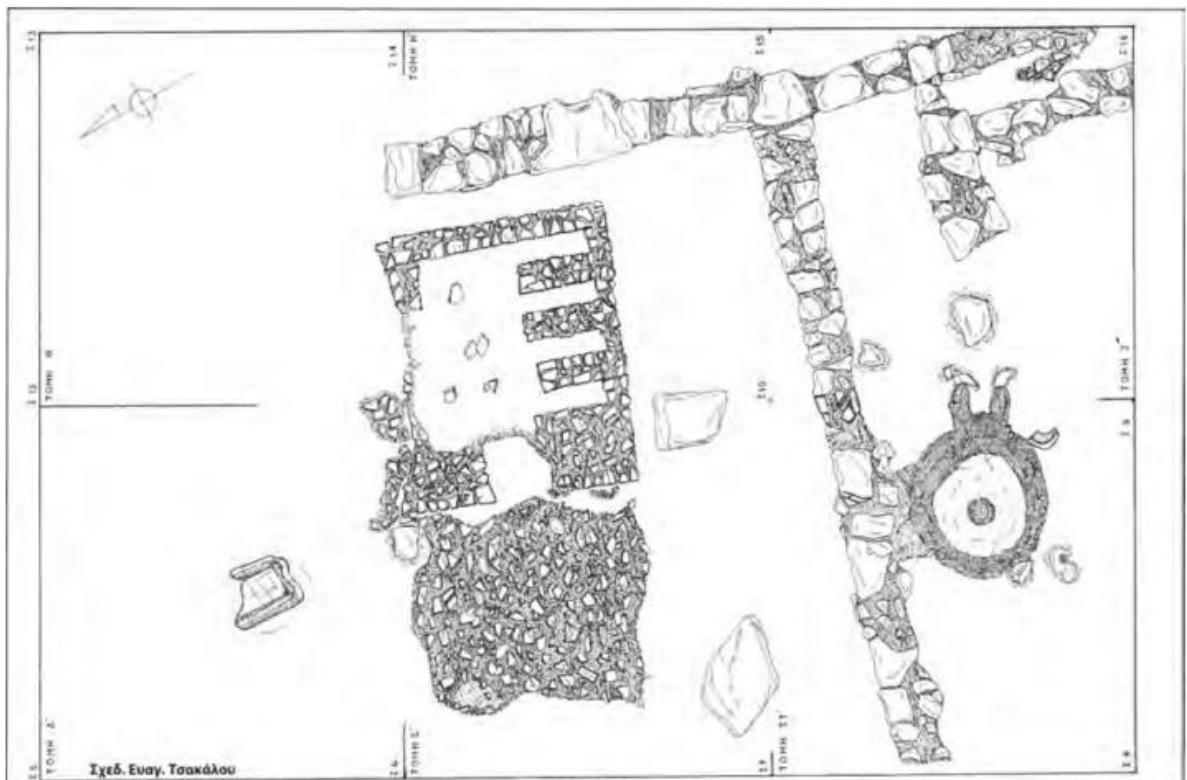
Εικόνα 45. Κεραμικός κλίβανος στο οικ. Χρ. Παπαδούλη (Ιντζεσίλογλου Χ. 1985, ΑΔ 40, Χρονικά, πίν. 68β).

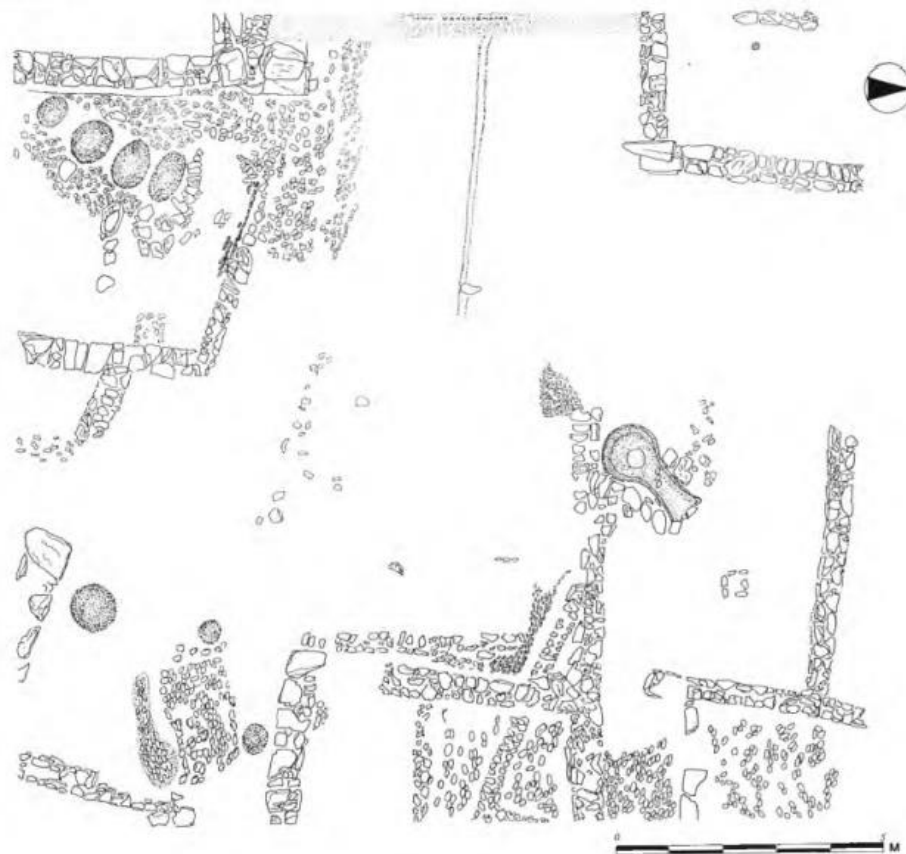
Εικόνες 46, 47. Κατόψεις του ανατολικού και δυτικού τομέα της ανασκαφής στο οικ. Ζ.Κουκουζέλη στη Μητρόπολη Καρδίτσας (Ροντήρη Β. 1996, ΑΔ 51, Χρονικά Β'1, 350, σχ. 15 & 16).

Εικόνα 48. Ο κεραμικός κλίβανος Α στο οικ. Κουκουζέλη (Ροντήρη Β. 1996, ΑΔ 40, Χρονικά, Β'1, πίν. 93δ).

Εικόνα 49. Κάτοψη της ανασκαφής στο οικ. Μ. και Ν. Πέτσια, Μητρόπολη Καρδίτσας (Βαϊοπούλου Μ. 2006, ΑΔ 61, 664, εικ. 16).

Εικόνα 50. Κάτοψη της ανασκαφής στο οικ. Σ. Ντανόπουλου, Καλλίθηρο Καρδίτσας (Ιντζεσίλογλου Χ. 1999, *ΑΙ* 54, Χρονικά, Β' 1, 411, εικ. 31).

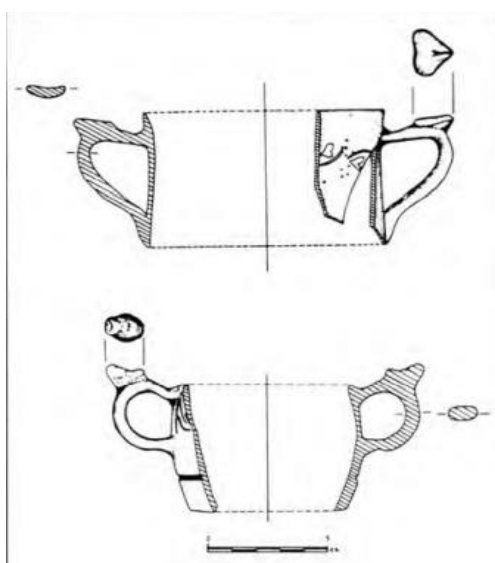

Εικόνες 51. Ο απίοσχημος κεραμικός κλίβανος στο οικ. Σ. Ντανόπουλου (Ιντζεσίλογλου Χ. 1999, *ΑΙ* 54, Χρονικά, Β' 1, 411, εικ. 32).

Εικόνα 52. Το ορθογώνιο κτίσμα από τα Ν. στο οικ. Α. Παπαδημητρίου, Αχινός (Λαμπροπούλου Λ. 1982, ΑΔ 32, Χρονικά, Β'1, πίν. 120 α).

ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ

Εικόνα 53. Κάνθαρος «αττικού» τύπου με ενιαίο περίγραμμα, αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ., σύμφωνα με τη διακόσμηση. (Μπάτζιου-Ευσταθίου Α.-Σχίζα Ε. 2000, πίν. 1).

Εικόνα 54. Χείλη κανθάρων «ενιαίου περιγράμματος», τέλη 3^{ου} αι. π.Χ. (Μπάτζιου-Ευσταθίου Α.-Σχίζα Ε. 2000, πίν. 1).

Εικόνα 55. Ακόσμητος κάνθαρος, 3^{ος} αι. π.Χ. (Μπάτζιου-Ευσταθίου Α.-Σχίζα Ε. 2000, πίν. 1).

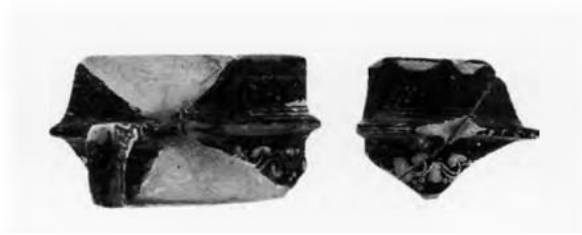
Εικόνα 56. Όστρακα πινακίου με βλαστόσπειρα με άνθη και φύλλα κισσού, (Μπάτζιου-Ευσταθίου Α.-Σχίζα Ε. 2000, πίν. 2α).

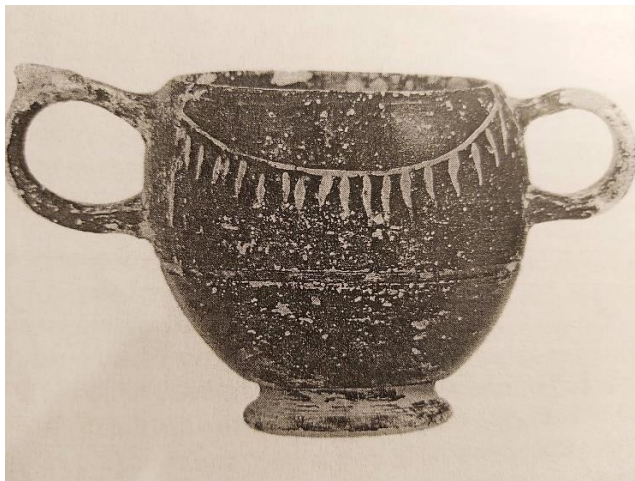
Εικόνα 57. Χείλη πινακίων με εγχάρακτους μίσχους, ενώ τα φύλλα και τα στικτά άνθη αποδίδονται με επίθετο λευκό χρώμα (Μπάτζιου-Ευσταθίου Α.-Σχίζα Ε. 2000, πίν. 2β).

Εικόνες 58, 59. Ημίτομος σκύφος με εγχάρακτη διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» και ασκός τύπου «Guttus» με εγχάρακτα φύλλα κισσού και άνθη. Χρονολογείται στα μέσα ή τέλη 3^{ου} αι. π.Χ. (Μπάτζιου-Ευσταθίου Α.-Σχίζα Ε. 2000, πίν. 2γ).

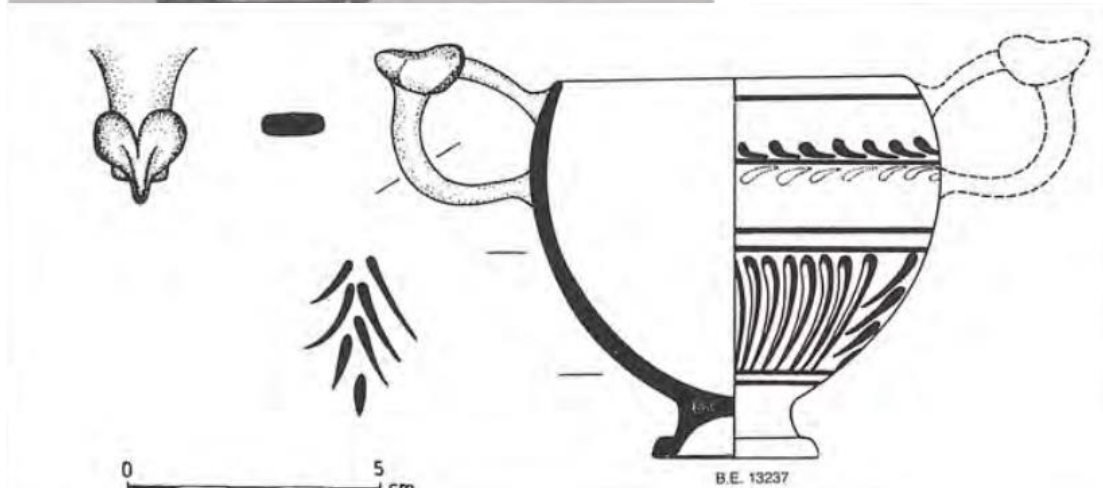
Εικόνα 60. Όστρακα από χείλος και το σώμα ενός καλάθου, 3^{ος} αι. π.Χ. (Μπάτζιου-Ευσταθίου Α.-Σχίζα Ε. 2000, πίν. 2δ).

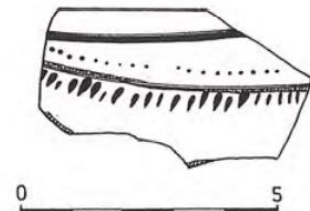
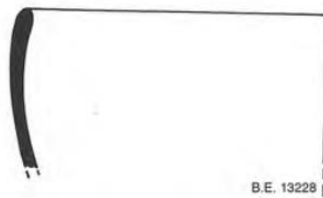
Εικόνα 61. Μελαμβαφής κώνθαρος με ενιαίο περίγραμμα. Τάφος 24, νεκροταφείο Αμφάνων, περ. 300 π.Χ. (Τριανταφυλλοπούλου Π. 2000, 61-62, εικ. 2).

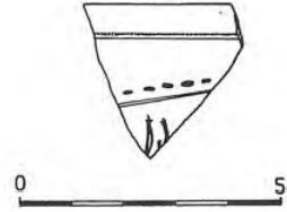
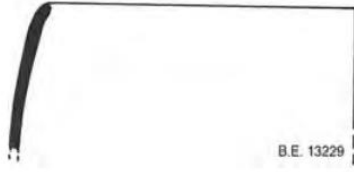
Εικόνα 62. Μελαμβαφής κώνθαρος, τοπική παραλλαγή του τύπου με «ενιαίο περίγραμμα», Τάφος 733, Β νεκροταφείο αρχαίας Δημητριάδας, τέλη 3^{ου} αι. – αρχές 2^{ου} αι. π.Χ. (Νικολάου Ε. 2000, σ. 50-51).

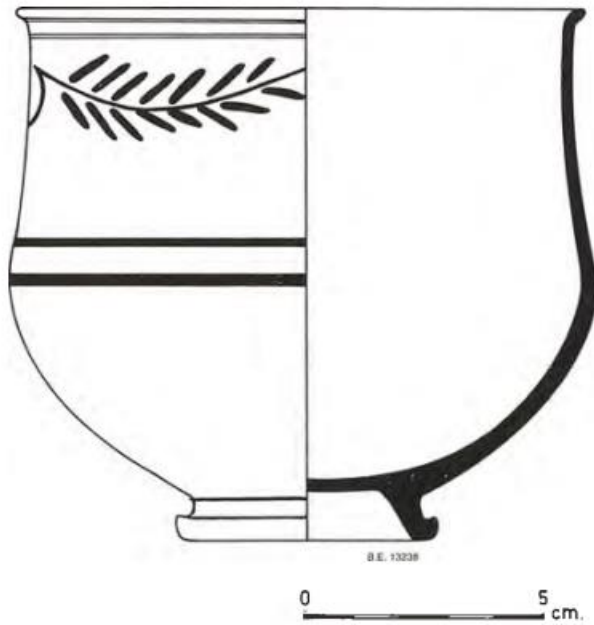
Εικόνα 63. Κάνθαρος B.E. 13237 με «ενιαίο περίγραμμα» με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος», «κλειστό» σύνολο κεραμικής οικ. Ντόντου, Φερές, β' τέταρτο 3^{ου} ή αρχές 2^{ου} αι. π.Χ. (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994β, πίν. 48β-γ).

Εικόνα 64. Όστρακο του κανθάρου B.E. 13228 με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος», «κλειστό» σύνολο κεραμικής οικ. Ντόντου, Φερές, αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994β, πίν. 48δ).

Εικόνα 65. Όστρακο του κανθάρου Β.Ε. 13229 με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος», «κλειστό» σύνολο κεραμικής οικ. Ντόντου, Φερές, 3^{ος} ή αρχές 2^{ου} αι. π.Χ. (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994β, πίν. 48ε).

Εικόνα 66. Κάνθαρος Β.Ε. 13238, με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος», «κλειστό» σύνολο κεραμικής οικ. Ντόντου, Φερές, 3^{ος} ή αρχές 2^{ου} αι. π.Χ. (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994β, πίν. 49γ).

Εικόνα 67. Πινάκιο B.E. 13233 με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος», «κλειστό» σύνολο κεραμικής οικ. Ντόντου, Φερές, 3^{ος} ή αρχές 2^{ου} αι. π.Χ. (Δουλγέρι-Ιτζεσίλογλου Α. 1994β, πίν. 50α-γ).

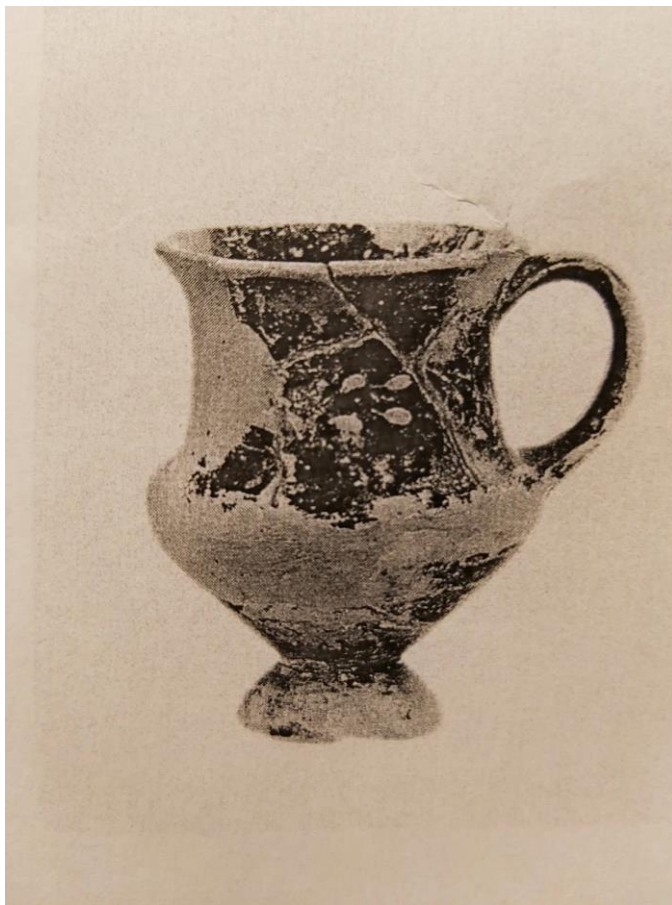
Εικόνα 68. Μελαμβαφής κάνθαρος με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» από τον Τάφο 29 στο νεκροταφείο της αρχαίας Όρθης, περ. γ' τέταρτο 3^{ου} αι. π.Χ. (Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, 173-174, εικ. 4).

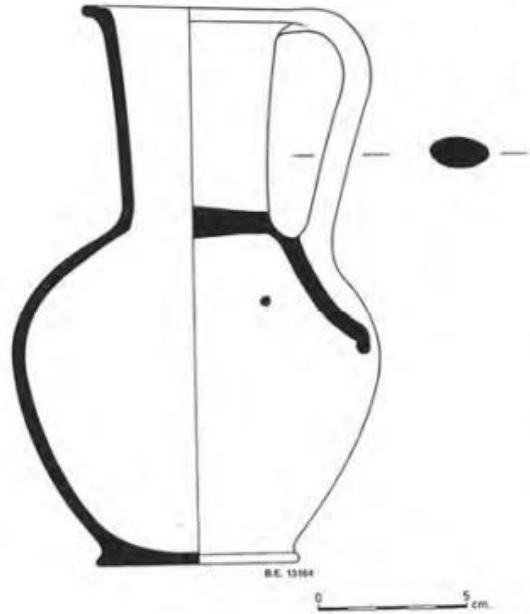
Εικόνα 69. Μελαμβαφής τρυφιλόσχημη οινόχρη Β.Ε. 11031 με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος», τάφος 32, Δ νεκροταφείο της πόλης των Φθιώτιδων Θηβών, τέλη 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (Αδρύμη-Σισμάνη Β. 2000, σ. 138, εικ. 12).

Εικόνα 70. Μελαμβαφής λεκανίδα Β.Ε. 11060 με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος», τάφος 32, Δ νεκροταφείο της πόλης των Φθιώτιδων Θηβών, τέλη 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (Αδρύμη-Σισμάνη Β. 2000, σ. 138, εικ. 9).

Εικόνα 71. Μικρογραφικός κώνθαρος Β.Ε. 11033 με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος», τάφος 32, Δ νεκροταφείο της πόλης των Φθιώτιδων Θηβών, τέλη 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (Αδρύμη-Σισμάνη Β. 2000, σ. 138, εικ. 7).

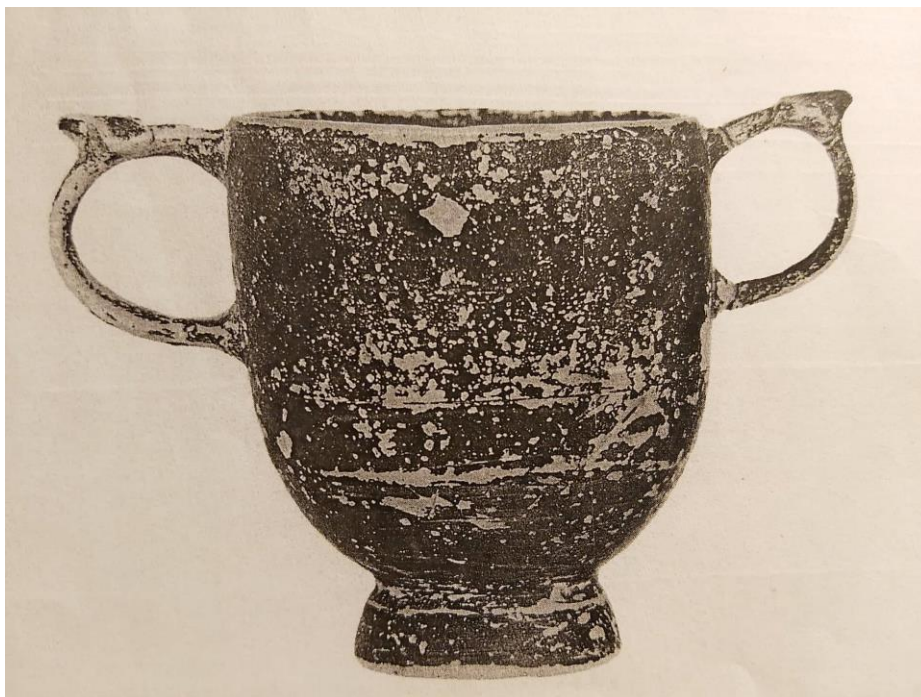
Εικόνα 72. Οινοχόη λευκού βάθους Β.Ε. 13164 με γραπτή διακόσμηση, «κλειστό» σύνολο κεραμικής οικ. Ντόντου, Φερές, 3^{ος} αι. π.Χ. (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994β, πίν. 51α-γ).

Εικόνα 73. Μελαμβαφής κánθαρος Β.Ε. 9206 τοπικής θεσσαλικής παραλλαγής, Άλος, ΝΑ νεκροταφείο, Τάφος 4, οικ. Χρ. Μακανίκα, αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (Μαλακασιώτη Ζ. 2000, 151, εικ. 6).

Εικόνα 74. Μελαμβαφής κánθαρος Β.Ε. 6299, τοπικής θεσσαλικής παραλλαγής, Άλος, ΝΑ νεκροταφείο, Τάφος 4, οικ. Χρ. Μακανίκα, αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (Μαλακασιώτη Ζ. 2000, 151, εικ. 7).

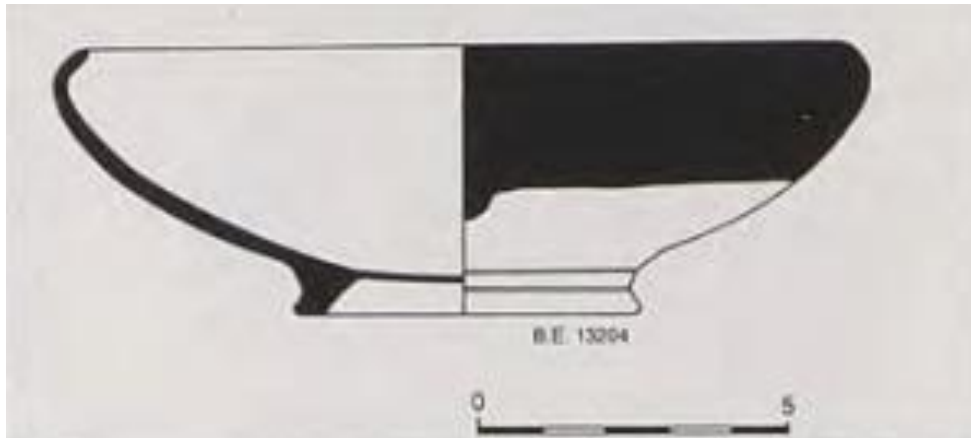
Εικόνα 75. Μελαμβαφής κánθαρος Β.Ε. 16755 του τύπου με «ενιαίο περίγραμμα», τάφος 709, Β νεκροταφείο Δημητριάδας, περ. τέλη 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (Νικολάου Ε. 2000, 45, εικ. 3).

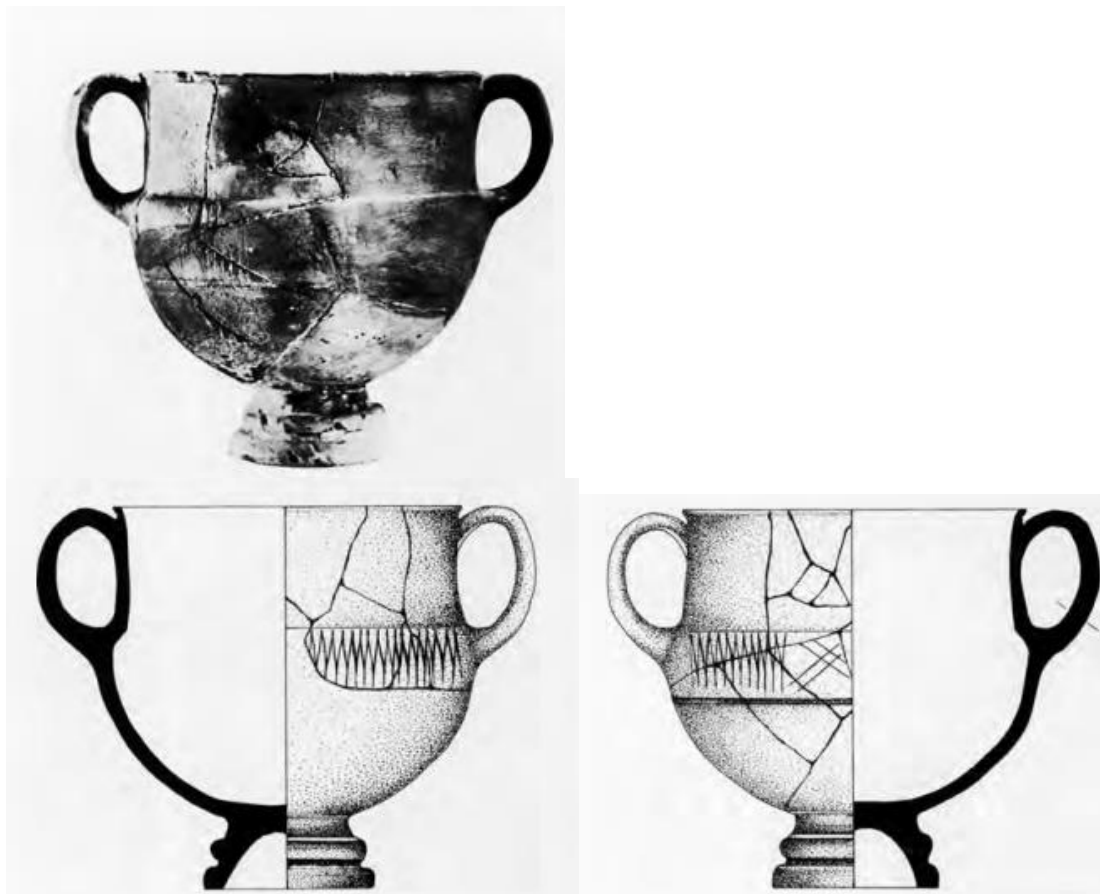
Εικόνα 76. Μελαμβαφής κάνθαρος Β.Ε. 9503. Τάφος 26, νεκροταφείο Αμφανών περ. 300 π.Χ. (Τριανταφυλλοπούλου Π. 2000, 64, εικ. 9).

Εικόνα 77. Μελαμβαφής λάγνυος Β.Ε. 13163, «κλειστό» σύνολο κεραμικής οικ. Ντόντου, Φερές, έως και τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994β, πίν. 52 α-β).

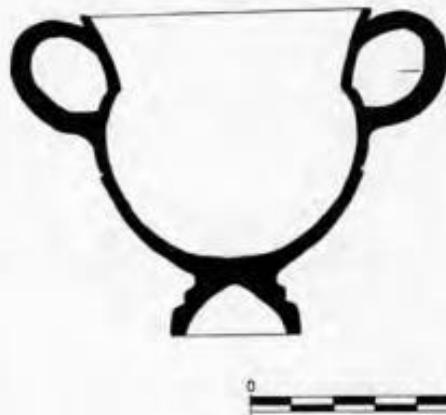
Εικόνα 78. Άωτο μελαμβαφές σκυφίδιο Β.Ε. 13204, «κλειστό» σύνολο κεραμικής οικ. Ντόντου, Φερές, έως και τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1994β, πίν. 52γ).

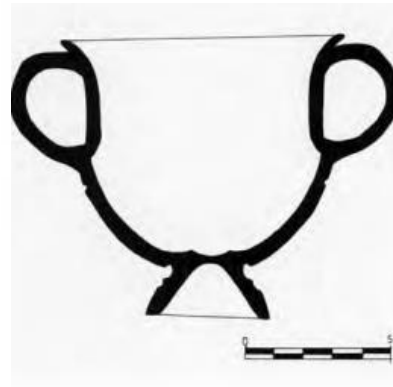
Εικόνα 79. Μελαμβαφής κώνθαρος ΚΕΚ 457, οικ. Θεόδωρου Ντάφου, οικισμός Καλλίθηρου Καρδίτσας, από τον 3^ο αι. π.Χ. και μετά (Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, 131-132, πίν. 31β).

Εικόνα 80. Μελαμβαφής κώνθαρος ΚΕΚ 3635, παράδοση Μάρκου Ράπτη, Καλλίθηρο Καρδίτσας, από τον 3^ο αι. π.Χ. και μετά (Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, 131-132, πίν. 33α).

Εικόνα 81. Μελαμπαφής κύνθαρος ΚΕΚ 5123, Τάφος 7, θέση «Ραγάζι», Καλλίθηρο Καρδίτσας, από τον 3^ο αι. π.Χ. και μετά (Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, 131-132, πίν. 33β).

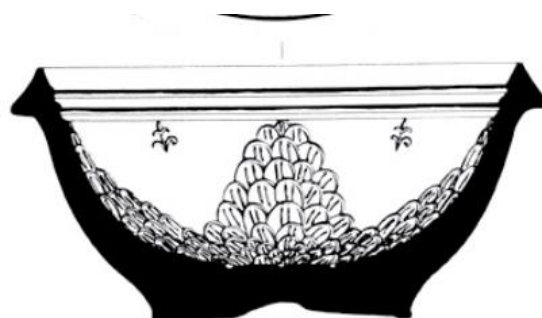
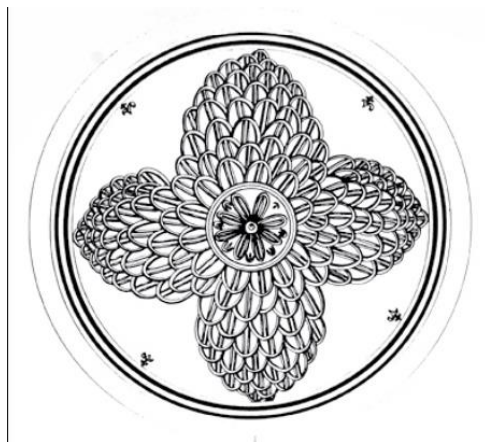
Εικόνα 82. Μελαμβαφής κάνθαρος ΚΕΚ 749, νεκροταφείο Κέρδου, Όρθης, τάφος 27, από τον 3^ο αι. π.Χ. και μετά (Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, 131-132, πίν. 34β).

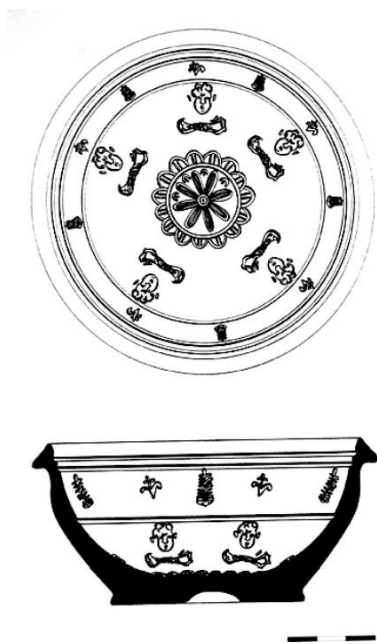
Εικόνα 83. Μελαμβαφής κánθαρος ΚΕΚ 291, οικ. Γ. Τσακρήστα, νεκροταφείο στο Λεοντάρι, τάφος 1, από τον 3^ο αι. π.Χ. και μετά (Ιντζεσίλογλου Χ. 2000, 131-132, πίν. 34α).

Εικόνα 84. Μελαμβαφής κánθαρος Β.Ε. 11819, τάφος 119, ανατολικό νεκροταφείο Αργιθέας, ίσως προϊόν τοπικού εργαστηρίου, περ. τέλη 4^{ου}- αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (;) (Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, 187, εικ. 11).

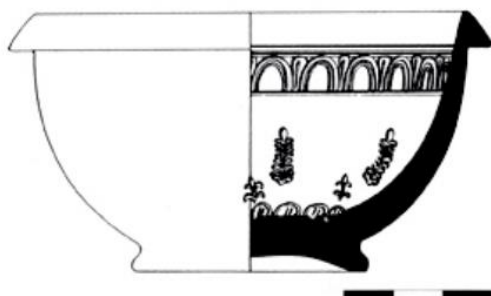
Εικόνα 85. Πήλινη μήτρα με αρ. BE11755 για παραγωγή ανάγλυφων σκύφων, αποθέτης του εργαστηρίου του θεάτρου της Δημητριάδας (πάνω). Το εσωτερικό και η τομή της μήτρας (κάτω) (Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, 147, εικ. 17, 18).

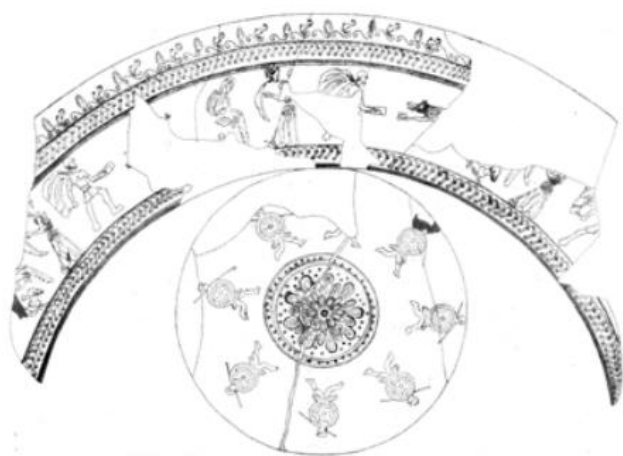
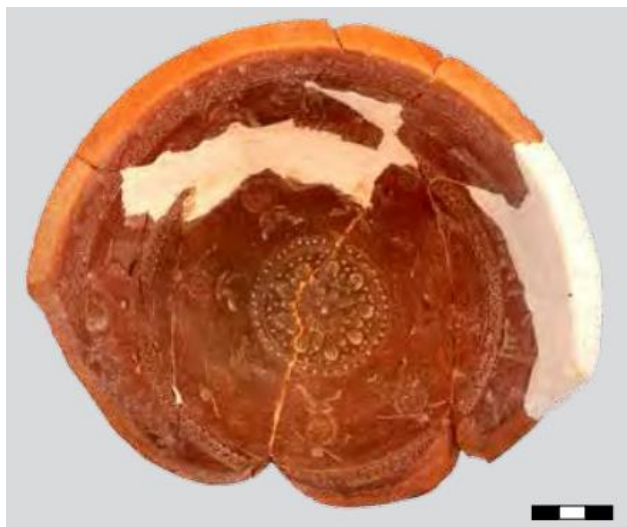
Εικόνες 86. Πήλινη μήτρα με αρ. BE 11756 για παραγωγή ανάγλυφων σκύφων, αποθέτης του εργαστηρίου του αρχαίου θεάτρου, Δημητριάδα (Ιντζεσίλογλου 2020, 145, εικ. 13,14).

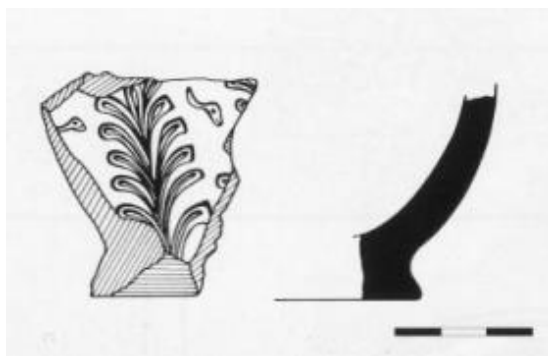
Εικόνες 87,88. (πάνω) Προτομή Σατύρου στην πήλινη μήτρα BE 11756. **(κάτω)** Ανθέμιο με κρίνο στην πήλινη μήτρα BE 11756 (Ιντζεσίλογλου Χ. 2020, 146, εικ. 15,16).

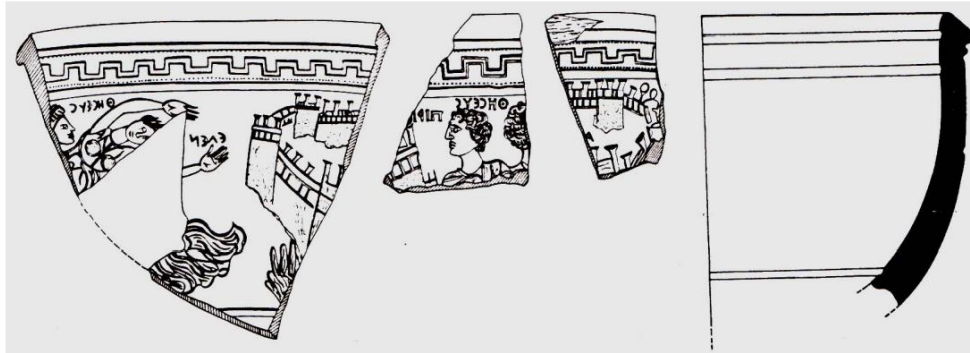
Εικόνα 89. Πήλινη μήτρα για την παραγωγή ανάγλυφου σκύφου με αρ. Β.Ε. 11757 από αποθέτη του εργαστηρίου του αρχαίου θεάτρου της Δημητριάδας (Ιντζεσίλογλου 2020, 148, εικ. 19-20).

Εικόνα 90. Πήλινη μήτρα για την παραγωγή ανάγλυφων σκύφων με εικονιστική παράσταση (B.E. 48958) (Ιντζεσίλογλου 2020, 150, εικ. 20-21).

Εικόνα 91. Τμήμα πήλινης μήτρας για την παραγωγή ανάγλυφου σκύφου με αρ. B.E. 22437 από τη Δημητριάδα, οικ. E. Μιχαλοπούλου (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2000, πίν 252 γ).

Εικόνα 92. Σχέδιο των τμημάτων της πήλινης μήτρας BE 2291 με παράσταση της αρπαγής της ωραίας Ελένης, Μουσείο Βόλου (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2000β, πίν 251 α).

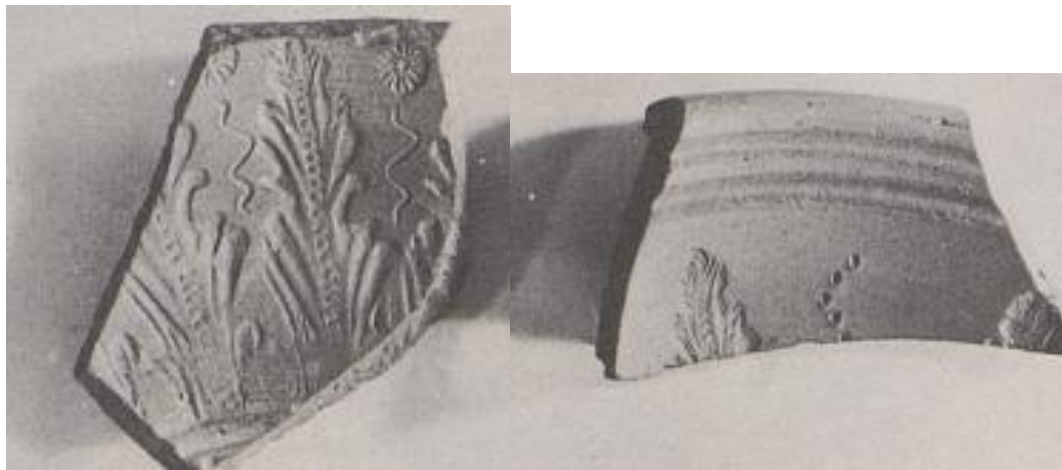
Εικόνα 93. Φωτογραφίες από την πήλινη μήτρα BE 2291 (Τμήμα Α και θραύσματα Β-Γ, Θραύσμα Α (αριστερά) και Β (δεξιά) (Νασιούλα Μ. 2013, Εικόνες, σ. 4-6)

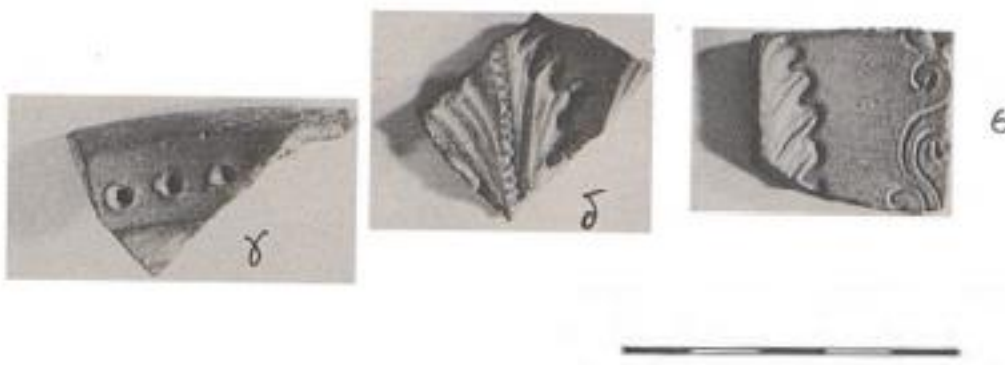
Εικόνα 94. Όστρακα ανάγλυφου σκύφου BE 2290, που θεωρείται ως προϊόν της μήτρας BE 2291, Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου (Νασιούλα Μ. 2013, Εικόνες, σ. 7)

Εικόνες 95, 96. Όστρακα από μήτρες ανάγλυφων σκύφων με φυτικά κοσμήματα. BE 7232 (αριστερά) και BE 7233 (δεξιά) (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990, πίν. 69, τμήματα α και β).

Εικόνες 97,98. Όστρακα από τις μήτρες BE 7234 και BE 7235 (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990, πίν. 69)

Εικόνες 99,100,101. Όστρακα ανάγλυφων μητρών BE 7236 (δ), BE 7237 (ε) και BE 7238 (γ) (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990, πίν. 69)

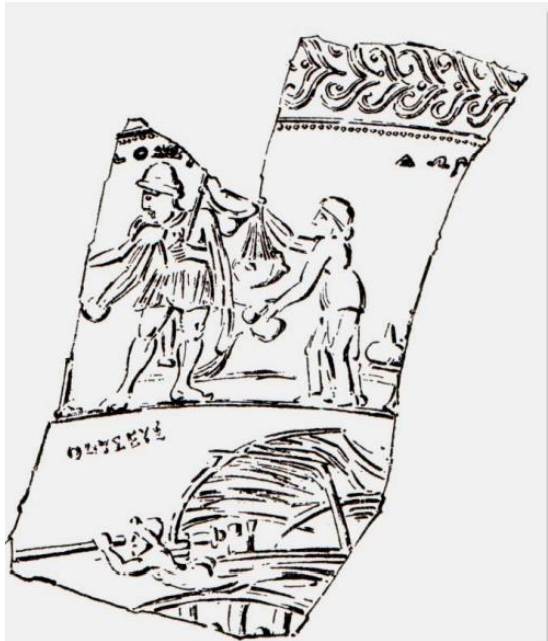
Εικόνα 102. Τμήμα μήτρας ανάγλυφων σκύφων με «μακριά πέταλα», BE 7239, (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990, πίν. 70 α)

Εικόνα 103. Τμήμα μήτρας ανάγλυφου σκύφου BE 7240, (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990, πίν. 70 δ).

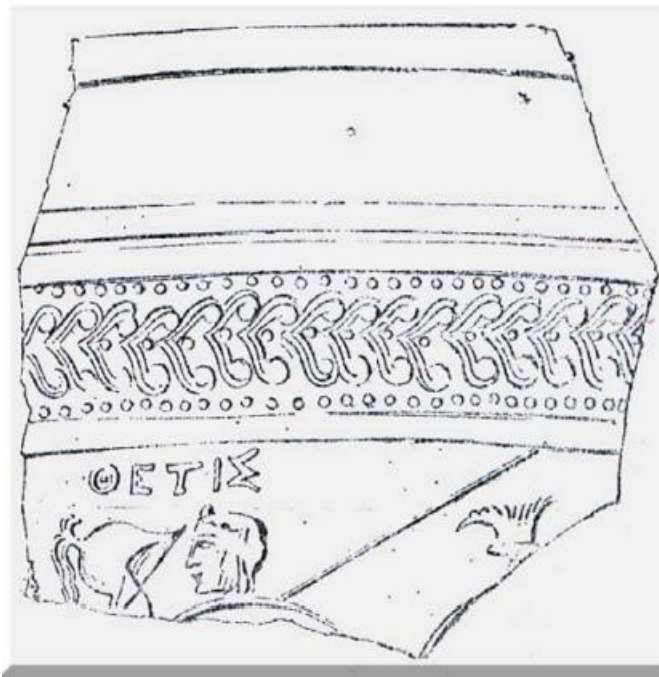
Εικόνα 104. Σχεδιαστική απόδοση τμήματος ανάγλυφου σκύφου με παράσταση της μεταμόρφωσης των συντρόφων του Οδυσσέα σε ζώα από την Κίρκη, πόλη Φθιώτιδων Θηβών (Αρβανιτόπουλος Απ. 1910, πίν 2 (1 και 1α)).

Εικόνα 105. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου από την πόλη των Φθιωτίδων Θηβών, ID 33355, Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου (Αρβανιτόπουλος 1910, πίν. 2.2. Sinn 1979β, σχ. 4.3, Νάσιουλα Μ. 2013, εικ. 80 γ).

Εικόνα 106. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου από την πόλη των Φθιωτίδων Θηβών, ID 33353, (πάνω) κατασκευή της σχεδίας από τον Οδυσσέα (κάτω) Μνηστηροφονία. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου (Αρβανιτόπουλος 1910, πίν. 2.3. Νάσιουλα Μ. 2013, σχ. 86 εικ. 86 α).

Εικόνα 107. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου από την πόλη των Φθιωτίδων Θηβών, ID 33356. Η Θέτιδα παραδίδει τα όπλα στον γιό της Αχιλλέα. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου (Αρβανιτόπουλος 1910, πίν. 2.4. Νάσιουλα Μ. 2013, σχ. 24 εικ. 24 α).

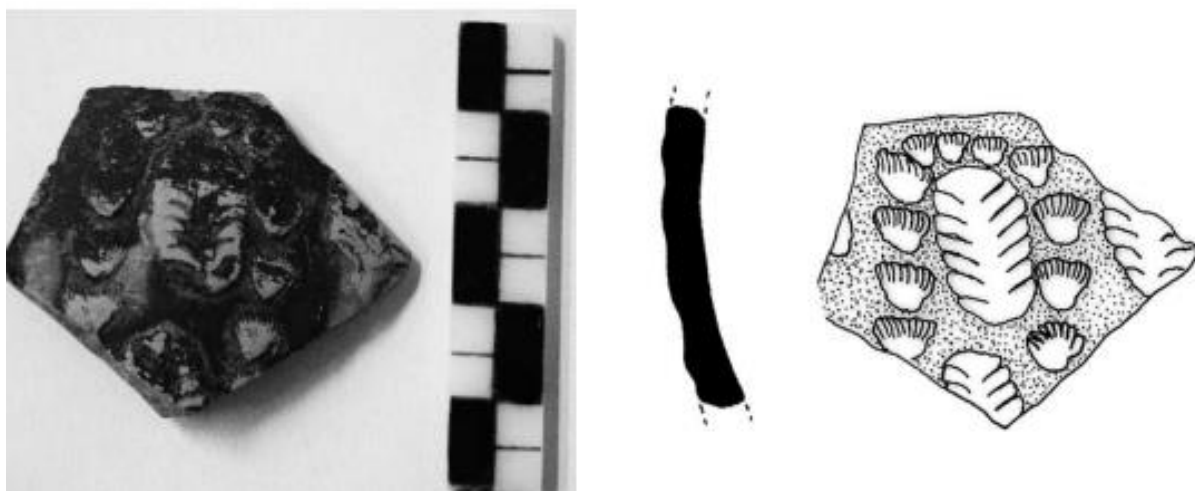
Εικόνα 108. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου με επιγραφή ΔΙΟΜ[---] από την πόλη των Φθιωτίδων Θηβών. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου (Αρβανιτόπουλος 1910, πίν. 2.9. Νάσιουλα Μ. 2013, σχ. 19, σ. 23)

Εικόνα 109. Τμήμα μήτρας ανάγλυφου σκύφου από τη Λάρισα (οικ. Ε. Μήτσιου) (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α. 1990, 72γ)

Εικόνα 110. Ανάγλυφος σκύφος M89/32. Εντοπίστηκε στο οικ. Ν. Παπαϊωάννου-Χρ. Τσάτσου- Ν. Καλαϊτζή στην Οδό Ηρώων στη Λάρισα. Νεκροταφεία αρχαίας Λάρισας, Τάφος 11 (Ζαούρη-Μέλλιου, 2000, σ. 94, εικ. VII).

Εικόνα 111. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 129, 1γ).

Εικόνα 112. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 130, 2α).

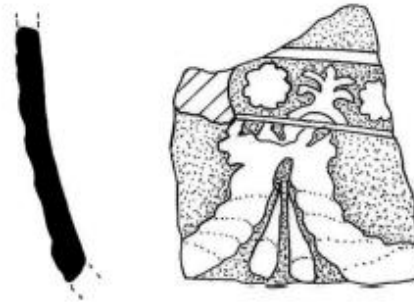
Εικόνα 113. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 130, 2β).

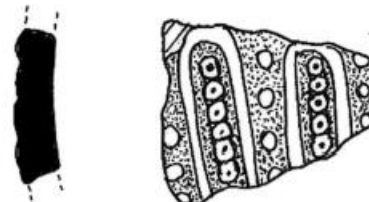
Εικόνα 114. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 130, 2γ).

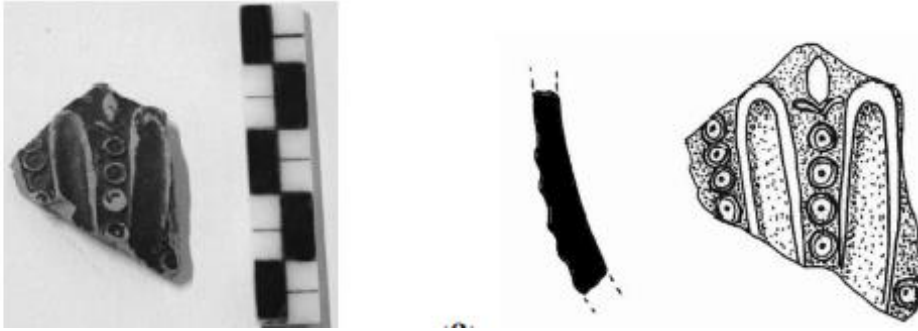
Εικόνα 115. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 131, 3γ).

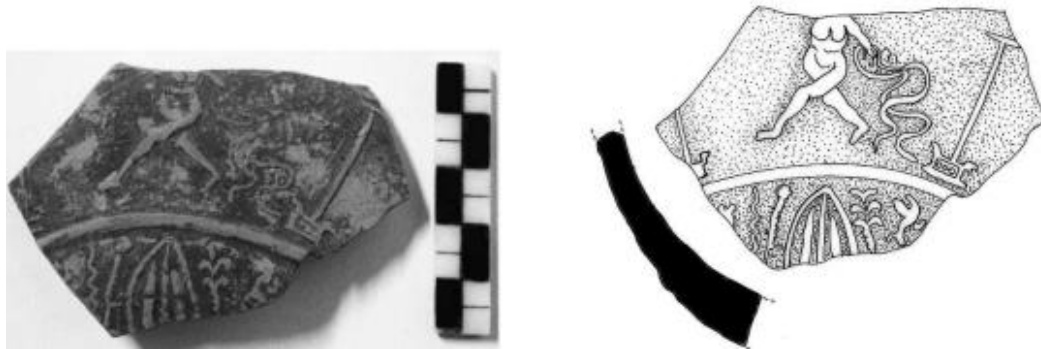
Εικόνα 116. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 132, 4 α)

Εικόνα 117. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 132, 5 α)

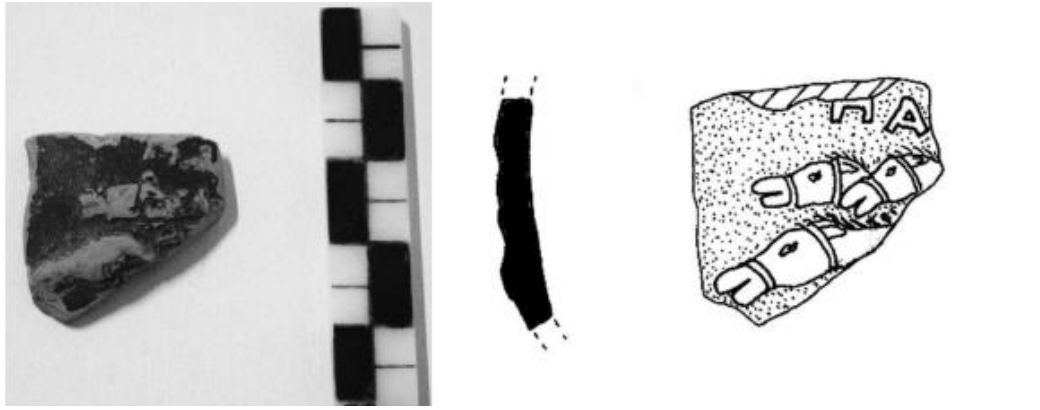
Εικόνα 118. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 132, 5 β).

Εικόνα 119. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου με παράσταση χορεύτριας, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 133, 6α).

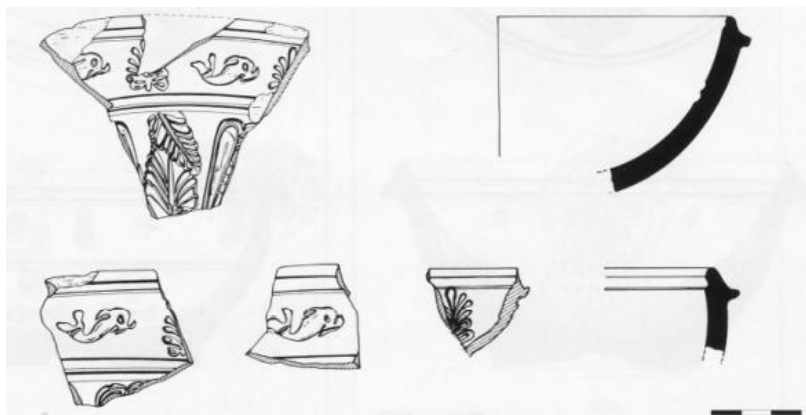
Εικόνα 120. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου με παράσταση Κέρβερου ;, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 133, 6β).

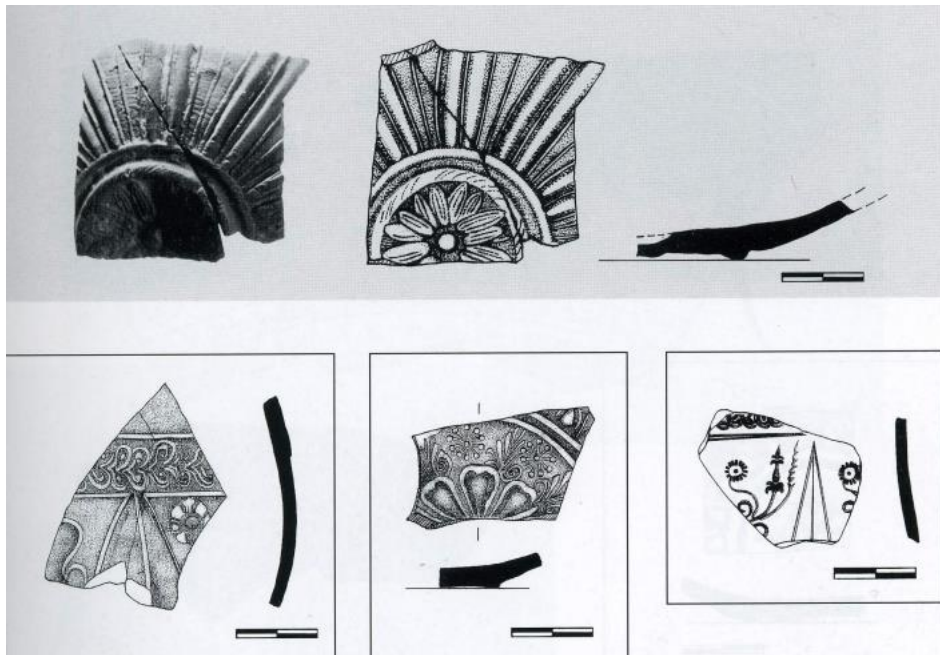
Εικόνα 121. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου με άλογα, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 134, 7α).

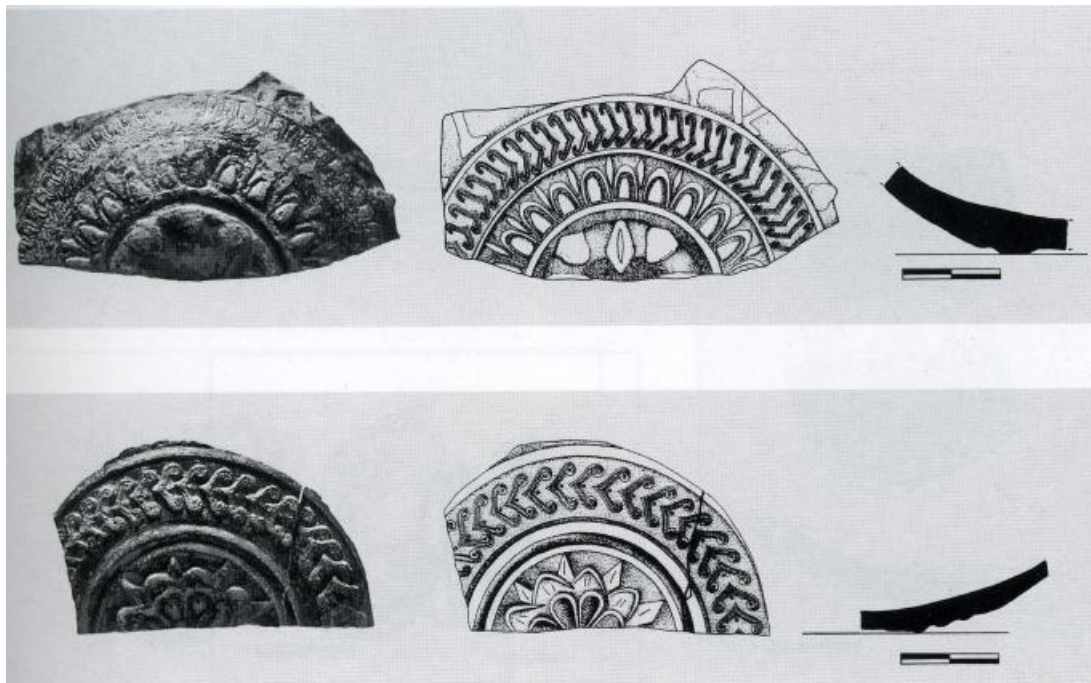
Εικόνα 122. Τμήμα ανάγλυφου σκύφου με απεικόνιση ερωτικής σκηνής, οικ. Κοντογιώργου, Μελιταία Αχαΐας Φθιώτιδας (Σταυρογιάννης Λ. 2014, 133, 6γ).

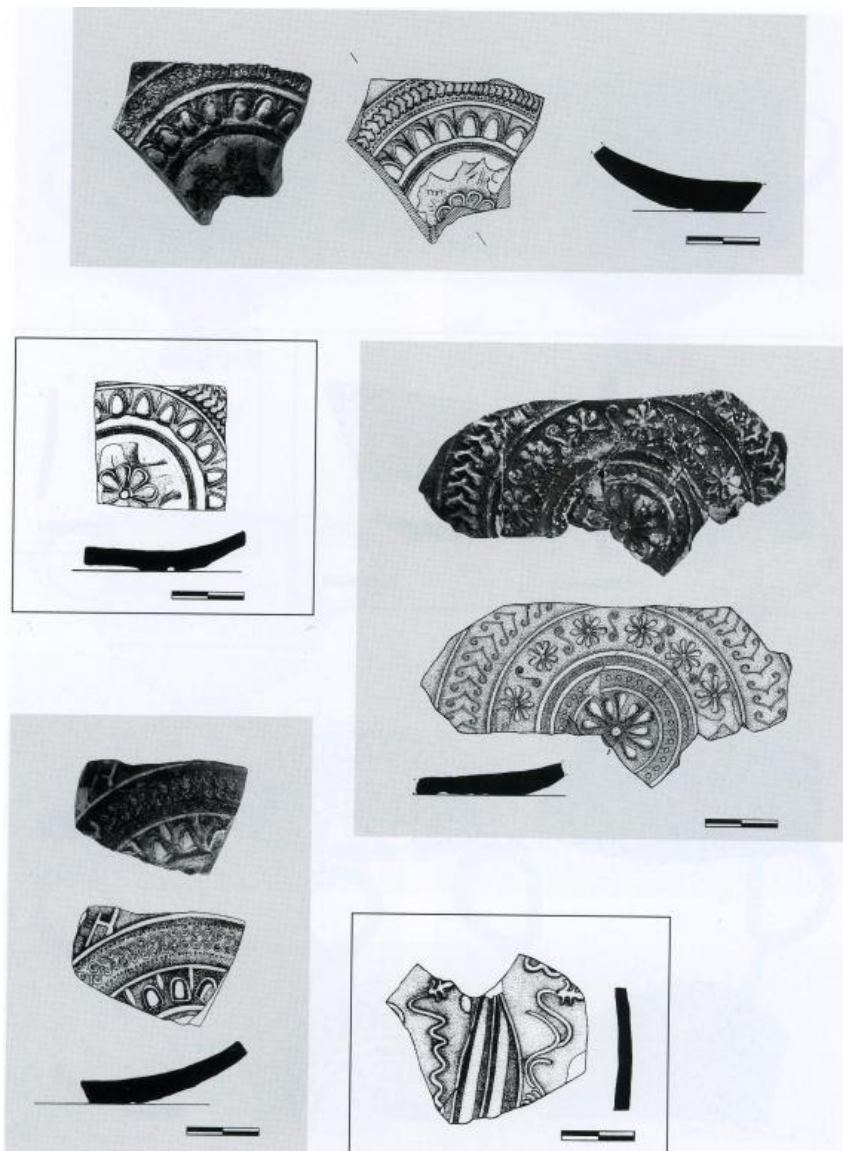
Εικόνα 123. Τμήματα ανάγλυφης μήτρας BE 22434-BE22436, οικ. Θ. Πατούνη, Κιέριον Καρδίτσας (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990, 252ε).

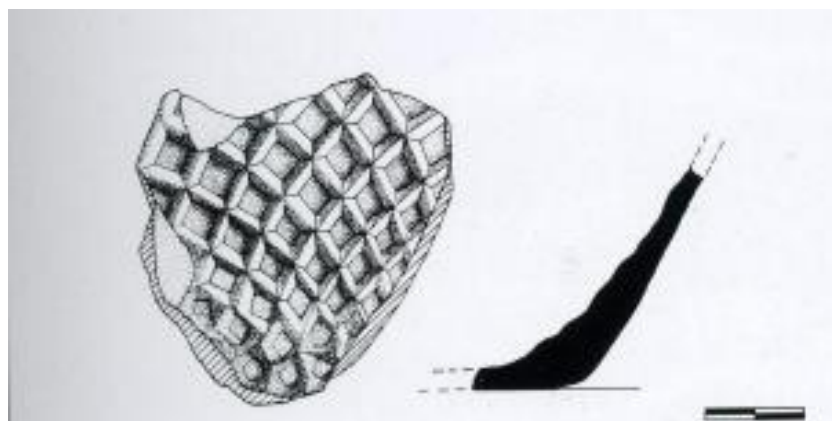
Εικ. 124. Τμήματα σωμάτων και μεταλλίων από ανάγλυφους σκύφους από το οικ. Τσιάνα, Κιέριον Καρδίτσας (Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, 35 α-γ).

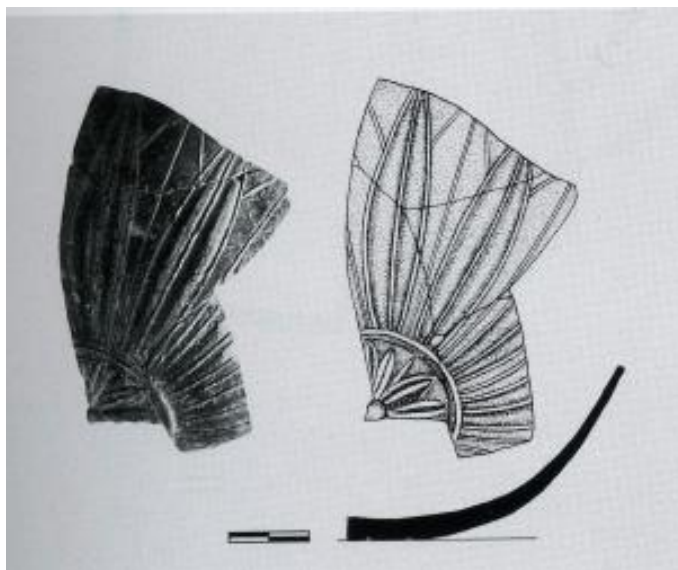
Εικ. 125. Τμήματα σωμάτων και μεταλλίων από ανάγλυφους σκύφους από το οικ.Χρ. Τσιαδήμου, Ερμήτσι Καρδίτσας (Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, 35 δ-στ).

Εικ. 126. Τμήματα ανάγλυφων σκύφων από τα οικ.Χρ. Τσιαδήμου και Χρ. Κουτσιούμπα, Ερμήτσι Καρδίτσας (Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, 35 δ-στ).

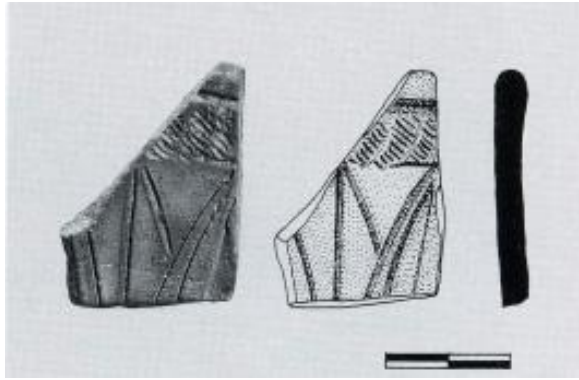
Εικ. 127. Τμήμα μήτρας ανάγλυφου σκύφου, οικ. Ι. Θεολόγη, Μητρόπολη Καρδίτσας (Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, 37 γ).

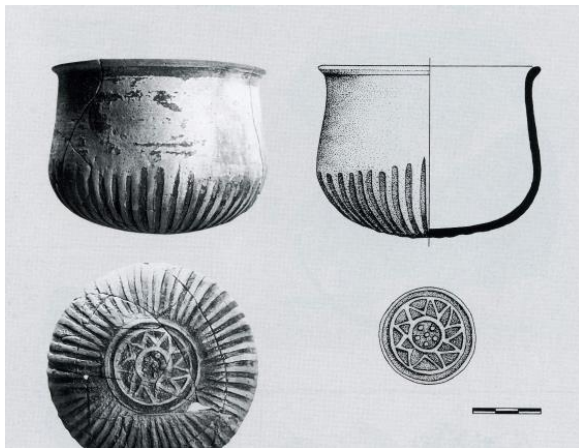
Εικ. 128. Όστρακα ανάγλυφου σκύφου, οικ. Χ. Παπαδούλη, Μητρόπολη Καρδίτσας (Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, πίν. 37).

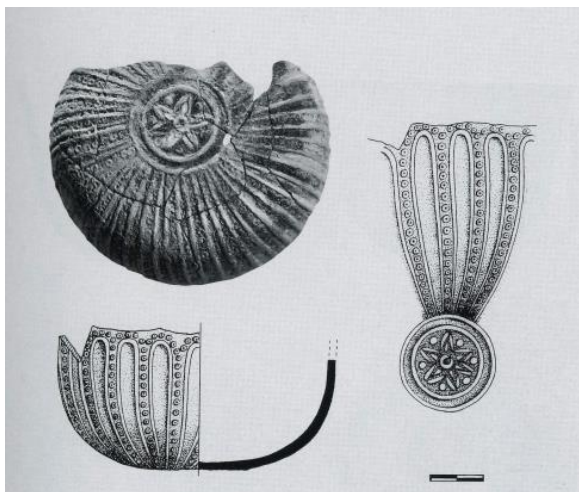
Εικ. 129. Τμήμα μεταλλίου ανάγλυφου σκύφου, οικ. Θ. Πούλιου, Μητρόπολη Καρδίτσας (Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, πίν. 37δ).

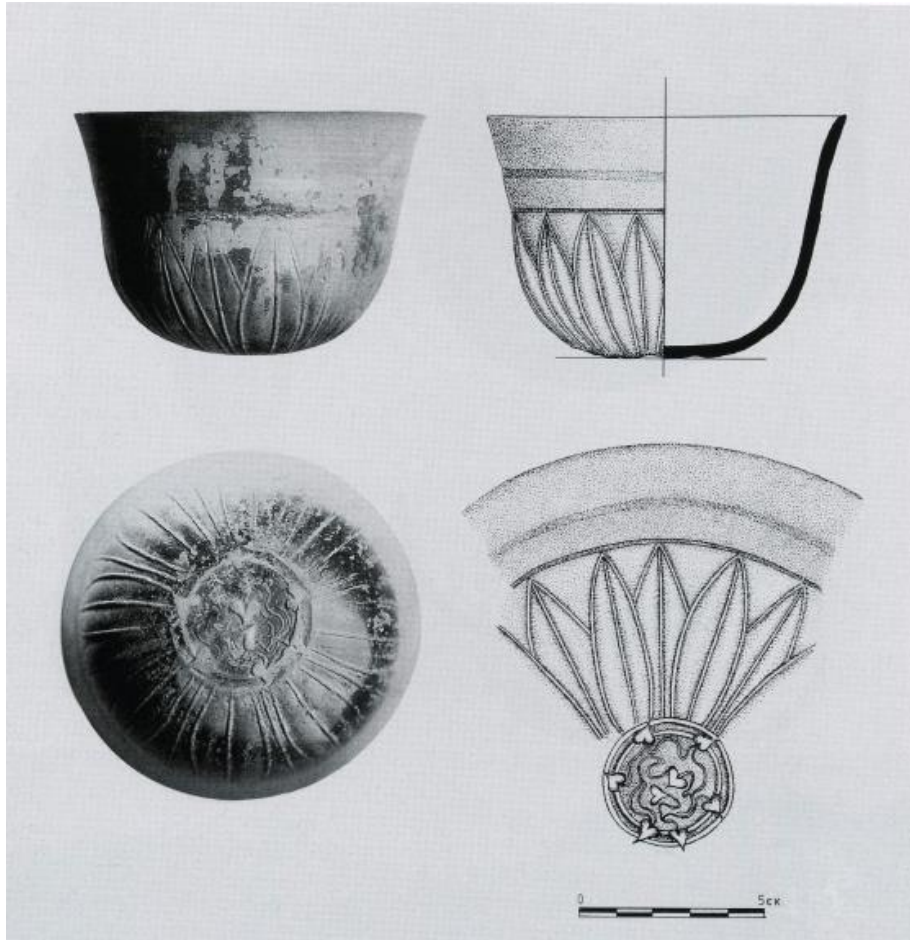
Εικ. 130. Τμήμα χείλους μίας μήτρας ανάγλυφου σκύφου, οικ. Δ. Κουντούρη-Ν.Κρύου, Γόμοφοι Καρδίτσας (Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, πίν. 38β).

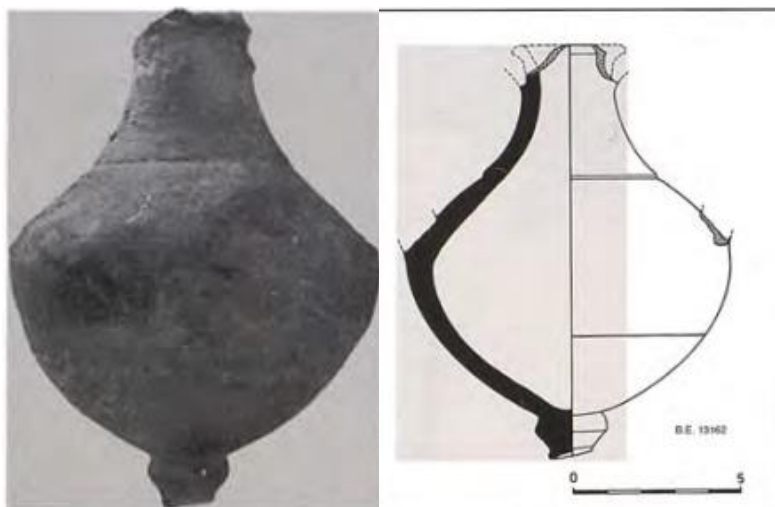
Εικ. 131. Ανάγλυφος σκύφος σχεδόν ακέραιος από το νεκροταφείο στην κοίτη του Πάμισου ποταμού στους Γόμοφους (Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, πίν. 38γ)

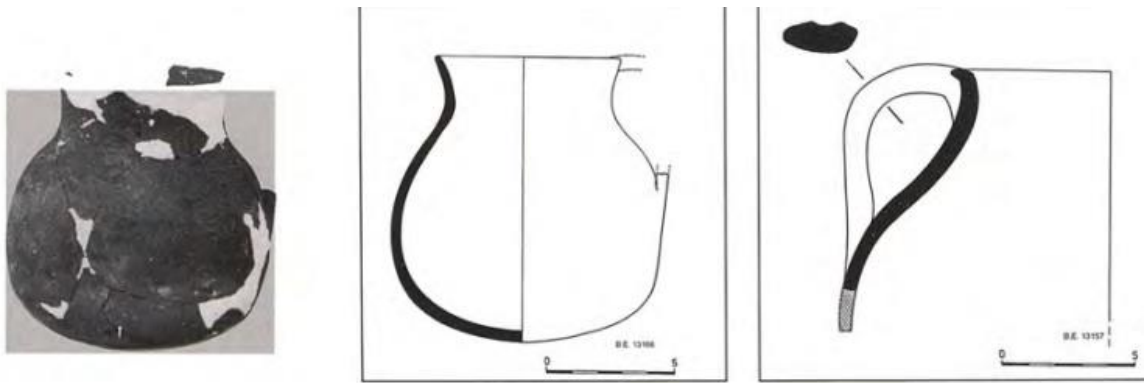
Εικ. 132. Ανάγλυφος σκύφος σχεδόν ακέραιος από το νεκροταφείο στην κοίτη του Πάμισου ποταμού στους Γόμοφους (Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, πίν. 39α).

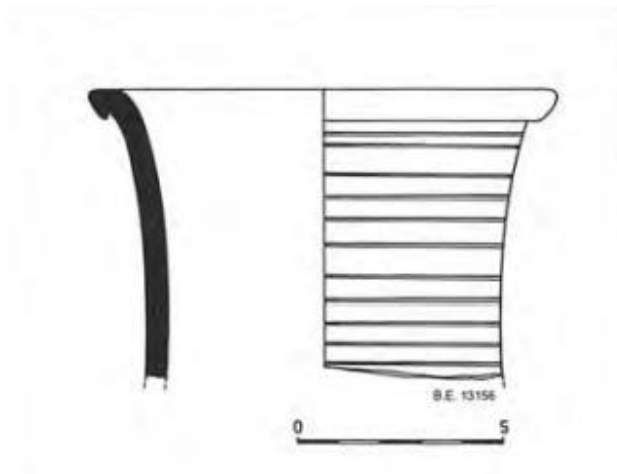
Εικ. 133. Ανάγλυφος σκύφος σχεδόν ακέραιος από νεκροταφείο της Αργιθέας, Τάφος 226 (Χατζηαγγελάκης Λ.Π. 2000, πίν.40).

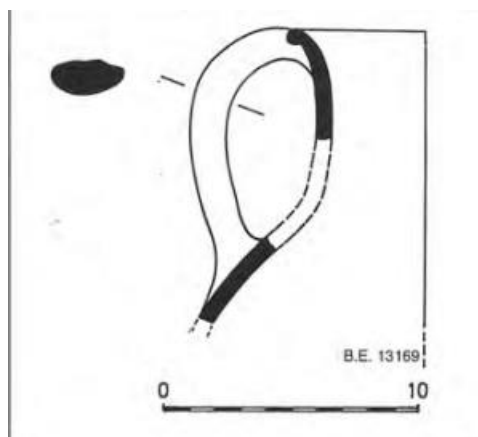
Εικ. 134. Αμφορίσκος ΒΕ 13162 στο «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 52 δ-ε)

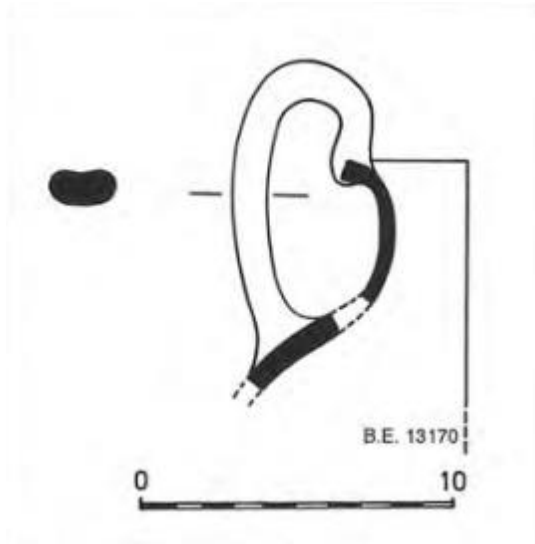
Εικ. 135. Αρντήρες BE 13157 και BE 13166 στο «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 52 στ-η)

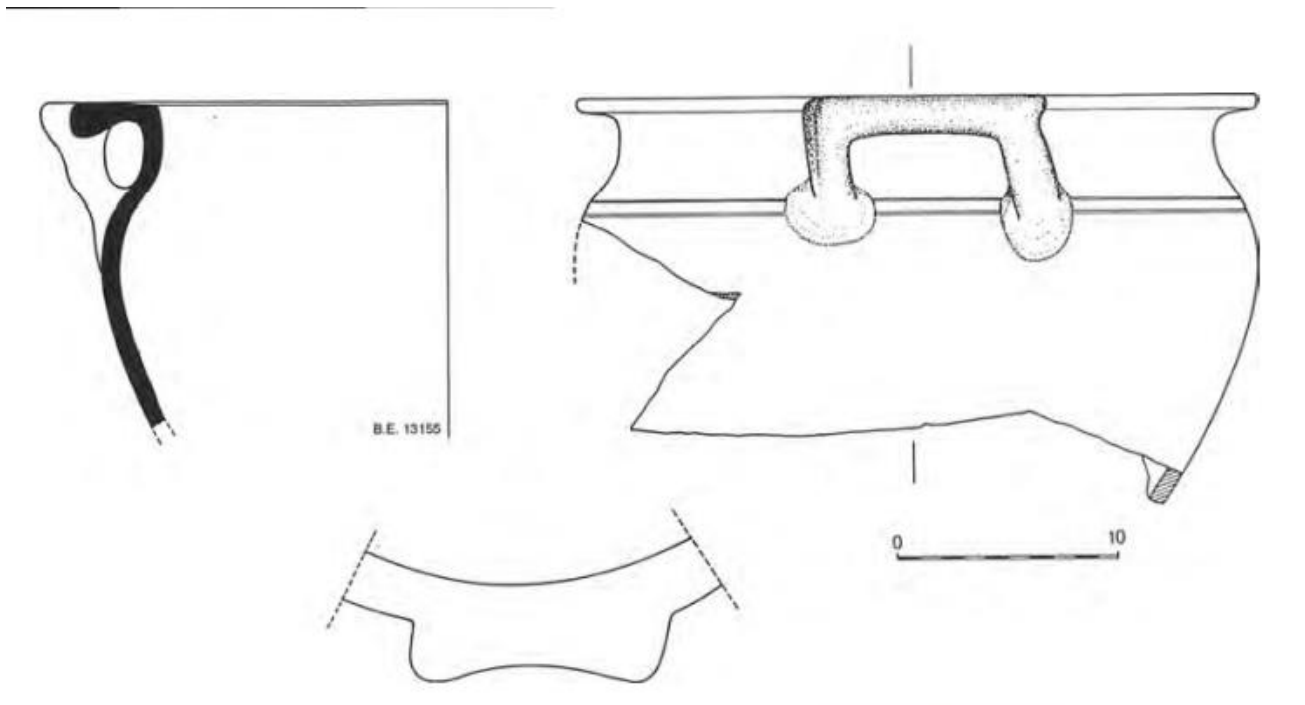
Εικ. 136. Οινοχόη BE 13156 στο «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 53 γ)

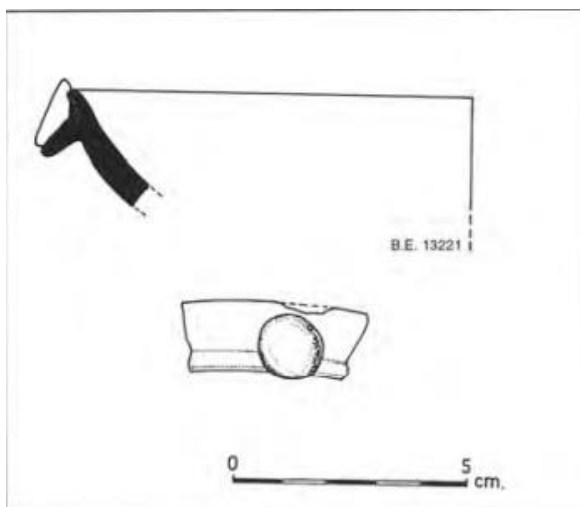
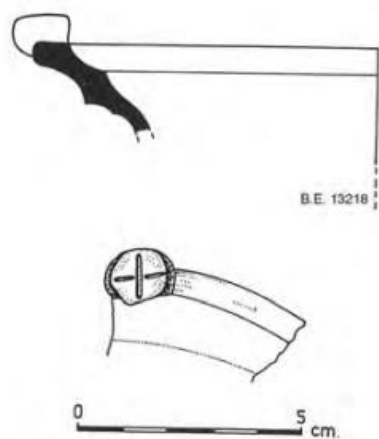
Εικ. 137. Οινοχόη BE 13169 στο «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 53 β)

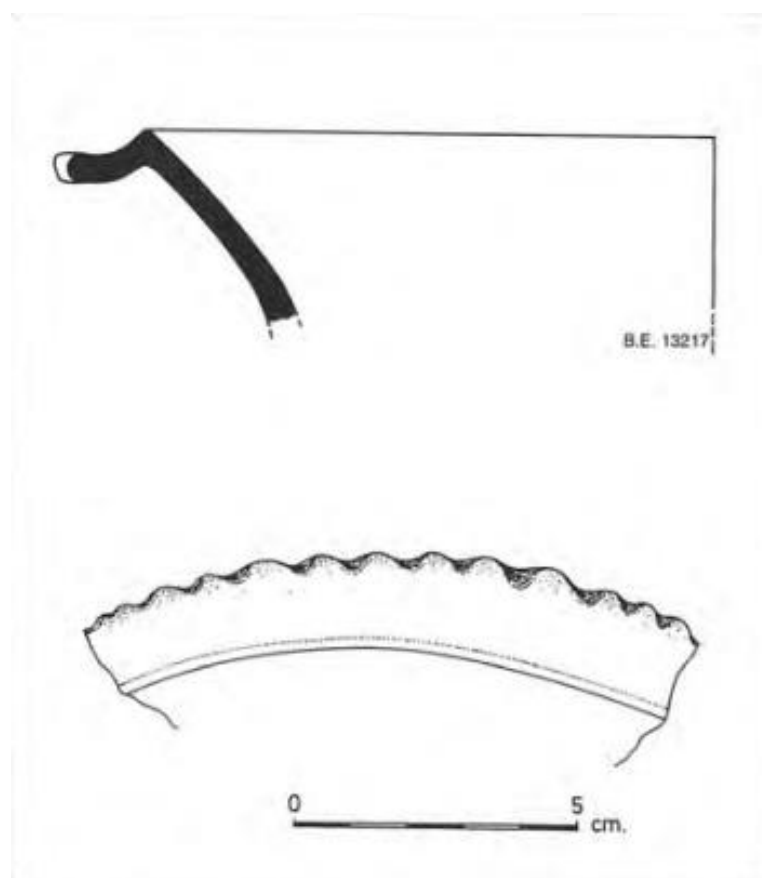
Εικ. 138. Οινοχόη BE 13170 στο «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 53 α).

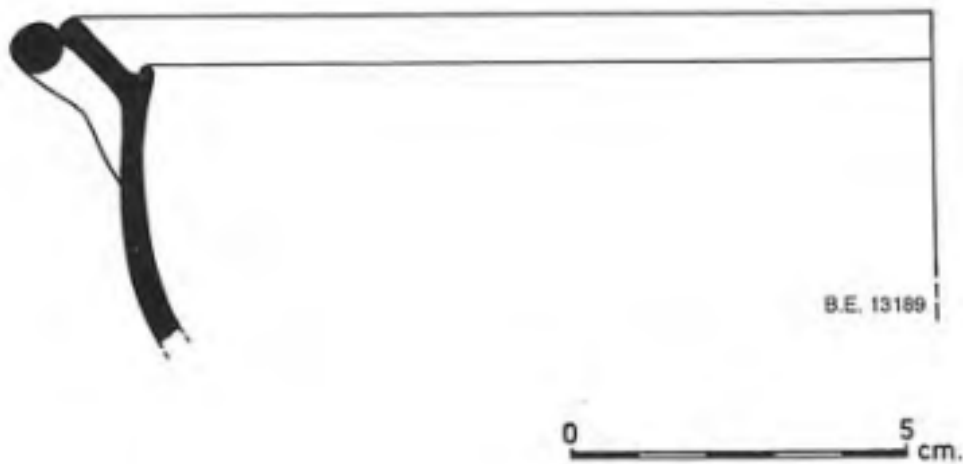
Εικ. 139. Λέβητας BE 13155 στο «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 53 δ-ε).

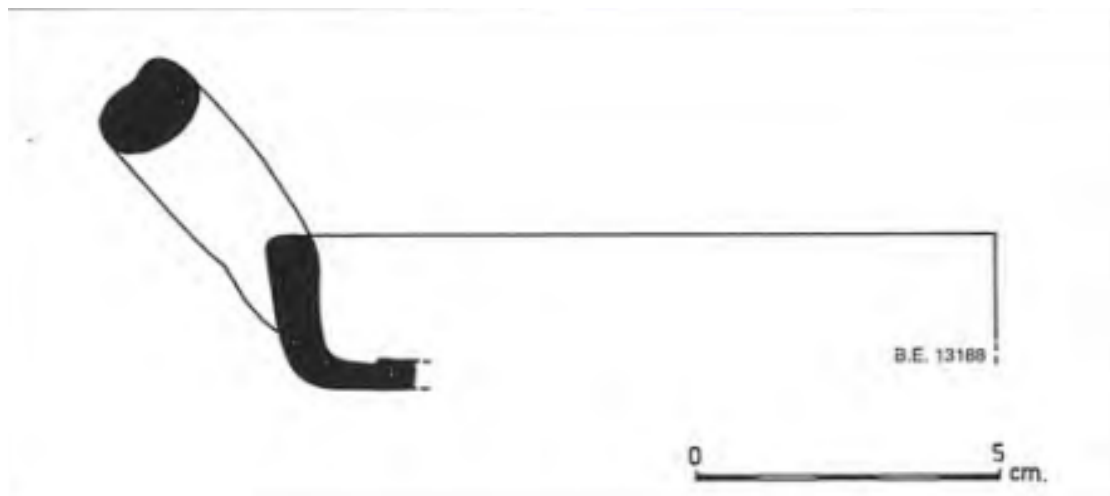
Εικ. 140,141. Λεκάνες BE 13218 (αριστερά) και BE 13221 (δεξιά) με πλαστικό διάκοσμο στο χείλος από το «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 55 δ-ε).

Εικ. 142. Λεκάνη BE 13217 με κυματοειδής απόληξη από το «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 55 α).

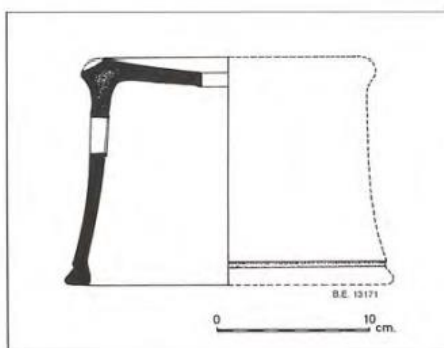
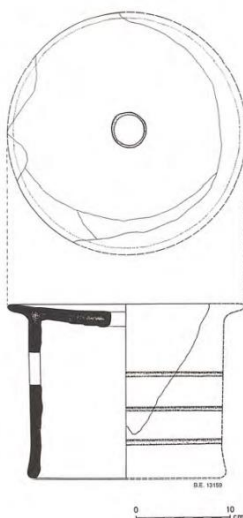
Εικ. 143. Λοπάδα BE 13169 με οριζόντια λαβή κυκλικής διατομής από το «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 56 β).

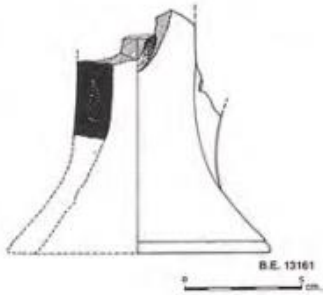
Εικ. 144. «Τηγανόσχημο» σκεύος BE 13188 με οριζόντια υπερυψωμένη λαβή. Σπάνιο σχήμα. Από το «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 56 γ).

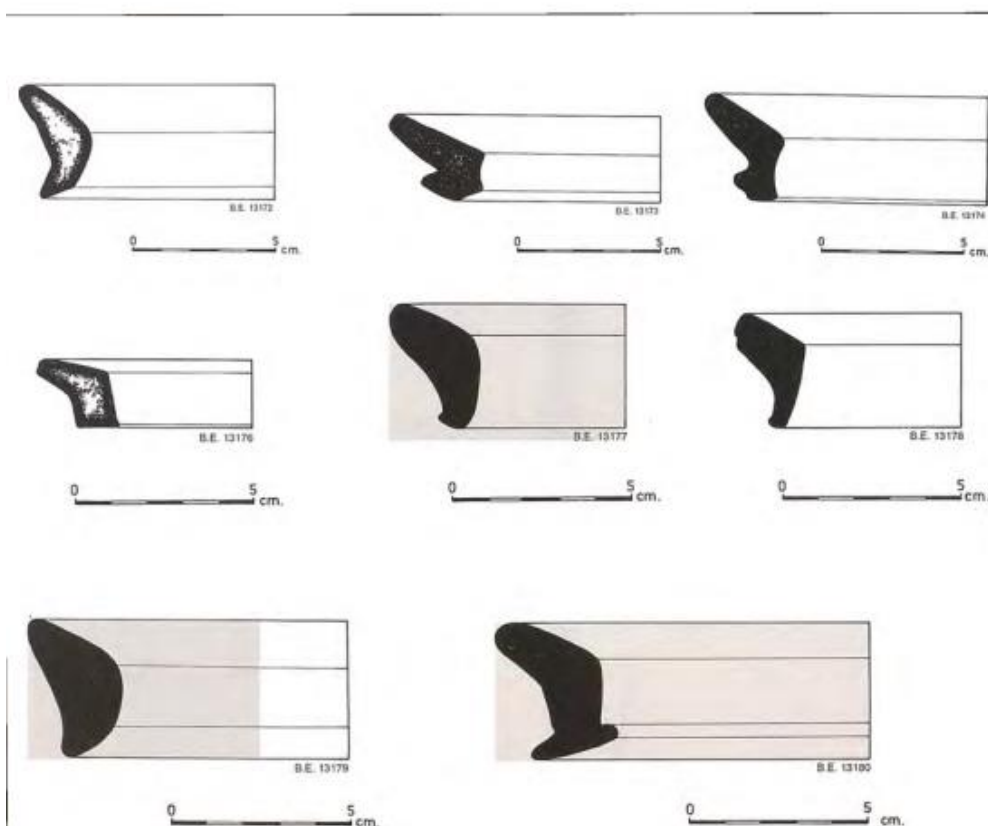
Εικ. 145. Χύτρα ΚΡ 36 από τον κλίβανο Β του εργαστηρίου κεραμικής στην Κραννώνα, οικ. Μ. Αναστασίου (Ζαούρη, Α. – Κατακούτα, Στ. 2006, σ. 55, πίν.7).

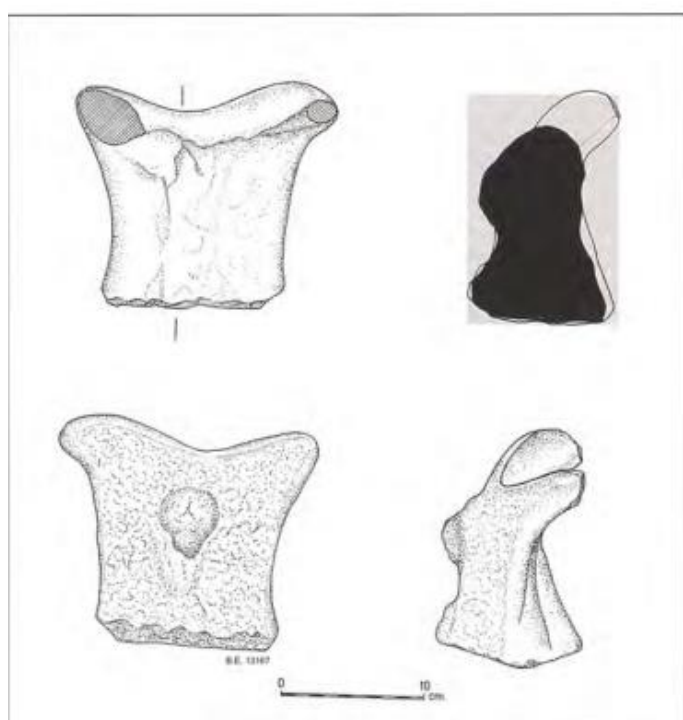
Εικ. 146. «Πύραυλα» - στηρίγματα αγγείων (BE 13189, BE 13271). Από το «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 58 α-δ).

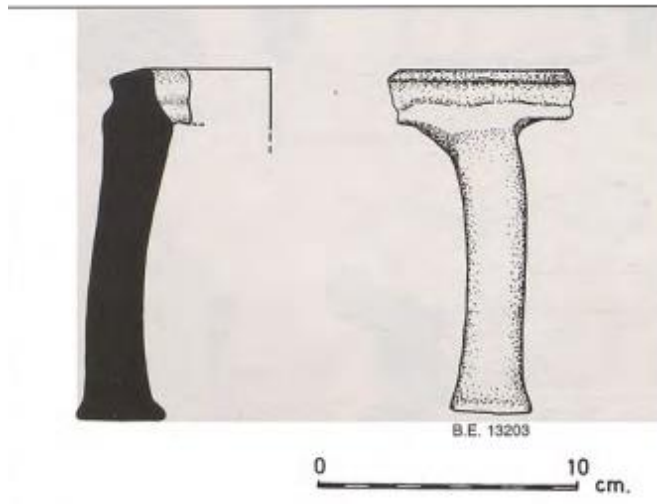
Εικ. 147,148. «Λάσανα» ή «χυτρόποδες» (BE 13161, BE 13160, BE 13168, BE 13200). Από το «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 59 α-β)

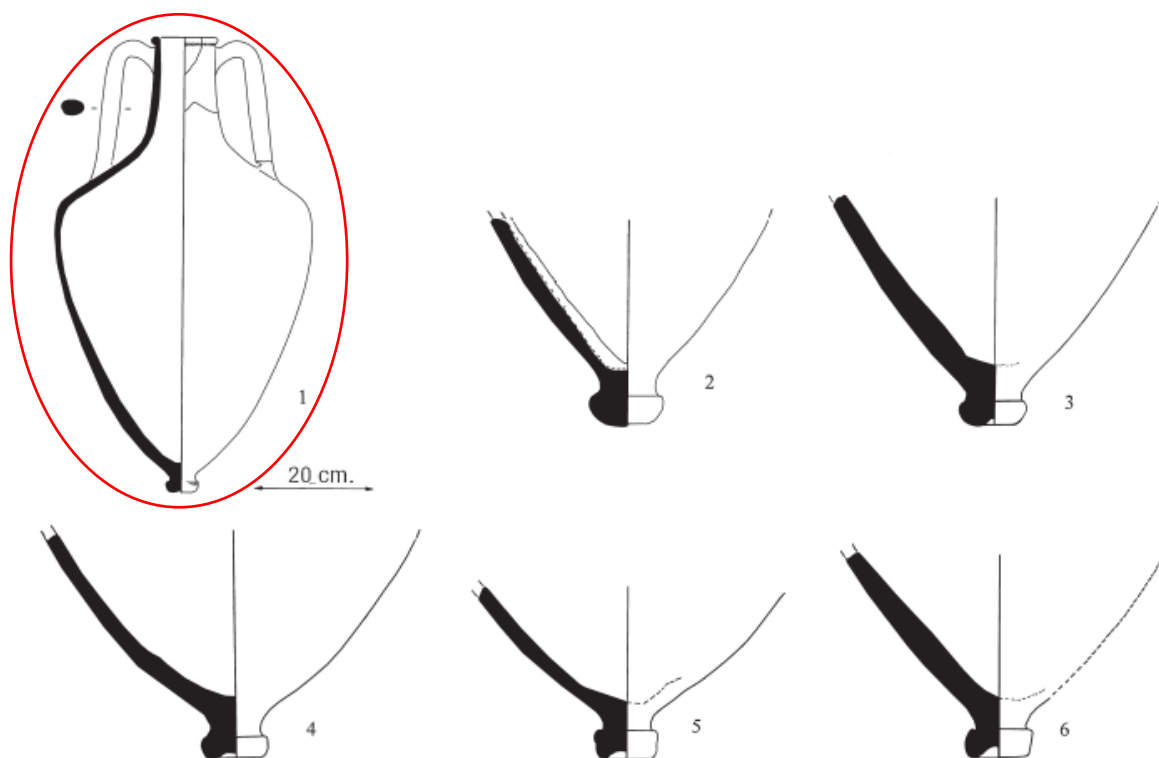
Εικ. 149. Δακτυλιοσχηματα στηρίγματα αγγείων. Από το «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 60 α-β)

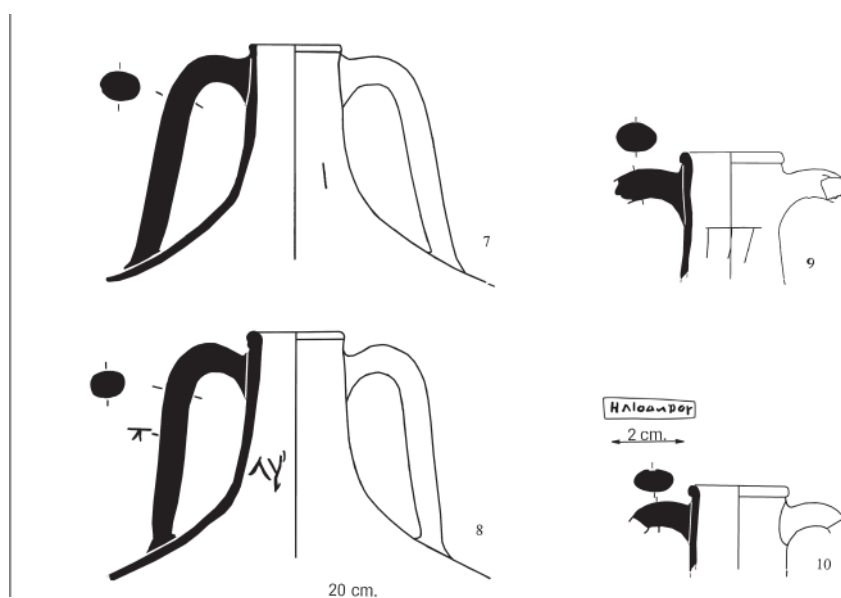
Εικ. 150. «Κρατευτής» ή «πυροστάτης» BE 13167. Από το «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 61 α-β)

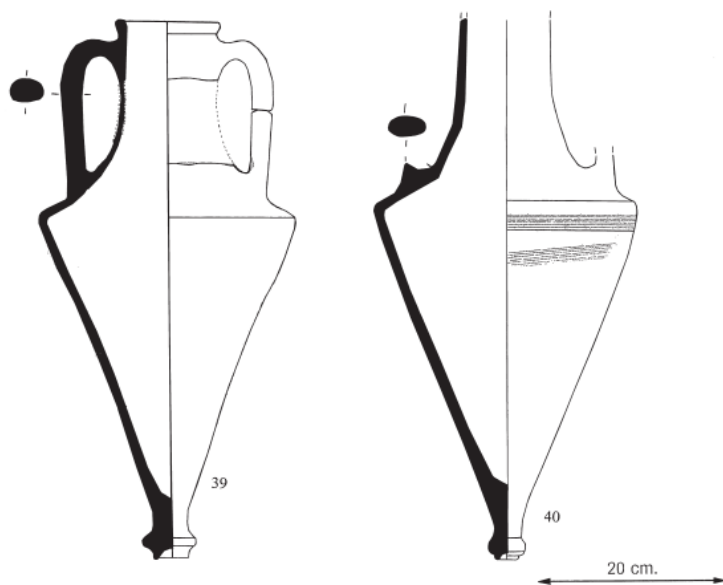
Εικ. 151. «Πυροστιά» BE 13203, που ίσως ήταν τρίποδη;. Από το «κλειστό» σύνολο κεραμικής από το οικ. Ντόντου, Βελεστίνο (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, πίν. 62 α-β)

Εικ. 152. Ο ευμεγέθης Τύπος 1 αμφορέα της Νέα Άλου. Σχέδιο με τις παραλλαγές της βάσης. Ο αρ. 1 (P 276) είναι ένας ακέραιος αμφορέας από την Οικία με τα νομίσματα του Πτολεμαίου. Οι αρ. 2-6 είναι θραύσματα των βάσεων αμφορέων από το κεραμικό σύνολο της Πύλης (Beestman-Kruyshaar C. 2005, πίν. 121, a)

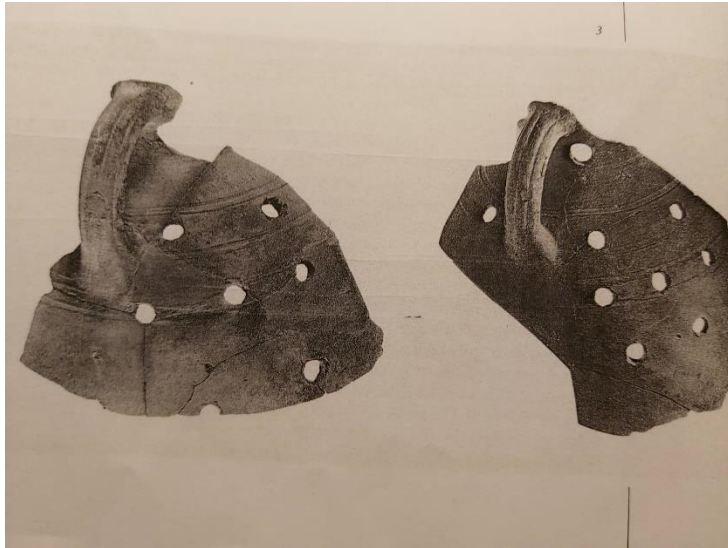
Εικ. 153. Θραύσματα από χείλη αμφορέων με εγχάρακτη γραμμή (αρ. 7-9, P 2549, P2550, P2551) (Beestman-Kruyshaar C. 2005, πίν. 121, b).

Εικ. 154. Αμφορείς του Τύπου ΙΙ της Άλου. ΝΑ Πύλη Άλου.

Εικ. 155. Φ/Α 63. Διάτρητο δίωτο κυλινδρικό αγγείο, οικ. Ριζιώτη, Φάρσαλος (Καραπάνου Σ.-Κατακούτα Στ. 2000, 113, εικ. 1).

Εικ. 156. Φ/Α 65 α,β. Αμφορέας με διάτρητα τοιχώματα, ελληνιστική οικία, οικ. Μ. Αλεξοπούλου, Φάρσαλος (Καραπάνου Σ.-Κατακούτα Στ. 2000, 116, εικ. 3)

Εικ. 157. Φ/Α 66. Θυματήριο. Ελληνιστική οικία, οικ. αδελφών Τσουμάνη, Φάρσαλος (Καραπάνου Σ.-Κατακούτα Στ. 2000, 120, εικ. 9)

Εικ. 158. Φ/Α 67. Αγιβάδα-Θυμιατήριο. Ελληνιστική οικία, οικ. Απ. Αρσενόπουλου, Φάρσαλος (Καραπάνου Σ.-Κατακούτα Στ. 2000, 123, εικ. 10).

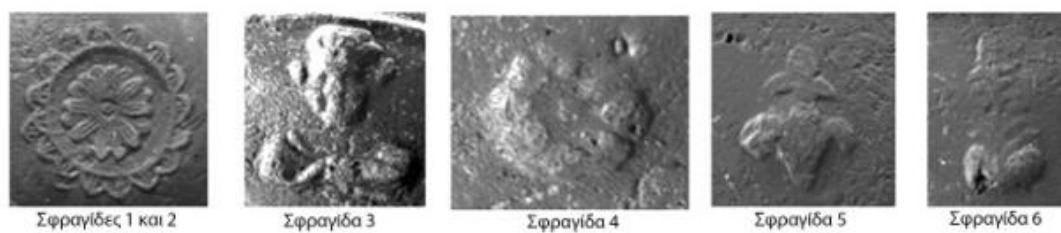
Εικ. 159. ΤΡ/Α 278. Κάλαθος. Τάφος 31. Αρχαιολογικός χώρος Πηνειάδας, β' μισό 2^{ου} αι. π.Χ. (Καραπάνου Στ. – Κατακούτα Στ., 2000, 158, εικ. 2)

Εικ. 160. TP/A 278. Τεφροδόχος κάλη. Τάφος 31. Κιβωτιόσχημος τάφος, οικ. Απ. Φλιώρα, Καλαμπάκα, β' μισό 2^{ου} αι. π.Χ. (Καραπάνου Στ. – Κατακούτα Στ., 2000, 161, εικ. 6)

Εικ. 161. Ανάγλυφος σκύφος από εργαστήριο της Δημητριάδας, που βρέθηκε στις Φερές (Ιντζεσίλογλου Χ. 2012, 188, εικ. 1).

Εικ. 162. Οι σφραγίδες, που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του ανάγλυφου σκύφου από το εργαστήριο της Δημητριάδας (Ιντζεσίλογλου Χ. 2012, 188, εικ. 5).